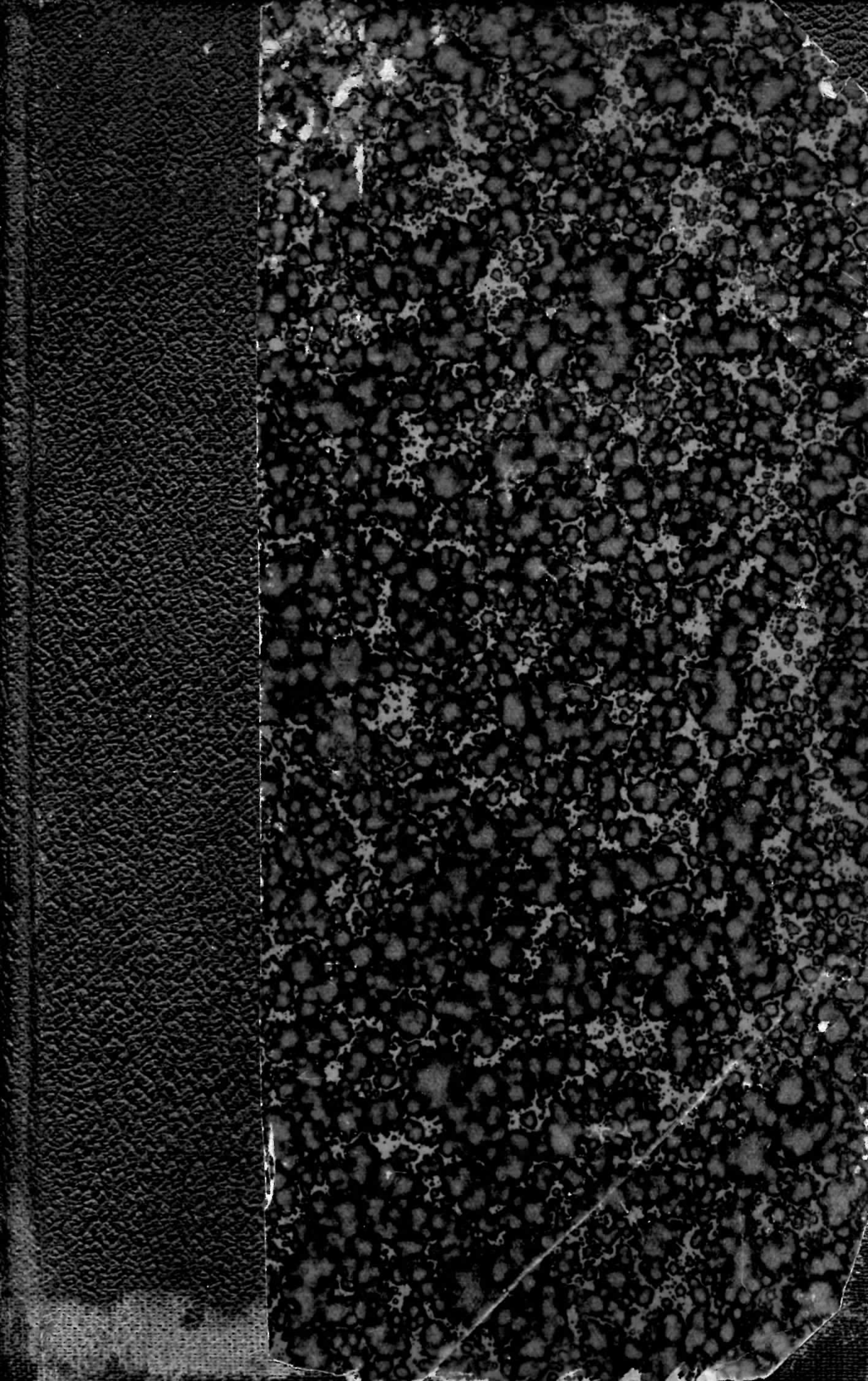

CEZAR CANTÙ,

proslavljeni talijanski učenjak i spisatelj, rodio se dne 5 rujna 1805. u Briviu Milanezkom. Kao sin siromašnih roditelja podporom svrši nauke u Milanu, gdje u osamnaestoj godini zauze mjesto učitelja liepih znanosti. Odavle ode u Como, ali se malo zatim vrati opet u Milan. U dvadesetoj godini života proglasi se pjesnikom, napisav: „Algiso o la lega lombarda“; do malo i povjestničarom izdavši: „Storia della città di Como“, pa malo kašnje: „Storia lombarda del secolo XVII. Ragionamenti etc.“ Ovo mu zadnje djelo otvori vrata tamnice, gdje je godinu dana čamio pišuć historično-politični roman: „Margherita Pusterla“, koji mu imenu veliku popularnost steče. Nije šala utamničiti bez uzroka književnika, pak mu uz božji zrak i dragu slobodu i crnilo i pero i papir zaniekati! To se sve Cezaru dogodilo. Ali se on svemu domislio i svomu srdcu u tom krasnom romanu oduška dao. Kakvim se zanosom čitao po svoj Italiji taj roman, to se neda opisati. On je preveden u sve jezike.

U isto doba je Cantù dao na svietlost: „Letture giovanili“. Ovo djelo proglasi ga jednim od najboljih talijanskih spisatelja o uzgoju. I ovo je u više stranih jezika prevedeno. Kao pučki spisatelj, pjesnik i povjestničar sklon je bio onoj romanskoj školi, kojoj Manzoni zastavnikovao, te tražio državu

s crkvom, a politiku s vjerom spojiti. Njegovo je povjestničko remek-djelo: „Storia Universale“ u 35 svezaka, najzamašnije u Italiji ovoga vieka, te prevedeno u francezki, njemački, španjolski i englezki jezik. Bistrina i temeljitost, zdrav sud, živo crtanje i riedka savršenost u obliku i jeziku, to su osobite prednosti toga djela, koje zauzimlje dobu od najdavnijih vremena do pape Pia IX.

Kudili su neki Cezara Cantùa, da je preveć revan katolik, te da puno naginje k papinstvu, i tim da škodi slobodi i ujedinjenju Italije. No ako Cantù nije možda jedan od onih na sva usta razvikanih preporoditelja Italije, to nemože nitko zaniekati, a i nepristrana će poviest izreći, da je on izmedju najprvih i najrazboritijih rodoljuba talijanskih, koji je sav svoj dugi život posvetio veličini svoje prezamjerne i cvatne zemlje.

Kadno se god. 1848. gusto zakuhalo u svoj Evropi, a najgušće u Italiji i Cantù je morao podbrusiti pete u ustanku Milanezkom, te tako jedvice negvam austrijskim izbježe i u Piemont glavu skloni. Kad već buna uduhnula, opet se on povratio u Milan, gdje i sad skromno živi kao čuvar tamošnjeg arhiva, baveć se neprestano naukom.

Zadnji su plodovi njegova rada: „La letteratura italiana per via d' esempii“; „Storia dei cent' anni“, koju zaključuje kratkim opisom revolucije i restauracije u Italiji; pak: „Storia degli Italiani“. U svom djelu: „L' abate Parini e la Lombardia nel secolo passato“, tražio je iznieti na vidjelo austrijsko vladanje u lombardezko-mletačkom kraljevstvu.

Još su spomena vriedna njegova djela: „Beccaria e il diritto penale“; „Del diritto nella storia“; „Storie minori“, što je skup sitnijih poviestnih radnja. Iz Cantùove velike svietske poviesti povadjeno je i napose tiskano: „Storia della letteratura greca“; „Storia della letteratura latina“; „Storia della letteratura italiana“; i „Il tempo dei Francesi“. Med najnovije pove'e književne radnje Cantùeve spadaju: „Vite parallele di Mirabeau e Washington“; „Gli eretici d' Italia“; „Il portafoglio d' un operaio“; „Della indipendenza d' Italia“; „Italiani illustri ritratti“; „Carlambrogio da Montevecchia“ itd.

Pošto je ovaj neumrli muž napisao toliko zamašnih i uzoritih djela, činilo mu se je, da je veoma malo učinio, ako on duši prostoga i vaskolikoga naroda neprogovori. I zbilja on je to poglavito god. 1870 u svom djelu: „Buon senso e buon cuore. Conferenze popolari. Milano (Agnelli)“, na način dostojan muža i rodoljuba učinio. Ovom knjigom, koje probir prama našoj hrvatskoj ćudi i potrebi evo pružamo, se je Cantù med svimi svojimi zemljaci u velike proslavio, te budi na hvalu ove knjige li spomenuto, da je u desetak godina, odkad je sviet ugledala, do petnaest izdanja doživila. Ovom knjigom je veliki Talijanac posvjedočio onu izreku nekoga svoga kritika, koji o njemu izreče: „Cantù je imao sreću i srdce reći ono, što svi poštenjaci misle!“

Knjiga ova razlaže najprostijim načinom najzamršenija i najbitnija pitanja ljudskoga života; iz svake rieči provire velika, čista duša i plemenito srdce, a svrha čitavomu razlaganju je: da se biednomu čovječanstvu oblakša težko breme života! „Matica Hrvatska“ na ponuku mnogih svojih prijatelja u Dalmaciji, pošto je hrvatski prerad ove knjige iz zaklade grofa Draškovića za god. 1880 nagradila, preuzela je i izdanje ove knjige za hrvatski sviet, te nedvoji, da je tim pružila knjigu, koja će u svakoj hrvatskoj obitelji imati obilna ploda, da je pružila narodu duševne hrane, da sad u najjačem zamašaju razvitka svoga stane na nepokretni stožer istine i pravde, vječnih načela razumnoga bića. Ovom knjigom misli „Matica Hrvatska“, da je zadovoljila i posvema patriotičnoj nakani pokojnoga grofa Ivana N. Draškovića, koji kad je liepu svoju zakladu za nagradjivanje hrvatskih knjiga „Matici“ ostavio, naposeb se spomenu hrvatskoga puka, da mu se pruža zdrave i kriepke hrane, te pošto je „Matica“ tečajem godina iz zaklade patriotičkoga ovoga hrvatskoga vlastela tolike knjige raznog sadržaja nagradila i o svom trošku izdala, dužnost joj je bila, da nagradi jednom i izda knjigu, koja će vaskolikomu

narodu načela pravde i istine, na temelju kojih on jedino može od nas svih željeni cilj postići, tumačiti i put pokazati, kako on do njih stići može.

Bog dao, da ova knjiga u hrvatskom narodu isto onoliko odziva nadje, kao što ga je obilno našla u talijanskom, da narod prisvoji ono što je dobra i valjana u njoj, te da osviestiv se bude imao junačke volje i čelične jakosti, da si stvori liepšu budućnost nego što mu je bila prošlost!

HRVATSKOMU PUKU!

> Hljeb iz zemlje, ljepost iz puka;
> puk nam je otac, a zemlja majka naša.
>
> Tommaseo.

Rieči ove velikoga tvoga sina, hrvatski puče, proročanske su rieči, duboke mudrosti. Prostodušniče, ti si viekovao ljutu borbu i očuvao sveti prag. Sve ti dušman oteo, ali neugasio iskru plamena srdca tvoga, plemeniti osjećaj mučeničke duše tvoje! Prohujilo hiljadu bura i oluja vrhu junačke tvoje glave, a ti kao hrid sred valovja i vihora dizao k nebu vitežko čelo, vapio pravdu.

Mač je obilježje tvoje, pjesma poviest tvoja, viekovi svjedoci velikih čina tvojih! Pravda, koja ti duguje toliko, rek bi, da se sjetila svete dužnosti prama tebi! . . . Glas tvojih predja do neba se čuo, okrunjene glave zapoznale silne zasluge tvoje, obzor ti pukao novi, pomalja ti se zviezda slobode i slave. Muke si mučio i čekao; a dobri je Bog to gledao i na listu mirobitne knjige bilježio.

Kadno se grdni oblaci težka grada i gnjeva nadvijali nad svetu ti zemlju, gdje junak vjekuješ i uzdišeš; kadno krstale munje posred gluhih tmina, vidio se na visini povrh gora tvojih znamen Boga vojska: „Hrvatska propasti neće!"

Ti si dobri puče srčika narodnomu životu. Veliki junaci i umnici naši u starini, sinovi su tvoji. Nego oni obrani odličnici tvoji, koje ti djedovi oprostili mača i šestopera, prem ...iećali žalosti mukoborne duše tvoje, ipak krivnjom vremena do...ovali, a ti ih nerazumio, plakali, a ti im suza nevidio

Njihova knjiga prosvjetnica, ako i doprla do ruku, nije do srdca tvoga. Nerazumili tebe zakoniti sinovi tvoji, ni ti njih!

No zato samotvorna pjesma tvoja od koljena do koljena dodavala neizmjerno i neprocienivo blago duševnih uzrijaja po bojnih poljanah, u klancih jadikovcih, na pomolcih čarobnih prediela i vedrini neba hrvatskoga . . . . . .

Novo doba bratinstva svratilo je na te, puče, oko zalutanih, otudjenih sinova tvojih! Zna prosvietljeni Hrvat, da mu je ponos, ljepota i blago u srdcu i u duši tvojoj. Uvidjaju umnici i umjetnici naši, da ništa neizvedoše trajna ni uzorna, ako to nebude s vrela bistroga tvoga života, osjećaja tvoga.

Izgledom su one riedke, plamene duše, koje tebi toliko ugodile, u tebe se u toliko uljubile. Čovječanstvo na svemu, što najslavnijeg ima, zahvaljuje sinovom ubogog puka. Velike misli radjaju se u čistoj, slobodnoj duši. Sinovi tvoji, puče, bez tebe nikud; ti bez njih, puka si siena, tielo bez duše!

Dužnost je sinova tvojih, da ti iztaknu riedke prednosti, kojimi te Bog obdario; ali dužnost još veća, da ti pred oči iznesu grdne mahne tvoje!

Vjeruj, puče, mahne velike otaca tvojih potamnile su zadosta sjajne vrline njihove i zadocnile ti uskrs i slobodu. Da u najljepšem času nezakreneš krivom stazom, da pregneš za istinom i liepotom, da budeš svoj, evo ti kažiputa. Čas je, puče, umnomu kreševu, ogledaj se na polju prosvjete. Štuj stare svoje; kako krv svoju i jezik milozvučni ljubiš, tako kriepost starih Hrvata ljubi i biti ćeš slobodan i sretan! Zagrli ovu knjigu onim žarom, kojim ju ja tebi nagodio.

Plod njezin, moja najljepša nagrada.

U Sinju, mjeseca svibnja 1881.

Ivan Despot.

ZDRAV RAZUM I POŠTENO SRDCE.

RAZGOVOR I.

Namjera.

Bože pomozi! Glasoviti pisac talijanski Cezar Cantù toliko se odužio svomu narodu pučkimi razgovori, koliko najslavnijim djelom, kojim on književnost obogatio i domovinu svoju usrećio. Uvidio duboki ovaj umnik, da dok se puk na noge nepodigne kršćanskim uzgojem, pravom uljudnošću, neima trajne sreće ni čestita života!

Hrvatskomu se narodu smilovao Bog, da mu se pomaljaju zraci odavna željene slobode, te on u duši svojoj ćuti, da mu već neće zaći zviezda stare slave, jer junaci neumiru. Narod kakav je naš propasti nije mogao kroz sve muke krvavih viekova, pa on nemože da u ovom prosvietljenom vieku ostane zadnji u kolu naprednih naroda. Nedopušta to njegov ponos, njegovo čelo!

Svaki je narod neuk i slab po sebi, dokle ga Bog neobdari četom junaka od srdca i desnice, da ga prosvietle i ohrabre za istinu i ljepotu. Po taj se način hrdje otresao dojedan narod, te se stvarno i duševno obogatio i uljudio u svačem.

Narodi u tudjoj ruci ostanu robovi, jer im se do razvitka njihovih duševnih svojstva neda, pak sa slobodom svojom zakopaju sve blago svoje. Naš je biedni narod još pritisnut, ali lašnje diše, hvala Bogu, te je zakrenuo novom stazom, i kroz malo liepo napredovao uz čeličnost i domovinsku ljubav harnih sinova svojih. Dà, do ljubavi božje prva je ljubav doma i roda svoga. Na ljubavi sve cvieta! . . .

Kad se je dični Talijanac najvećma osladio, pruživ zemljakom svojim izvrstnu ovu knjigu, iz koje ja pobrah cvietak po cvietak, da liči hrvatskoj kapi: kako sbilja da radostan nebudem, što posvetih svoj mladenački rad uljudjenju dobrodušnoga, plemenitoga našega puka?!

Namjera dakle moja nemože a da nebude ista, koja i onoga neumrloga talijanskoga književnika. Da naš hrvatski narod na tvrdu temelju podigne veliku svoju sgradu, hoće se da joj početak od Boga bude, od koga i po komu je sve. Da pak razlučimo dobro od zla, imamo razum, i da zlo zamrzimo a dobro uzljubimo, evo nam srdce naše! Iskre su to dvie božje luči u umrlom biću. Istinu poznati, te po njoj djelovati, ima biti najglavnijom dužnosti čovjeka, jer je u istini vrelo ćudorednosti. Je li pak lahko do istine? Je li ona bistra? Ovdje sustajemo. Vidimo kakav je obično taj život ljudski, kako imamo malo poštovanja spram sebi i drugim, kako malo vjere a puno najogavnije sebičnosti, i mi se duboko zgražamo.

Da zlih ljudi ima, nitko nenieče, da zloću ljubi, nitko neizreče. Kako dakle da skršimo taj čvor? Udrimo po onoj nesretnoj našoj: „pleti kotac kô ti otac". —

Priučeni tudjoj šibici mi držasmo da nam je robovat sudjeno, smatrasmo glupost baštinstvom našim! Ako bi kad i nazrieli istinu, opet bi nam smakla s vidika, ili bi uzeli jednu za drugu, pa bi nas shrvala dosada i nevolja naša. Tako bi sami sebe i druge slabo cienili, nit bi vlasti priznavali; gledao svak za se, izgubilo se medjusobno povjerenje, pretrgle se sveze krvi, bratinstva, prijateljstva. S ovoga je žalostna poviest naša žalostnija, jer nalazimo, da je brat bratu gore dodijavao zlobom i nevjerom, da je svoj svomu nemilijim neprijateljem bio od najgrdjeg krvnika. To nam na žalost svjedoče tužni dogadjaji naših banova i velikaša . . .

Tko se je odmako od prave istine, nije produžio. Tko je nagomilavao blago, a duša ga korila, da to nije pravedna stečevina, nije ga uživao. Laž nigda istinom, istina nigda laži. Viekovita i nepromjenljiva su načela pravice, čvrst im stožer kroz sve viekove kod svih naroda. Nego se jadni čovjek lasno zasliepi, istina pomrači navlakom gustih oblačina njegovih pustih želja. Bez milosti s neba mi ništa dobra neizvedosmo. Kako poviestnica čovječanstva, tako i život pojedinih ljudi nam je velikom tajnom! . . Bog premudri upravlja svietom. Dižu se i padaju moguća carstva njegovom promisli; mi to vidimo, ali nedokučujemo. Prst je to pravde božje, kojoj se smierni klanjamo. — Evo pravednik i kriepostnik gine, a pakostnik uživa na izobil na ovom svietu. Dobro većkrat nije nagradjeno a zlo nije kažnjeno, pače je slavljeno. Ovdje bi se vidio porušen ćudoredni zakon, kad se nebi vjerovalo u budući život, u

vječnu pravdu, koja nam kaže, da nagrada čeka dobre a kazna opake. Da ovog osvjedočenja u ljudskoj duši nije, čovjek bi ravnodušno djelovao zlo sve dotle, dokle bi se kazni izmicati mogao, nit bi ikad činio dobro radi samoga dobra. Pravomu je čovjeku djelovati uviek dobro. Čovjek se radja sklon na zlo, no ipak on živo osjeća dobro, ali to bez razumnosti riedko u životu da izvede, jer je pri tom poznati način právi, pak je odlučiti tvrdo, oboružati se jako, i stati junakom na poprištu, da se ogledaš najprije samim sobom, pak onda s ljudmi i sa svakom drugom napasti, koja te zaustavlja u trku ovoga teškoga života. Čuvstvo te navodi na jednu, te lasno zadješ, tako da ćeš za samu jednu misao pregoriti sve; ali to na uhar nije, pa stoput ta misao dobra bila, ako nije smišljena da valja, ako, prem izvediva, nije u vrieme, ili s kakve nepredvidjenosti pogibeljna, nerazabrana, nikomu koristna. Čovjek je prava zanovet! Hoće da sam sebe vara, od zloće bi htjeo kriepost načiniti, stvara lažna načela, da uguši pečal svoje duše. Od pokvarenih naroda pridošlo i k nam dosta takva otrova!

Kad se redomice zametnule kršćanske kriepostí, uzpostavilo se na besjedi ljudsko poštenje. O njem se najviše govori, kad i kud ga najmanje. Ima žalibože ljudi bez ikakva načela, pa samo s toga, što na prigodi nisu da se okaljaju, slave se poštenjačtvom. Ne, nema kriepostí prave, ako se ona nije uvriežila u razumnu spoznanju svoje dužnosti. Ako toga nije, lasno ona sklizne, jer je slaba i nepodpuna, pak se uvija i izmiče, ili tumači krivo načela, koja joj se protive. Tako sretaš svesebice poštenjaka, što no se kaže, od običaja, ili radi pristojnosti, ili što se tomu neće velike muke ni samozataje. Dà, čovjeku nije dosta da je bez velikih mana, da se nije ugliblo u pohote: treba da mu duh gospodi tvari, budućnost sadašnjosti, pa da žrtvuje sebičnost svoju obćemu dobru, da neište zasititi pustih svojih želja, već da traži obogatiti i oplemeniti sposobnosti duševne, um, opreznost, čast prama sebi i drugomu.

Hoće se da je saviest, ništa manje od drugih moći, uzgojena. To se pak usisa materinim mliekom, stiče roditeljskimi opomenami, propoviedju, razgovorom i izgledom dobrih ljudi, razbornim čitanjem knjiga, učenjem ćudoredja, jer je ova znanost zato uprav, da k dobru vodi, pak da upravi slobodno djelovanje k pravoj svrsi čovjeka.

Najkrasnija, najuzvišenija i najkoristnija knjiga je rieč božja. U svetom pismu, u Vangjelju, dva su čista vrela ne-

prevarljiva nauka. Mudro je crkva učinila, kad je za prosti puk katekizam sastavila, toliko prost a opet toliko uzvišen, da najneukijemu bistro kaže, odkle je, kamo će, i tko ga je na sviet postavio i zašto: na najzamršenija pitanja spravno odgovara, svakoj sumnji staje na kraj nesebično, pače plemenito. Držeći se čvrsto ovoga stanca prve i prave mudrosti, ljudi napisaše množ knjiga zdrava nauka, da uglave o čistom ćudoredju; te iznesoše na vidik tolike uglednike mudre i kriepostne, i udariše tvrd temelj i pravac, kako se po tom, u svakom slučaju i položaju, može postati poštenim čovjekom, čovjekom ćudorednim, t. j. stavnim svomu uvjerenju, svjestnim svojih prava, počitujućim ona drugih, pomnjivim na svoje dužnosti, zadovoljnim svojim stališem. E! da je ovakovih knjiga, da puk obrane od zlogukâ, koji ga zavaravaju i kvare, titrajuć se hvaljenom njegovom prostodušnošću. Osbiljan je čas te je i vrieme, da se puku kaže ono, na što on pravo ima: istinu!

Dosad je puk naš hrvatski dobar bio: častili se roditelji, slušao se stariji, pokoravalo se gospodaru, štovali se poglavari i tako se bilo na pravom putu. Kad bi tko očito pomanjkao dužnosti svojoj, eto mu ukora ili javnog negodovanja.

Danas kô da ponikao mudrijaš do mudrijaša, svak se o svačem bavi i hoće da sve doznade . . . . Što duge i burovite naše izborne borbe, što stari neprijatelji, što domaća zloćudnost, u nas se jako preokrenulo. Nestalo onog hvaljenog prvašnjeg povjerenja u dičnike i poštenjake, nestalo iskrenog poštovanja, odpukle sveze ženidbene, porod se razpuštao . . . . . Stale se uvlačiti pogibeljne šurke varalica, kao da je mala razlika izmedju zla i dobra, poštena i nepoštena. Čuti je i viditi danas, kako je otrovni nauk i do kolibe dopro, glaseć: da kad čovjek izdahne, nestaje svega, pa po tom se vidjaju vele užasne posljedice. Kamatnik do kamatnika odire nevoljni puk, kazujuć mu djelom, da pravedna ili nepravedna stečevina biva svejedno, samo nek se ima i nek se stiče . . . . Stojeći na tom, čovjek je s niemom živinom ravan, izčezava uzvišeni cilj njegova života, ter je prije smrti pao u crni grob, bez vjere, bez ljubavi, bez nade, bez plemenita ikakva čéznuća!

Tko pravo svoj puk ljubi, velika mu je dužnost, da mu na svaki način u pomoć pritiče, da ga od zla odvraća, pobolјša i uljudi. Naopako državi i vladi, gdje je skrenuo puk. Danas se na sve više misli, nego na ono što je najpotrebitije: na čovječtvo. Razvele se granice domovini do kud hoćeš, ponikle

silovite oružane vojske, sagradili se sjajni dvorovi i zlatne palače, na hrpe se nasulo blago, neima li ćudorednosti, poštenja, i čovječtva, nikad napred! . . . U neko vrieme i kod velikaša bilo, da je težio, da bude kriepostnik, plemenitaš, srčenjak, čovjek značajnik, skladna načina, liepe besjede; danas rek bi da svemu ovomu dotiče bogatstvo, razkalašeno uživanje!

Piše se na hrpe knjižurina, ne da se pouči i utješi, već da se jadnik još grdje pogruži i ozlovolji. Svedj ista pjesma: težak li je život, opaki li ljudi, nesretna li vlada! Uviek: nu ti tog i tog, u njega svega, onaj ti zna, onaj ti može, pa nije nepravedno, pa nije težko, pa nije jadno? . . Poguban način smatrati drugoga sretnim i presretnim, a sebe tužnim i nevoljnim! Dakako, boj je život ljudski na zemlji, glotno je i žalostno sve, ali nije ustrašivati i razjadjivati gore biednoga čovjeka, već mu poput pravog liečnika rane vidati, dušu razvedrivati, srdce tješiti ako ničim, barem uztrpljenjem. Nepodnosi li puk svaku muku? Nastojat je, da se otme zlu običaju, da bude i u zlu junačan. Samoživci li su i nemilostivi bogataši? Tražit ih treba i ganuti na čovječtvo, na milosrdje!

O svem ovom su ovi razgovori. Oni su tako razporedani, ko da vidiš kakva starca, gdje se naprosto zabavlja sa svojimi znanci i prijatelji, bez natege, bez okolišanja, i jedinom željom da se svakoga dojme i da plodom urode. Svrha je plemenita: da se iz vrtloga svagdanjega života uzdignu pameti na vedro obzorje, da sine božja luč, da svane skladnoglas izmed prirode i zadruge; da se ljudstvo okriepi nadom na vitežke čine, da se nagnuća slože s razumom i vjerom, i pronikne ćudoredna ćut željom dobra glasa, da pred nikim neuzprednemo, da svoje nevolje utišamo i k obćemu poredku privedemo. U jednu rieč, da se zapozna istina i da se djeluje dobro, i k tomu da se vide prava i dužnosti naše i drugih, da se uzgojimo na sviestnost i srčenost, najbolji način, po kom nam lašnje proći ovim životom, koji nije drugo nego pokora i priprava.

RAZGOVOR II.

Zdrav razum. Slobodna volja.

Na pročelju nekog starovinskog glasovitog grčkog hrama, bijaše upisano: Poznaj samoga sebe; to bila velika mudrost.

I mi gledajmo, da poznamo sami sebe, a to ne istom tako, ili sliepački sliedeći drugoga, nego sbiljno promišljajući o našem čuvstvovanju, razlog tražeć našem djelovanju; u kratko, da znamo što činimo i zašto činimo. Neki nutrnji osjećaj nam kaže, što je dobro, što li zlo, što pravedno, što li nepravedno, pa se to ticalo nas istih ili drugih, i to bez da pazimo je li stvar koristna ili ne.

Kad smo pred kakvom krasnom slikom, kad nas potresne kakav ugodan zvuk, kad omahnemo svilenim sagom, zadahne nas ruža svojim mirisom, zagrizemo rumene, sladke jabuke, oćutimo neku ugodnost, neku slast. Naproti sgrozimo se, kad zagrizemo gnjilo voće, kad nas tko koprivom omiluje, kad vidimo smrad ili nam ušima zaškrine štogod. Ova ugodnost ili neugodnost dopire do nas sjetili. Vidje li kad, gdje diete za ruku vodi sliepa starca? Vidje li, da tko izgubi ubrusac, pa dječak pritrča, uze i doda mu ga? Ugodno li te to dirnulo! Vidje li derana, gdje se nemilostno nagna na starca i prevali ga; ili opačka, gdje inostranca upućiva krivim putem; i to te sgrustilo! Ovo sve biva po našoj nutrnjoj ćuti. Jesi li kad spazio, da se djeca pošakaju, pak ti se izvrne onaj komu krivo, te će reći: a što krećeš, što sam ti ja učinio? Nije li ti prva rieč, ako ti se tko hrdjavo zajmio: a što ti ja učinih? Ćudoredna ćut kori, ako komu što učiniš krivo, a to on nezaslužio. Ovu ćut ćudorednu, ako se samo na nas obaziramo, zovemo: saviest. Ona je nutrnja luč, kojom čovjek sam sebi razlog daje o dobru ili zlu djelovanju svomu. Ona je glas, koji se ne samo diže, da kaže, valja činit ovo i ovo, pa bilo i mrzko i težko; valja

se maniti toga i toga, neka je sladko; nego još čin hvali ili odsudjuje; a kad ćemo da sagriešimo, kliče, da se toga kanimo, te ako li taj svečani, istini glas neposlušamo, obaspe nas sram, kajemo se i grizemo. Glas saviesti je vazda s nami i u nami; znamo da nas nitko vidio nije, ipak nas je stid; znamo da nas nitko kazniti neće, ipak se bojimo. Saviest gorča najveće tajne ugodnosti; u najvećem razkošju rani i prodre tajnim užasom, neda mira nepravedniku, davi dosadom razkošnike i mogućnike, oholici, hvalisavcu najgordijemu kliče: „nek te štuju i uznose, tvoja podlost ostaje podlošću, ti si nevolja!“ Saviest dotjera do samoubojstva. Najveća je muka pakostniku, što mu čisto kaže, da dušu imade. Slab i nejak zahvaljuje Bogu, što je dao ovu čuvaricu i sudinju kletniku. Nesretan si, neslušaš li glasa saviesti tvoje, nesretan si, djeluješ li prot onomu, što ti saviest govori. Zidar je neki običavao reći, da stavlja saviest u svaku opeku koju slaže. Lord Erskine, čovjek velike i podpune nezavisnosti, govoraše: „Jedan je od prvih i ponajveće preporučivanih savjeta moje mladosti mi bio, da činim samo ono, što bi mi saviest rekla, a ostalo da pustim Bogu .... Ovu roditeljsku opomenu pamtit ću do groba, i kad umrem ostaviti ću ju porodu svomu. Ovo mi nigda nedotežča, pače me privede k sreći.“ Saviest kroz puste promjene zna za viekovitu pravdu i za nepromienljivu istinu. U nesavršenstvu ona nalazi pravo, sveobće savršenstvo, protivno jadnim načelom sebičnosti; kaže da drugi od mene manji nije, da su njegova prava sveta kao i moja; zapovieda da zagrlim istinu, makar ona sto puti prkosila mojoj oholiji; čini da ljubim što je dobro, sveto, pravedno, gdje bilo, bilo!...

Ali volja izabire kako joj se svidi, prihvaća jednu, jere joj se čini bolja od druge, i tako je istina priprava k dobru. Da dva i dva čine četiri, da svi polumjeri jednog okruga jesu jednaki, da je cielost veća od pojedine česti i jednaka svim čestim u skup uzetim; da nemože nešto biti i nebiti u isti mah, da nema učinka bez uzroka,... to su istine bezuvjetne, kojim ništa se nemože oduzeti, ništa nadodati: nema tu prigovora, istinite su, jere su istinite! Tako sam ja istinit da bitišem, da nisam koji drugi, da sam onaj koji bijah jučer i koji ću biti sutra kod svih promjena tjelesnih; starim, ali sam uviek isto čeljade; ako me uzvise na kakvu čast, službu, to sámo prvanjim dužnostim nadostavljam nove. Ova nutrnja ćut jasno svjedoči, da sam ja slobodan, tim biva da mogu izabrati dobro ili zlo po volji; pak ja prigrlio jedno ili drugo,

da ja to činim, podpunim, slobodnim privoljenjem. Ako se zagledam u jednu stvar, znam da bi mogao i u drugu. Ako motrim zviezde, mogu uzput mislit o svem onom, što sam o njimi čuo ili čitao. Medjutim do mene je, da činim ili nečinim, da prigrlim dobro ili zlo. Što kamen pada, razlog je težina, što se dim uzvija, stoji do laganosti njegove, koja ga nad zrak uznosi. Ali kad ja hoću, da nešto začmem, vidim da to mogu učiniti i neučiniti; razložim sam sobom, je li to zlo ili dobro, je li pristojno ili ne; promislim i odlučim. Dosta je onaj čas kad se ja ustavim, da dokažem, da sam to slobodno odlučio, i to će reći, da je moja volja slobodna. Po tom, ja sam uzročnik mojih čina, t. j. slobodan sam!

Nismo slamke, da nas struja ili vjetar raznosi, već plivači, da i kad se u tiek pustimo, ćutimo, da se izpravljati možemo i odhrvati. Uprav jedina stvar, koju čisto imamo i koja je naša, jest volja; ostalo sve je zajam! I stavnom voljom izpravljamo navike i nagon, i krotimo napasti. Kad tko pjeva ili zviždа, pušta slobodno svoj glas onoliko, koliko ga pluća daju ili mu je čuvstvo razigrano. Ipak, glas je tako podvržen pravilom glasbe, da najmanji nesklad vriedja uši pjevaocu i slušaocu. Hoćeš li reći, da je manje on slobodan? Kad o čem sumnjaš, svjetuješ se s kim, slusaš njegove razloge, kažeš mu svoje, pa kako bolje misliš, odlučiš. Valjda si bio više slobodan, dok si sumnjao, nego poslije!? Volja dakle nije neograničeno slobodna, jer mudruje, prilagodjuje se okolovštinam; te uprav s toga, što se na što odlučuje zdravom rasudbom, čovjeku je dužnost, da se izuči, da manje posrće, da se priuči istini i zakonitu djelovanju, u kojih je razlog i način postupanja; — zato što sam slobodan, ja zaslužujem i gubim svojim djelovanjem, te imam nasladu ili pečal duše. Da Bog nebude dao ljudem slobodu, da mogu djelovati i proti zakonu, on već potrebe nebi imao, da na nas zagrmi kad i kad svojom pravdom, ili nas utješi svojim milosrdjem. Evo nam očita znaka naše neumrlosti za ovog života, čim vidimo da nema neznatne stvarce, koja nebi nosila svojih posljedica i kad nam već do toga nije. Jedna dobra misao, jedno kriepostno djelo, jedan nepravedan čin nemožemo dogledati, do kud će napeti, čim uroditi našim bližnikom i potomstvu; naše će tielo biti pepeo, a izgledi i nauci naši biti će na korist ili štetu budućem pokolenju. Strašna je ova odgovornost u svakoj besjedi ili činu našem! Ali mi znamo da ovdje počinjemo, a da je konac drugdje. Ovdje se zagonenulo, a onamo će se odgonenuti.

Vjera nas uvjerava o jednom svjedoku neizbježivu, o jednoj nagradi poslije smrti, zapovieda nam da žrtvujemo naše dobro za ono drugih; ona sama na dobro nas hrabri mišlju na budućnost, i sredstva nam pruža, da ga postignemo. To tako vele popi i fratri, da sviet zasliepe, reći će tkogod! Neka govori, prijatelji dragi, prošlo je tomu vrieme, a bojmo se mi nauka, po kojem puk jadni postaje lopovom, netrieznikom i smantovom! —

RAZGOVOR III.

Sklad Svemira.

Amo dobri prijatelji: amo na ovaj poglednik, odkle pukla pred očima silna prostorija, zacaklilo jezero s prieda, a izokol okružile zelene gore, grozdni vinogradi i biele razsijane kuće, a to na domak gradu našem, iz kog se razliega jeka, žamor svjetine i klopot radnika. Kud li nas nezanosi ovaj divni prizor? Planine, koje tamo u nebo uprle, ovdje se razvukle i sužile na čarobite obronke i izkićene brežuljke i dolinice, iz njih protiču nam bistra vrelašca, da se na potočiće raztoče i skupa u rieku sliju, jezera stvaraju, barami raztegnu, dok napokon steku u neizmierno more. Nepomrčno sunce sije okolo tebe neizcrpivo more svjetlosti i topline. Kad ono za gore pada, sumrak se hvata, mrak nam sve otimlje, sladko na počinak zove; bieli mjesec uz dvorbu neizbrojnih zviezda razsvietljuje i ukrasuje noć. Pak rujna zora sviće, da naviesti sunčani zrak, te pozlaćujuć rumenilom svojim vrhove gora, na rad pozivlje ljude. Sve se u prirodi miče nekim ustanovljenim redom. Zviezde pravilno obigraju oko sunca. Naša zemlja po redu okriće sve svoje česti k toj zviezdi; odatle noć i dan; nit ikad, nit nigda za sami čas zakasni zora ili večer. Pramaljećem zazelene livade, razcvane raznobojna priroda, procvieta ruža i ljubica, niču sjemenja, jabuka se i natipjerka cviećem zaodije. Pak ljeti iz cvieća pronikne plod i zrija, i prepunane žitnice naplaćuju znoj težaku. Jeseni se trga i plodovi sabiru za zimu, kad priroda rek bi opočiva, da s nova svoj posao započme. Sad nas vedrina zanese i obveseli, sad nas grm groma prestraši i s ukrstalih munja protrnemo. Gle kako životinje i biline, kojim se broja ni imena do kraja nezna, živu svaka po svoj način! Liepo li je cvieće, sladak li je plod! Pa i živine se kote, rastu i nestaje ih; ali im leglo negine. Sadji na livadu, pa razgledaj razne trave i raznobojno

cvieće; svaki bus na svoju uobličen i obojadisan, da se od svakog inog razlikuje, svaka travka rek bi da uprav živi, jer nesamo da se radja, snaži, plodi, stari, nego jošte i odiše, druži se i gine. Kad ljeti zvizdan zapeče, te nemožeš da odahneš, vidiš kako se lišće u gori i travka pogruži, pa čim zahladi i zarosi, sve ti oživi, uskrsne, zapjeva. Jedna travica, jedan cvietak, koji zorom cvane, a mrakom strune, stvara sklad u ukupnu stvorenju, ima prošlost i budućnost. Od postanka su svieta sve stablice sjemenom raztićene: od sjemena cvieća, koje mirišemo ili pokraj koga sjedimo, zacvasti će druge livade, po kojih će pasti stada, koja se još izlegla nisu. I da se taj rod razradja na vieke, eto na hiljade zametaka. Uzmi murvu ili smokvu, krcata su zrnja, a iz svakog po vremenu stablo, i to jako i debelo kao ono, s kog si tu smokvu ili krušku ubrao. Pa sve tako! Tako živine, tako ribe; n. pr. neka vrst ribe imenom list ima do milijuna jaja, a u linjku nadjoše ih 385.000, pčela izda 12.000 jaja, a muha napljuvača do 4000!

Gle travice na livadi, njim su vjetri poslušni i dobrotvori, jer im oni iz dubokih mora iznose rose, da ih razhlade, kad ih žega smlaska, pak im prinose sjemenje na razplod! Gle! s vrh planina će se ociediti i zemljom proteći vode, da ih zaliju, oblaci će se smilno nada nje otočiti, sunce se dignuti, da im klicu raztvori svojom toplinom, i da im bojadisanje pozajmi. Neko cvieće čaške neraztvara, dok negrane sunce, a neko dok nezadje; neko pak u drugo doba, poznajuć sunčani tiek kao najbolji zviezdoznanci, tako da se je stvorio cvietovni dobnik, kazujuć razno cvieće, kako se koje ure raztvara ili zatvara. Svako pak cvieće, osobito djetelina i suncokret, vazda su okrenuti k izvoru svjetlosti, kao da od mila zagledaju najveličanstveniju sliku njihova stvoritelja. Evo ti zime! Smakne dan; sunce pada kosimice, studen je vjetar, opane lišće s gore, osuši se trava, rek bi da je mraz sve posušio i već za uviek uništio! Eto ti sniega, prikrio kao veliki čador sve širom, pa ti učuvao klicu; proljećem se iznovice sve na život budi, sine prvašnjom ljepotom. Čovjek razveseljen, videć oživljenu tu veselost i plodovitu raznolikost, blagosivat će gospoda, koji mu toliku ugodnost podari, koji tolikom slasti kruni trude njegove, koji ga tolikom radosti obsiplje na ovoj crnoj zemlji. U stablici ovih trava ima mlieka, ima mlieka i u cvietovih! Ali to čeljade nemože izažeti, nit malne opaziti koje kapi. Nemari; hoće junica koja to lišće

okida, i pčela, koja cvietak po cvietak izpija, pa će pružiti čovjeku gotovo i obilno. Dobra seljakinja će tim mliekom ponudit žedna putnika, te će i maslo iznesti i bolestnoj susjedi zasmočiti hranu.

Bože! čudna li i divotna sklada izmedju tanke travke i vjetara i oblaka, i sunca i potoka, i sniega i pčele, i junice i čovjeka! Dobro, jeste li vi igda, prijatelji moji, mislili ob ovih čudesih? I sbilja, da to ugledate, da se tomu divite, netreba ni da se maknete. Svagdje, svakim trenom, u najvećoj kao u najmanjoj stvari, vidimo neizbrojene krasote; do nas, poviš nam glave, pod nogami toga nalazimo. Pri struku nekih ovih travica naći ćete prilieplјenih sićušnih živinica. Množtvo ih je na svakom listiću, nevidiš ih, a Bog zna što li ih je u zraku koga dišemo, u vodi koju pijemo. Nek ti kroz pukotinu prokrade se sunčana zraka u sobu, vidjet ćeš silu takovih, u razsvietljenu, zaprašenu oblačku. Eto ti ih na hiljade u samoj kapljici vode, koja nam na oko čista i bistra. Neke plivaju poput riba, neke imaju perja bibajuća se, kojimi stvore kolovrat i primame si pliena. Ima nekih, pa da ih stisnete medju dva cakla, prsnu im iz droba jeguljice. Drugih ima, kad ih razsiečete, živiti će svaki komad napose; a od nekih se opet razidju mušice, pliskaju neprestano, i repovi su im hiljadu puti tanji od dlake.

Jedan nevid, koji se vazda okolo sebe polahko okriće, opaža se, da ima do 40 siemenika (poroda), a svaki od ovih ima do četvrtog poroda, t. j. 40 puti 40, umnoženo opet po 40, dakle 2.560.000 jedinaca živih i zdravih ima u jednom sadakle 2.560.000 ... momu, koji će na svietlost, kad pukne obojak materin. To se zamisliti neda! A sbilja promislite, da je ta dojedna majušna živinica živa, te ima sav ustroj za život potrebit, usta, želudac, tako da radjaju i druge živinice žderu. Neke su tako prozirne, da im se svaki kucaj opaža, kao u našega srdca, i u njih kola bojadisana tekućina poput naše krvi. Vjerojatno je, da u ovoj tekućini miču se još neizmjerno manje živinice, pa da opet i one imadu neku krv, u kojoj druge živu, koje su toliko malene, da ih ni pojmiti nije. Sitnozor nam je odkrio tolika čudesa, jer on povećava stvari hiljadu puti više nego jesu.

Ako ćete od ove neizrečene maline odskočiti na neizmjernu veličinu, hoće vam se dalekozora, velikog zornika, kojim se gledaju nebeska tielesa. Vidite li sunce? Ima obhoda 2,370.512 milja. Htjela bi se 1,384,000 puta velika kruglja, kolika je naša zemlja, da bi mu odgovorila; a ima 12.000 puti više površine od kruglje zemaljske. Sunce je od nas daleko 100 milijuna kilometara, tako da bi jedan konj, koj bi preletio dvadeset kilometara na uru, uložio 50.000 godina od zemlje do sunca. Sasvim tim ovaj prostor neizmjerni svietlost izpuni u manje od osam časa. Svietlost čini 310.000 kilometara na jednu sekundu, t. j. u šestdesiti dio jednoga časa, ili jedan kucaj bila; i prodre svietlost blizu milijun puti brže nego zvuk, koji ako je zrak miran, čini 337 metara na sekundu. Tako kad pucaju lagumi ili puška na daleko, prvo se vidi dim, nego pukne. Tako isto munja, prvo sievne, pak onda zagrmi, i po tom se može sračunati, u kojoj se to daljini sbiva. Svaki kucaj bila izmedju sjevatanja i grmljatanja mjeri se na 337 metara daljine od oluje. Okolo sunca obigravaju zviezde predhodnice, od kojih je jedna i naša zemlja, koja poput kruglje igračke obidje ga u jednu godinu, te vrteći se napred leti. Ovim okretom svakodnevnim zemlja se okreće k suncu različito, tako postaje dan i noć. Godišnjim pak kretom njezinim, kako je sad manje sad više k suncu obrnuta, postaju razne dobe godine. Oko nekih pak predhodnica vrte se druga tielesa, tako zvane družice, a to bi bio za nas mjesec. Kolikog li se pustog prostora hoće, da se tako ogromna tielesa, i tolikom brzinom okreću, bez da se sukobe ili pometu. Znajte samo da je Nebesnik (Uran) daleko od sunca 1600 milijuna milja, i da uloži 24 godine i devet dana, da ga obidje, i to leteć 6882 metra na svaku sekundu.

Nema puno godina Leverrier je odkrio Neptuna, koji je od sunca daleko 30 puti više nego naša zemlja, i koji ga obidje jedva u 217 godina. Biskup Coutance, sastavši se jednom s tim zviezdoznancem pri nekoj crkvenoj svečanosti, radovao mu se ovako: „Nije dosta vam reći, kao drugim, da ste nadkrilili oblake, vi ste nadašli zviezde“. A on će njemu: „Presvietli biskupe, rad bih i još dalje do raja, pak uhvam da će mi tu pomoći vaše molitve“. — I nije to sve, jer ima repatica, koje se kad i kad pokažu, te imaju plamen rep. Nekim se ušlo u trag, pa se zna kad imadu izaći. Ima jedna od sunca daleko više od 11,200 milijuna milja i čini 880,000 milja na uru. Opet druga ima, koja obigra okolo sunca u 1208 dana, a ona što no se bila pokazala god. 1835. vratit će se opet poslie 76 godina; ona koja se vidila god. 1811. vratit će se istom poslie 3300 godina.

Pak zar samo ovo, prijatelji dragi; ta ovo nije deseti dio

čudesa božjih. Danju svejedno zviezde sjaju, ali ih nevidimo, jer ih sunčana svietlost obsienjiva. Čim pak sunce zadje, one se pomole i nebom razasiju, kô dragi kamen, u to većem bezbroju, što je studenije i vedrije. Našim okom ih vidimo jedva 2000, a dalekozorom ih nadjemo preko 14 milijuna. I te nisu, da se vrte oko sunca kao predhodnice, nit od njega primaju svjetlosti ili vrućine, nego je svaka njih jedno sunce, oko koga obigraju druge predhodnice, kao i oko našega sunca. Najbliža nas najmanje nam je daleko 212,000 puti više nego smo mi od sunca, t. j. najmanje 17.000,,000,000.000 milja. Tako svietlost sunčana, dok dopre do nas, uloži nešto manje od osam časa, a ona od koje mu drago najbliže zviezde neuloži manje od tri godine i pol; a od najdaljih svietlost nedodje za Bog zna koliko stotina viekova. Herschel kaže, da iz dalekih, neizmjernih krajeva svietlost uloži do dva milijuna godina, dok dopre do nas. Koliko li zviezde velike imadu biti, kad ih mi možemo nazrieti kroz toliku pustu dalečinu! Ona što ju Jarac nazvali, kažu da ima 21,114.865 puti veći objam od našega sunca. I mi smo hladni kod tolikih divnih božjih čudesa, jer su nam svedjer pred očima. A sve je to izmjereno, omjereno na časove. Kakono težak znade, da će ona bazovka, ono povrće, ona ruža procvasti proljećem, ili da će sutra granuti sunce, ili zimu proljeće zamieniti, tako će ti zviezdoznanac kazati, da do hiljadu godina, toga časa, toga dneva, mjesec ima proći izmedju naše zemlje i sunca, pa po tom da će nastati pomrčanje.

Divimo se prirodi i pripoznajmo, da koliko ju više učimo, više prezamjernih čudesa i otajstva nalazimo, te se sve sbiljskije uvjeravamo do kakovih čudnovatih tajna i odkrića došao je čovjek motrenjem, promišljanjem i učenjem!

RAZGOVOR IV.

Bog.

Ti jesi blag i dobar i milostan,
Ti jesi jak i mudar i pravedan,
Ti jesi svet i blažen — o ti
Jesi jednome na struku razvoj

Svijuh vrlina! Um si nad ume sve,
Vječnik vremena, car neizmjernosti,
Desnik udesa! Tebi nema
Para ni druga ni premca, niti

Takmaca: jedin ti si za sebe u
Svemiru bitnik, a sva druga bivad
Pram tebi to su proške, što tek
Tvom se na suncu vide da jesu!

P. Preradović.

Tko učini tolika zamjerna čudesa? tko stvori ovaj prostor neizmjerni? tko ga napuni bezbrojem tielesa? tko svačemu pravac dade različit, a ipak tako čvrst i stavan, da od vjekova traje i trajati bude preko svih vremena?! Je li ovo stvorenje od vieka? Je li samo po sebi? Je li slučajno? Je li kakvom silom, kojoj ni početka ni imena? Onaj liepi mramorni kip, u kog se zagledate, bio je neotesana odvalina planine Kararske. Ona prekrasna palača nije drugo do naloga opeka, klaka, pržine, greda, kupa i stiena. Onaj dobnik bio je komad kovine, iz koje se izrezaše kolca, pero, skazaljka. Da bi vam tko rekao, da se ona odvalina mramora pretvorila sama u onaj krasni kip, ono tvorivo u zgodnu i prekrasnu palaču, pak ona kovina mahomice satvorila dobnik, bi li ste ga vi držali ludjakom? Koliko bi većim pravom mogli reći to onomu, koji bi uztvrdio, da se je ovaj svemir, tako liep,

tako neizmjeran, tako uredjen, tako usavršen po sebi stvorio?! Tko ga je dakle sazidao? Tko ga je uredio? Ja se rodih. Od koga? od mojih roditelja. A moj otac? od djeda. A djed? od svog otca, pa tako ovaj od drugog otca, i sve tako dok nedodjemo do prvog čovjeka. A odkud ovaj? od drugog čovjeka ne, jer po taj način nebi bio prvi. Dakle od nekog višeg od čovjeka, koji neimade početka, i koji svemu početak dade. Ovaj početnik svih stvari, ovaj prvi pokretnik, ovaj urednik, ovaj prvi uzročnik, ovaj otac sveobći, jest Bog! Nebesa mu ore slavu, kako ga očituje morski piesak; njemu je popjevka, turkot morskih valova i grm gromova, kakono cijuk zvieznika, preko koga gazimo. On upravlja suncem i zviezdami, i brine se za hranu sitnoga mravka, on stvori, on uzdrži, on bi mogao uništiti sve u tili čas! Svietova nije bilo, vremena bilo nije, a Bog je od vieka bio. On je sam sebi početak, sebi svrha, sebi čestitost, on uzročnik prvi sveg što diše, središte svega kreta, početak i svrha svake stvari; on u nutri i vani, daleko i blizu, on svagdje, u zviezdah što nas obasjaju, u zraku što nas okružava, u vodi kojom žedju gasimo, u cvietu kog mirišemo, u svem što nam treba; Bog je u vremenu i u vječnosti, u tihom noćnom miru i u strašnom urnebesu!

Od vieka je bila božja misao, da stvori sviet, ali ga stvorio nije, nego kad se je svidjelo Njemu. Bog svoritelj u mogućnosti mogao se uztegnuti od stvaranja, dokle ga bila volja. Stvorenje njega nepromieni, kako je nepromjenljivo oko, koje je bilo prije zatvoreno te sad se otvori i gleda; jedino stvor od nebića postao bićem! I stvori Bog sviet, podavši mu moć da se pretvara i razvija kroz razne dobe i prevrate. To su vam dnevi stvorenja, o kojih nam govori sveto pismo i kroz koje se zemlja pretvarala, dok se sastavila, da je mogla na sebi uzdržati i hraniti plemeniti stvor, čovjeka, a da bi ovaj mogao misliti, ljubiti, htjeti, usavršivati se.

Newton govori: „Kako to biva, da sunce teži k predhodnicam, a predhodnice k suncu? Zašto narav ništa uzalud nečini? Odkud to da je ovakov red u svemiru? Zašto se predhodnice sve okriću jednim pravcem i susrednom putanjom, dok repatice pravcem i putanjom sasma zasrednom? Što zaustavlja zviezde, da se jedna na drugu neskotrlja? Zašto je ustroj tielesni tako zamršen i zamjeran, i za koju su svrhu pojedine njegove česti? Zašto svako gibanje zavisi od naše volje? Što je to nagon životinja?“ Jeda li iz protumačenja ovih upita nije jasno, da ima jedno biće razumno, svemoguće, koje neposredno vidi kroz svaku stvar, u bezkonačnosti vremena i prostora?!

Bog je nuždno biće, a sve je drugo slučajno. Ja i vi mogli bismo biti i nebiti; tako zemlja, sunce i svjetlost, i donapokon zrak bi mogao neobstojati. Ali bivstvo božje zahvaća njegovo bivovanje; ako je moguće da ga je, valja da ga bude, jer, buduć bezgranično, nije podvrženo ni niekanju ni protuslovju, kako bi moglo biti biće istom moguće, koga može i nebiti.

I Bog sve vidi: neizmjernost sunaca kao i najsitniju živinicu, tečaj milijuna zviezda i proklijaj prosa, i kolanje krvi hiljade nevida, što ih je u jednoj samoj kapi vode. Bog čuje skladnoglas predhodnica i veselo cvrkutanje ševe, buk slapova i huk mora, i zablejaj janjeta pod nožem; jauk potlačenika i psost susilnika!

Bog upravlja nepromienljivim kretom zviezda i tiekom potočića, dobami, vjetrovi i olujami, narodi uljudjenimi i divljimi, nagonom sliepe životinje i umovanjem najdubljeg učenjaka; potanko sudi djela krunjenika kao i ubožnika. On nam je dao razum za spoznanje, učinio nas ćutljivimi da ljubimo, slobodnimi da izabiremo, prosvietljuje nas da poznamo, što je dobro, što liepo, što pravedno, pak nas kriepi da to postignemo; te kad bi za čas samo te svietlosti ponestalo, propao bi naš duševni život uz same nizke požude, pokvaren nagon, boj i razor! Sve stvorenje drugo nije nego slovo do slova, da sastavi ime Bog! I najsuroviji mu se divljaci klanjaju, premda po svoj način; svaki žalostnik upire oči u nebo, svaki potrebnik prosi s neba; lašnje bi našo jedan grad sazidan u zraku, nego jedan grad bez žrtvenika i pobožnika. Zar vas dojedan nije željan znati, što i kako će biti na drugomu svietu? Zar svi pregoruće netežite za vrhunaravnim? Kojim li se žarom na svašto neopirate, što bi vam moglo uznieti razum? Kako li čeznete, da se razagnu tmuše i prosja vam duši velika tajna budućeg života? Koliko nehlepite za bićem višim? Neosjećate li uzvišeniji i bolji red stvari nego li ga vidite?

To nas dakle sve uzdiže k Bogu, kano k vršku mudrosti i k ispunjenju svih naših želja. A ima ipak silnih mudrijaša, koji pjevaju, da je tvar od vieka, ili da je ista tvar Bog, t. j. da je sve Bog osim Boga. Razumu se smrkne pri tolikom nesmislu, komu se teže domisliti nego li otajstvu previsokog Stvorca; te to nam najbolje svjedoči, koliko zabasa

onaj, koji neslušа liepe svoje pameti! No srdce toga neda, jer se lasno dosjeti, da ovi nesretnjaci to strastveno i od straha čine, jer se boje oštroga sudca Boga. Srdce uzliće k bezkonačnosti i onda još, kad je razum zablenut. Čim sami sebe spoznamo, odmah stanemo nagadjati o nečem boljemu; videć da smo mi nesavršeni, tražimo nekoga savršena, koji nije ograničen kao mi, ni slab, ni nevriedan dostignuti ono što uzželi; tražimo nekoga, koji se nebi mogao prevariti u razumnosti, u ljubavi i u volji svojoj! Kad smo začeli ovo bolje, eto ti iz tog klija drugo još bolje, pa tako do bezkrajnosti: težimo medjuto k jednomu uzoru savršenu, u kog se ugledajuć, to većma opažamo nevolje naše! Ovo bezkonačno, ovo potrebito biće, uzrok svih uzroka, razum, sloboda, mudrost, dobrota bezuvjetna jest Bog.

I Bog je izvor ćudorednosti. Da Boga nema (reče jedan mudrac) valjalo bi ga stvoriti. I doista da njega nije, bilo bi priznano pravo jačega; svak bi činio što bi htio, nestalo bi pravde i pravice, kao jadna naslona slabijemu, dobročinstvo i požrtvovnost bila bi budalaština, ljubav ludost, sreća san; gospodovo bi nagon, sila i časovita razkoš!

Bog je bitno dobro, bezkonačno i bezuvjetno. Slobodnom dragošću svoje volje stvorio je sviet. Tu mu dobrotu opažamo, ne samo u sveobćem skladu, nego u ustroju svakog pojedinog bića, u svrsi, koju mu zabilježio, i u zakonu po kom ga upravlja. Neki od ovih zakona sliepimice privode neka tielesa k drugotnoj neizbježivoj svrsi. Tako zviezda predhodnica sliedi svoj tečaj, kamen pada, stablo raste i cvieta, pčela sakuplja med u košnicu, a ptica vije gnjezdo. Ali čovjek ima uzvišeniju svrhu, koju mu je postignuti razumnim i svojevoljnim naporom, koji mu daje svietlost pravde i ljubavi, koja vedri savіest i probudjuje klicu pravičnosti, dobrotvornosti i smilovanja.

Nego, ako je Bog dobar, kako igda pripušta zlo? Razumijmo se sada dobro. Često mi nazivljemo zlim ono, što nam drago nije, bez da promišljamo, da je to puno puti koristno nam istim ili drugomu. Težaku muka, što mu tvrda krčevina, al da tako nije, kako bi zidar podizao kuće i palače? Brza je rieka, a da tako nije, kad bi brod na more? Drvodjelcu tvrdo drvo, a da toga nije, kako bi bilo posudja da valja? Da nije vjetra i oluje usmrdilo bi se more. Da nije zime, izjede nas gamad. Putniku dosadna kiša, a mlinar ju jedva dočeka!

U malo, tko nestrastveno sudi, priznat mu valja sklad u

svietu i ondje, gdje mu se zasliepljenu činilo zlo i naopako. Doista Bog je mogao učiniti drugačije. A što je učinio ovako, to je očiti znak, da se je tako svidjelo providnosti njegovoj, pak i našoj koristi. Alfonso kralj Kastilije, razgledajuć tiek zviezda predhodnica, kako se onda znalo, zavapi: „Da budem ja do Boga bio, kad ih je stvarao, bio bih mu prišapnuo prostiji način!“ Pa ipak: znanost uznapredova; Kopernik, Galileo, Kepler, Newton odkriše istinite prirodne zakone u svemiru i posvedočiše, da je to mudri Bog sve najprostije sazidao! Zato nećemo reći, da na svietu neima zla. Kršćanin tomu zna razlog. Čovječja svrha nije uživanje, nego dobro djelovanje, a k tomu se hoće krieposti, koja iziskiva muke; i po tom je čovjek najizvrstnije biće na zemlji. Reć bi, da je ovaj zakon suprotan želji za srećom, ali do zakona dužnosti Bog je postavio u našu dušu sladki zamašaj čuvstva, sdružio s kriepošću zadovoljstvo, te kad i toga bilo nebi, tješi nas nadom vječna života. Pa sve i bez toga, potrebe su poticajem našoj djelatnosti, razvitkom našoj razumnosti. Da nije studeni ni glada, mi bismo trunuli od lienosti; i potreba nas natjera, da smo došli do svakovrstne umjetnosti, pak do usavršivanja nas istih i ratilâ, koja nam služe. I u onom dakle, što nam se hrdjavim pričinja nahodimo providnost božju. On obloži janješce vunom, da ga od studeni obrani. On se brine za sitnoga vrabca, pa da on zapusti čovjeka, stvor svoj najplemenitiji?! Sasvim tim, kad nas što zaleti, udarimo u jaukanje; ala smo ga nepravedni! Milostnik neki vodio kući sliepca starca, a s jedne i druge strane zievala propast, te on udario sredinom puta kroz dračje i kamenje. To starca bolo i odiralo, pak se ljutio i svog dobročinca nepravednim i okrutnim nazivao, jer nerazumio, da ga on sbilja tako spasava i kući vodi. Taj milostnik je Bog, a mi smo sliepci, dračje i kamenje, nezgode života, a kuća je sreća, kojom nas Bog providi. Mi ćemo dakle blagosivati Boga u svakoj nesreći našoj, živeći po njegovoj volji i uhvajući u njegovu dobrotu i providnost.

Bog je pravedan; kako dakle on podnieti može, da se zloća penje i nepravda slavu slavi? Obično se dobri na to netuže, nego oholice. Dobri lasno nepodjoše putem opakih, koji ih k tobožnjoj sreći vodi. Oni đva samo najbolja puta znadu; rad i štednju! Jesu li pak ti na oko sretnici pravo srećni? Sviet se čudi, kako je novi steklac u čas blago nagomilao, pošto je on svojom trgovinom svakoga sablaznio, pak to sve za kratko traje i on postane, što je prije bio, te se najposle stro-

*

vali sasma! Takva je božja pravda. I to nam je najboljim svjedokom, da ima drugi sviet. Dok smo živi, mi neučinismo dostojne pokore, a znamo da smo griešnici. To Bog našoj duši progovara, a Bog nevara, pak nam je on svjedok odplati, koja nas čeka.

Dakle jest Bog. On sam jest dobar, jest brižljiv, jest pravedan, jest početak i svrha samu sebi; jest izvor ćudorednosti i zakonu. Hvalite Boga našega svi puci zemaljski, slavite ga pojkom radosti i veselja. Hvalite ga uzvišenom pjesni, uzveličajte veličajnim glasom njegovu moć, njegovu dobrotu. Padnite pred svete noge njegove svi stvorovi! Pjevajte, uznosite, proslavljajte kralja kraljeva i naroda! Njega, koji svemožjem svojim iz ništa izvede sva počela, nebesa i svietlost. Njega koji odvrati vodu od kopna, ogradi more, stan neizbrojnih riba. On podari suncu toplinu i sjaj, podade mjesecu okrete razne, naznači puteve zviezdam. On grmi, i gromom ori strahotni njegov glas. Lav i crvak slave njegovu moć. Da čovjeka umorna večerom razveseli, čini da slavulj prebire sladke svoje začinke. On daje cvieću onaj miomiris, koji nas razblažuje. Po njemu tišina i vjetri u parokrugu. Bjesneće more se utiša na njegov mig! Bog gospodari u dubini jaza. Veliki Bože, kako sjaje po svem stvorenju veličanstvo tvoje! Divnih li tragova svemogućtva tvoga! Sve mi kliče: „Gledaj me o čovječe i hvali Stvoritelja moga“. O! da mogu, kako bih želio, Stvoritelju i gospodaru moj, te kako bi pristojalo veličanstvu tvomu, slaviti i hvaliti tebe! Amo svi stvorovi, koliko vas god, amo svi skupa, da slavimo Stvoritelja svih stvari! Padnimo i poklonimo se puni harnosti i ljubavi Bogu, koji stvori sviet; dostoji, da mu se svi stvorovi klanjaju i pjesmu mu slave pjevaju!

RAZGOVOR V.

Čovjek. Tielo i duša.

Čovjek je najsavršeniji od svega stvorenja. On je za vječnost i za vrieme, jer ima dušu i tielo, pak mu je sudjeno da u družtvu živi, i da se u njemu uzgaja i usavršiva ćudorednu ćut istine i dužnosti, pa da tako steče vječnu nagradu. Njegovo je tielo pravo čudo mudrosti i dobrote Stvoritelja. Nije sagnut k zemlji poput inih životinja, nego je izpravan i ponosan, da svemu gospodari. Eno mu na čistu i vedru čelu zrije misao, na licu mu se javlja duša i svako čuvstvo; na jagodici se zrcali stid, posmjeh je na ustnah. Oči mu igraju, te njima obuhvaća i nebo, koje ga obasjava i zemlju, koja ga podržava; u zenici mu ljubav i mržnja, milosrdje i srčba, radost i tuga.

Kraguj je takova vida, da s dalekih visina zapazi, sleti i ugrabi svoj plien; pas ima vrlo fin njuh, krtica sluh. Ali daj mi živinu tako oštra oka, da razazna postepenost boja jedne slike? Tko ima uho kao čovjek, da zna izmjeriti vrieme i previjanje glasa? U koga takov opip, da razpozna razlikost postavâ i svile?! Svaka živina nosi sobom obranu svoga života, a čovjek se radja golić na crni sviet, i za sve valja da se stara.

Kakva je čampra u živine? kakva je ruka čovječja? Njom kud hoćeš i kako hoćeš, prsti joj nejednaki, pregibljivi, na obranu im nokti. Popuznem li, ruka podrži, plivam li, penjem li se, pak volja li me se i napiti, eto mi ruke najvjernije poslužnice. Čovjek drugoga oružja za obranu nema, ali on svojom rukom znade skovati i sablju i oklop; nema odjeće proti ledu ili inom napadaju, ali si zna zgodno odielo skrojiti, pak graditi kuće i tvrdjave. Rukom kroti konja i na trk jaši, podjarmljuje volove i mreže plete. Rukom tke, šije,

zvoni, slika, dielja, piše, pak na veslo i na jedro pušta se u pučinu morsku. Napokon sliep i niem opipom govoriti znade. Sbilja dotle se doprlo, da sliep zvoni, veže, razaznaje boju, novac, i da napokon pisati i štiti nauči! Čovjek rukama izrazuje svoja čuvstva, govori mahanjem, miluje, odbija, zaklanja se; kad ih pruža jako, uznemiren je, preplašen; kad pljeska raduje se, a kako i koliko izkazuje šaka ruke! . .

Ali najzamjerniji ustroj čovječji, koji ga čak bolje od životinje luči, jest jezik. Druge se živine rukom vabe i razumiju. Kvočka kad zagleda kokošara ili nadje žita, sabire piliće; lav riče, pas laje, mačka njauče, zmija zviždje, čalače vrebac, pjeva slavulj, rokće prase, vol mûče, konj hrže, žaba kvrkoće; ali te živine nema da govori kao što mi, da izrazuje svoje misli i ćutnje, da kaziva što našla ili mislila. Mi svakoj stvari oko nas za ime znamo, pa nema pojma, da ga mi riečmi izraziti nebi mogli, a tako ni čuvstva, koje očitovati nebi znali. Kako su različite zemlje i narodi, tako su razni i jezici, da ih do dvie hiljade nabrojiše, a ti svi se vrte okolo samih pet glasnika i dvadeset preinaka ili takozvanih suglasnika. Znadu li to oni živinovci, koji tvrde, da nam je opica rodjeni djed i baba! — U tielu imade blizu 105 kosti, 500 mišnjaka, pak žila, pak mesa; i to sve obavito kožom do 200 četvornih palaca; i po njem kola tekućina, kano krv, mezgra, žuč. Unutri su crieva, srdce, jetra, pluća, želudac, sliezena. Medjusobnim djelovanjem krvi i živaca, pak ovih na disanje i kolanje krvi, postaje život, da se uzdrži pojedinac, a množi rod, i dolazi do obćenja s izvanjskimi predmeti, koje čovjek opaža sluhom, vidom, okusom, njuhom i opipom. Ovo je u tiesnoj svezi s ustrojem mišljenja i djelovanja, koji je s prieda bolje razvijen i na kog se svraća moć umna, dok iz zada se tjelesnost razvila.

To nije u svakoga jednako, jer mnogo stoji do naravnog sastava i prvog uporavka, koji se stvori iz sjetila, nutrnjeg poticaja živaca, krvi, uzgoja i volje.

Tielo se sačini, uzraste, spadne, pa ga smrt odnese. Život može se razdieliti u dvie dobe, rastenja i padanja, pak opet ovo u dvie, te ćemo imati četiri dobe: djetinstvo, mladost, muževnost i starost. Opet svaka ovih na dvoje se dieli, jer ima prvo i drugo djetinstvo, prva i druga mladost, pa tako napred! Prvo je djetinstvo do desete godine, dokle zubi niču. Drugo od 10 do 20, kad se kosti čvrste i rastu do mjere. Prva mladost je do 30, druga do 40, kad već tielo u debelinu prestaje, neračunajuć u to pretilinu, koja po dobi ni dolazi ni prolazi. Od 40 do 55 godina jest prva muževnost, kad vre po svem tielu, da mu se svaka čest utvrdi; poslije čega nastaje druga muževnost od 55 do 65, pak udara u prvu starost, koja se pruža do 75. godine, dok nastupi druga i Bog te vidio! . . . .

Naša je narav po razmjeru sastavnih počela našega tiela takva, da po onom koje nadvlada, postaju ćudi: punokrvne (sangvinik), mezgrene (linfatik), živčane (nervozan), jedovite (bilizan). Punokrv je crven, lica živoga, oka jasnovita, vlasi crnih, prsa širokih, odisanja jaka, mišica čvrstih, dobra kusa, boljega probavljanja, silne snage, žestoke strasti. Ovo je narav najbolja, jer ju možeš navikom stegnuti kako te volja, i to nam je dužnost činiti samu sebi i drugomu. Dočim mezgrenik ti je bliedjan, plavokos, bistrook, gubičast, bielognjilozub, pustokost, mezgove pretiline, u svem jadan i svakoj bolesti podvržen. Njemu je do dobre hrane, micanja, planinskog zraka i mora. Žilavac je mršav, bjeloputan, prećutljiv, odvažan, izrazit, promienljiv, uman i vatren, pa nestašan. Sad je silan, sad slabić, jer nježna srdca i plamenite duše. Ako u njega nadvladaju jetra, učine ga jedovitim.

To sve uskup zove se tjelesnim sustavom, koji može biti slab, jak, miran, bjesnovit zdrav ili boležljiv, veseo ili zlovoljan, djelatan ili lien, pa tako dalje. Svaki čovjek ima nešto osobita u naravi i u svom tjelesnom sustavu, čim se od svakog razlikuje. O tom bi se valjalo puno baviti, ne samo poučavanjem dali još uzgajanjem.

Prem su svi ljudi od jednog otca, prvog hreka, po svom raznom sastavu diele se na pet plemena:

I. Pleme bielo, indoevropejsko, komu mi spadamo, obličja oblasta, nosa stršeća, zubi osovno-sječnih, kose duge i mehke, prigibne, riedko rudaste, prelazeće s plava na crno.

II. Pleme žuto ili azijatsko, glave okrugle, nosa ulupljena, jagodica izbuljenih, velikih, odciepljenih ušesa, boje žuto-smedje, vlasi crnih, tvrdih, riedkih, brade malašne.

III. Pleme crveno ili amerikansko. Ovih imademo žutih i opet mal ne sasma bielih i crnih, čela strvena, očiju upalih u vedje, debelih donjih kosirica, riedke kose crne, nakostrušene, brade slabe.

IV. Pleme smedje, srednjega stasa, kože žuto-smedje, lubanje malene, vlasi crnkastih i ravnih. nosa kratka i debela, usta vele širokih!

V. Pleme crno ili afrikansko, puti tamne, kose crne, tamnaste i kovrčaste, brade nevoljne, zubi kososječnih, nosa smrskana, jagodica izbuljenih, tako i donjih kosirica, gubice debele i nacrnkaste. oka nabujala i okrugla, čela tiesna, ruku dugačkih, nogu obluČastih, stope široke.

Ovo je sve ništa naprama onomu, kako se ova plemena duševno razlikuju: na uljudjena i neuljudjena. Najniža vrst takovih jesu divljaci, koji ljudsko meso jedu i zovu ih ljudožderi; goli su i po tielu se bodu, a sve im je zajedno, nit se žene kako Bog zapovieda!

Kod uljudjenih naroda imade:

I. Razred učeni, kojemu je povjeren vjerozakon, nauka, pravda, vlada.

II. Razred vojnički, koji oružjem državu brani.

III. Razred vlastnika i obrtnika, koji hrani i odieva.

IV. Razred službnički, koji radi i služi, ali za plaću. Pravog je robstva već malo, ali robstva prikovata na neke osobite poslove ima dosta.

Čovjeka ćeš naći svagdje. Ima gradova na višoj visini postavljenih, nego li je ikakva planina u Evropi, kao Pasco u Peru i Potosi u Boliviji.

Znanost, koja se poznavanjem ljudskoga tiela bavi, zove se životoslovje. A ona. koja izpitava samo razne česti tiela, naosob mrtva, zove se razudba. Zdravoslovje gleda ga uzdržati zdrava. Liekoslovje ga zdravi bolna i svoju stranu tu ranarstvo ima, koje izvraća, oporavlja i ozdravljuje.

Sve su paku ove znanosti vrlo spojene s ćudorednosti i vjerozakonom. I doista tjelesni sustav i narav puno uplivaju na čine naše, jer nas manje više navraćaju na zlo ili na dobro. Obćenito naravni nagon privlači k sebičnosti, da tjelovnost nadbije ćudorednost, ako tu razum nenadvlada i negospoduje. Ćudorednost podupira sve što duh uzvisuje, a bez da je na gore tielu. Vjerozakon teži, da podvrgne nekimi propisi, koji su priznati posve koristni, tielo duhu, kao što: uzdržavanjem od nekih jela itd., te naredjuje poste. Sve je liepo i dobro, čim se utoli strast i putena last, a ružno je ono i odurno, što na zlo podžiže, kano nečisti razgovori, nepristojne slike, žestoka pića, prizori neobuzdane razkošnosti, srčbe, razkalašenosti.

Kao što ćutim, da mi je tielo sastavljeno od raznih uda, kojih se dojimlje bol i dragost, koja osjećaju snagu i slabost, tako ćutim, da u meni ima nešto drugo, što tielo nije.

Ja mislim! Ono što misli jeda li je moja ruka? glava? srdce? Ne, ćutim, da je to nešto različna od svakog moga uda. Ja vidim što se sad sbiva, spominjem se što se dogodilo, predvidjam budućnost, zamišljam, izmišljam, ljubim, bojim se, radim. Ja hoću raditi, odlučujem biti dobar. Što je taj Ja? Tielo ne, jer tielo posluša, i kad kud hoću da se maknem, tielo se miče, volja li me prignuti glavu, ili se osoviti...! Ovaj Ja ima biti nešto drugo od tiela, jest duša s njim spojena. Tielo je tvorno, odbija udar, nasrtaj, pogne ga vanjska sila. Duša ne tako, ona je počelo, koje ćuti, koje hoće, koje misli: nje su odušci mozak i sjetila, ona tvori, a to tvor nemože. Vidjeste li igda, da kamen ili drvo misli? Kad mi pomišljamo na nepronicavost, na oblik, na boju, na tvrdoću, to nam odmah na um pada tielo, koje se odupire našemu opipu, koje valja da kakav oblik imade, koje može mirisati, ukusno biti, glas odavati. Kad pomišljamo misao, uspomenu, zamisao, volju, mi njih ni tvrde, ni oblične, ni pronicave, ni bojadisane nesmatramo. Izmedju toga je dakle velika razlika. Naša volja, naše osjećanje nije u prostoru nego samo u vremenu; dok je naše tielo razdieljivo, dok ruka nije noga, glava nije trbuh, duša je nerazdieljiva; mi ćutimo, da smo samo jedna stvar i takova danas, kakva smo bili jučer i kakva ćemo biti sutra; nit ga je, koji bi misao pretvorio u četvorne metre ili u težinu, nit se dotaknuo ili razdielio pomisao i volju, kako se to kod tielesa sbiva. Ja jest jedan i jednostavan. Ja sam ja, ni više ni manje, neda se mene polovica ili četvrtina. Ja kod hiljade promiena ostaje isti istac, to će reći, da je duhovan. Pravo čudo našega tjelesnoga sustava već je znanost razbistrila, da se je diviti kako strukovnjaci govore o našem ustrojstvu. Zna se, kako se mi razvijamo, kako se jestvine pretvaraju u krv i u život, kako krv kola po svem tielu, kako dišemo, kako nam srdce kuca, itd. Nu u ovom malom svietu uviek se otvaraju nova čudesa božja. Pa ti mi zavezao oči, sputao ruke i noge, moja duša djeluje; ja znam da mislim, znam da znam, i to ja znam sada, kako je od vajkada prvi čovjek znao; hoću, trpim, i znam da hoću i da trpim, dočim neznam, kako se moje tielo razvija, je li hrana probavila, je li krv na mjestu. Moja misao nije duga ni široka, desna ili lieva; neka kažu da imade 1300 grama u mozgu, ja toga nenadjoh, dok nahodim hranu u želudcu, krv u žilah. Kolika je pusta razlika izmedju pojava tjelesnih i duševnih! Život je tjelesni da se uzdrži čovjek i ljudski rod, a ćudoredni ima

drugu svrhu, i u koliko utiče u tjelesni. Život svedjerno traje, jednakom promjenom djelovanja i opočitka, bdienja i sna, zdravlja i bolesti: dokle god živi, jede se i krv u žilah vre, kako bilo kod prvih ljudih i kako je kod svih životinja. Život je podvržen prirodnim zakonom, kojim je podložan, kao i svaka ina stvar, a misao je neodvisna; može biti istinita ili lažna, može biti zamišljaj velikog mudraca ili tlapnja neznalice; nije nalična drugoj ili onoj drugoga.

Nego gdje je ta duša, kad je viditi nit opisati nemogu!? I Bog je i angjeli su, ali ih vi nevidite . . . . Imate volju, imate želju, ali ih neopipaste nit ugledaste. Tako ni dušu! Ja ju nerazumijem, al bih još manje razumio, kad bi tvar mislila i htjela, kad bi drvlje i kamenje pojimalo i razložilo! Ja poznajem dušu po učinih njezinih! Ona u meni čuje i misli. Moje je tielo sredstvo, kojim ona dopire do vanjskih stvari. Osim naravne osjetljivosti i ustrojne, kanoti: glada, žedje, bolesti, straha, začudjenja, imade umnih osjećaja, kakovi su: misao, pozornost, pojam, uzlet, promišljanje; pak strasti koje more, kao zlovolja i žalost; koje onesviešćuju, kao srčba i ljubomornost; pak čuvstva, koja se dadu ovedriti i uznieti, pak pomišljaj o sreći i prevelika želja za njom, zatim zarodak krilatih pojmova, koji do neba uzliću; zamišljaj pravde, neizmjernosti božje, vječnoga reda vasmirskoga, pak pomisao dužnosti, kakva je istina i kako um ljudski nju jeditu svojom svrhom smatra, te kako joj se dovinuti nemože, nego malo po malo i to trudno! . . .

Sunce, svemir neznadu što čine, čovjek zna. Tako ovaj na oči slabić gorostasom je sa svoje umne sile i slobode. Vi ste, dragi prijatelji, više puta se čudili razumnosti i dosjetljivosti pasa, konja, slona, ali kad to dobro promislite, naći ćete, da oni drugo nemogu, nit znadu, nego koliko im se sjetila domakne. Mi naproti razlažemo o dalekoj prošlosti, kao kad prispodabljamo jedno diete, koje sad gledamo, s onim što ga lani vidjesmo na livadi; budućnost nagadjamo, kad promišljamo, koliko ćemo poštovanje i ljubav zadobiti, budemo li pravi ljudi! Pače kad i kad pretresasmo i o stvarih, kojih nigda nevidjesmo, kano niti kad se Bogu klanjamo, svete zazivljemo, za vječnošću čeznemo.

Diveći se sastavu našega tiela pjevamo pjesmu Onomu, koji ga tako zgodna sazda. Ali nam ga je smatrati kano obraz jedne crkve, koju štujemo zato, što je kuća božja. Pak ono je toliko ljepše i sjajnije, koliko je ljepša i sjajnija duša,

koja ga krasi! Ja ću se diviti krasoti i savršenstvu vasmira, ali ću opet radošću uzkliknuti, da moja duša nadvisuje razum. Tielo priteže crna zemlja, podložno je bolesti, starosti i svakoj nevolji; dočim duša nezna mejaša, živi o prošlosti, nabrajajuć od početka svieta sva pokolenja, koja se u prah obratiše; razmišlja o sadašnjosti, proliećuć s nebeskih visina do dubina jazova; zaliće se u budućnost, da nagadja i razpravlja, diže se nad sva stvorenja, da se uzvine k biću bezkonačnomu. Po njoj je čovjek sličan Bogu i po njoj će se s Bogom sjediniti. Dobro je cilj, koje je čovjeku postignuti; zlo, greben koji mu mimoići, a slobodna volja sredstvo, da se na to ojunači. Svakim dakle mojim djelom ili što sgriešim ili zaslužim, pak je pravedno da me sustigne ili kazan ili nagrada.

Čovjek ima trostruko oružje, da se domogne svoje svrhe: razum, koji iztražuje istinu, volju, koja traži dobro, čuvstvenost, koja se trza za srećom. Bog, koji je postavio zakon, pomaže nas svojom milošću, koja podupire, a neništi slobodne naše volje. Te kako čovjek po božjem zakonu živi, eto mu kadšto nagrade ili kazni još na ovom svietu; ako u ničem drugom, to doista u saviesti čištoj ili smućenoj; a na drugom stavno istina ga čeka. Duša je u tielu samo za života. Kad umremo, duša ide na božji sud, a tielo se razčini u počela, od kojih je sastavljeno, kanoti u dušik, vapno i pranik. A dušu pak, koja je bila pravom božjom slikom, te je živila savršenim životom, čeka nagrada neizmjerna, koja će sastojati u poznanju najveće istine, biva Boga, savršeno ga ljubeć i želeć sve ono, što on želi, te u savršenoj ljubavi, skupa sa svimi dobrimi uživajuć svaku liepotu, posjedujuć svako dobro i poznavajuć svaku istinu.

Ja hoću da zaslužim takovu nagradu! Nego kako da ju dobijem? Kad vjerno ispunjao budem svoje dužnosti. —

RAZGOVOR VI.

Sloboda. Jednakost.

Sloboda, najveće blago.
Nar. posl.

Iz onoga što rekosmo, vidimo, dragi prijatelji, puste li razlike izmedju ljudi, bilo pojedinaca, bilo naroda, bilo učenih, bilo glupih, bilo umjetnika, bilo prpavaca: pak medju državnikom i povjestnikom, književnikom i računarom, Arapom i Inglezom, Crncem i Talijanom, Španjolcem i Kinezom, Hrvatom i Rusom. Podnebjem, ćudi, stasom, uzgojem, izukom, mišlju, spolom, dobom se preokreću običaji i navike. Dva su brata na jednom srdcu rastla i jedna ih majka odgojila, pak je jedan dobar, drugi zao, jedan vilenjak, drugi potreba.

Nije svaka kapa za svaku glavu, nit je svakoga svraćat pod istu stegu, nit mu narivavati nesrodne običaje. A sasvim tim, svi su ljudi jednaki iztočajem i naravi. I kralj i težak: ti što brojiš milijune, da se dosadi ukloniš, i ti što po vas dan krčiš, da se ožitiš; svi mi odgovorite, tko vas je stvorio?

Sve Bog! Svi imate dušu neumrlu i tielo umrlo, svi hlepite za srećom. Gle diete stopram rodjeno ciči, nit razaznaje itko kneževa sina od onoga njegova konjušara. Vidite li ono grobište? Kakva razlika izmedju gospodara i sluge? bogataša i siromaha? Dva metra duljine za svakog tog mrtca dosta, a duša pred Boga i djela njezina! . . .

Dosta je to samo, da čovjek bude neprocienjiv, što imade dušu neumrlu, dah božji. Negleda se, odkle, šta je, koliko mu godina, što znade, kako misli, razlaže, rasudjiva. On zna ljubiti i mrziti, za veliko je nešto stvoren, tiesnim je vezom s Bogom spojen, što mu je dosta, da nestane svakog odličja izvanjskog. Volja je različite uporave i moći u svakog čovjeka, ali je ipak slobodna; ja sam slobodan isto kao i vi, a vi kao

i ja, pa smo i u tom jednaki. Jednaki po naravi, ali ne po sredstvih ni po svojstvih. Diete u povoju i odrasli čovjek jednako imadu pravo na život: samo što je prvomu dosta kap mlieka, a drugomu se hoće nešto više, prvo si nemože pomoći, ako mu tko neda, a drugi stiče po sebi. Ali ovim nebiva, da se ništi prvotna jednakost, oni su svi od istog kraja; kroče jednako ako i raznimi putevi, ali k istomu cilju, te imadu jednake dužnosti, pa ih jednako i ispuniti mogu. Ali da to može čovjek, treba da je slobodan, pa pošto su ljudi jednaki, jedan li je slobodan, treba da je dojedan slobodan, da nitko zapriečen nije svojih sposobnosti razvijati i k pravomu cilju upravljati. Čovjek čovjeka nesmije smetati ni sustavljati, ako hoće da jednakost nenaruši. Dok smo mladi, neznamo što li hasni, što li hudi. Zato nam roditelji i učitelji vele: ovo učini, to ostavi. I kad porastemo, iztočna pokvarenost, strasti, sebičnost, neznanstvo nas nagoni na zlo i da smo većkrat sa štete drugomu. Zato su zakoni, da znamo, što nam je činiti, što li ne; te nas do potrebe svrću silom i kaznom. Ovo nije na uštrb slobodi našoj, nego nju pače bolje pritvrdjiva. Zamislite, da je meni prosto činiti sve što me volja i što mi je drago; to bi onda i istim pravom i drugi to isto činiti mogli, te bi tudja sila smetala mojoj slobodi, ili bi valjalo, da sam uviek na puški i na nožu. Bi li zato rieka slobodna bila, što bi prešla korito svoje i poljem se razlila? Je li slobodan Kinez, što mu prosto ubijati svoj porod? Amerikanac, što trguje robovi? Zlikovac koji zakona neima? Bi li vi slobodniji bili, da idete na četiri čampre, a ne na dvie noge? Mogli biste se prejesti, ali znate, da se to nepristoji. Krati li vam se tim sloboda? Radi slobode podložite se svojevoljno jednomu gospodaru, izaberete koga odvjetnika, da vas pravda, obećate učinit ovo ili ono.

Sloboda sastoji u tom, da se živi, kako se ima, a ne kako se hoće. Da je slobodno na zlo samo, tad sloboda nebi bila dobro, božji dar; tad bi sve to manje slobodni bili, dok se napokon od dobra sasvim odalečili nebi. Bog koji nemože učiniti zla, bio bi najneslobodniji Na ove ludosti uzdrhće saviest! Sloboda je urodak krieposti, izvor zaslugi, a slična je vodi. Voda nizbrdo teče, pa kad navru potoci, poplavi sve i raznese, a kad je mirna, u pravom koritu, pregolema je to sila, život je polja i livada. — Oskvrnuo sam slobodu svoju, kad sam se na što nesmišljeno obvezao, kad neću da stičem nezavisnost, koju bih mogao; kad se držim preko izma i drugomu robujem, kad nepravedno postupam i drugog silim da

me obuzda. Rušim slobodu tudju, kad silomice hoću, da neko čini što ga volja nije; kad hoću, da svak misli po moju; kad se rugam radinošću, marljivošću, poštenjem čijim; kad koga odvraćam s pravoga puta; kad o drugom uviek zlo mislim; kad mi je trn u oku čije pošteno življenje i postupanje. Ni da komu družtvo učinim, na silu se nemože; jer kad slobodan nebih bio to neučiniti, nikakve zasluge nebih imao.

Kad je za prijateljstvo i ljubav, i krvi izpod vrata. Kad je na silu, sila je. Oni koji si u glavu metnuli, da su mogući, nek upamte, da ima od njih jačih. — Zaletila se lastavica za zareznikom i ukljunila ga, pa će s njim u gnjezdo. Zareznik kričaše: „Što ti učinih, da me tako daviš?! — Nemam li pravo da živim kao i ti?“ — Lastavica odgovori: „Moj si, jer sam od tebe jača!“ U to dovijori kokošar, pa lastavicu uklješti. Tad će ona: „Pusti me, smiluj se mojim ptićem, jer bez mene izginuše od glada!“ — Ali će njoj kokošar: „Ti si moja, jer sam ja jači od tebe!“ I stao da ju peruša; kad eto ti orla, koji se vijaše u oblacih, surva se na kokošara i skvači ga. Zaciknu tada kokošar: „O ponosni kralju ptica, vrlo li si nepravedan, dižuć život onomu, koji ti ništa učinio nije. Nemoj me!“ „Šta nemoj“, odgovori orao. „Ja sam jači od tebe, i činit ću od tebe što me volja.“ Jadni orle! Zar od tebe jačega nema?! Bog je najjači!... Dok se taj orao mrcinom zabavljao, prostrieli ga tane.

Prijatelji dragi, što više mislim, bolje se uvjeravam, da ćemo samo onda biti slobodni, kad pošteni budemo, kad s pravom i dužnost spoznamo, ter kriepost prigrlimo, koja će nas od zla osloboditi i susilnika izbaviti, pak strasti i mane utamaniti. — Slobodo! sladko ime, ti ćeš iz groba podignuti na dostojnu visinu junački moj narod, kad slavi naših predja odgovori vitežki kršćanski ponos i priegor od zakletve sinova, kad nerazlučna uzplamti ljubav Boga i domovine u srdcu i djelu mladog naraštaja!!!

RAZGOVOR VII.

Dužnosti i práva. Sreća.

U duši ćutimo i vjera nam kaže i razum nas uči, da mi imamo dužnosti, pošto smo mi stvoreni, da dobro djelujemo! Na to nas duša steže, a poseb je ono što nas zakon duži, n. p. da plaćamo porez, da idemo na vojsku. Dužnost graniči slobodu, ali je neveriži, jer mi ćutimo, da nešto možemo izpuniti ili ne; ali nam razum kaže, što da činimo, česa da se kanimo.

Kako ono što vidimo jest nešto, tako i ono što nas na što duži, ima biti štogod izvan nas. Saviest negovori u ime nas ili nekog drugog; zakonodavac se naslanja na njezin zakon, koji proiztiče iz vrhovnog bića, izvora života, neprevarljivog iztočnika ćudoredja, jer jedino u ovom biću vlast čovječja nalazi izvor, naslon i posvećenje.

Ćudorednost je znanost dužnosti, ona je vjerna drugarica vjerozakonu, ali nije ista stvar, jer nam vjera javlja istine bezuvjetne i objavljene, a ćudoredje istine dokazane i pripoznane, i svodi sud saviesti k razlogu. Obie se pak u tom slažu, da tvorimo ono, što nas vodi k najposlednjoj svrsi. A poslednja je svrha savršeno dobro, sreća. U ovom vrtlogu ljudskom nevidiš drugo nego žudnju svedjernu, od zibke do groba, da si čovjek nateče žitak, da se izbavi iz nevolje, da dobro žive.

Glad je velika muka, i mi jedemo da ga utažimo. Jesmo li umorni, opočinemo! Smlati li nas dosada, prihvatimo se posla. Znanje je draže od gluposti, i zato učimo. Milije nam je, da nas ljube, hvale, nego da nas preziru, pogrdjuju, i s toga ljudski i pošteno živimo. Svi smo uzhlepili za srećom, gdjeno prestaje svaki jad i muka. Onaj koji nas stvori, u svojoj bitnosti je dobar, i stvorio nas zato, da budemo sretni i čestiti na vieke; naša je volja podpuno bila podložna njegovoj,

naš bi razum sve bistrije dokučivao, naše bi tielo pokornije bilo duhu, da nije čovjek sagriešio, pa njegova kazan nas činila, da svedjer čeznemo, a prave sreće nigda nedostignemo! Čovjek bi želio dobro, ali ga put vuče niza stranu: htio bi sve znati, a ponajglavnije nezna; želi, odlučuje, snuje, ali je preslab i život mu je težka svedjerna muka i napast, te se kini i jadnik je sve do hladna groba. Ne, dragi prijatelji, sreće na zemlji neima! . . . . .

Poznadoh neko gradsko diete, koje bilo na nauku, zatvoreno u zidine zavoda. Došlo u polje, i prve večeri, otišav na kraj našeg jezera i nadviriv se, ugleda odsjaj mjeseca. Misleć da je sbilja u vodi to sjajno tielo, zavrtilo mu u glavi, da će ga se dotaknuti, ili mu se barem približati, i zapliva. Što se dogodi? Koliko ono više plivalo, toliko mu se više mjesec odalečivao, valovi mu ga odnosili i on mu izmicao. Takovi smo i mi. Varamo se! Mislimo da je ono sreća, što joj ni osinj nije; tražimo joj sliku na zemlji, a ona nije nego na nebesih!

Tko bi si stavio u glavu, da je zato na svietu, da bude sretan, čezneć za tim, uprav bi nesretan bio, jer toga nedostiže, jer je život kušnja i borba, a sreća je mir i posjedovanje neizmjernoga dobra. Bogatstvo neusreći, pače zabada trnje pod nokte i mnogi je mogućnik ponovio onu Isusovu: „Blaženi ubogi!“ Ni zdravlje: oboliš od časa do časa, danas u kolu, sutra na krevetu. Ni raskošje; raskošnike nitko neštuje, ako im se tko i naklanja. Duševna dobra i putena neidu zajedno, pače se grdno susretaju. Neki se svega liše radi krieposti, a neki se sveosve ublate u putene lasti. Ali na zemlji, savršene sreće nema, jer je život težka kušnja i kruna mu ispunjenje svoje dužnosti. Blaženstvo, koje se može na zemlji željeti, bilo bi nutrnje: kanoti život, znanje, uživanje; vanjsko: kao ljubav i poštovanje; pak ćudoredno, kao pošteno djelovanje i opet izbavljenje od zla, od zablude, od boljezni, od mržnje, od sramote, od grjeha. U toliko se k sreći približavamo, u koliko duh naš uzgajamo, da ga dobru priviknemo; a tielo trapimo, da nas na kriepostnu putu nesustavlja. Moja svedjerna težnja za srećom daje mi pravo, da ono tražim, što me usavršiva. Pak, je li mi Bog dao, da živim u ljudskom družtvu, težka mi je dužnost, da se za njegovo dobro brinem, vježbajuć i poboljšavajuć svoje tielo, svoj razum, svoju volju.

Tomu su pak na putu izvanjske okolnosti, nagon i strasti,

koje nas vuku k sebičnosti, nezasitnosti, oholosti i srčbi. Ima časa i dana, da smo kao vatra za kakvu stvar, a ipak je nečinimo; a ima, da činimo ono, što nam razum odsudjuje. Borba je ljuta medju savješću i strašću, i ova nam borba najjasnije očituje, da se neide k sreći mlitaveć i puštajuć na volju tielu, nego lomeć se za kriepošću . . . Jesi li strast shrvao, trud si naplatio i kaplju si sreće srknuo. Za grjehom ti zagrmi, a za kriepošću ti sunce grane! Nema druge, ako ćemo čestito život provesti, valja da se trsimo biti kriepostni, t. j. poznati, ljubiti i hotjeti dobro, kušajuć slasti koje nam kriepost pruža, podnoseć suprotive, kad su sredstvom ili posljedicom kriepošti. Srdce nam govori, da smo za sreću stvoreni. Saviest nam šapće, da smo stvoreni za kriepost. Hoće razum, da tražimo sreću u kriepošti; da vladamo čuvstvom, znanjem, voljom, da nečinimo, što nebi bilo drago, da nam drugi učini; da netražimo časovita zadovoljstva, nego pravednost i poštenje; da se u svakoj stvari razborito vladamo; da se kao ljutice zmije triju mana čuvamo: oholosti, neumjerenosti i lakomosti; a tri kriepošti prigrlimo: čednost, umjerenost i plemenitost. „Čini svoju dužnost“, to je obća zapovjed. „Učinio sam svoju dužnost“, to je najveća utjeha čovjeku.

Leonida, kralj Špartanski, opre se sa malo junaka Kserksu, koji bijaše silnom vojskom Persijanskom na Grčku navalio, i sva ona šaka junaka izginu, a na grobu im napisaše vječita slova: „O! putniče, javi Šparti, da svi padosmo, vršeći svoju dužnost!“ — Wellington (1769—1852), najglasovitiji vojskovodja englezki, koji predobi Napoleona, te koji poslije u najtežih okolnostih ministrom bijaše, da ohrabri svoje vojnike, nigda im progovorio nije o slavi ili plienu, nego mu svedjer na ustih ova rieč bila: „Činite vašu dužnost!“ On isti, što bi god činio, držao je svetom svojom dužnošću, i tako je najveće težkoće nadvladao i svoju ćud slomio, nit se obazirao na nezahvalnost prijatelja ili neiskrenost protivnika; njemu je bilo dosta izpunjati svoju dužnost.

Nego imam li ja dužnosti, imam pravo i na sredstva, koja su za to, pak i na to, da me u poslu drugi nesmetaju. Pravo mi daje moć, da postignem i sačuvam kakvo dobro, da se služim sredstvi, koja se hoće, da izpunim dužnost; po ovom razumijete, da je u ćudoredju bitnost práva i poslednja svrha njegova. Temelj je zadružnih uslova, t. j. države i zakona pravednost, to jest obrazložena i stavna volja djelovati

pošteno, nevriedjati drugoga, svakomu dati svoje, neobazirajuć se na vlastitu korist ili škodu. I ljudski se zakon oslanja na kriepost, ali niti ju stvara niti promienjuje; svrha mu je da štiti pravo i podvrgava dužnosti, dok zakon ćudoredni iziskiva od čovjeka, da radi kako dolikuje dostojanstvu njegovu, to jest, da sluša što mu razum nalaže, da ljubi red, pravicu, istinu, sklad i nauk; da ište svoje dobro u svačijem. Negleda zakon ćudoredni samo izvanjske čine, zapovjedjene ili zabranjene od stalnih zakona, dali i svaki nutrnji čin, koji bi povriedio narav ljudsku, kako no bi bilo, željeti komu zlo, mrziti koga, ili mu se osvećivati.

Pravo je drugo, a drugo je moć. Razbojnik me može ubiti, ali on samo straši i zgraža čovjeka. Pravo je ćudoredna moć, koja učinke bez sile proizvadja. Ako onaj što ima pravo i silu ulaže, već pravo nepobiedjiva, nego sila, akoprem pravo silu opravdava. Naravni medjaš moga prava jest pravo tudje; sloboda pojedinca omedjašena je slobodom svijuh. Svi su ljudi stvoreni od jednoga dobroga Boga za njihovo bolje. Živu u zadrugi, da se uzdrže, poboljšaju, savrše; svi dakle pravo imadu na sredstva, koja ih vode k njihovu blagostanju. Družtvo je ljudsko ustanovljeno za boljak svačiji. Svak dakle treba da može vršiti svoju dužnost, svak tražiti vlastitu korist, to jest: služiti se svojim pravom za svoju svrhu. Ljudi su svi jednaki, dakle svi imadu ista prava. Po tom svak je dužan poštovati tudje pravo, ako želi, da i njegovo poštovano bude, a nikoga nepriečiti u vršenju svojih dužnosti. Pomisao je dužnosti jednostavna, naznačujuć nam ono, na što smo obvezani; pomisao prava zapletena je, nit ćeš ju razumjeti bez one dužnosti. Dužnost je obvezna, pravo nam je prosto, slobodno. Dužnost nam je činiti koju stvar, a pravo imamo na sve, što zabranjeno nije.

Pravu, kojim se služim na razvitak sposobnosti, za koje mi je dato, odgovaraju dužnosti drugoga, da mi ga poštuje. Ali svakoj dužnosti neodgovara neko pravo odnosno na istu osobu, i nikakvo pravo neodgovara dužnostim, koje imamo prama Bogu i nam istim. Da nema dužnosti, nebi bilo prava, nemožeš izustiti pravo, a da se nerazumije dužnost kao izvor. Dužnost svakoga čovjeka u odnošaju spram sebi jednakim je pravednost; a za onoga nema ni pravednosti ni krivice, tko prava neima, da ih razluči. Čovjek, poznajuć svoja prava, sili drugoga na svoje dužnosti. Tko bi ljudsku zadrugu sveo na golu dužnost, uzeo bi joj najjače sredstvo obrane i usavršivanja. Tko bi ju navrnuo na golo pravo, temelj bi joj podrovao!

Pravo nas sve kraljevi čini, a dužnost sve podložnici. Ti imaš pravo na imanje, što si ga kupio ili ti ga stariji ostavili, po tom ja imam dužnost, da te toga nelišim. Ja stanujem u podzemljušici, koju mi babo ostavio. Zabasao kralj iz lova i nabasao na taj moj kućerak. Ali da ga primim i pustim prenoćiti, treba da moli i liepo mi zahvali. Da bih ga odbio, bio bih nečovječan, ali me on nebi mogao podužiti niti kazniti. — Ja sam biedni liečnik obćinski; liečim svim čuvstvenim marom žalostne težake i stekoh glas osobito za neke bolesti, recimo, kukobolju. Od te kralj oboli, a na dvoru nitko, da ga ozdravi, te pošlje po me. I eto ja zapovjedam onomu, pred kim drhću toliki milijuni! Pravo na moju kuću i moju vještinu čini me gospodarom onomu, koji to dvoje potrebuje.

Nu naprotiv zadušio mi se dimnjak; pošljem po dimnjačara, a on neće da dodje. Ja glavom k njemu odem, a on neće da dodje. Dajem mu talir, dva, tri, a on podnipošto! Stanem ga molit, kumit i zaklinjat, i on pristane, ali pod tu pogodbu, da mu tko ljestve pridrži. Dà, dobro; ali mi služkinja toga neće da učini, da je se nepristoji, da bi se izkapila; ja obećah, valja meni. Što bilo bilo, valja, pa vas očadjio. Prvo sam kralju zapredao, imajuć pravo, a sad za potrebu i dužnost služim čadjaru.

Nesmisao je dakle u ljudskih zakonih tražiti izvor pravu i dužnosti. Zakon ih ljudski jedino dokaziva. Da se to bolje razumije, razlučuju dužnosti bezuvjetne, koje utiču u narav čovječju, proizticuć iz providnog reda, i po tom su nepromienljive; i u stečene, koje su po uvjetih posebnih družtva, i te su promienljive. I bezuvjetne se kadšto mogu i imadu prekršiti. Na primjer: dužnost mi je braniti prognana gosta, ali ako je on kakov razbojnik, te ga pravda traži, dužnost ga je odati. Dužnost je drugomu njegovo vratiti; ali nisam dužan povratiti nož, pušku, što sam iztrgao ludu čeljadetu.

Neke su dužnosti prama Bogu, od koga potekoše, neke prama bližnjemu, neke prama nam samim, koje smo dužni poradi svrhe, koju nam Bog postavio. U redu prvih je vjerozakon i bogoljubnost; drugih: pravednost; trećih: ćudorednost i umjerenost. Pak ima dužnostî pravednosti i dužnostî dobročinstva, ili pravnih i ćudorednih. Prve mogu se tražiti i kod suda, ali druge ne! Mogu i silu zahtjevati, da mi tko nebi moje imanje

ugrabio ili moju ženu obezčastio; ali nemogu tražiti, da me tko ljubi ili da mi pomaže.

Kadšto pak svojevoljno nevršimo svojih prava. Evo vrlo prosta primjera. Običaj je, da na putu desnu stranu svak ima za se, običaj taj postao je pravom, tako da drugoga prisiliti možeš, da te propusti, biva da se odciepi od zida, što ti je na desnu. Reći će tkogod, da je na uštrb slobodi, što svak nemože kud i kako ga volja. Ipak i malo li razabereš, uvidit ćeš, koliko se ovakovim pravilom sukoba prištedi, dosade i drugih neprilika, pa koli je liepo prostu po putu, da se nitko netuži, da je svak miran. Sasvim tim, kad biste vi vidili, kakvu gospoju, gdje vam na susret ide, vi biste joj puštali desnu od uljudnosti; tako isto kakvu ugledniku ili sliepu, hromu, ili prenaprćenu, ili onom na kog bi se kola zakoturala! Ako biste koga trkom mimošli, izgubiste pravo na desnu.

Tako pomislite, da se sve ovo sbiva u životu i ljudskoj zadruzi!

Razgovor VIII.

Napredak. Čovjek se uljudjiva. Vlada prirodom.

Odkad je sviet svietom, ptice na isti način gnjezda viju, pčele stanice prave i dabar nasipe gradi.

Vi ćete, dragi prijatelji, i papigu koju rieč naučiti natucivati, i kanarca kakvu previjanku, i opicu kakvo skakutanje, ali oni neće druge, i njihovo potomstvo ostade na viek divlje pa divlje. Koliko ste puta gledali, kako kvočka, po koje zrnce žita traži za piliće svoje, kako li vrebac krade žeteocu! Sasvim tim kroz sve viekove nenaučiše posijati ma samo zrnce, da im nikne, izraste, sazrija, pa da ga izobila imadu. Čuli ste sto puta, oh gle pametna li onog psa, svašto nauči, zna svašto, pošlji ga kud hoćeš. Istina hiti mu komad pečenke, repom će ti liepo zahvaliti i kost, kako valja, obrubiti; ali baci mu što sirova, pa nek ti ga on ispeče!..... Ništa takova, od kad ih Bog stvorio, živine nenaučile, jer su bezumne. Razum je jedino čovjeku podan, da se po njem uljudjiva, pa da iznadje i usavršiva umjetnosti potrebite, koristne i zabavne. Kadno čovjek sagrieši, sve mu se stvorenje uzprotivi, i Bog ga udari strahotnom odsudom: „U znoju lica svoga jesti ćeš hljeb!“ Dojedan čovjek dakle podvržen je trudu, i tko radi, dostojno živi, a tko neradi, krade. I rad, koji je Bog kao kaznu čovjeku ostavio, stoji u tom, da on pitomi prirodu, koja podivljači, da ju prisili, da plodi, da timi plodovi našim potrebam zadovoljimo i da ljudski živemo. Otac kazni svoje diete, jer ga ljubi; tako je i s nami Bog učinio, da nas sjeti i podigne na dostojanstvo naše, da ga upoznamo gospodarom, koliko nas istih toliko i prirode. Sve da bi se do toga došlo, da bi nam zemlja sama radjala, te da bi nam sve ravno i liepo bilo, nigda to mi zaželiti nebi smjeli. Čovjek bi po taj način omlitavio, nit bi imao one čilosti, koju trudom stiče. Nikakva radnja na prvu ruku nije, kako ona, za koju se je htjelo ve-

lika uztrpljenja, pomnje i postojanosti, po čemu biva i poznaje se čovjek. Studen, nužda, nevolja, nezgode nemili su učitelji, ali učitelji, koji nam utuve bolje od ikakva prijatelja. Na taj se je jedino način čovjek usavršivao. O da ga je komu bilo viditi s drugaricom njegovom golijana na goloj zemlji, posred ljutih zvjerih, bez odjela, bez obrane, a pùti toli nježne! Jadnika! Ribe bi, da su znale, bile poviknule, nezna kako mi plivati, kud ga voda zanese, propade. Rekle bi ptice bile, nema krila kao mi, koje slobodne letamo po prostoru neizmjernu. Bio bi lav zarikao, nema čampra, da skliješti subornika, nema zubi da ga razčeljusti! A lastavica bi zacvrkutala bila: kad nastupi zima, ja poletim k blagom jugu, a čovjek ne! O jadnika! A jazavac i medjed bi bili oholo razglasili po svietu: Mi se zimi uvučemo u rupu, gdje zamremo do proljeća, a čovjek ne. Čim uzbude imati poroda, ja ću mu ga proždrieti, preuzeo bi bio tigar. Kad usne, mi ćemo ga uzbunjivati, rekla bi hiena i šišmiš. Jadnik, jadnik, mogle su reći sve živine u jedan glas. Svaki će mu grmečak, svaki kamenčić smetati; ako će da dobavi voća, neće se lahko uzpeti, ako kroz goru promakne, kosu će zaplesti. Jadnik i nevoljnik živit će za malo, pak će ga nestati, da već muka nepodnosi! Ali Bog bijaše prvim ljudem rekao: rastite i množite se, vladajte zemljom, zapovjedajte ribam i pticam i svakoj životinji, pak im u tu svrhu i razum dade i ukaza put k savršenstvu. I upravo sám je čovjek u svebiću gospodar. Udari u kamen i nadje iskru, na vatri svari užinu, grije se i kovine tali. Kopa rude, kuje puške i nože, lovi zvierad i suztiže ribe morske, i ptice na let smiče. Neke je živine i pripitomio; konj, vol i deva nose i vuku mu, pas ga brani, perad goji u velikom broju za svoju korist, podiže jarmove i torove, izobila mu i vune i kože, i mesa i mlieka. Tako se čovjek iz Azije, kolievke čovječanstva, razselio po svoj zemlji, prolazeć preko rieka i preko gora, nastanjujuć se u liepih dolinah, pri širokih poljih i po cvatnih dragah! Pripitomljujuć, sadeć i radeć, narodilo se svieta po svih krajevih, zabielila se liepa selašca, prostrani varoši i bogati gradovi. Zamienio čovjek, pozemljušicu sjajnimi dvorovi i palačami, mjesto oštre kože, mekano se i skladno obukao! Tako postali zanati, razmiene, trgovina, izvor blagostanju. Tko prištedio, stvorio glavnicu, iz te protekao promet i obće bogatstvo. Naš biedni narod, u tom puno zaostao, jer stražio kroz duge i ljute viekove na pragu uljudjenog zapada, da ga od divlje sile obrani!.... Svaka se

zemlja na svoju uredila; gdje što moglo uspjevati, to se sijalo, sadilo i obradjivalo. Sjever nosi svoje plodove, a jug svoje; visoke gore daju svoj ujam, a široka polja svoj. Po raznom podnebju, pa i po istoj ćudi ljudi se raznovrstno bavili potrebami života, i ta raznolikost stvarala sklad i ljepotu u svietu, pak će to tako ostati do konca svieta. Čovječja je duša velika i neumrla, čovječju misao ništa ustaviti nemože, nit čovječje srdce zasititi itko do Boga!

Kad čovjek stao na svoje noge, kad se okriepio i od zla obranio, te pleter opasao i nad glavom pokrov utvrdio, pak i zimnicu natekao, htio on napred, ko što ga pusto srdce nosi, srdce ljubeće sve, što je dobro i krasno. Odtud liepe umjetnosti i znanosti, koje nas uzdižu i svemu na kraj staju. Naimarstvo diže tvrde i sjajne dvorove. Slikarstvo iznosi na vidik sve prirodne pojave, da se čovjek načudit nemože. Za slikarstvom se razvijalo rezbarstvo, pak glasba, koja nam toliko dušu blaži i uznosi, pak glumstvo, koje nam toli živo čuvstva izražava i razbudjuje, pak tjelovježba, koja nam tielo okriepljuje i duh razbistruje, pak poviestnica i zemljopis. O! slavna li je poviest naša! Što izmaklo crnim viekovom i zavidnim dušmanom, odkle nam razvaline odzvonile i gdje nam iz grobova glasovi istini zaorili: to nam je sva poviest naša! U njoj treba, da tražimo lieka starim ranam, starim griehom, u novoj pokori, preporodjajem nas istih, kriepošću i ljubavju pravih oduševljenih Hrvata!

Pjesničtvo pak jest duša svih liepih umjetnosti. Ako je pjesmom glasoviti Orfej rieke zaustavljao, zvieri pitomio, to je i naša prebogata i prekrasna pjesma stvorila prava čudesa junačtva i zanosa! Čitajmo neprestano narodne pjesme naše, pa će nam biti najmilije i najslavnije, da smo Hrvati. Izmedju znanosti, na prvom je mjestu Bogoslovje, koje nam slovi o Bogu i svojstvih njegovih i kaže nam što da vjerujemo i djelujemo. Mudroznanstvo se bavi o naravi duha našega i naše misli. Misloslovje nas uči pravo misliti i razložiti. Ćudoredje prikazuje naše dužnosti i prava, da svakom pustimo svoje, da nikomu zla nečinimo, da pošteno živimo. Politici je svrha, da dobro uredi narod, da ga obezbiedi, dobro uzgoji, umnoža, usnaži, mir mu i sreću podari. Zakonarstvo svakomu pravicu odsjeca. Gospodarstvo gleda na bogatstvo i promet, na dobrobit cielokupne zadruge. Slovnica, govorničtvo, pjesničtvo, učenost uči skladno misliti, govoriti i pisati. Književnost nam pruža najzrelije plodove, da ih pobiremo i tako u istinom, dobrom i

krasnom napredujemo. Naša je književnost tako rekuć u zametku svomu, ali je zametak takav, da će ako Bog da procvasti i uroditi trajnim i blagoslovnim plodom. Liečničtvo se bavi o zdravlju, jer kako stari Grci učiše, hoće se zdrava duša u zdravu tielu, a naša poslovica kaže: „zdravlje je najveće blago!“ Računstvo se bavi o brojevih, o prostranosti i razmjerju tvari, naravoslovje o sastavinah tielesa i odnošajih medjusobnih. Lučba razpravlja o počelih, iz kojih su sastavljena tjelesa, i o načinu njihova sljubljivanja. Prirodopis zahvaćuje sva tri carstva prirode: živinstvo, bilinstvo i rudstvo. Mekanika nas uči o naravi sila i njihovu upotrebljivanju kod strojeva. Zviezdoznanstvo razmatra nebo i mienjanje zviezda. Vojnoznanstvo uči kako se ratuje, a mornarstvo, kako se brodovi grade.

Do svega je toga dopro čovjek! Zašto to samo čovjek može? Zašto to isto i živine nerazumiju? Jer je čovjeku u prsih neumrla duša. Neka ga ubije grom ili tane, oni neznadu, što učiniše, dočim čovjek zna zašto mre; svagdje i sve do smrti ćuti da je čovjek, i do njega je, da sačuva u sebi sliku onoga, koji reče: „Učinimo čovjeka na sliku i priliku našu!“ Čovjek se sam može usavršivati: opažanjem, razglabanjem, iskustvom stiče veliko znanje, a da ga izrazi, dosta mu je azbuka, sedam kajda glasbenih i deset brojeva. Sad uzporedi ovog čovjeka s onim nevoljnikom stoprv zenulim na sviet. Gdje su one živine, što ga toli žalile? Pustile su carstvo tom zemaljskom kralju, a ono što ih po divljačnih gorah za zabavu mu lova služi; eno mu puške i vezke za ptice, mreže i vršve za ribe. Gledaj ponosito onog žerava, kako oholo drži svoju liepu glavu, grivom razmahuje po debelu vratu, repom maše po pretilih butih, hrže i poljem četrnosa. Ono ti je konj, kog je čovjek pripitomio, da na njem može od iztoka do zapada. Čovjek je zakrenuo potoke i rieke, i na livade ih navratio, da mu široka polja natapaju. Posjeko šume i sa vrh gora svaljao jele do na more i sgradio brodove, da ga plove. Zagrmio planinam: „Otvorite se“, i one razkrile mramorje i zlato. Reko zemlji: „Radjaj“, i ona plodi svakim obiljem; vjetrovom: „nosite me do kraja zemlje“, i vjetri mu podariše krila k željenoj obali. Reče pari: „daj mi tvoju silnu silu, zamieni mi ruke, i vrši zamjernom tvojom pravilnošću, što god čovjek zamislio!“ Evo čovjeka, gdje zasjeo u krasne dvorove na mirnom poljcu i u bučnom gradu; tu osnova vladu i zakone, koji brane slabe, a zauzdaju preuzetne; ustanovi učione za znanje i kriepost, svratišta za siromaš, razkoši za odmor, crkve, da se Bog moli i hvali za tolika dobročinstva.

Pa ipak, bi li čovjek mogao stvoriti ili uništiti jedan sami piesak!?... Divan li stvor taj čovjek! Tako nevoljan i tako silan, za malo žive, a hoće vječnost, ograničen je, a vas mu je sviet malašan; svemu je podložan, što ga okružava, a svemu gospodar. Do tolikih poznanja, do takovih umjetnosti i znanosti je li u čas dopro čovjek? Ne, nego jednom bogodanom povlašću: uzgojivanjem i usavršivanjem. A za ovo se hoće viekova i koljena. Kad spazimo kakvo odkriće, kakvo iznašašće, rečemo, iznio ga taj i taj. Ali se varamo, jer je to sve urodak velikih truda i težkog izkustva, to je kao neka glavnica po malo stečena, dok se nadje, koji je njom bolje upraviti znao! Gdje su pusti stari Egipćani, Grci i Rimljani, koji toli na glasu bili, da vide, koli je sami naš viek napredovao, koliko preznamenitih izuma iznio! Uprav se sada ni zamisliti neda ona silna slava starih naroda, ona izučenost, uljudnost, moć i razkošje bez ovih zamjernih stečevina devetnaestoga vieka! Sve pomanje izume, sve silne strojeve, sva čudotvorja uma ljudskoga ostavimo na stranu, pa samo pomislimo na brzojav, paroplov, željeznicu. Kad promislimo, da se mi u čas od kraj do kraj svieta s drugim razgovaramo, da mi kao na kakvu nepomičnu otoku grdne valove razbijamo, pa da mi kroz prorovane planine, kô puščano zrno proliećemo, mi nemožemo a da se nedivimo divnoj božanskoj zamašitosti ljudskoga uma, a da opet nesažalimo naše stare... Bože moj, da to njim bude tko proricao, što mi sada očima gledamo i uživamo!

No toga svega nebi bilo, da čovječanstvo uz napredak tvorni i duševno napredovalo nije. Poslije nego čovjek bijaše prekršio onu božju zapovjed, da drugomu nečini, sto nebi htio, da drugi njemu, jači stao tlačiti nejačega. Tako se sviet na dvoje razdielio, na gospodare i robove, pa ti robovi, kojih bilo množtvo, bili smatrani kao danas živine. Mužko se i žensko kupovalo po trgovištih; tučkom ih upravljali, neimali svoje obitelji, nesticali za se, kinili se na silu, a gospodar ih mogao prodati, tući, usmrtiti, a pod starost ih odbiti i na put staviti. Jedne bi za vrata privezali, kao mi pse danas, da bi javljali, tko se primiče, drugim bi valjalo mjeriti vrieme i javljati doba, kao našim dobnikom; sjajne bi gospoje zadievale gumbače u njedra svojih služkinjah, kao što danas zadievaju u iglenjak. Gospodari bi uživali, dok bi se jadni robovi kinili, pa kad bi im u glavu sunulo, ili kad bi ih želja došla, da

još robova nakupe, udrili bi u ratovanje za osvajanjem, da se naslade prolievanjem krvi svojih neprijatelja, i da podvrgnu druge zemlje i gradove. Slavom se pjevalo ubivanje i unesrećivanje većeg diela sinova božjih! Svaki inostran bijaše nazivan barbarom (divljakom), svi puci smatrani kao plieno; cieniše, da bogove svoje u velike časte, kad ljude kolju i pale na žrtvenicih! Što više? Po kazalištih bi se mačilci (gladiatori) na veselje gledajućih ljudi klali medju sobom, pak još i sa zvieri! Tako je pogrdjeno bilo dostojanstvo čovječje, tako se je bila zaboravila jednakost ljudi. Iz ovog strašnog ponora mrcvarenja i svakog jada Isukrst je izveo i oslobodio čovječanstvo, naglasujuć ljudem, da su svi jednaki, pa da je jedan sam Bog, Bog gospodara i roba, slabića i mogućnika; da smo svi od Boga, pa da ćemo svi k njemu, da je razlika izmedju ljudi jedina ta, koja proizilazi izmedj dobrih i zlih. Pak na kršćenju onim znamenom sv. križa glasno je izrekao Krst, da ničiji robovi nismo, jedino da smo zakonu podložni, da budemo pravedni, da jedan drugog pomažemo, podnosimo, te da vjerujemo pravom poniznošću i ufanjem u Gospoda. Na glas dvanaest prostih ribara popucaše robski lanci, prestade divlja krika i nečovječno postupanje, svakomu se podielila jednaka pravica, pa što tko imao; bogatac poznade brata svoga u siromaku i podložniku, koje je dužan podpomagati. Koliko je viekova projurilo, dok su ova sveta načela svietom zavladala? Koliko se hrabrenosti htjelo mudroznancem i vjernikom, da jurišu na srdne usilnike i progonitelje istine. Nema mnogo godina, da je zakon plemićem povlastice davao vrhu biednoga puka, da su se niekala prava ženskićem, da je otčinstvo prelazilo samo na prvorodjenče, a ostala braća ostajala na sred puta. Nema mnogo, da su učitelji najsurovijim načinom tukli djecu, mjesto da im plemenitošću i ljubeznošću uzgoje srdca. Nema dugo, da samo ako je na koga sumnja pala, da je kakov zločin učinio, odmah bi s njim na grozne muke; tako da nevoljni pravednik, nemoguć toga više podnositi, pravedan bi izpovjedio, da je krivac, pa bi mu onda smrt zadali, da ga te muke minu. Danas, ako je tko osvadjen, stoji kao pravedan, dok se neizvidi; pred zakonom svak je jednak, velikaš i siromah, za zločin kažnjeni jednako. Nije već ni rat, što je nekoč bio, sad se i on smatra najžalostnijom nuždom, i junačtvo se jedino u tom gleda i slava mu se daje, kad se osvjetla obraz, osvećujuć uvrjede i braneć sigurnost, pak dostojanstvo svoje domovine.

Stari se narodi natjecali oružjem bojnim, a novi se ogledaju na kreševu časti, prometa, djelatnosti i mudrosti. Danas je čovječji život poštovan, sloboda nepovriediva, vlastničtvo sveto, jednakost naravna, pak priznato javno pravo, ako svagda i neobčuvano. Vidite dakle, da nije u staro doba, kako se obično kaže, bilo najbolje, nit se igda znanost ovako razvila. To je posve naravno, jer kako imanje, tako i znanje, prelazi od čovjeka na čovjeka, pak od jednog pokolenja na drugo. Danas se u malo mjesecih nauči ono, što su cieli viekovi iznašli; pa čitanje, pisanje, tisak, ta hvalevriedna sredstva za život, mi uživamo, bez da smo se za nje namučili. Svako pokolenje zna ono što i prijašnje znalo, pa nadostavlja ono, što po sebi iznadje. Tako je podpunoma ljudska zadruga slična pojedincu, koji, koliko više u godinah napreduje, toliko više uči i znade. Ovim sam vam htio dokazati, kako se čovjek usavršiva. Slavimo i blagosivajmo one blagorodnike, koji odkriše tolike zlatne istine ljudskomu rodu. Slava i hvala vladam, koje njihov glas poslušaše, i nauke njihove životom stvoriše. Slava i onim, koji skladnim uljudstvom red sa slobodom izmiriše. I mi dobri prijatelji nastojmo s naše strane steći novo blago za nas i za potomstvo naše! Nigda nerecite, što da učinim ja sám? Što je jedan kamen? a kamen do kamena palača. Šaka zemlje, ništa, a da svak tko prodje, po jednu baci, napunismo najdublju provalu. Ali dragi na pameti držimo, da tvarni boljak bez duševnoga nepomaže, pače nas na sunovrat vodi. Zato Hrvati braćo, nečekajmo sreće ni slobode, ni veličine, ako se krstom neprekrstimo, pa kao ljudi neudarimo stazom poštenja i rada!

RAZGOVOR IX.

Pravo i dužnost usavršivanja.

Ako je čovjek savršljiv, ako plemeniti njegov značaj jest napredak, dužnost mu je, da razvija i usavršuje moći tjelesne, umne i volju svoju, dužnost mu je da za to sredstva stvori, kako god pravo ima, da sve odaleči, što mu na put staje.

Usavršivanje tiela.

Chatterton govoraše: „Bog je čovjeku dao ruke dosta duge; na nas je da ih pružimo.“ Ovim htio je reći, da tielo, toli po naravi skladno, te koje je jošte sredstvom djelovanjâ naših umnih i ćudorednih, dužni smo liepo uzdržavati i usavršivati, da nam je zdravo i jako, da je tako pokornije duši. Čudnovato, da mi, koji toliko tielu puštamo, nebrinemo se da ga usavršimo. Malo se posve o tom misli, da se mladost privikne hitrini i hrvanju. Koliko će ih uz konope na brodu, koliko izronuti što, koliko uz kakvo stablo, koliko preskočiti, preplivati, na šake, na juriš?! . .

Sad se kao toga stide. No i mekušnom se gospodičiću hoće da je čvrst, da se zna maknut, da može odbit, da se može pripet, odvalit, jurišat, hoće se junačtva, da uzmogne biti jakim za svaku duševnu napast predobiti. Kad se jedno udo vježba i drugo oćuti, pak se krv bistri, te pravilniji tok imade; micanje, tjelovježba vratila tolike s onoga svieta.

Jest tjelovježba, koliko je koristna za razvitak sjetila, toliko za umne moći. Što teže što radiš, lašnje ti. Gledaj drvodjelca, šivača, kovača, nemožeš im se hitrini načuditi, a sve im dobro izlazi, dok bi se tebi htjelo deseterostruko vremena, a bilo bi jadno!... Do čega je to, nego do vježbanja. Kad si istom stupio u učionu nisi slova znao, pa kroz malo si stao čitati, i to pravilno. Vježbanjem dokle nedopru pjevači, slikari, glasbenici. Za svašto se hoće vježbanja, muke! Početkom je svaka stvar mučna. Jednom mladiću, komu se nedala računica, reče D' Alembert: „Napred, napred, moć i vjera će nadoći.“ Nekom se vriednom umjetniku radovali, što je do tolike visine glasa i lasnoće uspio, a on odgovori: „Da biste znali, koliko me je muke ova lasnoća zapala.“ A neki učitelj glasbe reče, da sve u tom stoji, kako izabereš koji predmet, pa ga nigda s oka nepustiš. Za sve se hoće gvozdene postojanosti, a uz to dobra odluka, i po tom slikar Poussin govoraše: „Sve što činimo, ljudski činimo!“ Priviknite se, da svaku stvar hitro opremate, ne na vrat na nos, ali da vremena negubite nit se nakanjivate. Lienčina, hoće li, neće li, nigda na kraj!.... Jučer čuh, kako vojnikom zapovjedaju, da nečine u tri časa, ono što mogu u dva. Učini mi se dobar savjet, jer tom hitrinom stiču najbolji dobitak, dobitak vremena. Kralj Aristodem, kad predobi stanovnike Kume, da mu se izpod žezla nebi izmakli, zabrani svaku tjelovježbu i naredi, da do dvadesete godine svak razbludno živi, vozajuć se u kočijah, mažuć i češljajuć se po žensku. I pogodio je taj silnik, jer tko zapusti život, i snage ga duševne ostave, gdje usuprot, tko se miče i skače, čil je i vedar je, pak hrabar i kriepak za svako dobro, a tvrd i junačan prot svakom zlu. Svi su veliki izumitelji u djetinstvu se na šake tukli. I sbilja, tko je kako valja omjerio svoje tjelesne snage, postane stavan, osbiljan, kud omjeri pogodi. Često oni što za djetinstva bili po izbor hrvači, trkači, plivači, igrači, postanu izvrstni književnici, zastupnici, sudci i poglavari! Kad je general Wellington vidio mladež englezku na trkalištu, uzkliknu: „Ovdje se je jurišao Waterloo“, gdjeno Englezi silnog Napoleona njihova dušmana poraziše.

RAZGOVOR X.

Peto: Neubij.

Neki vriedni župnik stao da s oltara razglaba puku petu zapovjed božju na ovaj način:

„Bog vam je darovao život, bez toga dara nebiste mogli uživati drugih dobara, nit bi zaslužili vjekovitih; imate dakle pravo, da život čuvate, dužnost da ga cienite; koliko vaš, toliko tudji. Kad svoju dušu izkušavate, vi držite, da prekršili niste petu božju zapovjed, ako koga usmrtili niste ili mu smrt zaželili. Nego je li to dosta? Ne. Nije dosta neubiti puškom ili nožem. Ubija se svadjom, udarcem, pritiskom. Ubija onaj koji otrovne lieke spravlja, koji se nestara, da pošasti ukloni, gubu, ospice, kugu. Vi majke nečuvate se kako valja, nit se brinete kako treba za vaš porod, uklanjajuć ga od vatre i vode, navrćuć mu ospice na vrieme, nego ga puštate da vrtoglava; i vi, znate dobro, vi na taj način prekršivate petu zapovied božju.

Nagonice izpijate vino, silomice hoćete, da se tko opije? Na dušu vašu grieh njegov, pak i ono, što zla drugomu učini. Silujete li, da vam žena radi više nego može? Vi ste ubojica nje i poroda! Tuga istu smrt zadade. Jeste li pustopašni, nemirni, zajedljivi? Prije vremena grob otvarate roditeljem vašim. Jeste li siloviti. nemili? Žalostite iskrnjega vašega, pa mu i zdravlju škoditi može; i vi ćete zato Bogu razlog davati. Što da rečem ob onih, štono vodne ili na svaki način sladorom i drugim bljutave vino? što prodaju bolestnu životinju, nezdrava jela?

O liepo zdravlje! Bez tebe ni bogatstvo, ni porod, ni gospodarstvo, ni slava, ni čast, ni veselje savršeno nije; a kad je tebe, sve cvate, sve pjeva. No zdravlje se necieni, dok se neizgubi. Tko je zdrav, bogat je, jer dok si na noguh, zavriediš da se prehraniš, čim oboliš, ti si propao, pa i obitelj tvoja.

Čuvajte dakle zdravlje sinci moji. A da ovo veliko blago uzčuvamo, puno je do nas. I na vrieme se toga sjetimo, da kad podrastemo, nepostanemo kržljavi i nevoljni, i za nikakav posao! O mladiću! kako si sad zdrav i krepak, veseo i živ, da te se oko nagledati nemože; letiš, smiješ se, srdce ti veselo kuca, niti ti kad na pamet pada, da će te kakva ljuta bôla u postelju svaliti. A nu gledaj, je li živ dojedan drug prve mladosti tvoje? Na žalost, koliko si ih u zlatnoj dobi dopratio do hladna groba! Koliko si ih obašao na smrtnoj postelji; sretne li, ako im je meka bila i ako ih je majčina briga njegovala. O što bi oni pregorili, da im je sada biti zdravimi kao tebi! Nastoj dakle, da budeš u zdravlju. Dà, dok si na vrieme, mladeži draga, nastoj da zdrava budeš, krepka i okretna. Da pak budeš zdrava, iz malašna se privikni čistoći, micanju, milovanju prirode, dragosti, svjetlosti i slobodnim zelenim poljem i livadam. — Presjecate me dragi sinci. — Velite, da je to gospodi lahko, ali da nas od zibke do groba prate žalosti i nevolje crne, da vi nemate što bi se htjelo, te da nemožete ni biti, kakvi biste imali. Mnogo tu, dragi, istine imade. Ja neću reći, da siromaštvo nije velika nevolja, ali i naš dobri Isus htjede se roditi siromah. Danas je sva briga, da se od ljudstva bolesti odaleče, zato se presušuju bare i močvare, navraćaju zdrave vode i ostalo. Ali nema zdravlja do planinskog zraka, do seoskog stana. Kuće su vam nevoljne, al opet na zraku su čistu i svježu. Kad obolite kućna čeljad pak i rodbina vam priteče. Kad ste u gradu, na žalost, riedko je to. Istina u gradu, akoprem nema do svoje kuće, imade bolnica, i to je znak prave uljudnosti i kršćanske ljubavi, i tamo se liekovi isti imadu, koji se i najvećoj gospodi daju. Ali koliko i koliko bolesti navre s naše krivnje! Evo pet glavnih uzroka težkih bolesti: netrieznost, srditost, nenavidnost, nečistoća, lienost. To vam svake nedjelje i pripoviedam i nigda se ustaviti neću: najprvi uzrok siromaštvu, griehom i bolestim, jest netrieznost. Kako vjera tako i liečničtvo nju stavlja medju smrtne griehe; grieh prot onom načelu, kojim mi razlučujemo dobro od zla; grieh prot onoj dužnosti, po kojoj mi imamo nastojati za zdravlje, grieh navodeći na težke pogibelji i na neizbježive bolesti. Netrieznost diže čovjeku najdragocienija svojstva, razum, saviest; zableka ga za čas, pa ga malo po malo izludi.

Tako nevoljni čovjek bolestan, duševno i tjelesno izgubljen amo i onamo, gine prije vremena, a porod mu ostaje kukavan

i nesretan. Bog je ostavio, da se ljudski rod plodi, njegova dobrota podarila nam ugodu, kano melem trudu i životu. Ugoda je dakle dobra do mjere, ali tko premejaši, sam se odsudi i nestaje ga. Bila stvar najbolja, pretjera li se, zlim ovrši. Sunce je potrebno, da plod sagrija, ali ako prepeče, s Bogom!... Kiša natopi i oplodi zemlju, ali nagne li pljusak, potopi polja i smlati žito. Tako i ljubav je jedino zato, da poda život i ukrasi ga; razuzdanost i razpuštenost bič su i krvnik njezin. Vaše je tielo najljepše djelo božje. Bili ste ga se vi usudili omrljati onim, čega je svakoga sram!? Bili ste se vi upodobili životinjam proždrlstvom, netriezmošću i drugimi zabranjenimi nasladami? Snaga i zdravlje duše zamjeran upliv imadu na snagu i zdravlje tiela. Duša pokvarena sliči nezdravu piću, koje se suda hvata. Nerazlučno je zdravlje tjelesno i duševno, jedno znači drugo. Bogoslovci kažu, da je svako zlo ili grieh ili posljedica grieha, i da se griešnik sam davi.... Koji su griesi smrtni za dušu, smrtni su i za tielo. Oholost poradja takov nemir, da prouzrokuje velike, čudnovate bolesti. Lakomost spavati neda, nit je ikada lakomcu veselja na licu, pa nit jede, nit pije, nit nosi se kao čovjek, i napokon se dogodi, da mnogi poludi. Proždrlost je više smakla čeljadi nego li top! Blud razčereči, razslabi, uništi, pa do sdvojnosti i do samoubojstva dovede. Lienost na ispunjanje naših dužnosti satare više svieta, nego bismo i pomisliti mogli. Neko reče, da nenavidnost, u toliko je dobra, što nesretnika učini svega u kost i kožu, te žuta kao žukov cviet. Nenavidnik se grize, kad što komu ide za rukom, hrana mu se pretvara u otrov, nezna za njegu roditeljsku, za prijateljstvo, za domovinu, i njegovo je tielo pritisla ta duševna bolest. Pogledajte ljuticu, nemio li je! Krv mu udari u obraz, srdce kao da će mu pući, zapiha se, živci mu se uznemire, mozak mu se prevrne, da kadšto poludi, a kadšto ga i nagla smrt odnese. Pa da povjeruješ, da je sbilja poludio, dosta ti ga vidjeti. Mieša se, lupa, skače, udara, kose guli, kida, raznosi, da Bog uzčuva. Gdjekad tako pobiesni, da ga vezati valja. Pa ipak neki drže, da je potreba izkaliti jed. Kad bi to istina bila, liekarija bi bila gora od bolesti, bilo bi isto, kao da se tko u bunar hiti, da si žedju ugasi. Koga srčba zanese, poživinči, pobiesni i najposlije naopako svrši. Najbolji je liek, kad ste srditi, da se predobijete, da srčbi nedate maha, da u nebo pogledate, Gospoda zavapite i njemu prikažete svaku nevolju vašu. Srčba je, kao da iskra padne na slamu, pa požar bukne. Budite srdca smjerna i blaga, ukrotite se, pak ćete steći golubinju ćud i biti sretni na ovoj jadnoj zemlji. I srebro potamni, ako je na vlagi, i svietla sablja zahrdja, ako se nesvietla, pa po tom znajmo, da će i naše tielo omlitaviti, ako ga zapustimo, osobito ako vrlo na čistoću nepazimo. Kako sunce svakomu sja, tako rieka za svakog teče i zrak promahuje; po tom dakle vas ništa smesti nemože, da se čisto nedržite, da ljudski vaš stan uredite i često zračite. Najžalostnije je, kad se kuća, ma ona bila siromašna i tiesna koliko hoćete, nedrži u redu; kad zavlada nečistoća i nered, nastaje nered i u glavi, pa ubog uboga neštuje, te u onoj svedjernoj mješavini, viki, smetnji, riečkanju i bakanju izčezne sva vlast obiteljskog života, zagasnu sva plemenita čuvstva. Djed, otac, mater, žene, braća, djeca, sve to uskup, sve natrpano, pa valja da reda ni čistoće nema. Žensko malo po malo smagne s one gredice hvaljene postidnosti i čednosti, pa se mladji, djevojka i curetak pokvare, te izmed djece bude svake nepristojnosti. Kažu, da čistoća ništa nezapada, a ja velju da puno zadobiva. Kolika je ugodnost svakom župniku, kad ide bolestniku, da ga okriepi presvetim tielom našega spasitelja, pa kada nadje kuću čistu i veselu! A sve se to lasno može, kad se hoće. Drago je popostati u čistoj i liepo uredjenoj kući, u njoj čovjek sama sebe više časti i kućane, pa mu u njoj drag razgovor i uz čašu hladne vode. Radinost i okretnost daju život. Za me su dangubnici, kano brave, koje se nigda neotvaraju, pa kad ćeš da ih otvoriš, hrdja ih zagrizla, da ti jalov posao! Sladak li je opočitak umornu. Tko je zaposlen, kad mu se tielo razvija, može se razvedriti, i u tuzi nema kad da zlim postane, nit ga dosada obhrva. Tko se dao na razkoš, sve mu hudi, uviek je neveseo, pak tako po malo oslabi, da vas izčiha i nestane ga! Od lienosti nevolja, koja dosadom ubija duh, a tielo oskudicom. Radnja je bogatstvo, a dobrostanje je mater srdca vesela i dobra zdravlja. Neko kaže, da trud satare. Istina, kad je prekomjeran, ali je i to istina, da mnoge ubije lienčarenje. Lienčarenje je driemanje, kojim se ništa dobra nesnuje, nit se kriepi duševna nit tielesna snaga. Ruka noseć ju o vratu vene, a pravog radiše tvrdne i deblja. Lienac je kao ta ruka o vratu. Pogledajte zenicu! svedjerna je, velika ju svjetlost zasliepi, a tako isto i gust mrak! Tako vam se i od tiela dogadja. Ležanje mu škodi, kao i prekomjerna rabota. Ako vam je sudjeno da puno sjedite, pak da ćutite, da vam je krv zamrzla, maknite se, kad ste slobodni,

šetnjom se izlieči sva muka dugoga sjedjenja, jer kad tielo odrveni, kret mu je najbolji liek. I baš s toga što duša ima na tielo tolik upliv, ako hoćete da tielo ukriepite, treba da budete veseli i hrabreni. Nebudite kao oni, koji uviek jaduju; sve im krivo i težko. Hrabro napried! Strah je po sebi bolest, veliko čuvanje prijatelj bolesti; bojeć se svakog daška, valja da nazebete i ljuto platite. Hrabreno, opet velju, naviknite, trpite svaku oskudicu, najteži trud.

Vidit ćete ponajviše mekušnu i kržljavu djecu gospodsku, dočim seoska djeca, slabije hranjena, odjevena i ukonačena, izrastu, osnaže i odebljaju, da je ljepota. Muka li ti je i žalost, gledati djecu, koja se svačesa straše.... Siediš kad čuješ, ajme meni majko, boli me trbuh, boli me, ćako, prst, stiska me, tiesno mi je. Kreće li mu se zub, ajme, izvadit ga nikako, dok mu neposkoči drugi. Ako se ubô u prst, neda, da mu trn iglom vade, pak oteče i dade se na zlo veliko. Udre li se malo u glavu, stane ga krika, kao da je na mrtac. Udre li mu krv, Bože sačuvaj! Na čudo s njim, dok ga iz postelje izvučeš. Drugi ručali, on se istom obuva. Makne li se kud, ajme nemogu, nemogu više, gladan sam, žedan sam!... Biednik, žao mi ga! Kakva će to junačina izaći, kad mu briga za vrat stane, kad mu bude jurišat za slaba i nejaka, za se i za domovinu! Izlagati se pogibelji bez potrebe nije pametno, ali gdje dužnost zove valja srtati, pa kud puklo, puklo. Hrabrošću se svud prodre. Izvrne se brod, hrabar se spasi, bojazljiv se utopi. Ujede zmija ili biesan pas bojazljivca, pak se prepadne i dospije, a junak podlegne prhlomu gvoždju, pak zdrav kao zdrav. Kakve se težkoće na juriš predobiju. Tolike pogibelji slične su osinju, što no mjesečina na sto mjesta sto raznih slika predoči, a kad tamo siena i ništa nego siena.... Daj srčenosti svagdje i u svačem! Kako se divimo onim kršćanskim junakom, koji da spase iskrnjega, stavljaju na očitu pogibelj svoj život. Koliko slavimo one, koji dobrovoljno srnu u rat za obranu zavičaja i drage slobode.

Jest, nam je sveta dužnost čuvati naš život, ali to svedjerno za duševno naše dobro. Čovjeku je svrha duša, tielo i sve drugo za nju je stvoreno. Mi smo dakle, da svemu gospodujemo, a ne, da ičemu robujemo. Tko se dakle preveć kostolomi na škodu tiela i umnih svojih svojstva, promašio je svoju svrhu. Radite, ne da vam uztreba liečnik, nego da možete bez njega zdravi i veseli biti. Obolite li, sve pregorite za liepo zdravlje. Časti liečnika, sveto nam pismo nalaže, i dobro nalaže, jer to zaslužuju podpuno oni, koji vas svoj život posvećuju biednomu čovječanstvu. Uviek tražite sdušna i valjana liečnika, njemu se u ruke predajte. Sreća bi bila, kad bi bolestnik onom povjerljivošću i ljubavju, kojom se misniku izpovjeda, odkrio liečniku sve svoje tajne, pa tako učinili i oni koji njeguju biednika, jer bi liečnik po taj način lašnje se domislio i pravi zametak bolesti iznašao. Tako je od velike potrebe, da ukućani pamte promjene, koje na patniku preko dneva opažaju. Vi bolestnici nesrdite se na bolest, niti se pogružite i poništite, pače budite ustrpljivi, a nebudite dosadni onim, koji se oko vas muče. Priklonost volji božjoj i hrabrenost mnogo ublažuju bol, pak i ozdravljenju puno pomažu. Ima pak jedno obćeno zlo, a podmuklo, koje se tihomce došulja do svakoga: smrt. Kad vam ona udari na vrata, pričekajte ju ravnodušno. Dragi moji, što je ovaj liepi život zna se najbolje onda, kad nesmiljena smrt za vrat uhvati, te onaj, koji je prezirao biednog siromaka, nek mu se nakuči nad smrtnu postelju kad izdiše, pa će znati, je li onaj, koji tako tiho i blago umire, bio nesretan za života Uzvišeno čuvstvo, što no čovjeka za vječnost spravlja, može se naći i terkako u srdcu biednog priprostnika i siromaka; dok naprotiv u sjajnih dvorovih utrne to najveće i najsvetije obilježje ljudske duše. I da se na moju prvu povratim, u svem da ste triezni, u trudu i u lagodi, u učenju i zabavi, u jelu i postu, u veselju i u žalosti. Bog li vas usrećio? Ne pooholite se. Pohodio vas kakvom suprotivnom? Dok možete udrite napriečac, pohrvajte se, nedajte se; kad vas baš pritisne, podnosite junački, znajuć, da smo na zemlji pravi mučenici. Što nam sladi, to nas lasno, odveć lasno zavede, i baš tamo, gdje bi nam imao biti medjaš, jer čim sgriešismo, eto ti pokajanja i grižnje. Kad ste god učinili koje zlo, jeste li bili nemirni, nezadovoljni u duši? Iz nereda klica pokajanje, na dnu svake naslade griešne težka je žalost; dočim čista saviest uviek je vedra i vesela, kano ptica lastavica, koja pod strehom mirno leži na svom gnjezdu, dok vani vihor i pušavica lamaju granje i izvaljuju debele hraste. Više vam se valja brinuti za spas duše, nego li tiela, te ja neću reći, dragi moji sinci, da je čovjek kriepostan i zdrav, ali držim istinito, da je mnogo koristnije biti dobrim i kriepostnim". — Tako govorio župnik.

Ovako dobrih i učenih župnika neželila domovina naša, kojoj su oni i otac i majka bili za krvavih vremena našega tužnoga naroda, pak su još i danas najtvrdje, Bogu hvala,

uporište naše. Kad se koji vriednik nadje, da iznese na vidjelo upravo slavna djela onih ljudi, za kojih ime sviet danas nezna, a koji su za turskog progonstva toliko podnieli za vjeru i dom svoj, mi ćemo se diviti kršćanskoj ćuti i pravom, riedkom junačtvu naših starih svećenika. Znao je, na koga je omjerio Mihovio Pavlinović, kad no iz duše zavapio:

„Jel' ikoga da tom rodu mome
Pruži svoju milostivu ruku?"

I sbilja pogodio:

„Daj ti meni radišne župnike,
Dat ću tebi bijela Kotara!"

RAZGOVOR XI.

Liečnik.

Zdravlje je sreća i snaga,
a bolest najamnik propasti.

Još jednog drugog čuvara zadruga postavi, da bi neizbježive žalosti i nevolje ljudske olakšao, a to: liečnika!

Osim obćenih dužnosti, on posebnih imade. Nesmije biti proždrlanom ili netrieznikom, nesmije biti nenavidnikom nit surovnikom na besjedi ili u činu, ne prilizavcem da se umili ženam i starcem. Za žive oči nesmije očitovati tajne obiteljske, koje po svom zvanju sazna; nije mu prosto odkriti bolesti, koje bi bolestnik htio sakriti, nesmije lagati pravdi, kad ga ona prizovne, nesmije odstupiti radi straha od kužnih bolesti. Ništa grdjega i neslavnijega od onih liečnika, što no stanu čudesa izvadjati, da se drugi smije i njim i onim, o kojih izvadjaju čudesa u svietu. Nikad nebih rad takovih kod svoje postelje. U zakletvi, koju su liečnici nekoč polagali, bilo je, da liečnik svoj život i zvanje svoje ima uzdržati sveto i neoskvrnjeno, da bude častan kod ljudi, te da bez duševne boli uživa plodove svoga plemenitog zvanja. Koje dobrotvorno a u isti mah težko zvanje, koje mu nalaže svakim bogovitim danom, da bude uz nevoljnike, siromahe i tužnike. Nema mira ni za stolom, ni u postelji, izvržen je da uhvati svaku bolest, a napokon mu se neharnošću vraća!.... Ludo je rekao Ivan Jakov Rousseau, kadno napisa: „Ja vjerujem u liek, ali bih htjeo da mi dodje bez liečnika". Ja naprotiv ljubim liečnika i još većma kad mi dodje bez lieka. Njegov razgovor često učini da bolest zaboravim; kadkad mi iztjera bolest iz glave, uvjeri me o zlu kakvo je, njegovi savjeti, njegove naredbe koristnije su mi od svih njegovih sklenica. Liečnik spada većim dielom med najugladjenije stanovnike u mjestancu, kao što i župnik; kad mu vremena preostane neće mu se po krčmah

ili po kartanju, već on zna knjigu prihvatiti, da prouči prošlost i sadašnjost, i djela, koja su na diku njegovoj domovini i čovječanstvu. Treba da liečnik duhovno bolestnika okriepljuje, da mu nelaska, da ga nevara, ali da ga i neplaši nekoristnim predvidjanjem. Ma bila kakva besjeda ili uvjeravanje, sasma straha nediže, a ni nade, čuvstva su ovo urodjena srdcu čovječjemu. Nema dakle liečnik zastupati bolestnika, nego do skrajnosti poslužiti se onimi sredstvi, kojimi narav i dobar sustav kadšto pomažu. Doista on nije dužan da na svake babje priče i ženska zanovetanja odgovara, jer to većinom potiče iz neznanstva i predsude bilo nemoćnika bilo njegovih; ali mu nebi bilo pohvalno, kad bi s toga na nje navalio, grdio ih; pače mu je nastojati, da ih na liepo predsuda oslobodi, kako to nebi bolestniku naškodilo. Nek se pak u priznanje mnogo neuzda! Ima tako mahnitih časa, kad sviet misli, da je liečnik smrt zadao, da on, koji se tomu posvetio, koji se svakoj nevolji izvrgao, toliko se izmučio dok naučio, pa na jedan mah, da je do paklenske naslade dopro, da usmrćuje ljude, da širi kratelj i druge pošasti kroz jadno čovječanstvo. To su grdobe, koje iznieti mogu glupi glupaci ili opake duše samo! Izim pako ove opakosti na liečnika se udara i ako mahomice liek nije koristio, ako bolest potraje ili pogorša, ako bolestnik umre; on ga je ubio, nije poznao bolesti, dao je protivni liek, nije bilo na vrieme, bilo posve rano još! Novac, koji mu se dade, još i onaj koga je ozdravio proklinje, a sad promislite, kad mu ga se uzalud daje! A to je vrlo naravno, da ga njegovo zvanje mora da uzdrži, barem kao i postolara i krojača; ali nek se na njemu neopazi gruboće ni posmage, nek siromaha tješi, da ga neće zapustiti, sve kad ga nebi mogo pristojno nagraditi, pače nek veću brigu izkaže za onog, koji je u većoj nevolji! Nek pokuša, da bude nesamo na ruku, nego jošter dobar i ljubezan.

Sućut je ugodna, tko tielesno boluje kao i tko duševno. Liečniku se je mukam upriličiti, pokazati da poznaje svu težinu i žestinu boli, te nemože li ozdraviti, da barem ohrabri i utješi. Kad smo blizu onih tamnih vrata, iza kojih neznamo što nas čeka, nu to samo znamo, da već za nas ovog života nema, koji nam je sve to draži, kad nam ga ostavljati, te da nam reći s Bogom i prijateljem i osnovam, i zanimanju i čuvstvovanju, oh koliko li nije sladko uz uzglavje, osim božjeg namjestnika, viditi jošte koga, da nas spravlja na taj strašni korak, dobrom srećom, sladkom i utješivom besjedom, milost-

nim pogledom! A mi, hvala Bogu, u našem mjestancu, kako imamo dobra župnika, tako imamo dobra i valjana liečnika. On je u obitelji uzor vjernosti i brižljivosti, pravi rodoljub, zauzetan za svaki napredak pučki; žive obično, obično se i nosi! Glavno mu je ugladjenost i čistoća, još potrebnija onomu, koji je uz zdrave, poslije nego je kod bolestnih bio. Znajuć veličinu i dostojnost svoga zvanja, na sve je oduran, što bi ga opodliti moglo, čuva se čaratanstva, prečinjanja, novih zamjernih dogadjaja i čudesa.

Ima li bolestnikâ, koji misle, da kad što na se metnu, kad se kog dodirnu, odmah će ozdraviti? To je predsuda, ali ako nesmeta drugo liečenje, može i ohrabriti, naš liečnik neprieči. Ali će vam neki: Bit će što Bog da, što Bog odlučio; ako je njegova sveta volja, valja mrieti; pa ti se za ništa nebrinu. Drugi opet misli, da čarojice mogu pomoći, da vještice daju i smrt i život. Ove su predsude škodne, ako rad ništa drugo, to što nas zavaravaju, pa ih naš pametni liečnik, što ikada može odbija. On se na nikog nedreči, ma došo ponj i o ponoći, ma mu se tko što i uzprotivio ili uzeti liek se nećkao. Postupa sa svojimi bolestnici ljubezno, pohodi ih često, ali ne opet ni toliko, da bi se moglo komu pričiniti, da straši ili da više dobije; pazi pomno, uztrpljivo sluša i najveće ludosti bolestnikove ili njegove čeljadi, nenagli u ničem. Vrhu svega je pomnjiv na odlučni čas, o kom visi život ili smrt. Puno je do vremena, kao u svemu, tako i u liečenju. Da se bolestniku jedan sami sat života produlji, od kolike to nemože biti koristi. Ako se je kad prevario, on je čovjek, pa će to očitovati, ili će bit toliko iskren, da će se izpraviti i po mogućnosti popraviti, radje nego li pri svojoj ostati, samo da nereče, da je pogriešio! Kad i kad on iz ustiu seljaka ili seljanke koješta vrlo koristna nauči. Još se on manje uklanja, da nečuje savjet drugih izvrstnih liečnika, pače k njim pritiče u svakoj dvoumnosti, te u svom mnenju nit je prkosit nit mrzovoljan. Netvrdne njegovo srdce, što je on svedjer uz boli žalostnog čovječanstva. Prezamjeran je sastav ljudskoga tiela, komu je sami časak dosta da se mrtcem stvori; te kako tuga, strah, srčba može prouzrokovati bolest i smrt, dok usuprot veselje, ugodna viest, sladka utješljiva besjeda, daje zdravlje, jedrinu: kaže mu sve jasno, da u tielu ima nešto drugo osim tvari, koja ga oživljuje; po tom vidi Boga u najkrasnijem stvoru njegovu, i kao onaj glasoviti liečnik, kliče: „Ja sam ga liečio, Bog ga je ozdravio!“

Onoga dana, kad je naš župnik pripoviedao, kako smo dužni naše zdravlje čuvati, mi smo uskup stali da o tom slušamo, i na jednom ja ću se obrnuti k liečniku i reći: „Evo gospodine liečniče, župnik nam danas pripoviedao, kako smo dužni čuvati zdravlje, pak nam i krieposti za to naveo. Sad nas vi poučite malo o zdravlju i bolestim, o našem tielesnom sastavu i načinu, kako da ga krepka uzdržimo. Nego se spomenite, da smo mi tup i neuk puk, te nam, očinjeg vam vida, nemojte ušiju glušiti onimi grčkimi i latinskimi vašimi nazovi i mudrolijami.“ Nasmjehnu se dobri liečnik, sjede u našu sredinu i započe ovako:

Kako su naše nesreće i nepogode većkrat plod naših budalaština i nerazboritosti, tako veliki broj naših bieda i nevolja od nereda je naših! Znanost, koja tomu daje uztuka, zove se zdravoslovje; ima liek, po kom svak se može naučiti, bez da putuje u Padovu ili u Beč, nit mu se potreba verati po bolnicah: a to je samo malo pažnje, razmišljanja i zdrava razuma. O! da je toga, koje bi se zlo preteklo! Ali, žalibože, mjesto na zlo jurišati i tamaniti ga, da nas neoblada, mi mu puštamo da banuje. Čovječje je tielo podvrženo svemu, što ga okružuje: zemlji koja ga drži i hrani, zraku koji ga zaokuplja, dobam godišnjim, ledu, podnebju, svjetlosti, vodam i drugim počelom, koja nam se još otimlju pažnji i razglobi. Ovim činbenikom opire se tielo silom prirodnom, zakriva se u kuće, oblači se, kupanjem se čisti i snaži proti nenadanim promjenam! Čovjek se sveudilj troši probavom, znojem, nečišću. Potreba je dakle, da to svedjerno hranom nadoknadiva, koja opet valja da je prema dobi, vremenu i podnebju. Čovjek radi, da se iztrudi, ili se vježba za nasladu, n. p. učenjem, čitanjem, pjevanjem; pa i pri tom se hoće neka mjera, da se snaga okriepi počitkom i snom!

Okolo sve naše zemlje jedan je zračni pas, visok 70 do 80 kilometara, te što više u visini tim riedji, laglji. Ako uzmemo sto česti, 21 čest ćemo naći životnog zraka, koji se zove kisik, 79 česti zraka nedišljiva, koji se zove dušik, neračunajuć ono ugljika i vodne pare. Takov se zrak zove čisti, ali je i drugih para i sitne prašine, izpara usmrdjenih mrcina, koje mogu ga usmrditi, pomutiti, otežčati i okužiti. Koja li nije razlika izmedju sobe jednog bolestnika ili one u kojoj tko spavao, i one u kojoj su raztvoreni prozori, a sunce ju obasjalo?

Mi živimo usrkujuć i izdišuć zrak poput mjeha na usta, te još usisajuć ga i izdajuć ga kroz šupljinice. Čovjek srednje dobe učini 18 odaha svakoga trena, i svakim tim odahom usisa blizu jedan litar zraka, biva 360 litara na uru, ili 8.640 litara na dan, t. j. osam kubičnih metara, uzmemo li zrak ponovljen. Jer onaj, što se izdiše, izgubio je dio životni, a napunio se ugljičnom kiselinom, dušikom i vodenom parom. U sobi zatvorenoj nuždno je čovjeku najmanje 6 kubičnih metara zraka na uru. Da se zatvori množtvo ljudi, ili marve i svieća u jednoj istoj sobi, brzo bi se zrak napunio ugljičnom kiselinom, te bi to moglo smrt zadati, isto kao da je žeravica ugljika. S toga sobu treba zračiti. Puše li bura, uzžestimo se, napremo se; dok je južina uprav se sjužimo i objesimo. No to s jugom i prodje, nego nevalja na studen vjetar izlaziti, jer od tuda hunjavica, nahlada, upala i griža! Najzdraviji je jutrnji zrak, dižte se rano, da ga usrčete i laglje dišete. Kanite se onoga s prozora ili s pukotina, nit se pomaljajte, dok ste znojni. Zrak je svedjer nahladan, a to vidite, kad poput dima iz ustih suklja ili vam caklo naresi, kad je studen vani. Zrak vruć, hladan, pun izpara, oslabljuje naš ustroj, sve nam zapne, slabije odišemo, znoj se zaustavi, a iztok se otvori otruhlini: s tog su pojate nezdrave, a jer se biednim seljakom mili ona toplota, da barem izgrću gnjoj, koji je i živini škodan! Najgori je zrak kod bara i močvara, tu ničemu živu života! Morski zrak zdravi mnoge bolesti, a neke tamo ni pristupa neimadu! Ljetnja kiša osvježi zrak, ali ako začesti s velikom vrućinom, prouzrokuje zarazinu, te je imati pamet.

Po prodoljih zrak je sgusnut, pa po tom nezdrav; a ako je to izmedju dvijuh planina otvorenih s kraja, zrak je veoma uzmiešan, te promjenljiva toplina, da se je vrlo čuvati nenadanih promjena. Vode tekućice nose nečist i lahko je kod njih biti čistu u sebi i na sebi; ali kad zagnu kiše i stane kopniti, potope, pak odlazeći ostavljaju glibež i smrad, odkud groznice i nazebe. Žljebovi lasno se zaglibe. Vidite pustih mišica, vedrih lica naših planinaša! Tko nije opazio, kako je bujno rašće na suncu, a kako vene u nemjestu? Kakvo li cvieće necvate u vrućih mjestih i uz prisojne strane? Bit će vam još jasnije, koliko je do svietlosti, ako pazite na boju sjevernih stanovnika i onih vrućeg pojasa, gradjanina odgojena u hladu i seljanâ izvrženih božjem čalopeku! Oni nevoljnici, što su po radionicah, odkle nevide sunca ni mjeseca, postanu gukavi, sgrčeni, sučijavi; pa u obće gradjani, kojim nepretiče svjetlosti ni sunca, slabi su i bliedičavi, naoseb ženskići.

Ljubite dakle svietlost, nek vam na vas mah, kroz pro-

zore i vrata u vaše kuće sije, priučite se kupanju u svjetlosti, te se zimi grijte uz drva Španjolaca, biva na suncu! Ljeti nebudite mu velik prijatelj, nit mu se gologlavi klanjajte, jer vas može skupo zapasti, ako ništa, koža će vam popucati.

Pitat će me tkogod. A mjesec? Znam da mnogi vjeruju, da mjesec djeluje na tielo, pa nit se čiste, nit puštaju krvi, nit se strigu, nit nokte režu kad mjesec pada; misle, da su ćutljiviji živci i jače trganje o uštapu i još koješta. To se opažanjem neobistinjuje, ali ja bih to puštao, nek se samo neizvrne u škodne predsude i nek nesmeta potrebitomu liečenju. I mirisi su uzgrednine u zraku, koji ga hlapnjom napunjuju. Ugodni mirisi, kao oni raznoga cvieća, kadšto uprav tako opiju, da čeljade zaljulja. Meni je milo, kad djeca i curetci stanu hvaliti ružu i bosilje; ali ja mislim, da je najljepši miris, neznati zanj, a to je čistoća!

Kad smo u zraku, da vam poviedam nešto o strieli. Ona vam smiešne igre igra. Kadkad udarila u crkvu krcatu svieta, pa nikomu ništa! Drugda opet snašla čovjeka, razdrla mu odielo, razkvarila novac i drugi kov, što ga na sebi imao, a on zdrav i čitav! Drugda čeljade mahomice upepelila! Nije se dakle ni sasvim bojati, ni sasvim se šaliti! Od velika prepadnuća se lieči kakvom ugodnom zabavom, razgovorom, glasbom. Grom ponajviše udara u visine zaoštrene kao zvonike i stabla, od kojih je bježati kao i od kovina, kao što bi u obće bile peći, viseće svjetiljke, vlažna tielesa, naloga svjetine. Čuvajte se takodjer zračnog propuha, neraztvarajte prozora ili vrata, netrčite. Odjeća svilena i vunena bolja je od postavâ. Kažu da je sigurnije u podrumu, ali ja nesavjetujem.

Ljudskomu tielu je potrebito za život 28—30 stup. topline. Da mu se još nadoda 5 ili 6 stupanja, čovjek umire; umire takodjer izgubi li trećinu one naravne vrućine. Proti ledu ili vrućini treba se očuvati odjećom ili stvorenom vrućinom. U obće, dobro se je oblačiti i pokrivati, osobito trbuh i stegna da su u toplu i ne sasma utegnuta; vojnici i fratri i ljeti nose vunu, i tako se otimlju mnogim bolestim. Vuna brani od leda i od nagle promjene toplote, kad se čovjek oznoji, čuva od prehlade, te je osobito za one, koji živu i rade na božjemu zraku. U svakom slučaju treba se češće preoblačiti i umivati. Košulju često mienjati, nit obnoć na sebi istu držati koju i obdan. Glava da je prosta. Nikad neumatajte glave ni vrata. Tko se iz malahna priuči pretrpavati haljinami, treba da uzsliedi i haljine pomnožaje. S toga što se može manje! Ako vam studeno, nezgurite se kod ognja, nečepite u pepelu ili lugu, već skačite, šetajte, trgajte se, a osobito se mladeži hoće veselih i raztrešenih vježba.

Što se tiče obitavanja, gledajte, da nebudete blizu tvornica, iz kojih se smrad razvija, nit u tiesnu i bezzračnu. Nek vam je na kući puno prozora i velikih, te prema vratima, da je tako zraku prolazak slobodan! Nije dobar slamnati krov. Nabavite žljebove, da odnose na daleko vodu i nečist. Sobe su zdravije što su više i što ih više sunce obasjava i grije. Ali toga svak nemože imati; to su ljute rane! Istina, ali vam je to nadoknaditi čistoćom, razdjelbom, prozrakom, osobito za vedrih dana, te japna nežalite, nek se sve bielaska!... Nespavaj vas puno u istoj sobi, osobito pak na stranu živo-tinjom; ma ni pasa, ni cvieća netrpite, jer vam zdravi zrak upijaju, a otrovni izhlapljuju. To isto, mnogo još više, čini i vatra, koja upija dušni zrak, a izdaje ugljik. Ima li oduška, ovaj će kroz dimnjak, neima li, ako je sve zatvoreno, može prouzročiti bljuvanje, grč, bol i istu smrt. Koliko ih tako poginulo nevidom zadušeno! A toga se dogàdja i od drugih stvari, koje vriju, kano vino, sieno. Treba čistiti dimnjake, jer ne da to samo smeta, nego je jošte vrlo nezdravo za oči i za disanje. Pravilo je obćeno, da grlo dimnjaka neima biti odveć široko, te da nemanjka propuha. Lojene svieće udaraju, a ljeti ih od gada nemožeš! Uljene svieće, ako se nedrže čiste i u redu, takodjer zaudaraju, svjetlost im crvena, a dim gust, žestok i ubitačan. Danas imade svakovrstnih svieća, ali je sve do toga, kako se one drže, nalievaju li se, izteže li se stinj da valja, i trne li se kako treba.

Gnojište ima biti daleko od stana, te pokriveno zemljom, koja prieči da sok neizhlapljuje i uvećuje to prvo blago poljotežanja! Inače se otoč iz pojata slieva i sunce čini da izhlapljuje, te osim što se ta velika korist gubi, zalazi kroz zemlju i vode kvari. Kad promišljam koje je to blago gnoj, te kako se u toliko kruha pretvara, nemogu da podnesem one nitkove, što po putih nečist ostavljaju. Brložari u polje barem!...

Sad o jelu, i prvo svega dajte da zapamtimo, da nas nehrani ono što progutamo, nego ono sto probavljamo. Izmedju najhranivijih jestvina je govedina, divljač i kokoš; pak prasetina, sočivo, kruh, tjestenica; pa zelje i voće. Prevareno je meso odveć težko, neko je dobro da sagnjije kao što divljač a drugo nebi valjalo. Najprobavnija i najhranivija je pečenka; meso na umak je otežko, vareno nije probavno, ali je dobra

juha te hranivo. Slano meso je težko, ako mu što nije primješano. Kad bih vam stao redati jela najprobavnija, na prvo mjesto bih stavio mlieko, pa onda skorup; pa svježa jaja, odmah s vatre, pa zrelo voće, te zelje vareno; riba nepremastna, ali nebih savjetovao slanu; kokoši, pa purani, patke, guske, govedina, pečene ptice, jabuke, suhi grah, pečurke i puževi su najhraniviji, ali težko probavni!

Vi kažete dobiti kruh, izgubiti kruh, i molite Gospoda da vam poda kruh svagdanji. U istinu kruh je uzet znamenom hrane, jer bi se s njim samim mogao život uzdržati. Imamo pšenicu, raž, ovas, ječam, kukuruz. Evo ih po redu hranivosti: Raž je dobra sa pšenicom. Kora je laglja nego srčika. Kukuruz je manje hraniv, te je vrlo pokudan onaj ružni običaj, kuhati debeo kruh, a dobro ga neizpeći, jer prožukne, a tad i želudac prožukne, odkud neprobav i druge bolesti. Dobre se jestvine spravljaju brašnom. Grah je dobro ogolišati, tako je probavniji. Izvrstni su kesteni i krumpiri. Voće je bolje, što u njemu manje vode, a više sladora. Težki su meluni i četruni; i natipjerka je nezdravija od groždja, trešanja, jabuka, šljiva. Jedeš li ih nezrele, eto ti zavijanja u trbuhu, eto muke! U obće sve je hranivije, ako je primjesa. Sol je začinu potrebita, i čovjek je potroši na dan od 5 do 15 grama. Slador nehrani, ali zasladjuje neke jestvine, a drugim opet podaje tek i ukus. Žesti, osobito kvasina, ako se umjereno rabi, uskori pljuvaku i otvara ukus, nu ako je ima preveć, mršavi, slabi i bol želudca prouzrokuje. Papar, sladka korica, lovorika, kadulja, ružmarin, petrusimen daju bolji tek jestvinam i podražuju želudac, te su probitačnije, kad je velika vrućina, vlaga, težka starost, ali se i tu hoće umjerenosti, jerbo ugriju. Sladčarija je za grlo, ali za želudac naopako.

Najbolje je kuhinjsko posudje od stakla, pak od zemlje ostaklene. Olovo i bakar su nezdravi, s toga ih kalaišu; zdrava su posudja kositrena i gvozdena; lonce i zaklopce je čistiti.

Koliko je hrane dosta, to je naprama dobi, načinu života, mjestu i naviki. Dà, sve je do navike, cielih naroda imade, da o malu živu, dok se drugi proždrlani nazivlju. Velikog je zla, što se loše i malo jede, ali još većeg, što se pretrpava; mnogi umiru s neprobavljenja, malo ih s oskudice! Kad vidim kakvu izjelicu, velim: Ovaj si zubi kopa jamu! Suvišna hrana ili svakakova, slabo žvakanje, nejednaki obroci smetaju probavi i škode zdravlju. Jedna poslovica kaže: „Jedi malo a često;“ ali se vi radje držite ove: „Riedko i umjereno!“ Nezagrizujte kad vam na um, jedite kao ljudi na vrieme, a prije i poslije nikad! Obično želudac svari u tri ure, nek dakle počiva jednu uru, te tako nek vam je barem četiri ure od obroka do obroka.

U obće više škodi količina nego li kakvoća hrane. Jeste li objedovali umjereno? Lagani ste kao pero i veseli! Jeste li prešli mjeru? Eto vam dosade, neprobave, pak i bolesti. Želite li brzo i dobro probavljati? Nejedite kao vuk, žvačite dobro, držite se obroka, jedite toliko koliko je potreba. Poslije blagovanja nemojte hitimice ni spavati ni učiti ni raditi; koristno je malko gibanja. Kako pred tvrdjavom stoji straža, da vidi tko ulazi, tako je okus izmedju ćutila da razpituje jela, te da kaže jesu li nam prijatelji ili neprijatelji, možemo li ih pustititi ili ne! Težko ti ga tvrdjavi, ako grlo podmiti ili prevari stražu!

Najbolje je piće voda, a majka nam je narav podarila izobila. Nek je bistra, svježa, bez teka i mirisa, bez ikakvih organičkih tvari. Najbolja je, koja lasno sapun raztapa i koja suhi grah brzo vari. Gdje su hrdjave vode, treba ih prociediti kroz piesak ili kroz ugljen, ili umiešati limuna, kvasine, rakije. Voda kišnica je najčistija, koja se uzdrži u čatrnjah, ali da nisu od olova. Nego se u te vode često nečist proturi. Ubitačna je voda s vrela, ako neprotiče kroz pržinu. S tog se po brdih nadje puno gušavih, što vapnenine piju. Koristno je piti dosta vode punokrvnim. Piti kad ustaješ i kad liegaš po jednu čašu, mislim, da je to toliko koristno, što se čiste zubi. Nepijte, kad ste znojni. U vinu ima barem tri četvrti vode, osim što ga krčmar okrsti; ostalo je žesta, kvasinac, strieš i što ti još znam. Hoće ga se slabu, oporavljeniku, staru, oživi ono vas ustroj! Pivo je od ječma i hmelja, te ako je dobro i snaži. Još više jači rakija i druge žeste, al udaraju puno u glavu, te bi ih se valjalo čuvati i upotrebljavati jedino za liek i za pojedine slučajeve u tekućini. Pijanstvo je tim ubitačnije, čim je više bilo žeste i čim je više vrsti pomiešano. I žestoka octena pića, kao limun i kvasina, draga su i koristna, ali jako često oslabe. Kava kriepi i hrani, te jedan litar polu kave, polu mlieka ima više šustine šest puta, a tri puta više tvari tonjične nego li juha.

Vrućina i zima mienjaju se po tom, kako je koje mjesto blizu sjevera ili podneva, na ravni ili na planini, kod rieke ili na moru ili kod dubrava, prisojno il u osinju. Zrakokrug jednoga mjesta, uračunav vlagu, vjetre, visočine nad morem,

blizinu rieka, planina, sunca, sačinja podnebje. Ima podnebja razlikih, ledenih, vrućih, umjerenih, gorućih. Naše je podnebje umjereno. Kod nas su doba dosta različita, a ta doba mnogo na zdravlje uplivaju. Kad okrene suša eto ti upala kože, pluća, očiju; kad je vlažno, eto lijavice i unutrnje upale i groznice. Promjena zraka, osobito pri izmjeni doba godišnjih uzrokuje hunjavicu, bol prsiu, prehladu i živčanost. Od prosinca do veljače najviše svieta umire, a najmanje od lipnja do kolovoza; o proljeću više nego jeseni, jere tada opada lišće. Ako zimi umre 50 čeljadi, 47 ih ode u proljeću, 37 ljeti, 41 jeseni, izuzam mjesta, gdje zarazina ljeti veće bolesti poradja.

„Nemože se mjesto izabirati kako bi se htjelo, svak u svomu žive, i jao ti ga ptici pod hrdjavom strijom", — progovori učitelj.

Tako je, te s toga treba učiti podnebje svoga mjesta, da se popravi što i kako se može. Više, kako vam kazah, razlikosti podnebja se može imati u svakom mjestu, samo promjenom visočine, na kojoj se obitava. Na primjer, na otoku Siciliji: žestoka je vrućina u Kataniji, uspieva voće i cvieće iz Afrike, a ipak planina Etna, na podnožju koje je posadjena, pokrivena je vječitim sniegom! Tamo po Lombardezkoj, imade jezera, da im je podnebje Napuljsko, sa limunovi, leandrami i mirtvami, a sasvim tim uzadješ li na brda, što im podnožja cjeluju, nema vinograda, nema pšenice ni kestena, te dopreš do vječita mraza i podnebja Laponskoga. Posredni prostor označuje razne okolice i proizvadja travu i cvieće raznih podnebja. Po tom su razne bolesti i način življenja; po visočinah nema groznica, pošalina, ni inih bolesti, što ih je po nizočinah; sušica i upala se lieči, samo ako se sadje na niže, a uzpev se na visine ozdravlja čeljad zdrava i mezgrena!

Mnogi da radnje nadju prisilovani su u bolestna mjesta. Koliko li nevoljnika nedospije prije vremena po pustoj, zapuštenoj močvarnoj Neretvi, Kotarih i drugih močvarah jadne naše Hrvatske! Evo vam nešto i za tu crnu biedu. Što se dalje može od močvare, neka se kuće grade, te ako je možno na briegu, k sjeveru i k iztoku; da su visoke, a zidovi tvrdi i obieljeni, prozori, da nisu prama močvaram, te da se prije noći zatvaraju. Da je velika čistoća u kući, te nek se i čeljad češće svježom vodom pere. Odjeća nek je debela, navlastito vunena, a ako pokisne, odmah nek se skine; nek je vuna do kože, glava pokrivena, suhe i vruće noge. Hrana moćna, uz meso sočivo, pa kadulja, ružmarin, kapula, luk. Nepiti mrtvu

vodu, tražiti tekućice ili čatrnjače, te uliti koju kap rakije ili kvasine; umjereno piti vina i ostalih pokriepljujućih pića, kao kave i pića sa sokom od kadulje, titrice, metvice. U takovih okolnostih dopuštao bih onaj ugodni smrad, pušenje, da se uzimlje kao i drugi lieci, premda ogavni. Neodlaziti na radnju prvo neg ograne sunce, a nikako po kiši, osobito, pala li je iza velike suše. Čuvati se žege, nit odveć truditi. Još: odalečiti svaku pritisku tielesnu i duševnu, zlovolju, ljutinu, tjeskobu srdca i druge strasti, koje bolesti navlače.

Pa i neotišao baš u nezdravo mjesto, dosta samo, da si ga promienio, valja da platiš ujam. Mi liečnici šaljemo bolestnike na zrak, koji je za nje, pa se mi po tom i vladamo u liečenju, nepoznamo li pako mjesta, treba da se izviestimo o običajih tog novog mjesta, pa ih neizsmjehavati, već im se prilagoditi i po njihovu se oblačiti i u kuću u to i u to doba, piti ili ne, kako izkustvo starenike naučilo. U obće ljudi koštunjavi, živčani, dobrih navika i umjerenih, lašnje te promjene podnesu. Kadšto bi reko, da se zrak pokvario i da neke bolesti prouzrokuje, takozvane pošasti, koje navale na mnoge u jedan put. U takovih slučajevih vlasti običavaju izdavati neke naredbe, kojim ste se vi dužni podvrći; a pak smo opet mi liečnici, koji vrhu toga bdijemo i na liepe svjetujemo i svakamo u pogibelj srtamo. Tim mi vršimo dužnost našu, ali ima pravih živina, koji o liečniku sumnjaju i varaju ga, i neslušaju ga i napokon psuju ga! Sveto uztrpljenje! Toga vi nećete učiniti za živu glavu, već ćete u toj nevolji još se boljma držati zdravoslovnih svjetovanja i naputaka. Tražite zdrave jestvine, negledajuć na vaš običaj, budite triezni, oblačite se prema vremenu, vrh svega da ste veseli i raztrešeni, tad će vam uspjeti i lagan biti trud. Kod pošastih je najgori strah i zlovolja.

Ako su bolesti kužne, svjetovat se je s liečnikom za uztuk, ali se nije otimati dužnosti i ljubavi njegovanja nevoljnika. Bog je uz pregaoca, ali ne uz drznika. Bježat je svaki doticaj, nit se je služiti odjećom kužnih, nit na tašte k njim ulaziti, svedjer pak ruke prati, k dahu im se neprimicati, odstranjivati tko posla nema, osobito djecu i vižlavce.

Tielu se hoće vježbe. Siromakom je toga i zadosta, preporučit im umjerenost, rek bi kao da je to šala, ali vam ja velju, da se nevalja napinjati preko mjere. Držte se ovoga pravila: raditi kad opočivaš, opočivati kad radiš. Umor digne san. San je blago božje, tim potrebitije, čim se više tielo ili

duh izmorio, tim više, čim je tko slabiji, mladji, kržljaviji. Ako čeljad tusta i puna krvi mnogo spava, to je znak silne krvi, pak se na to treba obzirati i k liečniku jošter priteći. Leganje i ustajanje, to je prema mjestu i običaju i zanimanju; te, ako težak zdravom Marijom pada na krevet, da ga zora u polju nadje, to pećar noću peče, a nažigač, kad se svane ide spavati. Reći ću to jedino, da bez potrebe promjenjivati noć u dan i obratno, vrlo je zao običaj, jer se tim ruši naravni red.

Spavajte prema trudu. Spavalčine neosjedjuju, glava im otežča i prozebe, manje rade i zlovoljnije. Pa se kaže, tko spava, ribe nelovi, ili po našu: ležećemu neima izora, te tko više spava manje živi. A naša jedna mudro govori, da tko kasno ustaje, obojak mu nestaje! Ali znajte, da je za sladko i mirno spavanje najbolje uzglavje, dobra, čista savjest! Nit je dobar običaj obdan spavati, jer mjesto da te okriepi, oslabi, zabuši, ozlovolji. Druga je stvar, kad je to poslije velika truda, putovanja, pogibelji. Ima opet mjesta, gdje žega tako zapeče, da čovjek ništa boljega nezna, nego ako može zaspati, da preuzme snagu za radnju po hladu.

Ako vam nije težko slušati ova duga moja pripoviedanja, još bih vam kazao, kako vam je čuvati i uzčuvati ćutila. Nevide svi ljudi jednako. Neki vide samo na blizu i zovu se kratkovidi, drugi na blizu slabo a dobro na daleko, dalekovidi. Zdravo oko, ako je svjetlost umjerena, čita na dalečinu od 22 centm. Škodi očima zagasna izpara, prašina, zrak odveć suh; komu je nevolja to podnositi, nek si pomože svježom vodom. Velika svjetlost osliepi, slaba i drhtava umori; napetost u gledanju kao kod vezilja i dobničara odnese vid. Treba mienjati poslove, naglo iz mraka na svjetlost ili obratno nesrtati, pa uviek na pameti držati, da je za oči najbolji liek opočitak i svježa voda.

I zube je čuvati velikom pomnjom, jer vidite koje se boli podnose i kako izpanu li, lice nagrde, nit se već žvakati može, pa po tom ni probavljati. Nevalja grizti kosti ni bajame, treba zube češće čistiti, a još bolje, ako zato spravu imate, nikad pak nezaboravite ih omućati vodom poslije jela i prije spavanja.

Koža je takodjer vrlo znamenita u ljudskom ustroju. Ona svedjerno čisti tielo od nekoristnih i pokvarenih tvari, kroz izparivanje, znoj. Povrh toga služi, da smo u dotiku sa svimi izvanjskimi stvari, tako da njezina veća ili manja osjetljivost,

mienja našu ćutljivost i dosljedno razumnost. Ako toli pomno stružete i češljate konje i volove, koliko više vam se brinuti za vašu kožu! Često perite ruke i lice, kadšto i zimi sve tielo, a ljeti i sami znate koliko je zdravo i ugodno kupanje. Ali plivanje je pogibeljno, zato treba da tim tko upravlja i uči; te sbilja mnoga mjesta posjeduju kupalištne učione. Bolje se je kupati kad zapeče, pred objed, kad zarede liepi dnevi, a poslije se dobro iztrti. Vilim Haves, Englez, koji je umro u 72. godini života na 5. prosinca 1808., utemelji u Londonu družtvo čovječnosti, razprostranjeno zatim po mnogih mjestih, s tog poglavito razloga, da pomaže utapljajućim i da ih uči plivati. To družtvo upozoruje na gazove, da se nebi nesreće dogadjale, te pritiče u pomoć strojevi, čim za kakvu nesreću dočuje.

Po mjestih, gdje se stara za zdravlje puka, ima vam izvrstni zavod, a to javno kupalište, gdje se možeš prati svom pristojnošću, pak uz to i svoju rubeninu, te u čas izsušiti ju strojevi, a sve za malo novčića. Nebih vam mogo izreći, koliko to pomoglo u tih krajevih ne samo zdravlju nego i ćudorednosti. Zlo svako, osobito bolest, na konju dolazi, a odlazi na oslu, ali se nije prepadati. Neki za uztuk neprestano se čiste, vade krv i što ti ja znam. Vjerujte mi da se varaju. Stojite li dobro? Dobro! Neuzimljite lieka. Jedan moj prijatelj veli, ako ćeš poživiti, rabi umjereno liečnika; neuzimlji liek poput hrane, nego hranu poput lieka.

Locke, glasoviti mudrac englezki, napisa razpravu o uzgoju, u kojoj, govoreć o njegi tielesnoj, ova stavlja pravila: „Nek su djeca na otvorenu, nek skaču i trgaju se, i nek zadosta spavaju, a nek se običnom hranom hrane, vina ni drugog piva nek nepiju. Nek nenose težke haljine ni tiesne; nek im je glava hladna, a tako i noge, koje nek češće peru.“ I prem je bio liečnik, govorio je: „Nehitajte uviek na vrat na nos po lieke.“ Dumoulin, vrlo glasoviti liečnik francuzki, umirué govoraše: „Ostavljam za sobom dva liečnika: umjerenost u jelu (žežin) i vodu. Ta vam dva budu možda dosta!“

Izkustvo i nauk naučiše, kako nam se valja nekih nevolja uzčuvati; a ipak neki oholi u neznanstvu svom odbacuju svaku pomoć i svaki savjet, drže da znadu više nego oni koji vas život svoj iztrošiše, da što nauče, pa čekaju svaku nekom ludom tvrdoglavošću. Koliko ih ima, koji još nevjeruju, da je lašnje navrnuti boginje, nego od ospica ozdraviti. Koliko ih se nenasmije, kad čuju govoriti, da ugljik ubija, da

su pečurke otrovne. Nesviestnici će vjerovati kad već nebude na vrieme. Nesliedite ih, dragi prijatelji, a kad bi vas što snašlo, slušajuć moje savjete, pritecite k liečniku, jer nekoristi voda, kad je kuća sva u plamenu. A dokle liečnika nema, a vas zlo zaleti, legnite u postelju, smirite se, čuvajte se jestvina, i pijte prosta ječmenovca. Koliko sam puta zatekao, gdje je po taj način bolestnik sam ozdravio. Ima opet bolesti, za koje se hoće spravna uztuka. Kad se oparite, brže u studenu vodu, i držte što više možete, promienjujuć vodu, kako se ona mlači. Možete i krpicom uvezati. Ako vas snadje mantovica ili velika slaboća, odmah na čisti zrak, oblakšajte odjeću, oblijte si lice svježom vodom, mirišite što žestoka, kao kvasine, kolonjske vode ili nišadora. Kad se porežete, nevjerujte onim što kažu, da iztiče otrovna krv, nego sklopite ranu, liepo omotajte i uvežite da zrak neulazi, ni krv izlazi. Ako razdrete kožu, opet ju razpružite po mesu i omotajte svilacem. Jeste li se udarili ili izštetili koje udo? Odmah privijte krpice u vodi omočene, pa ih češće promienjujte. Još bolje kad biste imali veprovca ili vode od rastlina i ruda. Upekne li vas pčela ili osa, odmah priliepite kakov novac ili u vodu; još bolje, ako stavite malo soli i iztrgnete žalac. To isto, ako vas ujede pauk, štipavac, koji nije istina da su otrovni! Ako vam preveć krv iz nosa teče, stisnite hrskavicu sa strane odkle se krv toči, držeć ju tako nekoliko vremena. Ako neprestane, stavite ledenih krpica na čelo i izmedju pleća, zamočite ruke u led, taruć ih jako i smrčuć praha od kocelja. Odumine li, nemojte se za nekoliko vremena oseknjivati. Ako ste se prepjeli, pijte studene vode, koja je dobra za mnoge bolesti. Pijanu podajte vode s nišadorom ili još i mokrače, nebi li tako bljuvao. Ako koga dim umrtvi, ili izhlapa iz čatrnja ili vrienje vina, odmah s njim na zrak, iztarite ga po svem tielu, zamotajte ga u vruću vunu oblievajuć studenom vodom i prsa i obraz, primaknite mu kvasine, kolonjske vode ili nišadora.

Vidite li, da se je tko otrovao pečurkami ili kakvom inom hranom, mlakom vodom nastojte da bljuje ili stavljajuć prste u grlo ili vrhom jednog perca. Jeli bol trbuha, obložite ga mekinami, varenim pirinčem, uštrcajem i što prije zovite liečnika, koji će znati što će činiti.

Neki će se pohvaliti koje su junačtvo učinili, kad su liečnika prevarili. Ludovi, može im to donekle proći, a mogu i glavom platiti. Koliko je puta zlim se svršilo, što se liečnika

neslušalo! Ovaj prevaren, misleć da je do lieka pogoršanje ili poboljšanje, pak istim prosliedio ili mahomice ustavio! I koli često blaženi ti pomagači, neznajuć uzroka nit učinka, te isti neustrpljivi bolestnik misle da je do liečenja, što je do naravi bolesti iste; preplašeni misle da će se u taj mah umirati, ako se nejede na vas mah pak pretrpaju bolestniku želudac; strah ih smrti, a neće da upamte, kako se čuvati i tako joj najsigurnije ubjegnuti. Nevjerujte čudakom, ako je kad liepo i povjerovat, nije da te za nos vode. Bježte od one „liek za svaku bolest.“ Što je za svašto, nije za ništo. Liek koji je za jednu bolest, može biti otrov za drugu. Pa ja neću varati svieta kako drugi čine, navlaš oni čaratani po listovih, kojim da se je deseta izpunila, nebi već davna nitko umirao. Ono je laž, koju je prezirati i otrov koga se čuvati i bojati. Neću reći, da ćete, sliedeći moje savjete, vjekoma biti zdravi i čitavi! Što je nemogućno, ludo bi bilo i iskati, pa i vjerovati i očekivati. Kad se nebo namrgodi, a vi se ogrnete, niste sigurni, da vas mećava neće okupati. Ali je vjerojatno, da će vas taj ogrnjač i obraniti, nebude li nego samo obična kiša! Tako liekovi vam neće zapriečiti smrti; jer ta stara prijateljica dohodi u gluho doba, kad joj se najmanje nadamo; al ju možemo podmititi da zakasni i da nas milostivije k Bogu uputi!

---

*

RAZGOVOR XII.

Usavršujmo razum i razbor.

Ljudski razum nije savršen, ali jest savršljiv, a to izkustvom i znanošću, kojimi čovjek upozna istinu i svoga iskrnjega, uvidi odnošaje njihove, predvidi posljedice, občuva se težkog bića neznanstva i zablude.

Neznanstvo je nepoznavanje istine, a zabluda, kad uzmeš jedno za drugo. Neznanstvo je od velike nemarnosti za naukom, a zabluda od naših strasti i od opakih nagovaranja. Jedno i drugo smeta, da nerazumijemo zdravih načela ćudorednosti, pak po tom, da netežimo za kriepošću, kako bi imali. Dužni smo dakle, da se neznanstva otresemo i da zablude izpravimo, da tako do pravog našeg cilja dopremo. Zato se hoće kršćanskog uzgoja, a k tomu se hoće velika truda, no nas čeka i velika nagrada. Kako se obični posli vježbanjem tolakše opremaju, tako se vježbom i umne sile bistre i razvijaju. Kolika muka s početka i slova naučiti, ili i malo na pamet ponieti, a sad na trk čitate, ciele govore na izust naučite, pak razumite toliko stvari najvećom lasnoćom, koje vam se na prvi mah činile Bog zna što.

Budalaština pak i sramota je reći: za seljaka nije knjiga, nije nauk!... To je govoriti proti Bogu, koji nas sve iz same ljubavi svete stvori i razumom obdari, da se usavršivamo i bolje njegove zapovjedi izvršivamo. Dà, dojedan nas je od Boga stvoren, od Krsta odkupljen, pa dojedan pravo ima, da se osviesti, kao ma bio koji knez ili kralj, jer Bog nikomu nije zakratio blago razuma i slobodne volje. Ali će mi tkogod: „Ti si stao da puk poučavaš, a puk je biednik i samo radnik i trudnik. Kad ćeš da se uzgoji? Dok bi on što naučio, porod bi mu pomro od glada. Liepo je to sve, ali daj mi ga!“

Istina, ali Bog koji reče: „U znoju lica tvoga jesti ćeš hljeb“ jest onaj isti, koji nam razum dade i poduži nas, da

ga usavršivamo. Jest oni, koji su toli nemilostivo podjarmili silno trpeće ljudstvo, da im dan i noć po tvornicah gube i tielo i dušu, oni za svoje svrhe opake s nezasitnog srdca tako govore. Ali čovjek nije stvoren jedino za tvornicu, a još manje zato, da i on pukim nećutljivim strojem postane. Moji dragi, vi imate razum i slobodu, te vam je nastojati, da to oboje liepo usavršite. Kruh svagdanji je čovjeku potrebit, ali on nije najveće i samo dobro čovječje, jer tad se nebismo od sliepe životinje puno razlikovali. Zadruga ljudska ima potrebu radnika, ali nema prava, da ih smatra glupim ratilom, ne, nigda; i oni su stvorenja razumna i ćudoredna. To je narav vaša, koju ste imali prije nego ste ma kakav zanat započeli; bili ste i bit ćete ljudi, bez da ste i zidari i težaci, zanat vam je sredstvo za življenje, a svrha je vaša uzvišenija. I dok kopate, orete, kljaštrite, zidjete, vozite, vaša je misao na drugu stranu, pak je bolje, da se čim dobrim zabavljate. Vi ste čovjek, i ovaj naslov je slavniji, nego li onaj odvjetnika, predsjednika, kraljeva doglavnika, ako mu pridružite dobrotu, istinu, znanje, plemenito srdce i zdrav razum. Nije svakomu Bog naredio, da drugim upravlja, ali jest, da svak sobom upravi, uzgoji sebe, sinove, pak i ostale oko sebe, što je, vjerujte vi meni, mučnije, nego li narodi vladati, pak i koristnije, jer kad su ljudi dobri, pametni, razumni, nije ih u zadrugi težko predvoditi. Oplemenjenje, koje stiču obrt i umjetnost strojevi, uporavom znanosti i prometom imalo bi poboljšati stanje radnika i dozvati ih pameti, da se čvršće drže vječitih načela i da bolje poštuju dostojanstvo svoje. Pak sad može svak nastojati da poboljša sebe i druge, znajuć, da čovjek nije puko ratilo, da nateče bogatstva dušogubna i da strojeve vrti.

Ima svake časti dostojnih gospodara, koji svoje sluge čine, da svake nedjelje uče čitati i pisati, te i da nauk kršćanski slušaju. Ima rukotvoraca, koji učitelja plaćaju, da po uru na dan uči njihove radnike. Vojnike uče čitati, pisati, računati, pak još i jezike. Svakojaka radnja biva uzgojnom, samo hoće li radnik, da se u svačem poboljša, te da se spravi na velike žrtve, osobito da se pohrva s velikimi potežkoćami, kojih je na izobil u svakom stališu. Dobro odgojen čovjek, koliko je vriedniji od neznalice! Kolike li slasti u nauku! Kako nas nauk oslobadja straha i predsuda!.... Bilo vrieme, da, kad bi se na nebu pokazala koja zviezda repatica, vjerovalo se u svakakve nesreće; napokon i u sud obćeni. Vjerovalo se, pak se i još vjeruje na žalost, da se zvonjenjem gromovi odbijaju,

premda toliko tih zvonara glavom platilo, i toliko zvonika se sorilo!... Nehtjeli s početka ciepiti boginje djeci, pak Bog zna sami, koliko li djece tako nevidom pomrlo ili osakaćeno ostalo! Mislilo se, da se kuga i druge bolesti razširile sa nekakvom pomašću, te se je tobožnjim pomagačem i liečnikom i glave odrubljivalo.

Tko nezna misliti, nezna ni odlučiti; lahko ga zasliepiš kakvom medenom besjedom. Tko dakle nije stavan pravo misliti, misliti će krivo, pun je priča i predrasudja, straši se matića i vukodlaka i vještica, pa da ih se oslobodi i občuva, čine se lažne pobožnosti, kojimi se prava vjera vriedja. Mjesto da predvidi budućnost izpitivanjem običnih posljedica, on to zviezdam pripisuje, ili čarolijam svakovrstnim, misli obogatiti igrajuć na lutriju, zadje u kolo varalica, nezna prava čovječjih, pa niti čini, da drugi njegova štuje, niti on tudja štovati znade.

Janko nije naučio, što bi već svak znati imao, najme čitati, pisati i računati. Zato nezna si bilježiti svoje dugove, nit upiše što on komu daje, pa zaboravi; nepoznaje zakona svoje zemlje, te je uviek u pogibelji, da ih prekrši; ako hoće da komu što na daleko poruči, nezna kako, ako kakav list primi, valja da trči k Petru ili Pavlu, da mu ga pročitaju, pa mu tako svak za posle znade; nezna, da je što izloženo i na zid prilepljeno, kano ti kakav poziv, obznana itd. Svaki čas nemože od muke, a valja da izpovjedi: „Neznam pisati!“ Ako je za svjedoka ili za kuma, nema njegova podpisa. Na svačem valja da učini križ; bio vojnik, i vrlo hrabar, a s toga ostao svedjer prostim vojnikom, jer premda valjan, koliko hoćeš, kad on dva slova zabilježiti nezna, njega neračunaju; sinovi mu idu u učionu, on im kupuje knjige i prevrće ih, a nerazumije ih, pak svoje diete nezna opomenuti, niti što u knjizi upitati, niti mu napredak viditi. Svetkovinom neznajuć, šta da radi, uljegne u krčmu i tu na sav mah troši i opije se. Koliko sam ga puta čuo uzkliknuti: „E! da sam samo godinu dana učio!“

Napoleon Bonaparte rodi se god. 1769. od siromašne kuće, na otoku Korsiki; ali buduć od prve mladosti vrlo dobro učio i postao kršnim vojnikom, malo po malo dotle je dotjerao, da se je god. 1804. proglasio carem Francezke i kraljem Italije. Ali jer mu nigda nebilo dosta lovor-vienaca stečenih na bojnih poljanah i što je krv ljudsku toli nemilostno prolievao, upropasti narode i sebe; te kad ga neprijatelji napokon pre-

dobili, bje odpraćen kao prognanik na otok sv. Jelene blizu Afrike, gdje i dospje god. 1821.

Neki usilni vladari, da nebi podvrženi im puci podigli glavu, zabraniše da ih se čitati uči i nauči. Car Julijan, kad bijaše si utuvio u glavu, da će sve kršćane uništiti i bez da im glave odsieca, bijaše im svaki nauk zabranio. Strašne li zloće! Sbilja, što bi vam se činilo, da jedan kralj zabrani učiti čitati i pisati!? Ipak mnogi se od svoje podvrgoše toj strašnoj odsudi, nehtijuć učiti. Koliko se toga na žalost u nas dogadja? Pa se tužimo na vladu?! I po selih, gdje su jur odavna učione podignute, koliko ih je,da se draga srdca knjigom bave? Koliko je odraslih, koji bi malom mukom naučiti mogli, a ipak neće, izpričujuć se, da samo djeca uče! Koliko se utaman liepa vremena neizgubi! Ima se vremena za svašto, nek se nitko neizgovara. Kajo Plinij, glasoviti pisac starinski, malo poslije ponoći bi započimao svoje učenje, te bi učio i na šetnji i na stolu i u kupalištu, svagdje, držeć uza se svedjerno slugu, koji bi mu čitao. Mason Good i Darwin, englezki liečnici, ciela su učena djela napisali u kočiji, vozeć se od bolestnika do bolestnika! Tako toliki naučili mnoge jezike radeć po zanatu svoj posao, al uvjek po dovršenom poslu posvećujuć koji čas odmora svojoj obuci. Svi pak, dragi moji prijatelji, obćite s onimi, koji bolje od vas znadu, pitajte ih što neznate, ali onom hvaljenom čednošću i iskrenošću, koja doliči, pamtite što vam kažu, nevjerujte svakomu, jer sve kad vas tko nebi htio prevariti, može to lasno s neznanja učiniti. Pak zabluda je od neznanstva gora. Uzgoj djece, to je pravo i dužnost roditelja. Hiljada učiona nedade djetetu pravoga i zdravoga domaćega uzgoja, ako o tom roditelji neuznastoje. Domaći uzgoj izvodi ljude. Nu odgoj nesastoji samo u tom, ako zna tko čitati i pisati, pak i računati, te ni u tom uzgoj nije, što je tko odvjetnikom ili liečnikom. Nepodiže na noge jedan narod, nit ga pred svietom ponosnim učini velik broj učenjaka, koliko liepa kita poštenih, pravih ljudi. Dobro je, da se puk prosvietli, ali mu prije treba oplemeniti dušu i srdce zdravim kršćanskim uzgojem. A na žalost ima nekakva tamna prosvjeta danas, škodna narodu, jer domovinom sije prazne puši-oholice, koji kadri nisu ni poštovati ju, kamo li ljubiti i usrećiti. Prava prosvjeta stvara zdrav razum i dobro srdce, te po tom, kroti razbojnika, obuzdaje kamatnika, razsipnika, razpuštenika, kriepi u nevolji, čini da se poštuje zakon. Najprvi je nauk, da sami sebe poznamo, pak onda naše duž-

nosti. Čovjek nemože da kršćanski djeluje, ako sve zapovjedi božje nepoznaje.

Ima pak istina zornih i iskustvenih. Prve su za učene glave, koje su um svoj prosvietlile, a druge se odnose na svačije čine, pak ih svaki znati imade! Po tom nam je dužnost steći puno svakovrstnih poznanja, a osobito, da smo na čistu ondje, gdje se našeg posla i našeg striša tiče. Nemislite lje, da vam se razum i umstvovanje samo učenjem, književnošću, znanošću prosvietljuje. Po nekih se učionah napuni glava svim i svačim, a sve to kojekako, te pošto je djače sve nauke dovršilo može mu se prišiti ona Faustova: „Ono što zna netreba mu, a ono što mu je potrebito nezna!“ Pravi je nauk dobar onda, kad se i malo znade, ali ono malo čisto i bistro, i stavno i razvijeno, pa povrh svega uporavno. Zato sve nije uviek potreba odlaziti u tudje, daleke zemlje i gradove, jer se čovjek opameti i uljudi oruć i kopajuć, kad samo hoće.

S druge opet strane nemogućno je, da nam učitelji sve izkažu, jer oni upravo i nekazuju, nego kako da učimo, te komu stalo do napredka, treba da ih pomno sluša, nit se igda smiri, prvo neg ih vrlo dobro razumio. Nema stanja, u kom čovjek nebi mogao bolji biti, nema te zapreke, koja bi nam mogla priečiti uzgajanje samih sebe, koje je ponajglavnijom svrhom našega života, u što se najvećma uzdati imamo, pa po čem zgledamo, ako i u daljini, savršenost, te se za njom junački i zaletimo. Mnogo nam je uzgajati i razvijati liepo svojstvo naše pameti, koja se stiče i jača vježbanjem.

Diete, kako se rodi, počme poznavati svoje roditelje i stvari, koje ga okružuju, pak po malo i natucivati; te za dvie godine nauči s mjesta govoriti. Kakvo li to pamtenje! I kad poraste imati će ipak smjelost reći: „Nepamtim.“ Što već diete nauči, mučno zaboravi. Pak dok smo mladi treba da mnogo rieči u glavu unesemo, mnogo liepih i koristnih stvari naučimo, mnogo sretnih i nesretnih dogadjaja. Uspomena je skladište, iz kog ćeš s vremenom vaditi što ti uztreba. Ali treba to skladište držati u podpunu redu, da čim što uzhtiješ nadješ.

Vježbom pameti naučiš jedan jezik. A sad navlaš jezici mnogo vriede, jer ako, kao što se veli, i nevalja čovjek onoliko ljudi, koliko jezika znade, može za toliko ih služiti, pak i zavriediti. Kad učitelj Radu što zapita, nezna odgovoriti, te se zastidi. Kad će da što povieda, zapne mu ime, nesieća se godine, zaboravi mjesto, smaknu mu okolnosti. Kad govori

na izust kakvu pjesmu ili govor, valja mu napomenuti prvu besjedu, pak opet zapne, i sve tako da nemožeš od muke. Tadija naproti naučio toliko liepih pjesama, zna toliko pripoviedaka, nikad se nesmete o imenu kakva junaka, svetca, mjesta. Naredi li mu se što? Izvrši. Pošlješ li ga kud, neboj se. Zna koliko je nadnica težak izradio, koliko hektolitara vina ulieveno, pak mjeri prema prošloj godini.

Kad tko ima da prikaže svoje razloge sudcu ili povjereniku, da kaže kakov čin župniku, savjetujuć se s njim, da obaviesti gospodara ili se opravda, onda ćuti koli je to liepo znati se izraziti kako valja, čisto i bistro bez uzgornosti ali dostojanstveno, dok mnogi nezna ni gdje se nahodi, zasrami se, pak i razlog izgubi. Jedan koji se očituje nepristojnom besjedom ili vikom i bukom razmaše, biva pogrdjen i izsmjehavan; i to je uzrok, s kog se prečesto prišije komu prostačkih pridjevaka! Dužnost je dakle i težačkomu i dojednu čeljadetu nižega stališa, da nauči pristojno govoriti, da se otrese ružnih izgovora i nečistih poslovica i pripoviedaka. To svak zna, nit će se svejednako razgovarati s uljudnom osobom, kao što sa svojimi vrstnici. Ali svagdje i sa svakim da ti je liepa besjeda, jer ti se po njoj pošteno čuvstvo, ugladjenost i duša sudi. Mi u duši svojoj ljepotu ćutimo, te koliko nam to ugodno nije. U dobra i skladna čovjeka sve cvate, jer svaka stvar hoće da mu pjeva, kao što mu je duša vedra i vesela.

Nego, kad ja velim, da puk treba uzgojiti, poboljšati, usavršivati, to nek se nerazumije, da ga ja kanim od truda i rada osloboditi, nit ga poticati na kakve lude umišljaje, nit mu ugrijati glavu za gospodstvom; već mu dušu razvedriti i uznieti, da pozna veliko dostojanstvo svoga značaja, svoga čovječtva, ter da kao čovjek zapamti, da on nije kao što svako ino ratilo da njim mlatiš tamo i ovamo, nit kakov stroj, koji ako i malo smeta, za ništa je: pošto on nije sredstvo nego svrha, da bitiše za samoga sebe, za kriepost, da dostigne sreću razvojem sposobnosti svojih naravnih i ćudorednih, zamašajem plemenitih načela i uzvišenih duševnih svojstva.

Neću da vam o tom na dugo i na široko razpravljam. Dosta vam samo to, da je najbolji način prosvietljenju razuma i usavršenju razbora, opažanje i izkustvo, a ovo svak može činiti, pak on imao ili neimao učitelja. Sva velika odkrića imadu se zahvaliti opažanju i izkustvu. Čovjek, gledajuć kako riba pliva u vodi, načini brod i vesla, te zapliva i prebrodi od obale do obale. Vidio čovjek gdje se snieg na suncu tali i maslo

na ognju, a gdje se voda mrzne na ledu, te iznadje toplomjer, da bilježi stepene vrućini. Opazi, da dubko staklo povećaje predmete, i iznadje zornike. Najprije stavivši dva cakla s jedne i druge strane cievi, načini zornik, a po tom dalekozor, kojim do zviezda se diže. Ovim je Talijanac Galileo najprvi odkrio družice Perunove i na tanko dokazao, kako se zemlja okolo sunca vrti. Videć jednom, kako se u crkvi kandjelo zanjihalo, ulažuć jednako vremena tamo i amo, domisli se, da bi se moglo iznaći jedno težko tielo, koje bi vierno mjerilo vrieme. Po tom je iznašao njihalo naših dobnika, koji su toli točni i koristni. Englez Newton spavao u perivoju, kad na jednom pade mu jabuka na glavu. Kad se osviestio, stao da misli. Nu, da mi mjesto jabuke bude mjesec na glavu pao!? Drugi bi se bio ovomu smijao, a on stao da nagadja, da kako tielesa k zemlji padaju, tako da i naša zemlja k sebi mjesec privlači, a da se opet sve predhodnice naginju k suncu; te odkri veliku prirodnu istinu, zakon privlačivosti, po kom raztumači, kako se sva velika tielesa miču, i pogodi bistro dan i čas pomrčanja sunca ili mjeseca. — Drugi put vidio nekog dječaka kako zapjenio sapun na buboljice, koje bi uzlićale u zrak. Tim se dečko igrao, ali Newtona zaniele prekrasne boje tih buboljica, kao na dûgi, te se domisli, da bi se i svjetlost dala razčiniti. Kuša i kuša, i napokon do toga dodje, da ju razdieli na sedam prvotnih boja, ljubičastu, modru, plavu, zelenu, žutu, narančastu i crvenu. Biela je nestanak boja, a crna je skup tih boja.

Newtonu nebilo nego 22 godine, a toliko preznamenitih stvari odkrio, te, kad ga upitaše, kako on toliko liepih i koristnih istina iznašao, odgovori: „Misleć dan i noć!....“ I Francuzki slikar Poussin, upitan, kako dopre do tolikog savršenstva, odgovori: „Jer nigda nisam ništa zanemario!“ Upitan opet, kakov je plod pobrao od tolikih svojih truda, reče: „Naučio sam živiti sa svakim liepo!“

Krsto Kolumbo, siromašni mornar genovezki, uvjeren, da je najveće bogatstvo znati štogod, dade se na nauk, te nesamo da je učio ono što bi mu učitelji zabilježili, već bi pomno pazio na sve, što bi čuo ili vidio. Načuo od svojih učitelja ili se u kakvoj knjizi na to namjerio, da se zemlja vrti. Dobro dakle, pomisli, kako je zemlja napučena s ove tako ima biti i s druge strane. Čuo, da je sjevernica munjevna igla, koja se svedjerno k sjeveru okrié. „Dakle, reče, kud se ja god makao i kamo god zaplovio u debelo more, uviek ću

znati gdje sam, i kamo mi zakrenuti, da se spasim. Mogao bih na veliki put, te buduć zemlja okrugla, još ju i obaći!“ Neko mu od svojte pokazao jednu granu, koju biesno more izbacilo, a od stabla, kakovih kod nas nebilo. „Dakle, zaključi, u istinu valja da ima drugih zemalja i drugih šuma, pa valjda i ljudi!“ Ovim slična razmišljavajuć zaključi, da ima nepoznatih mjesta, i zamisli, da će ih tražiti; pa nakon sto muka, što od sobstvenog siromaštva, što od prezira ljudi, odkrije novi sviet god. 1492. i posadivši krst oslobodi robstva, darova uljudnošću i vjerom, prosvjetom i slobodom milijune nevoljnih divljaka! Oni isti, koji su ga prvo ludjakom nazivali i govorili da je to nemoguće, da druge napučene zemlje bude, kad ju Kolumbo odkri, tvrdiše, da se tomu lasno dosjetiti, i da bi to bio svak učinio. Tako je, kad se što iznadje, svak se čudi, koliko se stalo, dok se iznašlo; ali snizuje li to zaslugu onoga, koji je to neprestanim promišljanjem i trudom odkrio?!

Očitova to Kolumbo svojim drugovom, kad, razgovarajuć se za stolom, uze jaje i poviknu: tko će vas činit, da ovo jaje uzgor stoji?! Dojedan pokuša, a nikomu za rukom nepodje, pak rekoše, da to nije moguće. Tada Krsto sdunu jaje, udari njim o stol, smeči ga, i ono se tako usjede. Svi na to kriknu: „Kako? Pa tako?! To smo i mi znali. Tko to nebi kadar bio?“ Kolumbo se nasmjehnu, rekav, da bi i oni, ali sad, kad su vidili njega; te da sbilja izumitelj netvori čudesa, ali da misli i promišlja, muči se, uči, da dokuči ono na što nitko nemislio, čega nitko nigda nepostigao.

Sbilja nema zgodnijeg načina za uzgojiti sama sebe do usavršivanja svedjernoga svoga razuma, gledajuć pomno sve što pod oči pada, razmatrajuć i kušajuć sve. Nego vi ćete reći: Ja nisam zviezdoznanac, da po nebu šećem i zakone mu stavljam. Ja pazim svoje posle i gledam jedino, da pošteno preživim! Ali, dragi prijatelji moji, nema te stvarce, za koju nebi oštroumlja trebalo. Vi znate, da za dobar uzgoj i pristojno uljudjenje nije potreba zatvarati se u zidine, nit siediti nad knjigami, nego paziti što se dogadja oko nas, razmišljati, izpitivati uzroke svemu, shvatiti ljepotu, razmjernost, skladnost i zakone njihove.

RAZGOVOR XIII.

Knjige.

Otvarajte knjige starodavne.

. . . .

Puno knjige pomažu usavršivanju našega razuma i naše volje. Koliko li se stvari iz njih nenauči! U njih nalazimo imena i djela dobrih ljudi, poviest našega miesta i domovine, putovanja, zgode, pojave neba i prirode, te viesti, što se po svietu zgadja. U njih novi izumi, s kojimi se dolazi do bogatstva i udobnosti, a prištedjuju muke, vrieme i novac. U njih se nauči, čega se čuvati, a što činiti, da se bude pravim čovjekom. U njih ugodne zabave, kada se posla nema. Ali kako ima biti sa svakom inom stvari, nek je i to čitanje umjereno, nit kao da je to sasma nuždno, te da bi oni propali, koji toga neimadu i neznadu. Bilo vrieme kad je knjiga malo bilo, i to pristupačnih samo onim, koji ih mogli prepisivati; a ipak uprav tada ponikoše oni veleumi u mudroznanstvu, u književnosti, u poviesti, u računstvu, da ih mi tako lasno nenadkrilismo! Veliki muževi, sjajni vladari, kao Teodorik kralj talijanski i Karlo veliki, neznadijahu pisati!.. Čitanje i pisanje nije svrha uzgoju, nego sredstvo, da postanemo pošteni ljudi i dobri gradjani.

Jedna bogoljubna knjižica, kakvo ćudoredno djelašce, kakva koristna razprava ili što slična, da zgodno i pristojno pouči ili zabavi liepo i pošteno, valjalo bi da je u ruci dojednog pučanina. Izvrstni su životopisi velikih ljudi, ali ne oni, u kojih je samo laskanje ili samo pogrdjivanje, gdje se nezna ni značaj, ni sredstva koja uložiše, ni mučnosti koje svladaše: nego život uglednika, kojih udes možemo našemu upodobiti, pa tako na vrieme steći izkustva i priučiti se zamjeranju djela vitežkih, ljubavi ljudi krepostnih, to jest djela i ljudi onih, koji prinesoše koristi i podičiše ljudsku zadrugu.

Čitanje bi moglo doprinieti dobra, tko o tom da dvoji? Čitanje poradja velikog zla, tko bi to zaniekao? Od vieka zemlja nevidila knjiga koliko danas, nikad ih se više nepročitalo, a manje nenaučilo, s toga, što razuzdano čitanje na površnost vodi. Zna se silesiju svega i svačesa, ali ništa kako valja, ništa temeljna. I način se uzgajanja traži danas naručniji, lašnji, u običaju je da se prouči kakva znanost u nekoliko dana, pišu se razprave za puk, enciklopedije, čine se razni i zamjerni pokusi, a sve je to većinom čaratanstvo, prevara, krije se tim samo neznanstvo.

Glasovit bijaše kod starih med atenski, koji snosile pčele s planine Imete. Žaleć da one drobne živinice svaki dan idu na toliku dalečinu, odredili posaditi istog cvieća okolo ulišta. Trud se smanjio, ali med nikad, kakav je prije bio. Tako vam je s ovim novim načinom obuke. Čovjek postane posudom, punom tudjih misli, uzoholi se..... pa s te puste lasnoće koristni mu obrt omrzne. Ide se u učionu u toliko, da se izpit promakne, da se službe činovničke dobavi. Znanje je samo puko sredstvo dobiti ili jošte i pokvarenosti, jer mnogi se hvataju knjige zato, da se težke dosade oslobode, da nemoraju misliti sami o sebi i svojih nevoljah.

U obće kloniti se je knjiga napisanih za golu zabavu; većina ih čita trkimice, nit promišlja, nit razabire, to toliko da se raztresu, kao šetnjom ili posjetom. Tako, vjerujte mi, dragi prijatelji, jedan sat proste raduje više prosvietli, nego jedan sat čitanja. Ima ih, koji su Bog sami znade koliko pročitali, a kad tamo, za ništa su; što je glavno neznadu misliti, nit zdrava razuma imadu: pa se može mnogo znati, a biti zli ili barem sebiradi. Najbolji je samosvojni uzgoj; nauk je koristan, koji ima svoju svrhu, pa prema toj svrsi nagadja svaku pažnju, razmatranje i čitanje. Ja neću da govorim o književnicih, nit mi je stalo ozloglasivati one, koji danas tiskom uljudbu ogadiše, koji čine najgrdje zločinstvo, umujući na uštrb ćudorednosti, javnoga reda i poredka. Vi doista dragi čuvajte se tih otrovnih knjiga, u kojih je podlost trpljena, pače uzvisivana; ali bi i s dobrimi knjigami trebalo postupati kao s prijatelji; imati ih malo, ali nek su od nas bolje, to jest, da nas mogu poučit i podobrit; te držati na pameti, da je s njimi kao s hranom, gdje nekoristi što se guta, nego što se probavlja. Jedna sama poviest marljivo i pomnjivo čitana, razabirajuć dogodjaje, uzroke i učinke, sudeć sve ličnosti koje se u njoj pomaljaju, sve čine koje izvadjaju, na-

učit će više nego ciela knjižurina, naučit će ono što treba za znanost života, poznavati ljude i način njihova djelovanja.

Od njekog vremena su svud dnevnici poplavili. Ja ih osječito neću ni hvaliti ni kuditi, jer kao svaka druga stvar mogu okrenuti na zlo ili na dobro. Ali kakvi su danaske, ja bih želio, da su od puka dalje, jer mu zdravu sviest mute. Strančarski su, pa udri s desna, udri s lieva na svoje protivnike svakom brukom i kletvom. Tu opet svaka dječurlija brčka, zavarava, bahato udara na pisma i na ljude, te im sve u mudroliji političkoj i državnoj, mjesto da bude u ćudoredju, štednji i dostojanstvu pojedinaca. Prtlja se o svačem, a najmanje, o čem bi se imalo razpraviti kako valja. Svaki dan list treba napuniti, ma bilo čim i kako, ter ništa lašnje, nego da se podkrade kakov nepravedan sud i kakva nepravedna željica i osvadica. Puk se nepoznaje, već se misli, da je onakov, kakvi su oni gradski smantovi, pak mu se većkrat kinezki piše, ili tako, da mu strasti podpire, da ga duševno prikovrate, da se steče prebrojnika, a ne da se izvede kriepostnika, pa odtuda nenavidnost, zlorječnost, pretjeranost, protuslovje i ulagivanje. Već se stvari nevide kakve su u istinu, netraži se sdušno i nepristrano istina, koja bi se imala kroz puk razprostranjivati. Neki su navlaš zato, da kvare srdca i pomućuju zdrav razum; a pa da ni ovih nebi bilo, oni koji jedino listove čitaju, za me su, što i oni, koji se samim sladkišem pitaju. Ako se od tog nemožete ustaviti kao ni od pušenja, barem čitajte koji list, koji valja.

Neoplemenjuje duha kolikoća, nego kakvoća znanja. Jedan je silesiju pročitao, a ipak svojih pojimanja nije razmakao; tako da je brž manji od radnika, koji se velikih istina dokopao. A ove istine nisu prieko obćenog shvaćanja. Koja je pomisao viša od Boga i vjere? A jedno djetešce, koje zna da je sve od Boga, posvuda vidi prst božji, svu nadu postavlja u Gospoda, zna više od onog buncovca, koji o svačem dvoji, koji živi bez utjehe, nikoga neštuje, nikoga neljubi. Tko cieni da je dostojanstvo čovječje u mnogostrukom poznavanju, u naslovih, vlasti, bogatstvu, manje zna od prostog čovjeka, koji to postavlja u zdrav razum i srdce plemenito.

Tko god stane misliti o svom poboljšanju, odmah mu na pamet prilete visoke misli, prisustvo Boga, plemenitost duše, veličanstvo stvorenja, slava nepohlepnosti, gruboća svojeljublja, dostojanstvo obće pravde, moć saviesti i nutrnji izvori sreće

pa po ovih žedja za stvarmi uzvišenimi. A velike istine su iz čuvstva, razmatranja, izkustva, većma nego iz knjiga. Jedan dogodjaj koji nam pobudi ozbiljne pomisli, koji nas prisili da se za što grčevito zauzmemo, vriedi za naš uzgoj više nego jedna ciela knjiga.

One knjige su bolje i vriednije, koje nam pokazuju poštenje i osvjedočenje spisatelja; one, koje rišu ljudski život, koje nam predočuju položaj, u kom se nadjosmo ili možemo naći, i koje nam slikaju osobe tako, da smo primorani uzkliknuti: „Evo kao da su žive!“ Ali nije li uviek matica bolja od prepisa? Nije li vazda mjesto kakvo je u prirodi, ljepše od slikanoga? Vam je dakle imati pred očima pravi život i čovjeka; učite ih dakle, da kriepostni postanete. Ali da ste strogi u razsudjivanju vaših čina a blagi u odsudi tudjih. Nema tako vrstne knjige, koja bi govorila kao tajni glas naše duše, kao tanke pobude naših misli, kao probir naših strasti, naših želja. Nema poviesti zanimivije, što je ona našega života, od djetinstva do danas, kroz nezgode malahne i neznačajne za drugoga, ali važne i odlučne za nas, da razumijemo učin dobrih i zlih pohlepa, dobra i zla upliva, koji nas okružuje i tako se pripravimo, da ih se unapredak odvažno držimo ili sveosve kanimo.

Rekao bih, da je našemu prostomu puku težko pregoriti novac za knjigu, ali opet kad promislimo, kojom on čeznjom traži da kupi Kačića, Stipenjaču i druge mu omiljele, uvjereni smo da on nebi žalio, kad bi čuo da je što za njegove zube. Naša knjiga liepo sada napreduje, pa je dužnost svakoga rodoljuba, da ju med narod širi.

RAZGOVOR XIV.

Usavršivajmo volju i značaj.

Kako je savršljivo tielo i razum, tako je i volja. Najsladje je biti kriepostnikom za života, jer plodovi prave kriepostі pobiru se i iza groba. Treba se dakle oko kriepostі trsiti i učiti; ali nauk vriedi samo onda, ako na kriepost upućuje. Jeli razum najljepše svojstvo, što nam ga Bog dade? Razlikujemo li se po njem od životinja? Ako ga dakle mi uzgajamo i kriepimo, on će nas silno pomoći, da razlučimo dobro od zla; jer bi kriepost ista bez razbora zaslugu izgubila, premašila bi, pretjerala na skrajnost. I vjera se čini plemenitijom, mogućnijom, ako se njezin nauk s razumom slaže, i razum uz saviest i srdce naše ga pritvrdjiva, a tim nam i izkustvo pokazuje jasno, koga imadosmo u svietu i u nam istim! Kako ostali čini, tako se i volja naša vježbom snaži i upravlja lašnje na dobro. Kad kakov grieh učinimo, koliko se početkom grizemo, pa kako nas zatim duša grize! Jao! ako se poslije prvog grieha neojunačimo, jer otme li on mah Bog zna dokle se može doći.

Nekoga na vješala odsudili, te on imao srdca, da na čas grozne svoje smrti, progovori skupljenoj svjetini ovako: „O mladići, o majke i otci, sakupljeni ovdje, znajte da sam ja od ništa do ovoga došao, moj izgled nek vam je opomenom, da pazite na prve vaše korake. Dječakom sam učionu polazio prieko volje, pak sam stao varati svoje roditelje, te sam često i lagao i uzput krasti po malo počeo svojim drugovom i u kući svojoj. Moja me majka ljubila neizmjerno, pak znajuć sve to, ona me nesviestila, koliko joj dužnost bila! Ponarastoh, a u tom sve na gore; bjeh vojnikom, i rad tolikih lupeština bjeh usilovan pobjeći. Nemogoh se nikako oteti svomu opakomu navičaju, tako da sam krao i one, koji bi me pod svoj krov primali i kruhom hranili. Tad se s mjesta zametnuh

glavom, podjoh u hajduke i postanem četovodjom. Zagazih u svakakve opačine, dok me neuhvatili i pravdi predali. Ja držim srećom svojom skončati svoje dneve strašne i opake, kad nemišljah na drugo, nego na zloću i prevaru, a uviek me duša grizla, a nigda se sdušno pokajati neznao. Svoj ću život okajati smrću, a vas neka strah i trepet obuzme, promišljajuć, do šta sam s ničesa dopro. Vi majke plašite se istog milovanja i ljubavi razmazane i nerazborne. Vi otci u trag ulazite prvim korakom vaših sinova, da ih sramota nestigne."

Čineći svedjerno dobro, sve nam lasno biva, i svačemu se priljubimo. Učinimo li koje dobro djelo, danas i sutra li ga opetujemo, muku, koju za tu žrtvu oćutismo, ili za tu samozataju, već unapred nečujemo. Stvar predje u običaj, a običaj je druga narav, koja više nego svi zakoni vriedi, jer oni i nisu drugo nego izraz mjestnih običaja. Uobičajiti se, priviknuti se nekom redu jest kriepost, kao što je mahna naviknuti zlu. Nu pokóje kriepostno djelo nije dostatno, da čovjeka kriepostnikom proglasi; hoće se prave navike na trajno dobro. Ta se navika godinami tvrdi, tako da ob onom koji se vazda dobro podnio, držimo stavno, da će i unapried tako činiti, i zato se unj pouzdamo. Neki na četvero svedoše kriepostі: Pravednost, dajuć svakomu svoje. Razboritost, znajuć kako se ima svagda djelovati. Umjerenost, neprelazeć medjaša pravice i poštenja. Jakost, skršiv svaku suprotivu do kriepostі. Prvoj je protivna nepravednost, drugoj nesmišljenost, drzovitost, nemarnost, nestalnost i lukavost; umjerenosti se protivi proždrlost, srčba, oholost i razsipnost; jakosti neuztrpljivost, malodušnost i drzovitost.

Način pako, da se mahna lišimo a kriepostі dovinemo, jest:

I. Da se sjetimo, kako je naše tielo umrlo, te kako ono ima biti na službu duši, po kojoj se oplemenjuje. Zauzdati dakle treba nagon i pohote, nigda nedati na volju tielu, nego sve gledati, odgovara li našim dužnostim i našoj zadnjoj svrhi. Potrebno je kad i kad uztegnuti se i od prostih i negriešnih stvari, da se lašnje priviknemo oskudicam, koje nam kriepost ili nužda nalaže.

II. Steći si muževnost u načelih, pritvrdjenih sviestnim iztraživanjem i izpoviedanjem istine; ojačati se čistim i plemenitim čuvstvom i snagom ćudoredne odlučnosti. Bez napora, bez odlučnosti, ni kud ni kamo! Buxton, (jedan od onih Engleza, koji su se najviše trudili za ukinuće robstva Crnaca) govoraše: „Koliko više živim, bolje se uvjeravam, da velika

razlika izmedju ljudi velikih ili malih, slabih ili jakih, postoji u odlučnosti i u srčanosti. Ovimi se može sve što se hoće, bez njih, ni um ni sreća, ni zgode neučiniše čovjeka čovjekom."

III. Da smo svedjer u poslu, jer danguba je majka svih grjeha.

IV. Nečinimo ništa u vjetar, niti ako promislili nismo, jeli stvar dobra ili zla, ako nismo saviest izpitali do kakovih posljedica s toga možemo nagaziti mi ili drugi, što bi nam se činilo, da drugi isto čini, što bi bilo, kad bi svak tako činio. Neki veliki kralj od iztoka darova zlatnu kesu nekomu mudracu, koji ga ovo naučio: „Izpeci pak reci, ili: negazi vode, kojoj neznaš gaza, ili kako mu on reče: u ništo se nepetljaj, prije nego vidiš na što može izaći." Tako je zbilja, jer je bolja smišljena, nego li namišljena, i prva daje mir i vedrinu. U ničem neglavinjaj, nesrtaj, promisli kud koja može prodrieti, žrtvuj sadašnjosti budućnost.

V. Nigda ništa nečini, kad te strast zaniela. Ona te zasliepi ili učini, da ti se bielo crnim prikaže, tako da neznaš, što je pravo, što li krivo, gdje li se razlog nahodi. Osobito srčba te pozvieri, te ako se rad toga i pokaješ, malne uviek je kasno i neuspješno, akoprem se srdit čovjek uviek pokaje. Neki stari mudrac, kad nešto sluga skrivio, htijuć ga udariti, uzmaknu govoreć: „Udavio bih te, da nisam srdit!"

VI. S kim te vidim, tim te pišem. Kako koga vidimo, onako s njim i govorimo. Ako nam kakva zapovied i kaziva stazu, hoće se primjera, da se po njoj maknemo, hoće se laganog ali neprestanog vježbanja, koje dobivamo od običaja. Više naučimo gledajuć nego li slušajuć, i više nas se dojimlje ono što vidimo. Gle kako diete oponaša sve, što od drugog vidilo. Tako prodje u život, te se čini u ljudskoj zadrugi ono, što se naučilo na domaćem pragu. Zdravlje duševno zavisi od ćudorednog parokruga, u kom dišemo. Uviek dakle da si u dobru družtvu, gdje ćeš vazda što dobra primiti i naučiti, kašto i kad perivojem šećeš, zadahne te miomiris raznoga cvieća. Nadjoh komad gnjile, koja mirisala preugodno; kako to? Bila uz ružu?

Ima ljudi, kojim dosta da se približimo, a da se oplemenimo, da nam se čuvstva probistre i srdce življe zakuca. Ima drugih, s kojimi kad razgovaraš, više naučiš, nego da si toliko knjiga pročitao. Pa iste knjige, koje su častni i mudri

ljudi napisali, imamo pametno i po izbor čitati, a bježati kao od ljutice zmije od onih, koje izgubljene ili prodane duše nabrčkale.

VII. Zamislite, da vas gleda kakva osoba predobra i velekriepostna, promislite, što bi ona rekla, kad bi vi to i to učinili? Svake godine na izmaku praznika, kad bih sa sela polazio u grad, moj bi me djed prizvao u svoju sobu, pak mi turio u džep moju potrebicu. Zatim bi mi nadovezao: „Sinko moj, ti istom počimlješ živiti, a ja sam jur nogom u grobu. Kad se kući povratiš, Bog zna nadje li me živa!... Što Bog da, hvala mu i slava, jer on sve čini za naše dobro. Ali tamo ili iza smrti moje nastoj svedj takov biti, kako bih ja želio, da ja o tebi mislim. Kad ćeš da što učiniš, pazi na ove četiri stvari: Bog me vidi. Što bih ja rekao, da ovo drugi učini? Što bi bilo, kad bi svak tako radio? Što bi moj djed rekao, kad bi saznao?!.. Zatim bi činio da kleknem, te skinuo kapu sa siede glave svoje i uzdignuv oči k nebu, a ruke staviv vrhu moje, blagosivaše me. Njegov bi me blagoslov uznio, i meni bi se tada činilo, da bih vitežki pao za svako dobro, te kad bih što god dobra učinio, mišljah: „ako to učinim, moj će me djed blagosloviti."

VIII. Da si blagotvoran. Tko se ukrca za kakvu svetu stvar, svedj mu ostane kakva mahna na obali. Sveti Ivan govoraše svojim učenikom: „Nastojte na dobro, nastojte bez oklievanja, činite što god možete, dok ste na vrieme."

IX. Upri uviek u visočinu, na savršenstvo. Napor sami da to postigneš, velik je dobitak.

X. Izkušaj sama sebe, ne samo vrhu onoga što učiniš, nego jošte zašto učiniš.... Jučer si udielio milostinju siromahu. Jest, ali si pusto mislio na onog tko te gledao, tražeć da te pohvali. Vrlo je dobar običaj, da se večerom smisli, kako se dan prošao, te se odluči sutrašnji kriepostnije provesti. Tako bi isto i na svrhi godine činiti trebalo. Evo kako bi na to pozivao valjani naš župnik:

„Evo svrši godina, godina manje života, te službe Bogu i iskrnjemu; godina, koja se nevraća više, nego na onom sudu, gdje ćemo biti pitani za svaki čas života. I nova godina započima. Ovo su dnevi radosti i veselja za sve vas, koji primate čestitke ili ih šaljete prijateljem i rodbini, za sve vas, koji svoje drage posjećate, darove dajete i primate. Nego pri tom, što vam se najljepše čini? Doista ljubav, čestitka na mnoga ljeta!... O sladko li je i milo, kad vam tko dobra

hoće, kad vas ljubi! Nebi li ovaj gorki život bio neprekidnom svečanošću, kad bismo ga svega prošli u slogi i prijateljstvu?! A tko to smeta u našoj kući, s našimi roditelji, dragimi prijatelji i braćom našom?!... Dosta da iz malahna dobro i kriepostno misliti započmemo, nikomu zla neželeći, a svakomu čineći dobra koliko možemo. A vi, činite li to vi? Uvriediste li igda koga? Ded, nezapočimajte mladoga ljeta, dok se s njim neizmirite. Kako se spavati može, kad je srdce jadovito, kako misleć da imate neprijatelja? Ako vam tko što skrivio, ostavite mržnju sa starom godinom i zagrlite se s vašim uvriednikom. Promislite, kako prodjoste staru, prošlu godinu. Što ste kroz nju dobra učinili? Čega ste se okanili? Što ste prigrlili? Što ste nova a zdrava naučili? Što sad znate? Što vam ostaje znati? Kako ćete se vladati nastajućom godinom? Svak sebe ovo upitaj i sam sebi odgovori. Pak zahvalite gospodu na dobročinstvih, koja vam prošle godine podielio, i molite ga, da vas kroz ovu uzdrži prostodušne, dobre i poslužne, i sklone na svaku ljubeznost i koristno čuvstvovanje.

Nego kad sami ili drugomu nazivljete mnoga sretna ljeta u zdravlju i sreći, znajte, da je vrieme neprocienivo za onog samo, tko se njim dobro služiti znade. Vrieme je tvar od koje se sve kroji, a bolje bi bilo, da je neima, tko ju u zlo ulaže."

XI. Mahne, koje vremenom klijaju, iztriebiti treba odmah, da nebi se malo po malo ukorenile. Ako dakle, dobri prijatelji, vidite, da ste skloni zlu, svladajte to protivnom kriepošću. Jeste li oholi? Ponizite se. Jeste li lažljivi? Govorite najprostosrdnijom iskrenošću svaku najmanju stvar. Ako vam je tko oduran, približite se k njemu, govorite s njim i na ruku mu svaku učinite. Povrh svega čuvajte se zlih prigoda, koje vas oboriti mogu.

XII. Nerecite mi: „Ja svoje navike nemogu svladati, nemogu slomiti svoje ćudi." Sve se može, samo hoće li se. Nemislite, da je nužde proti dužnosti, ako ste kad prisiljeni na kakvo zlo; to je slabost i nesmišljenost. Uprite sad u dobro, kao što nekad u zlo.

XIII. Najvećma nastojte da se popravite dok ste mladi. Rieč je naša: „Staro drvo slomi, neizpravi."

XIV. Nedičite se vašim prirodnim darom ili stečenimi krieposti. Neprevijajte se, niti se nenaoblačujte. Sveti Frane Saleski pisaše gospoji Chantal: „Nevalja tjerati mak na konac ni u krieposti; treba biti otvoren, prostodušan; sve polahko, sve na liepo, skladno, povjerljivo, veselo i spravno. Strah me je zamišljena i zlovoljna. Ja želim, kćerce draga, da ti je srdce plemenito i veliko na putu Gospodnjem."

XV. Glavno je biti čovjekom, steći značaj. Bolje to, nego bogatstvo, plemstvo, uzgoj i isti um; veće se i pouzdanije stiče poštovanje, a neprobudjuje ljubomornosti. Značajan čovjek, to vam je pravi život, silna moć u zadrugi ljudskoj, najveći ponos jedne zemlje, jednoga naroda. Nek čovjek značajan što reče, pa mu i slabo besjeda tekla, on će uvjeriti i zanieti, jer pouzdanje uživa. U svjetskom vrtlogu, u mješavini stranaka čiji se najposlije glas sluša? Čovjeka značajna. Um bez srdca, pamet bez dobrote može podignuti na velike časti; pljeskati će im svjetina, kovati ih u zviezde novine, ali samo značajan čovjek, dobar, pošten, iskren, koji se nepaše svilom, nit se kao trstika na svaki dušak svija i na svaki kraj uvija, koji neizdaje svojih načela, ma bilo gdje i pred kim, taj je čovjek upravo moguć u svemu, njega će prvo ili kašnje poslušati svak! Ako kad sadje, nije naumice. Nigda neće spasti do podlosti kakve, nigda se u kakvo zlo ni pomišlju zaplesti; sliediti će primjere odličnika, djelovati će otvoreno, nit će imati potajnih kakvih svrha; govoriti će čisto i bistro, bez zagovaranja, bit će ponosito podložan starijim, neće tabačiti nad mladjim; neće udarati na slaba ili nejaka, srnuti će u svaku pogibelj prvo neg učiniti kakvu nepravdu ili do podlosti doći, neće svakamo vrtoglavit, nego kao junak od srdca i besjede na junačkom poprištu stati. Pa i kad bi sve izgubio, nepobiediv je u tvrdji saviesti svoje, priličan onom Rimljanu Stjepanu Colonni, zatečenu od neprijatelja van svojih tvrdjava, komu, kad porugljivo govorahu: „Gdje ti je sad tvoja tvrdjava?" stavi ruku na prsa odgovarajuć: „Ovdje!"

Značaj se stiče, gledajuć na se i na svoja djelovanja, bilo i najsitnija, pak u svemu gadjajuć pravici i poštenju, plemenitom cienom samoga sebe, netražeć toliko ugoditi drugomu, koliko svojoj saviesti, časteći svakoga, i pokazujući: snosljivost, dobrohotnost i uljudnost.

XVI. Istinu uvjek govoriti je znak značajna čovjeka. Svaka je pogodba na tom temelju, da ljudi onako govore, kako što misle, te da i ono izpune, što obećaju. Tko bi ti rekao, da si gospodar svoje besjede, i da možeš kako ti drago, tvoja bi mu saviest odsjekla, da to tako nemože biti, jer bi se tad griešilo proti sebi i drugomu. Kud bi sviet, da ljudi jednu govore, drugu misle, treću čine?!.. kad bi svejedno bilo i

da ine? Kad nebi održavali zadane rieči, tad se već izmedj sebe nebi razumievali, nit bi jedan drugomu vjerovali, te ovaj prezamjerni dar jezika, mjesto da nas sbratimi, bio bi nam suvišan i škodan. Ljubav za istinom i tvrda odluka naći ju, pak našav ju vierno sahraniti, u tom je pravo ljudsko dostojanstvo. I nebi smjeli nikad prestati hvaliti ju i volju sokoliti na nje poštovanje, te rado i glavu do potrebe izgubiti, prije nego se ju oskvrne. Ona je hljeb duši. Nigda nelažite, nit izvrćite besjede, nit namigujte na ono, što istina nije!

Liepa li je pohvala, kad slušamo: „On je iskrenjak, čovjek od besjede!" Ali tko laže, očito ili mu na srdcu leži opaka svrha, ili je koji potajni grieh, koga mu stid izpoviedati. Po tom se kaže: „u laži su kratke noge!" ili: „laž je oklop nitkovića!" Tko laže, nevjeruje mu se, ni kad istinu kaže. Nit recite: „Rekao sam laž, ali malu; nikomu naškodila nije, pače odvratila zlo od mene i od drugoga." Laž je pravo zlo, nit je igda prosto učiniti zlo, da dodje dobro. Od male laži na veliku. Ako ste vi lagali, što mislite da je dobro, tako bi i drugi mogao lagati svedjerno, držeć, da je to prosto, pa bi po taj način nestalo zadruge, nestavši povjerenja. Pak i nečinite od muhe medjeda. Što imate reći, kažite bistro, nenadovezujte. Gdje se tiče prave koristi našega iskrnjega, poštenja, krieposti, otvorito govorimo, bez ikakva ljudskog obzira. Razlog će uviek odnieti barjak. Apostoli i proroci su izpoviedali istinu, prem su znali, da ih zato smrt čeka!... Tako treba, da čini pravi čovjek.

Iskrenost nas pak neduži, da opet svašta kažemo. Ni istinu svagda. Hvalio se jedan mudrac, kako liepo znade govoriti, pak primjeti: mislim da još bolje jedno svojstvo imam, što znam mučati! — Valja se tomu priviknuti. Puno zna, tko mučat zna. A naša je, tko muči dva uči. Narav nam dade dva uha a jedna usta, da manje govorimo a više slušamo.

Hiniti, znači reći jednu za drugu, a lukaviti, premučati ono što jest. Hiniti nigda prosto nije, a izmaknuti se kadšto je prieka nužda. Da komu u obraz njegovu mahnu odkriješ, ajme! ti si neljudski!... Ubiše, metnimo, materi jedinca, pa ti potrčiš, da joj kažeš i činiš, da od muke izdahne. Ti namišljavaš kakvu dobru stvar, a čim si to drugomu kazao, stane ti na put. Nigda drugomu neočituj tajne, koju ti tko povjerio. To tvoje nije, pak unj i nediraj. Ali ako što namišljaš, te bi drugomu škodilo, zlo činiš. Da znate, da je pas vašeg iskrnjega biesan, nebi li mu kazali? Da mu tko od kućana

krade i prodaje? A još više, kad bi znali, da mu učitelj ili opako družtvo kvari diete. Nije samo laž u rieči, ima goreg pretvaranja, kad no se hini, da je na srdcu, što nije. Licumjerac prikaziva da je bolestan, a kad tamo, nije; varalica se gradi kriepostnikom, da bi čovjeka na rane privio, a negleda drugo, nego da prekovraća; laskavac se kaže prijateljem, pak i mahne hvali i uznosi. Bježte od laskavaca. Izmedju divljih zvieri najpogibeljnija je zloriek, a izmedju pitomih laskavac.

XVII. Drugi je znak pravog značaja, kad se čovjek otrese predsuda, to jest one prevlade, kad no zli izgledi ili besjede čije slabiće zavedu dotle, da će rasudjivati i tvoriti proti svojoj pameti i osvjedočenju. Jao ti ga onomu, tko gleda, da svakomu ugodi, neslušajuć one naše: „nije se rodio, tko bi svietu ugodio." Tko tim putem ode, treba da pod noge stavi svoja osvjedočenja, da već nema svoje glave. Neki težak sa sinom, to se svud zna, vodio magarca na trgovište. Koji ga prvi sreli, svi u glas: „Ala puste pameti, gone pred sobom magarca, a oni na noguh." Tad će ti otac uzjahati. Nu do mala sretnu nekoliko žena, koje povikaše: „Gle starca nemilostiva, kako može, da mu onako biedno ono djetešce za njim poskakiva." Sadje, pak uzjaši i sinčića. Kad napred, nekoliko sredovječnih ljudi zavikne: „Sramota, da ti dečko jašiš, a starac trusa na noguh!" Tad će uzjahati i starac, ali sretoše i druge, koji rekoše: „Jadne živine, hoće baš da ju umore." Starcu dodijalo, nezna već šta, pak povali magarca, sveže mu noge, protjera toljagu, pak ti ga s jedne strane on, s druge sin zgrabe i stanu nositi. Sad svak u smjeh, u porugu: „Gle liepa li janjčića nose!" Dozlogrdilo težaku i reče: „Nema ga, tko će dangubnikom zatvoriti usta; nema bolje, ja ću činiti svoju, a tko će pjevati nek pjeva." Odrieši magarca i pogna ga napred, neosvrćući se više što svjetina mrmoši.

Mnenja su kao dobnici; dojedan dobnik je različit, ali svak se po svomu vlada. Ima nekih ljudi, koji bi htjeli, da svak po njihovu misli, pak ako se dali u pisariju, hoće da je ono javno mnenje, što oni govore i pišu. Učite zato zgode i osobe, pak prispodabljajte je s vječnimi načeli pravice i pitajte, je li istina? Ovo iztraživanje spasiti će vas od tolikih zabluda, koje navode na težke jade. Što se tiče vlastitog djelovanja, značajan čovjek ima svrhu poštenu, a pušta svakoga da bulazni, što ga volja.

XVIII. Ovog se tvrdog značaja zanajviše u vjeri hoće, jer se to duše tiče. Potlišnjak je svaki onaj, koji od straha jačih

ili radi moguće sprdnje lahkoumnih i lahkomišljenih zanieče ili pritaji čuvstva svoje vjere. U crkvenoj predaji ima na hiljade mučenika, koji grozne muke pretrpiše radje, nego li svoju vjeru zaniekati ili se od pravoga Boga odmetnuti. Ondašnji kralji i predstojnici govorahu im: „Vi vjerujte i mislite što hoćete, dosta mala stvar, bacite jedno samo zrno tamjana na ovaj žrtvenik, poklonite se ovomu kipu.“ A oni odgovarahu: „Ne, nemogu, to mi prosto nije.“ — „Ali ako se vi još usprkosite, bit ćete bijeni, osramoćeni, mučeni, svi vaši suvjernici, sva vaša obćina biti će progonjena, razpršana, pobijena...“ A oni odgovarahu: „Ne, nemogu, jer mi prosto nije. Nestalo svieta, ali nigda nećemo pomanjkati svojoj dužnosti.“ — I stavnošću svojom stekoše slavno ime mučenika, oslobodiše sviet od robskog jarma i sile, i uputiše ga slobodnim korakom napredka, ćudoredja i jednakosti.

Osim ovih velikih značajnika, koje svetimi zovemo, poviest nam iznosi drugih kroz sva vremena, pak i u naša. Toma Moro, veliki književnik, čovjek prijazan, vitez udvoran, imenovan velikim kancelarom Hinka VIII. kralja englezkoga, htjede da svakomu jednako kroji pravicu, tako da je izrekao: „Kad bi moj otac s vragom parnicu imao, pa htio što na krivo, ja bih ga uput odsudio.“ Kad su mu se sinovi tužili, zašto ih nepodigne na veća dostojanstva i časti, odgovori: „Pustite, da svakomu pravo sudim, u tom je vaša slava i moje spasenje. Nesumnjajte; imat ćete uviek bolje baštinstvo, blagoslov od Boga i od ljudi.“

Kad Hinko VIII. ostavi i zabrani svojim podanikom katoličku vjeru, željaše da isto učini i Toma Moro, ali se ovaj junački opre, zahvali na časti, i ukloni se na svoj dom, da uči i opravlja domaće poslove. Nego ga kralj nepusti u miru, htjede da i on, kao i ostali podložnici, zakune se, da će priznati kralja kao vrhovnog gospodara i u crkvenih stvarih; pa kad se on odupro, nit ikako htjeo na to pristati, zatvori ga u tamnicu. Kad su ga pitali, da li on zna više nego li sva Englezka, odgovori: „Veliko vieće katoličko, naime crkva, je s moje strane i sudi, da vrhovničtvo kraljevo i u crkvenih stvarih protuslovi onom nauku, u kojem smo uzgojeni.“ Ode k njemu žena, da bi ga sklonula radi djece i radi svog života nek bi se podvrgao: a on ju zapita: „Što bi rekla, koliko godina mogu još živiti?“ — Dvadeset najviše! — „Pa ti se čini, da bih ja mogao za 20 godina pregoriti cielu vječnost?“ I medjuto bje odsudjen na smrt! Ravnodušno začu odsudu, ponovi svoju vjeru u pogledu duhovnoga vrhovničtva, koje se pristoji papi a ne kralju, i na 6. srpnja 1535. umre na stratištu hrabreno, kako je živio na dvoru ponizno. Velika i dična je poviestnica onoga naroda, koji može nabrojiti takovih slavnih čina svojih sinova. Sve se to pak postiže samim spomenom, da nas Bog vidi svagdje i svagda, i da ćemo mu razlog dati nesamo za djela, nego i za najtajnije misli naše.

XIX. To se sve može sabrati u ono, čim započesmo: Poznaj samoga sebe! to jest, nigda ništa nečini proti saviesti, čini uviek samo ono, što ti duša govori. Svagda, kad bi vas tko silio, da učinite ono, o čem vam saviest kaže, da je griešno ili nedostojno, nepopustite nigda. Kad vam je pak što djelovati, promišljajte, pričekajte, dok se dobro neobaviestite. Jeste li pozvani na izbore, svoj pošteni glas čuvajte kao oko u glavi. Obletit će vas, da glasujete za onoga, koga nepristoji. Čuvajte se, nesmotreno postupajuć mogli biste škoditi svojoj domovini. Ako je predložen čovjek, koga dobro nepoznajete, smirite se, dok neizvidite i podpuno se neuvjerite, tko je i što je. Tako nesrtajte ludo, kad tko hoće, da se na što podpišete, da glasujete, da se u kakve velike posle stavljate, do kojih dozrieli niste. Nemislite, da ćete se tim slabići ukazati, vi ćete pokazati da ste ljudi, koji svojom glavom mislite, a ne da vas drugi za nos vodi. Tko radi po svojoj saviesti, on je čestit čovjek, pravi značajnik. Ovo je slava i hvala, koju imate tražiti.

XX. Tako, prijatelji moji dragi, neka vam je volja zdrava. Ako ste po nesreći sagriešili, liek vam je u pokajanju i u stavnoj odluci, da već nećete priupadati, nego protivno djelovati i tako sve poispraviti. Uzeste li što komu? Osim što ćete mu to povrnuti, pomozite ga jošte. Ocrniste li koga? Govorite dobro, ne samo o njemu, dali i o svakom drugom. Ozlediste li vaše tielo? Mislite na dostojnost njegovu i odlučite napredovati u krieposti onoliko, koliko ste griehom nazadovali. Srećnih nas, koji se rodismo u vjeri, koja ako slavi i blagoslivlje nevinost, otvara naručaj i skrušenom griešniku i prima ga, da pokaže njegovo preobraženje izpoviedju grieha i pitanjem proštenja.

XXI. Ali nije dosta, da sami sebe poboljšamo, nastojati nam je, da i druge usavršivamo. Bog, kako preliepo sveto pismo govori, svakomu naloži, da se za svog iskrnjega brine. Čuvajte se svega onoga, što bi komu moglo prouzrokovati bolest, škodu, žalost; savjetujte neumjetna, svakomu dobar iz-

gled dajite, trnite mržnju, slogu oživljujte, opominjite na kriepost malodušnike, popravite ljubezno kad tko sgrieši, griešnikom pokažite vaše negodovanje, tješite žalostnike djelom, ako možete, ako ne, barem besjedom.

Učite vrstnike i mladje, i nerecite da su siromašni. Ovo je siromaštvo prečesto s gluposti i neuzgoja. Netrieznik će za jednu večer prosuti, što je za cielu sedmicu krvavo dobivao. Drugi dobiva, ali nezna prištediti novčića za bolest ili inu kakvu nenadnju. Kažite mu, kako da prištedi, da bude imao za nauk, za uzgoj svoj i djece svoje. Čovjek će samo onda častiti samoga sebe, kako valja, pak i od drugoga biti čašćen, kad sam sebe upozna i bude pripoznat bićem neumrlim. Odkle vidimo, kako nas svaki govor vraća na isto, na Boga i kršćanske dužnosti.

RAZGOVOR XV.

Vlastničtvo.

Svakomu svoje, pa što komu Bog da!
Nar. posl.

Na vlastničtvo se ima i pravo i dužnost. Ja sam dužan poboljšati svoje stanje. A kako da to učinim, ako nisam gospodar samoga sebe? Kako bih ja živiti mogao, da ništa svoga nemam? Bili ja uzgajao stada, obradjivao polja, kad bi moje drugi grabio? Kako bi mi godiloi zmedju ljudi, kad nebih bio štovan? Moje je ovo tielo, moja roba, moja čast, i ovo se zove pravo vlastničtva, pa je svak dužan, da se njim pametno služi i da tudje poštuje kako valja. Prvo vlastničtvo čovječje jesu njegove sposobnosti. S toga nitko me nemože siliti, da mu na što služim mojom štetom i proti mojoj volji. Nitko me nemože zatvoriti bez uzroka, nit me osakatiti, nit činiti da mu robujem poput sliepoga živinčeta. Nije li nas Bog stvorio sve jednake? Ja bih pak zlorabio vlastničtvo svoga tiela, kad bih što škodna činio svomu zdravlju, jer mi je upravo s toga jedino dano, da tražim korist svoju i tudju. Svojimi sposobnosti čovjek stiče stvari, novaca, zemalja itd., te to sve postaje vlastničtvom njegovim. Dok na zemlji bilo malo svieta, svak posjedovao koliko mu zadosta bilo, voće mu sama zemlja davala, te čovjek lov lovio i sebi godio! Tako činio Kain i Abel. Ali zemlja neplodi uviek, nit je vazda lovine na izobil. S toga ljudem valjalo pripitomiti neke živine, da si obstanak osjeguraju, kano ti vole, ovce, koze, prasad, kokoši, guske, patke itd. Odtud mlieko, sir, vuna, koža, jaja itd. Tako se razvilo pastirstvo.

Dodijalo se skitati od pašnjaka do pašnjaka, pak ljudi stali obradjivati polja, orati, sijati, okresavati, saditi i zalievati. Tako se nastaniše, stadoše zimnicu spravljati, ogradiše kuće,

zauzdaše potoke, uzpregnuše rieke, otvoriše puteve. I čovjek koji izkrčio, nije li pravedno bilo, da ostane krčevina zanj i za njegovu obitelj? da bude vlastnikom, i da to po smrti mu ostane baštinstvom njegova poroda.

Nu nedobiva se samim poljodelstvom vlastničtvo. Izuzev voće, mlieko, jaja, svaki drugi zemaljski proizvod iziskiva velikog truda i nastojanja, a da našim potrebam zadovolji. Koliko se htjelo muke, dok smo do platna i drugih tkanina došli? Svaki napredak u toj struci zove se prometom. A tko se tim bavi, pristojno je, da bude i naplaćen. Tkalja i šivač imadu vlastničtvo na konoplju, kao i težak koji ga posijao. Trud i radnju ljudi razdieliše, i tako svak svojim se poslom baveći zadovoljuju svim potrebam čovječanstva. Neko djelja, neko pili, neko nosi, neko kopa, neko vozi, neko je odvjetnik, neko učitelj, neko književnik, neko rezbar, neko slikar, neko pjevač; a svak čini svoj posao i ima pristojnu nagradu.

Priroda nam svim samo zrak i svietlost daje, ostalo treba da dobivamo krvavim trudom. Zraku i svietlosti se nezna za cienu, prem su najpotrebitiji. Tim hoću reći, da ono što se naplaćuje jest trud. Može bit i nekoristne radnje, kanoti poskakivanje kakva plesača ili vrndanje kakva lovca mučećeg se za ništa po ciele dneve. Izlišan bi trud bio, kad bi n. p. tko u pô biela dana svieću zažegao ili u ledenoj Sibiriji ledenicu gradio. Lud bi trud bio, kad bi čovjek nategom svojih ruku činio, što mu kola mogu povući ili drugi stroj i lakše i brže opremiti.

Dok je promet tako rekuć u povoju bio, svaki čovjek je bio prisiljen, da sve po sebi čini; da ore, kuje, žanje, sječe, pili, kroji, šije itd. Radeći tako svašta po malo, ništa nebilo dobro. Jedva dotjecalo vremena za prieke potrebe, nit se moglo napredovati u ikakvoj umjetnosti ili znanosti. Malo po malo svak počeo da obavlja svoj posao, neko stao orati, neko tkati, neko krojiti, a neko graditi. Zatim se digli kuhači, kruharice, mesari, ribari; pak da se ljudskije žive: tkalci, postolari, šivači, kapari, klobučari; pak da smo sigurniji: drvodjelci, zidari, kovači, staklari, salivači. Još k tomu nadostavite one, koji se u crnu zemlju ukopali, da nam razne kovine vade, pak one, koji se lučbeninami bave i gradnjom brodova. Što više idemo napred, to se umjetnosti bolje razvijaju, i svaka se radnja razgadja. Zlo bi bilo, da jedan te isti čovjek ima raditi oko vune, dok se obuče! Nebi mu ciela godina dotekla! Odtud i razna zanimanja za pojedine struke. Sve to dobri Bog uredio za boljak čovječanstva!

Vlastničtvo pak može biti pokretno ili nepokretno. Pokretno, kano novac i dragocienosti možemo nositi sobom, lasno čuvati, pak lakše i dokazati da je to naše, dočim stvari nepokretne, kao kuće, zemlje nemožemo nositi sobom, nit na nje staviti svoje ime, niti ih zatvoriti. Treba dakle kakva javna tvrdja, koja bi mi jamčila za moje gospodarstvo, i tu pomaže zakon. Ali zakon nestvara vlastničtva; vlastničtvo je naravno pravo, samo zakon odkroji neke mjere i načine, izvede kako će se znati čisto i nepobitno, da je što prodano ili kupljeno, da je što na koga prešlo ili komu založeno. Postajemo dakle vlastnici baštinstvom, kupovinom, darom, svojim trudom i slučajem, kad tko na sreću dobije ili naidje na zakopano blago, ili kad tko prvi zaposjedne do sad pokriveno vodom zemljište, ili se u pustinji nastani. U svom posjedovanju nadje čovjek glavnicu i sredstva za proizvode, koji mogu zadovoljiti njegovim potrebam. Ali kad sve dobro promislimo, radnja je pravo vrelo vlastničtva. Čovjek je postao gospodarom jednoga polja ili njive, kad udari motikom u nju. Postade njegova ona koža kakve životinje, čim ju obuče na se. A rad li ste vi poboljšati vaše stanje? Radite! Radnja je glavnica, koje nikad neponestaje. Radnja je kazan, kojom Bog udari čovjeka, pošto ovaj sagrieši, ali ga ona i oplemenjuje. Ona je koristnija od bogatstva, jer ujedno obogaćuje i sviesti, gdje usuprot bogatstvo obogaćuje, ali lasno i pokvari, te se tim opet na ubožtvo spadne, i opet je sila na radnju. Tko radi, veći je dio dneva zaposlen, pak je to zdravo i koristno, dok možda bogatuni dangube, lienčare i grieše. Osim toga radnja najbolje svjedoči, što može čovjek. Neode sviet napred toliko silnim znanjem, koliko postojanim radom onih, koji se pouzdaju u se, i koji čekati znadu svoju jabuku. Radnja je neizbježivi uvjet sreće, za lienčinu je to kazan, a za sviestna čovjeka blagodat. Učiona radnje najbolja je od svih za ćudoredni uzgoj, za nauk i veselost i duševnu nezavisnost. Raditi, raditi, te raditi, to nam budi lozinkom. Tko ima ruke i dobru volju naći će uviek posla. Tko radi živi, tko radi neprosi!

Najbogatiji čovjek u Americi i blizu u cielom svietu, neki Vanderbilt, sizao je preko 500 milijuna. Kćer mu imaše jednu djevojčicu od sedam godina. Nekoga dana nadje ju neka prijateljica, gdje kćeri kaziva plesti čarape. Začudi se, ali joj pametna bogatašica smierno odgovori: A nemože li po kakvoj nesreći, kako se često dogadja, žena biti prisiljena da stiče, da se prehrani!? S toga hoću, da moja kćer nauči raditi.

Mihajlangjeo Buonarotti, Talijanac, glasoviti slikar, rezbar i najmar, bio je smrtni radiša, i tomu je pripisivao, što je uspjeo bolje od svojih drugova i suvremenika. Malo kruha i vina bilo mu dosta, kad bi najviše radio, i često bi se noću dizao, da dovrši radnju, pak bi opet obučen legao, da vremena negubi. I ostade neumrlim.

Englezki slikar Reynolds govoraše: „Radnja, radnja, radnja!!!“ A učenikom svojim: „Radite, ako ste daroviti, trud će vas usavršiti; ako niste, trud će vas izjednačiti.“ A Mozart, veliki glasbotvorac: „Radnja je moja najveća naslada.“ A Sebastijan Bach, prvi orguljaš: „Ja sam bio radin; tko god bude takov, izaći će kao i ja.“

Nitko pak više nije radio od Napoleona I. Nemožeš da se načudiš, kad vidiš njegovo ogromno dopisivanje. Od dvadeset do trideset listova bi on na dan pisao i o najneznatnijih stvarih, upravljajuć polovinom ciele Europe! On bi sam razredjivao vojsku i odabirao poljane bojne, brinuo se za odjeću i hranu vojske, a u isti mah dvor carski gizdao, palače podizao, akademije snovao i silne puteve prokrčivao! „Nemogućno“, govoraše, „same kukavice mogu reći.“ Nastavljaše jošte, da jedan sami čas izgubljen može uzrokovati silni poraz, i da je on uviek Austrijance s toga predobivao, jer oni nigda nisu znali prave ciene vremena. Blago si ga njemu, da je tako mislio za obćeno dobro, kao za posebno!

Da su Hrvati u obće radišni, koliko su daroviti, uvidili bi, kako uz radišnost i značajnost mogu postepeno ali sjegurno do svoga doći, te postignuti preporod naroda i domovine! Na rad, na rad Hrvati, ako ćemo da podignemo liepu našu Hrvatsku!!!

PRIPOVIEST.

Franklin.

Ako hoćete izmjeriti mudrost koga čovjeka, pazite kako se novcem služi, kako ga dobiva, kako ga sgrće, kako troši: pravedno, pošteno, blagodarno, ili na prevaru, razsipno, lakomo. Tko poštenim načinom traži, da svoje stanje poboljša radinošću i štednjom, ljudi ga poštuju, a on se priljubi uz radnju, uztrpljivost, uztrajnost i štednju. Dobro stečeni novac prikažuje nam uztrpnu obrtnost, postojani napor, svladanje napasti i nadu ovienčanu. Novac dobro uloženi očituje razboritost, predvidnost, samozataju, dotično značaj; dariva nezavisnost, prišteđjuje nas da svoju nezaniekujemo, a tudjoj se volji sliepo nepodlažemo, jer vreća prazna nestoji uzgor!... Znajte pak, da je novac dobar poslužnik, ali opak gospodar. Nagomilavati novac radi samoga novca, podlost je, pa sve on najpravednije bio stečen. Nek je i bogataš, prezren je, ako mu kesa nadebljala, a srdce ostalo mršavo i prazno. U rieč: zaslužan je ne onaj koji novca ima, nego kako ga dobio i u što ga ulaže.

Čujte, dragi prijatelji!

Danas kad se svak tuži da nema novaca, čini mi se da ću učiniti veliko dobročinstvo, ako odkrijem tajnu, kako se kesa puni i krcata čuva.

Prvo: Da si svedjer pošten i radin.

Drugo: Uviek potroši bar novčić manje nego si dobio.

Pazi na ova dva pravila, pak ćeš viditi kako će se tvoj tobolčić puniti, a ne ti svojom prazninom po džepu muku zadavati; vjerovnici ti neće dosadjivati, potrebu ćeš od svoje kuće odagnati, glad te već neće tančati ni ciediti, pa niti ćeš na ledu drhtati. Sviet će ti biti sjajniji i veseliji, srdce će ti veselije u grudih igrati, biti ćeš uprav čovjek, nećeš u crnu zemlju gviriti pred bogatcem, nit će ti biti na poniženje i smetnju, što uza te budu sretnici šetali, jer nezavisnost, bilo

joj malo ili puno, svedjer je vesela i zadovoljna; ona prosta čovjeka jednači najvećemu mogućniku. Budi dakle mudar, pristani ranim jutrom na radnju, nit ju ostavljaj dok se nesmrkne i ruke ti nepadnu.

Poštenje nek ti je oduškom duši, i tako ćeš doći k najvišem vršku uljudnosti, nezavisnost će biti tvoje geslo, tvoj ures; tvoja će se duša uznieti na plemenita čuvstvovanja, nit ćeš se već klanjati lopovu u svili i kadifi, nit ćeš podnieti uvriede zato, što ti ju je naniela ruka na kojoj blista zlatan prsten i alem-kamen!

Znate li čije su ovo rieči? Nekoga siromašnoga dječaka, koji znadijaše postati velikim čovjekom, a svim nam ostavi neizmjerno baštinstvo, a to je liepi savjet, da radimo i štedimo.

U zemlji odkritoj od Kolumba, a prozvanoj po Amerigu Vespucciu, bje udaren temelj gradu Bostonu, gdje se 17. siečnja 1706. rodi Benjamin Franklin, poslednji od sedamnaestero braće. Nenahodeć mu se otac u stanju, da ga na nauke pošlje, samo ga jednu godinu dade da nauči čitati i pisati, a kad mu bilo deset godina, stavi ga u radionicu svieća. Dječak radio, ali čim bi se god časa prosta dokopao, trčao bi na more, te tako je postao vrstnim vozačem i plivačem. Ono malo novčića što bi od zalogaja prištedio, uložio bi u kakvu knjigu putopisnu ili poviestničku, tako da su ga nekim sažaljivanjem zvali kućnim književnikom. Zato ga dali jednomu bratu tiskaru, kod koga ostade do 21 godine, slažuć slova i upravljajuć strojevi. I jer je svim zanosom radio, postade velevriedan i sposoban. Od knjižara, s kojimi u doticaju bio, dobavljao je knjiga i čitao, malo ali vrlo pomnjivo, pa što nemogao danju, to bi noću. Tako se privikao opažavati, kako se svaka stvar, ma bilo u čem, može poboljšati, kako prištedno kuhati krumpire i rižu, kako se jeftino oblačiti. Jednako se brinuo za svoje pisanje, dok naviknuo pisati prosto, ali smišljeno i vazda svrhom plemenitom. Isto se tako brinuo da svoje ćudoredje poboljša, nehtijuć da je nikad bez novca ni zdrava razuma. Učini popis dobrih i potrebitih svojstva, do kojih mu se dovinuti; razredi ih na redove i označi ih, da bi znao, što mu činiti, što li bježati.

I bijahu:

I. Trieznost. Neprejedaj se, nepij u glavu.

II. Muk. Negovori, ako nije koristno tebi ili drugomu.

III. Red. Svaka stvar da je na svom mjestu, svaki posao na svoje vrieme.

IV. Odluka. Odluči izvršiti ono što namisliš, a izvrši ono što si namislio.

V. Način. Netroši, ako nije koristno tebi ili drugomu.

VI. Obrt. Nikada vremena negubi, uviek ga u što koristna uloži.

VII. Iskrenost. Neprevijaj se; nevinost i pravica nek su ti na pameti i na besjedi.

VIII. Pravica. Nikomu nečini krivo, i drugomu uslugu neuzkrati, koju pravo ima od tebe očekivati.

IX. Umjerenost. Netjeraj mak na konac. Nek te uvriede nerazjare, koliko bi imale.

X. Ugladjenost. Nikakve mrlje nek u tebi nije, pak ni na tebi, ni u kući tvojoj.

XI. Mirnoća. Nemoj se uznemirivati s kojekakvih petljanija ili neizbježivih i običnih dogadjaja!

XII. Čistoća. Nema li nje, eto gluposti i slaboće, osim što nesta mira ili glasa vašeg ili tudjeg.

XIII. Poniznost. Sliedite Sokrata, a štujte Krsta.

U večer svakog dana, kog bi točno razdielio, Franklin bi sam sebe izpitivao, koliko je novčića bez potrebe potrošio, u kakve je pogrieške upao, što dobra započeo. I jer je preuzetnost najveća zaprieka poboljšanju, nikad da bi on rekao: Istinit sam! Tako je, uprav je tako! Okladio bih se! — već svedjer: Čini mi se. Mislim ovako! — Sebe bi zapostavljao, da do svoje svrhe dopre, puštao bi drugoga da maglu hvata, dok bi on znao na čemu je, znao se za čas i sniziti, pak pouzdati u sobstvenu djelatnost, trieznost, uztrpljivost i postojanost. Njegov brat tiskar zapilio u glavu, da će izdavati nekakve novine i Franklin skova iz svoje glave po koji bezimeni člančić; ugodio, saznalo se, ali mu to nanese gorčine s bratom pak i s vladom i s takmaci: s čega razjedjen pobježe u New-York i u Filadelfiju, te nam povieda, koju golemu radost je imao, kad dobi pet lira trudom i lakomijom vremena. Posluži mu sreća i stavi se da steče, radeć dan i noć i živeć triezno, i dajuć dobar izgled i čini odgovarajuć na zlobe i klevete! Tako podiže vlastitu tiskaru, oženi se sretno, da se nije mogao nahvaliti, kako blaženo sa svojom ljubeznom ženom proživi cielih petdeset godina. „Ona mi uviek bila drugarica vjerna i ljubezna, — pisaše on — puno mi pomagaše u radionici; neimadosmo druge svrhe nego da se usrećimo!“ Ona bi smatala listove i ušivala knjige, te bdila nad radnici. Franklin bi običavao ručati samo mlieka u zemljenoj zdjelici kositrenom žlicom. Jednog

jutra žena mu donese kavu s mliekom u posudici od porculana i srebrnu žličicu, te mu reče, da je to nabavila iz svoje prištednje, jer da to on zaslužuje koliko svaki drugi.

Izdavaše „Almanak Rikarda Dobričine“, skup savjeta i istina uporavnih, izraženih u poslovicah, te koje se lasno nezaboravljaju, a svaki se čas mogu prilagoditi slučaju sobstvenomu ili tudjemu.

Evo nekih:

Izkustvo skupo poučava, ali samo ovo može ludjake dozvati pameti.

Od svih razsipnosti najgrdja je ona vremena. Vrieme je tvar od koje se kroji život.

Više vriedi oko gospodarevo, nego mu ruke.

Hoćeš li dovršiti kakov posao, makni se; nećeš li, šalji drugoga.

Želiš li imati slugu vjerna i dobrohotna? Radi sam!

Obrt je sreći desna ruka, a trieznost lieva.

Jedna mahna zapada koliko dvoje djece.

Kuhinja tusta, oporuka mršava.

Grlo razdre košulju. Ludi nose i namiešćaju, a pametni maste bradu.

Želiš li znati cienu novcu? Nek ti je nužda u dug, pak ćeš mi znat kazati, kako ćeš se zacrveniti i smesti.

Žalostan je tko se duži. Korizma u čas proleti onomu, komu je o Uskrsu dugove smirivati. Bolje u postelju bez večere, nego se ustati dužnim.

Moj otac neprogovori nikad besjede o jelu na stolu, nit bi mu ikad bilo stalo je li začinjeno ili navarno, je li gorko ili sladko. Tako sam se i ja još od djetinstva priviknuo, da se negubim u te nevoljice, te mi bilo svejedno ovako ili onako. I danas toliko o to glavu tarem, da kadšto po objedu neznam što sam jeo.

Tužakaš da je život kratak, ali je vrieme konac, od kog se život tke; što ga dakle gubiš? Lisica, koja spava, neulovi kokoš.

Put, koji k sreći vodi, ravan je, lasan, kao onaj, koji vodi na sajam. Da njim podješ, potrebite su dvie stvari, marljivost i trieznost, ili drugčije, neigrati se nikad s vremenom i novcem, te se služiti što bolje jednim i drugim.

Štogod je Franklin napisao, to sve odiše strogim ćudoredjem, ali pravim, čovjeku koristnim bez težkih žrtava, gdje se netraže divovi, nego obični ljudi. Uviek mu je cilj uporavnost, a zanosi nas samim naslovom svojih spisa i kratčinom; drage su mu poslovice, oblik izključivo pučki. On povieda, kako dok dječakom bijaše, roditelji mu na neki svečani dan kesu napunili, a on ti je brže bolje izpraznio kupiv jednu sviralu. Liepa bila, ali svak istu gudio, da ju preskupo platio. Poslije toga, kad bi vidio, da tko kupuje, samo da se glasi, ili da mir i slobodu žrtvuje, da kakav naslov steče, ili da se prekovraća samo da svjetini ugodi, i da troši pamet i novac vijući se za pohotami, govoraše mu: svirala je odveć skupa!

On uči, kako da sladko snivaš, a to legajuć čiste saviesti. Pokaza kućevnu svieću, a ta je brzo legat, i još brže ustajati se, izkaza nam peći, koje malo drva troše, a dobro ugrijavaju. Sad s čašami sklada skladnozvuk, sad kaziva kako se trolist kredom deblja, a jer ga neslušaju, on ga prosiplje na način da upisa: I ovaj trolist je okrečen, a slova se puno poslije razaznaju.

Prvi je korak čovjeku mučan, ostalo samo dolazi. Neprodje vele, a Benjamina izaberu zastupnikom na obćem saboru Pensilvanskom, zatim ravnateljem pošta, a to u mjestu gdje trebalo sve započimati. Promislite od kolike koristi bio takov čovjek, koji nikad svojom pameću mirovao nije, da bi iznašao što više valja, a manje zapada. Ustanovi čitaonicu, vatrogasno družtvo, dobrovoljačko družtvo za obranu proti susjednim Indijancem; uviek pokazivajuć kako je mudro malom snagom izvoditi velike stvari.

Pošto zatim velike razpre nastale izmedju Englezke i ovih naselbina, koje zahtjevale, da im se poštuju prava, da im se dade samouprava i sloboda, Franklina pošlju u London, da se bori za domorodna prava, te koliko bolje zapozna ljude i stvari, toliko veće zadobi štovanje i izidje na veliki glas. Svedjer on, mjesto da podžiže, trnuo bi vatru i pomirivao; po čem će ga bit zvali malodušnikom, klepavcem, kako se takovim dogadja, riečč, kako je običajno, jer ugodi li jednomu, skrivi desetorici, al kad već dogrustilo i pobuna uzavrela, evo Franklina na čelu poštena, sviestna i mirna naroda, tako da su zulumčari i sami svoj grieh priznali i ušutili!

Vele je pohvalno kad se tko zna u pobuni triezan uzdržati, jer se manje hrabrosti hoće odbiti neprijatelja na bojnom polju, nego li imati smjelosti na žao prijateljem učiniti. Franklin je u tom junak bio, preporučujuć svedjerno mir, a uviek spravan, da sa svojimi domorodci udari prot svakoj buri i oluji. Pošto nije bio vješt ratu, rabili ga u svojih viećih i

nebi nikakva zaključka bez njegova svjeta; kako da se buna proširi, sloga utvrdi, dok, najvećma njemu imajuć zahvaliti, nedoprieše do zlatne nezavisnosti.

Francuzka je išla na ruku slobodi Amerikanskoj, a Franklin je u nju znao zaljubiti mudrace i gospodje, tako da je isti dvor blagim zanosom usrnuo u rat. Radi toga napokon pobjedi stvar slobode i stvoriše se savezne države Amerikanske, te kad se Franklin iz Francuzke povrati, tko bi mogao izkazati, koli ga svečano primili u onom gradu, gdje prije šestdeset godina bijaše ušao jednim kruščem u ruci a drugim u zubih.

Kad je bio u velikoj starosti pisaše: „Zahvaljujem triezností na liepomu zdravlju, koga sam se za dugo naužívao; obrtnosti i umjerenosti udobnost, koju na brzo stekoh, pa bogatstvo i znanje, s kojimi mogoh postati koristnim gradjaninom i steći glas kod učenjaka. Zahvaljujem iskrenosti i pravičnosti povjerenje moga rodnog mjesta i častne odlike; a uplivu svih ovih krieposti, ma koliko nesavršenih, jednakost značaja i živahnost u razgovoru, što je liepo i milo kod mladjega!“

Na 17. travnja 1790., kad je vidio, da se tihomice bliži svrha liepih njegovih osamdeset i četirih godina, klicaše: „Ponapravite mi postelju, da mirno usnem“; i tako izdahnu. U svojoj oporuci ostavi glavnica, koje bi s vremenom nakupljajući se služile za javne zavode; a opet pomanjih, koje bi se uzajmivale onim, koji bi se za kakvim zvanjem zaputili ili za kakvom plemenitom svrhom težili.

RAZGOVOR XVI.

Kućanstvo.

Trpež krpež kuću obdržava.
Nar. posl.

Stiče se trudom, uzdrži redom, umnožaje štednjom. Ove tri stvari kuću uzdrže.

Kućanstvo se zove dobro upravljanje kućom, bilo to kućom pojedinca ili najvećom, kako no bi bila država. Bilo dakle za kuću pojedinca ili za javnu, pravila su ista za jednu i drugu, ista svrha: stvoriti, poboljšati, umnožiti dobro stanje obitelji ili naroda. Mi se, dragi prijatelji, bavimo posebnim kućanstvom, koje srećom nepotrebuje velika znanja, nit vanredne pronicavosti, nit obliećanja, a da se svejedno do cilja dopre. To i kratkoum može, to je za svakoga, kako za bogataša tako i siromaka, jer svak zna, da bi imao dnevice trošiti manje novčić neg li dobiva.

Dva su protivna nagona u čovjeku, a to je uživati što više i što brže, pak poboljšati svoje stanje. Odatle s jedne strane pohlepa za uživanjem, posmaga za svakojakim sredstvom, samo da se steče novac i uživa! Žalostno je to viditi danas, da svak nagnuo za bogatstvom, koje ponizuje, neštedeć ni prevara ni zlodjela. Hoće danas svak biti gospodinom. Djeca se oblače u samu svilu, pa tako misle, da jesu nešto; svak hoće da zasliepi odjećom, pokućtvom, trošenjem, nit je junaka, koji bi se usudio pokazati se siromakom; a ima ih, koji se sile i nepoštenjem, da se do blaga dodje, negleda se ni na dostojanstvo, ni na poštenje, krade se, vara se, ubija se...

Ipak pohlepa za bogatstvom kaže želju za poboljšanjem, za savršenošću; tko god je pametan ima tu želju, bez nje nestade djelatnosti družtvene!... Nek je ta želja dobro uprav-

ljena, i to će podići dobro kućanstvo. Dajte djetetu sladkiš, pojesti će ga, igračku, slomiti će ju. Divljak, đočepa li se voća ili što živa, izjede, ni nemisleć, da će sutra ogladniti ili da ga zima čeka. Sliče divljakom oni, koji dan na dan troše, koliko i uhvate, nemisleć na oskudicu, nit na ikog drugog, do na svoje časovito zadovoljenje. Tako se umoran napije naglo, pak mu to često prisjedne. Nema kućanstva bez razboritosti; ova čini da razum uklješti nagon, a on zanieče slast sada, da ju pruža poslije.

Ako nas nagon svrće na te časovite naslade, razum nas uči, da poboljšamo naše stanje, prištedjujuć danas, što nam može koristiti sutra. Ova prištednja svagdanja iznosi glavnicu, sahranjenu zakladicu za naše potrebe. Nek se i po malo prištedjiva, novčić po novčić, izleže se forinta! Sahranjeni novčić vriedi dva dobivena. Svaki novčić, što ga uštediše, jest kamenčić za onaj bedem, koji dižete izmedju sebe i potrebe. Potreba je jaki neprijatelj, jer do nekog robstva dovodi, da se podvrgnemo drugomu, da nemožemo smjelo u obraz gledati našim vjerovnikom, pa da smo napokon prisiljeni, štap u ruku uzeti....

Kažeš da nemaš nego forintu na dan, te da nemožeš ništa uštediti. A eto taj do tebe nedobiva više, a u goroj je nevolji, pa ipak mu štogod ostaje. Prištedi na dan samo jedan novčić, jednu lulu duhana, pij čašicu manje, pa ćeš viditi na svrhi godine liepih li bjelica.... Nema tog čovjeka, koji nebi mogao razboritom štednjom ljepše i poštenije živiti. A na štednju se je dati svakomu, koji neželi trpiti oskudicu, pasti u nevolju u starosti svojoj, ili kad ga ljuta bolest privali. Staramo, sinovi rastu, nadodje glad, izda trgovina, nagne potreba za prijatelja, za domovinu, pa se onda najbolje znade, što će to reći staviti na stranu! Novac nas k većoj časti primiče, jer se drži, da je stečen vriednošću našom, pak uzdržan upravom dobrom, te da nas oslobadja napasti, na koju potreba nagoni. Suviše, novac je prava moć, jer njim opremismo tolike stvari, a bez njeg nigda ništa. Ova moć se neračuna po novcu, koji trošim ja sam, nego što drugomu mogu dati. Pa kad nas starost zateče, kako je to težko na srdcu, ništa nikom neostaviti!... Tko ima, bolje i ljubeznije ga gledaju, pa i neimao utjehe svoje žene i svojih sinova!... Slavimo te dakle štedljivosti, jer si ti kćer razboritosti, ti sestra triezností, ti mater slobode! Ti si vrlo ćudoredna, jer smanjuješ suvišne potrebe, smiruješ nagle želje, utažuješ zle pohote i činiš da

smo pravedni prama našem iskrnjemu. Svakom pobjedom, kojom činiš da nadvladamo pohote naše, snagu nam pružaš, da shrvamo napasti naše.

Ded da sad neka pravila udarimo:

I. Najprije da smo zdravi i veseli. Boležljiv i nujan čovjek nikad napred! Da se pak tomu izbjegne, hoće se trieznosti, pak i dobra kućanstva.

II. Bolest izjede, a putovanje prekovrati. Vrlo je koristno putovanje, kad mu je svrha znanstvena, kad stiče znance i prijatelje, ili kad se put naplaćuje ili što drugo, jer se tada čovjek strese predsuda, ali putovati u vjetar, bez cilja, pošto se mnogo potroši, upadne se u dug, te kašnje ima svakakvih neprilika. Puk netroši toliko u putovanja, koliko ga odiraju varoši, sajmovi, pirovi. Iztroši se, a doma ništa neponese.

III. Nigda se u sliepu sreću neuzdajte, nit u igru, nit u baštinstvo, nit u strica, koji će vam iz Amerike donieti silno blago. Najljepše je malo po malo sticati. Neuzdajte se ni u silne dobitke. Plašite se nagla sticanja. Tikva u čas naraste, pak je u čas i nestane, a hrast raste po malo, pak prkosi vjetrovom i viekovom!...

IV. Jeste li se dali na kakav posao, pa vidite, da ćete škodovati, okanite se. Povući se na se na vrieme vrlo je pametno i koristno. Dadoste li se na velike, pa vas izdalo, ništa zato, smirite se i povratite se na prvanju. Ali da se nekajete, kad već nebude na vrieme, nigda se nepoprimite, čega niste kadri ljudski ovršiti. Neuplitajte se pako bez potrebe u tudje poslove.

V. Nikad netrošite preko mjere. Svak zna što može, pak nek se po tom i vlada. Da bogataš i zabudali, on će izplivati, ali siromah utonu!... Treba se znati i lišiti koječega, pak ćete u tom zadovoljstvo naći. Nekoristan trošak izazivlje drugi. Kupiste li kakvu liepu sliku, hoće joj se priličan okvir. Pametan se čovjek služi novcem, kao i vremenom; nigda ga neulaže utaman. Koliko vas je god i bogatih i siromaha, da nikad niste udarili na velike, prije nego ste glavne svoje potrebe pribavili. Činit će vam se začudno možda, ako vam primjetim, da nigda netrošite u išto, što vam po ćudi nije; a ipak će biti to istina, da često sa same gole taštine skrojite kakvo odielo, da možete u kolo itd.

VI. Plaćajte gotovim novcem, nek vas trgovac nebilježi. Tako ćete biti bolje služeni i manje će vas zapasti, jer trgovac računa, što mu pri vami ostalo, pak i strah ga, da mu poginulo nebi.

Jer kadno se nedaje novo za gotovo, lašnje se uzme i što netreba. Kad najedanput, evo ti računa i čuda, pak se stane premišljati i domišljati, jeli to tako, jeli po tu cienu, i pusto se vrieme gubi, još dragocienije od novca. Najbolje plaća, tko odmah plati. Trgovcu najpametnije platiti iz svoje ruke, a neplaćati kroz drugoga.

VII. Nedužite se. Ja bih rad, da se bojite duga, više nego vukodlaka. Dug te zaplete, ni sam neznaš kako. Padneš kao na vesku. Trgovac reče bogatašu, platit ćete kad vas bude volja, zabilježit ću. Ima nekih mudrih lakrdijaša, koji nesamo da će svojom hitrolijom na zlo navesti, već i osvjedočavaju, da to ni zlo nije. Tako čovjeka naviknu, da potla ni duševne boli nećuti. Siromasi ste, ali bez ljage, i svak će vam dati. Nego Bog vas oslobodio i duga i zajma. Dužan, na Božić tužan! Liepo to naš narod rekao, jer je biedan živo ćutio, što će to reći robovati. Muka li je pitati, težko li se poniziti. Tko se u drugog duži, svoju mu dragu slobodu žrtvuje, duševno tone, izmiče se, laže, kune se, da nesretni dug odgodi, pak otvrdne, zdvoji i sram ga ostavi, pak i zanieče i dušu topi... Neki viču na kamatnike, u kojih se udužiše, i koji ih ljuto pritiskoše. Njihova je krivnja, oni su još kumili i molili, pak i pristali na svaku pogodbu. Njihova je dužnost bila, oteti se toj nuždi ili na drugi to način popraviti. I dužnost je kadkad prodati koji dio svoga za imati vlastitost čistu. Vi ćete reći, liepo je to tako, ali kad te glad i druga nevolja pritisne? Dragi prijatelji nije lasno vršiti svoje dužnosti, pak ni naučiti najmanju stvar. Ali ako taj prvi trud nesahrvate, nikad vam srdce mirno, nit kuća u redu i sigurnosti Izgubi se dostojanstvo slobodna čovjeka, čim se u dug upadne, što jest, koliko i robstvo; to je strmogled, na vrh koga je hram časti, a na dnu, jaz; lasno se oboriti, ali jao! Čim te taj neprijatelj za vrat uhvatio, vodi te iz zla u gore, na pravdu, u tamnicu; jer za izbaviti se duga do svašta se dolazi, a i do samoga zločina. To se i veleuglednim osobam dogadja, načelnikom, odvjetnikom, zastupnikom, da, kad su u nevolji, udare na svake muke, i sram ih susresti vjerovnika i često do svačeg se dodje, te najpotla i poštenje pogazi. Jeste li se zadužili, što prije trsite da namirite taj dug. Tko brzo izplati, glavnicu stvara. Ja sam vele sažalio nekog trgovca, koji mi nekoč reče, da mu se težko mašiti u džep, da vjerovnika namiri!.. Naproti pošteni i čestiti trgovac jedva čeka, da komu što plati, jer se tako iz robstva oslobadja, jamči za

svoje poštenje i kaže, kako mu nije težko svoje dužnosti izpuniti.

Neki vlastelin raztekao sve svoje imanje, pa se dao u dug. Nekako se namjeri na dobra i poštena prijatelja, koji ga posluži. Kad izašao rok, ovaj će: „Ako dug povratim, opet sam ti ostao na ničemu kao i prije. Bolje da si to ja pridržim, zaniekati ću, da mi je uzajmio, pak svak sebi!“ Tako učini, nazva prijatelja lažcem, kad mu ovaj glavnicu iskao. Ali zlo po se, jer prijatelj, koji ga je toliko čekao, napokon spozna, da je nevaljao čovjek, zovnu ga na sud, oblaga ga i bje odsudjen, da plati dug i globu. Tako izgubi novac, prijatelja, mir i glas!

VIII. Imaš li da komu zajmiš? Drži na pameti ove tri stvari. Prvo, da gledaš, komu daješ, pa da si sjeguran. Drugo, da neizjede konja trava, to jest, da novac koji daje više nego je pristojno, ode u zlo. Treće, da je svaki gospodar svojom kesom, te da je ludost tražiti glavnicu u onom, čega se neima, a da je lopovski igrati se tudjim. Razumijmo se, da ja govorim ovdje o povećih poslih, a ne o dugu, koji se od ljubavi čini, da se drugomu koristi. Nego i to, kako se vidi i dokle se može, ali ni blag, ni dobrostiv tudjim se nije činiti. Ako dajete, a niste uoblašteni niti ste u stanju, vi lažete i zlo činite.

IX. Evo ti prijatelja, koji pita u zajam, moli me, da se zanj zajamčim. Prijateljstvo, dobrotvornost, mala stvar; samo podpis. Jest, ali u tom podpisu stoji vaše poštenje, vi priznaste prijatelja, ali ujedno i gospara-vjerovnika. Ovaj hoće zalog od vašeg prijatelja. Očito je da sumnja ili o njemu ili o kakvoj nenadnji. Vi nebiste rekli, da ćete izgubiti prijatelja. Izgubiti ćete ga na dan povraćenja. Ah! on je poštenjak, vi kažete. Toliko bolje, vi mu uzajmite. Ali može i izdati ljetina, može se razbiti brod, pa tko onda ostaje dužnikom? Čim izteče rok, eto ti vjerovnika s mjenicom. A vi ćete: ja sam samo jamčio. Bježte k prijatelju. Prijatelj je pobjegao ili neima, platite vi! A vi nemate pri ruci. Ostadoste sramotni! Možete se dokopati novca, možete i bez njega obstati, ali vaša čast, vaše ime propade! Liepo je i siromašnu ali poštenu, bez poštenja kukavno bogatstvo. Po tom, prvo pravilo: nikad od drugoga neuzajmivati, ako niste sigurni povratiti na vrieme. Drugo: nikad drugomu neuzajmivati više nego biste mogli darovati.

X. Dobro bi bilo, da svaki čovjek, početkom godine proračuna dobit na koju čeka, i troškove koje mu namiriti,

kako čine dobro zasnovana i uredjena družtva i države. U ovom proračunu treba ubilježiti najprije dohodak, i to razlučito sigurni od slučajnoga. Troškovi su mnogostručni i različni. U obće nek neprelaze prihoda i nek se netroši u nestavno. Uviek se dogadja, da je dohodak manji nego se mislilo, a trošak veći. Hoće se izvanrednih, nepredvidjenih trošaka svake godine. Sad se udaje kćer, sad valja na put, sad obije grad, sad otvrdnu dužnici, sad se zapali, sad pravda, sad bolest ili novi porez ili nužda priteći domovini na pomoć. Nadajte se svedjerno nenadnji, i da vam je preporučeno manje trošiti nego dobivate.

XI. Kako je dobro da se proračun čini, tako bi valjalo da se nezaboravi ni na posbroj, ako se troškovi točno bilježe. Sto nam je puta potrebito znati, koliko je koja stvar zapala, koliko se potrošilo, darovalo, izgubilo, u toj i u toj prigodi, koliko zapao onaj radnik, onaj poslužnik itd. Gdjekad se dogodi, da od vas traže, što ste jur namirili, pa to upisano zvoni. Po tom znate, koliko možete potrošiti, bez da se prekovratite. Jeste li na svrhi mjeseca vidili, da ste preko mjere potrošili, uštedite drugoga mjeseca; ili ste našli, da ste uštedili, lašnje ćete se spremiti na oveći potrošak. Tko zna svoj prihod i svoj potrošak, neće lasno popuzti.

XII. Svoje posle sam opremaj. Oko gospodarevo tovi konja. Ni sluga, ni prijatelj, ni posrednik nekupiše niti stvar povjerenu obaviše, nit oko čega nastojaše, kako onaj, koji ima korist neposrednu, koji to omjerio, te komu će to služiti. Nema do onoga, što ti svojom rukom izabereš i kupiš. Nikad ludjega na pazar nešalji, a nit je sramota bogatašu, što svoje posle pazi. Svak je dičan u svom poslu.

Washington, general i predsjednik amerikanskih saveznih država, držaše kod sebe svoje račune, prepisivaše u svoje knjige i dugove trgovaca i svoje vlastite listove. General Wellington, uviek bijaše na čistu sa svojimi prihodi i troškovi, sam podmirivaše svoje račune, te se ponosio, što se nikad zadužio nije. I bila mu na glavi ciela vojska u zemlji svojoj i neprijateljskoj.

Neki gospodin imao veliko imanje, koje mu s godine na godinu nosilo do dvadeset hiljada forinti; sasvim tim bio se je toliko zadužio, da mu polovinu valjalo prodati, drugu dati na težaka. Kad iztekao rok, težak će vlastelinu da mu to dobro proda. „Kako, reče, ja sam se zadužio, još dok mi sve u rukuh bilo, a ti bi sad sve u stanju bio kupiti?“ — „Ne-

čudite se, gospodaru, odgovori, vi ste sjedeć govorili: ajdete, a ja sam glavom hodio! Vi ste ležali, kad sam se ja potio. Vi ste zapoviedali da se čini, a ja sam radio!“

Zašto je težaku blagoslov imati puno sinova? Jer ti svi za kuću rade i štede bolje nego tudja čeljad. Kad hoćete pak, da vas tko posluša, pogodite se, biti će vam i koristnije i neće biti prepirka.

XIII. U kućanstvu najviše vriedi žena. Čovjek stiče, ali žena čuva i štedi. Njoj nije stalo za politiku, za rat, za izbore, ona je carica na svom domu, rado sjedi, kupuje, briga se i nabavlja potrebice, vidja ili oko toga nastoji i pregledava, nije je stid naprašiti se, odmaknuti glavnju, čuvati pokućtvo itd. Pazi na čistoću, ponajviše na uzgoj svog poroda, kojega povrh svakog suvišnog kićenja uči štediti, a naoseb žensko, da se nezanosi ludim paunovanjem. Gospodaričina štednja spasi kuću od propasti, a mogla bi ju upropastiti njezina nemarnost i nepomnja.

XIV. Žena treba osobito da ima oko vrhu služinčadi. Bila služinčad dobra, poštena, pomnjiva koliko hoćeš, možete li vi iziskivati, da vaše stvari čuva kao vi isti? Ljubav vas uči, da sa služinčadi uljudno postupate, a dobro kućanstvo, da ju pristojno plaćate i da ju često nemienjate. Inače će ona do svačesa doći, pak prvi i posljednji dnevi službe jesu najpogibeljniji.

XV. Koliko odjeća mužka, toliko ženska, pak sve druge stvari u kući da su u redu. Mjesto svakoj stvari, svaku stvar na svoje mjesto. Koliko se kadšto vremena izgubi i Boga uvriedi, tražeć ključ, obrusac itd. Kadkad se kupi kakva posuda, a jur takva u kući hrdja, ali se nezna u kom je kraju!....

XVI. Kao od ljutice zmije čuvajte se pravde. Bolje se načiniti na liepe, pa baš i škodom. U ostalom o tom ćemo još dalje govoriti.

XVII. Veliki je poticaj za dobro kućanstvo, moći reći, da se radi za milu osobu, za mater, za ljubu. Ludjak bi se samo oženio, a nebi promislio, kako da ženu uzdrži; težak i radnik, koji se mogu pouzdati u svoje ruke, nek si nadju drugaricu, koja će raditi koliko i oni, a nek su pak sigurni, da ženu uzdržati znadu i mogu. Drugčije prevari se žensko, titra se njegovim čuvstvom. A da biste vi umrli? Ona, koja za vas pošla, znajuć, da nemate čestita stanja, pokazala je plemenitosti; ali vi, kad ste ju podvrgli svakim mukam i činili da izgubi dostojanstvo svoje nezavisnosti, vi ste pokazali grdnu sebičnost.

XVIII. Preporučujem, da u vašem mudrom kućanstvu nebude manjkao dobnik. Biti će s blagoslovom što zanj potrošite, jer će vam se stostruko naplatiti, učeć vas, kako se imate služiti neprocienivim vremenom. Znat ćete, kad vam se je za što prihvatiti, kad prispjeva paroplov, željeznica, kad je sv. misa, kad podne, koliko do noći itd., nećete zakasniti, kad ste kud urekli doći, jer pomanjkav griešite i proti ljudstvu i proti urednu životu.

XIX. Jesu li vam drage knjige, glasba, konji, predstave? Ako možete i vam sredstva dopušćaju potrošite i na to, nu pri̇štedjujte, na čem imate i možete. Pribavite si koristne zabave za vaš razvitak tjelesni i umni, nu uvjek u mjeri. Netrošite u lude i čevrljaste novine, koje vam vrieme kradu i pamet mute.

XX. Sve me ovo navodi, da vam sbiljno preporučim, da se čuvate smutnja i prevrata. Dobra je uprava svedj za red i mir; a prevrat prekovrati sve, počimljuć od siromaška do najvećeg bogatca, pak ništi najljepše ljudske umotvore, slike, kipe, crkve, tvrdjave, spomenike, bolnice, dobrotvornice itd. Kad se to sve dogodi, kako se na žalost dogadjalo i danas dogadja po najprosvietljenijih državah i gradovih, pak kad se gledaju garišta i razvaline, onda se stane kukati i ajmekati. U pamet narodi osviešćeni!

XXI. Pravom kućanstvu je protivna taština, slabost značaja, kratka pamet. Nebih rad biti gori od onoga, takov je običaj, takova su vremena, pa da mi neodemo u kolo, pa da mi nepomognemo? Da mi prebrojimo pred trgovcem, da se pogadjamo sa krojačem? Mnogi će usrnuti, mi nemožemo od ljudstva. Do mjere, dragi prijatelji, pak ćemo biti na svomu. Zato bježmo od napasti. Napast je dobra trgovina. Istina, ta stvar malo zapada, ali vam netreba. Vidi se toliko suvišnih stvari, a neima se hrabrenosti onog starog mudraca, reći: oh! što li je toga, bez čega ja mogu biti. Obično na dražbi ima svega, pokućtva za cielu kuću, stvari na oko dobrih i liepih, pak i ciene. Ali se nevarajte, tko to prodaje, bolje je od vas račun učinio, te mahne izvidio, a vi ćete se u brzini zasliepiti, tako da će se dogoditi, da ćete kupiti uprav ono, čega se svaki gospodar želi riešiti.

XXII. Preporučio sam jur kako vam je svedjer nastojati, da što prištedite, i u proračun računajte i mali višak. To će valjati djeci vašoj ili vam u starosti. Dobra je uprava nagrada samoj sebi. Prištedjeni novac stvara novac, ugodu i slast.

XXIII. U vašem kućanstvu nikad nezaboravite uštediti štogod za svrhu dobrotvornu. Potreba je crkvi, siromašku, bolestniku. Kolika je tu slast pomoći, nemože se pojmiti, dok se nekuša muka, kad se to nemože učiniti. Nikad taj novac u ništa nije bačen. Milostinja kuću gradi. Pak i zato se hoće dobre uprave, jer i ono što vi prosipljete više nego je potreba, odnosite siromahu, jer niste u stanju da ga pomožete.

XXIV. Čuvajmo se, da štednja nepostane grdom škrtošću, jer je to gnjusna mahna, kojom se nieče potrebito i sebi i drugomu, samo da se nagomila novac. Štediša pravi netroši više nego mu potreba i nego može; lakomac pomanjkuje svojim dužnostim, trpi on i druge čini trpiti, da si nakupi novca, koji nit će koristiti njemu nit drugomu. Lakomca ni kućna čeljad neljubi, jer ni on nju neljubi, i pravo rekoše, da je prasetu lakomac sličan, koje je samo onda drago, kad se ubije. Kad prevare ili pokradu lakomca, svak se smije. Lakomost stvara kamate, prevaru, zakletvu krivu, usilnost, lopovštinu i nečovječnost. Pametan čovjek ima sakupljati, ali ne da toj pohlepi jedino zadovolji, nego da si pribavi sredstva, kako će koristiti sebi i drugomu.

XXV. Rekao sam vam da ima i jedno kućanstvo javno: to je upravljanje stvari obćinskih i državnih. O posebnom kućanstvu smo na čistu, od kad je svieta, ali javno mienja i ter kako mienja. Porodi se razpra, bi li dobro bilo uvesti slobodnu trgovinu ili pokroviteljstvo imati· jeli koristno sjajno i raskošno življenje, unapredjuje li ili zaustavlja povišenje poreza obrtnost; jeli dobro dužiti i jeli dug dobro vratiti ili ga zabašuriti; imali se država uplićati u trgovinu, u nauk, u banke, u družtva; pa još se pravo složilo nije u čem postoji bogatstvo. Toliko se o tom napisalo, toliko se po učionah razpravlja, na viećih, po saborih. Ali je to nesreća, da odu na vieća i na sabore prečesto ljudi, koji neznadu, ni kako se kupus sadi. Ako mi nemožemo tamo, to svakako imamo gledati, da neizaberemo zastupnici u nikakvu poslu one, koji su napréeni dugovi, koji su kamatnici i razsipnici. Tko svojom kućom upraviti nezna, kako da uredi državu? Ali sve što unapredjuje obrt, red, predvidnost, dobro ponašanje i uljudnost, koliko je probitačno pojedincem, toliko je i državi; sve je pak pogibno, što se ovomu protivi ili ga oslabljuje. Da za ništa drugo, država je dostojna priekora zato, što hrdjav izgled daje, gomilajuć dug na dug, nit se starajuć da ga podmiri. I vlade često protivno postupaju, nego ja vas napućujem. Sve im drugi čine, pa su ti one

kao i posebnici i družtva u svemu. Njihov proračun mjesto da započima prihodi, počimlje troškovi, pa zato ovim i podlegnu. Kad vide što im je potrošiti, tad traže novca toliko. A evo im načina: Ili prištediti na trošku, što bi razložno bilo, ali je to težko. Ili udariti nov porez na puk, što je koristno, ali je odurno. Ili se dužiti, ali je to vrlo pogubno, jer se lasno duboko ugazi. Država sve dotle nije dobro upravljana, dok prihod neodgovara trošku. I zaključujem: štedite dobrom upravom. Štednja je prvi i najbolji dobitak. Adam Smith, vriedni štediša, reče: da je dojedan razsipnik neprijatelj zadruge, a svaki pojedini stediša, da je dobrotvor obćeni.

U našoj hrvatskoj zemlji, već bi vrieme bilo, da se o tom ozbiljno misli. Narod naš sve to gore ubožari, cieli nam kotari padoše u ruke bezdušnih kamatnika, da ti srdce od žalosti puca.... Od toga biča ni vlada, ni kralj, ni zakoni nas neuzčuvaše, ako se nestave na čelo rodoljubni župnici najprvi, pa onda pošteni kršćanski posjednici, da biedni narod odkupe i u njem stari ponos pobude.

RAZGOVOR XVII.

Stališ.

Ako si nepriskrbim za život, u pogibelji sam da sebe i drugoga neozledim. Sebe, jer neću imati sredstva da se usavršim; drugog, jer ću mu u potrebi doći na vrata. Svaki je dakle dužan izabrati koji zanat, to jest svoj posao u životu, i velikom ga pomnjom i nastojanjem vršiti. Tko nije na dielu, nema mu ni diela. Tko nekrči, netrga. Isti bogataši nek to dobro u glavu utuve, jer se je lasno omaknuti, a opet ništa žalostnije od lienčine i dangubnjaka. Ovdje ću vam, dragi prijatelji, dvie stvari preporučiti, koje rek bi, da si u prvi mah protuslove. Prvo, da ste zadovoljni vašim stanjem, drugo da vaše stanje gledate poboljšati. Tražiti svoje bolje, to je ona posljedica našeg usavršivanja. Trieznost nas uči, da puno neželimo, već da se zadovoljimo onim što imamo. Bilo vrieme, kad u zadrugi ljudskoj jedna ruka sve uživala. Bio li otac gospodin, valjalo da i sin bude. Sad to tako nije. Prsnuli su oni tvrdi bedemi, koji su razstavljali čovjeka od čovjeka. Sad svak želi, da se popne i na više, nego mu stari bili. Neću reći, da je zla u tomu, ali znam, da se varaju oni, koji misle, da je u tom savršenstvo, koje nigda pravo nije, dok neodgovara vlastitoj snagi i sposobnosti. Da diete uprti kakvo pretežko breme, bili ste rekli, da je s toga ojačalo! Ne ono će ga pridušiti. Tako se dogodi onomu, koji leti više nego može. Tko se stidi zanata svoga otca nije čovjek. „Ovo je najgori zanat, izabrat ću drugi, bolji i častniji“, govoraše sin jednog postolara. A pametni će mu: „Koji bi ti rekao, da je zanat nizak? Lopovski! Koji plemenit? Čovječtvo!“ Bolje biti dobrim čizmokupom nego hrdjavim odvjetnikom. Neko je nevoljan pop, a bio bi dobar težak. Više cienim jednog poštenog drvodjelca, nego milijunaša, koji nečini ništa, nego jede i pije i provodi razkošni život! Častan je svaki onaj stališ, u kom

se čovjek može uzdržati, usavršivati sebe i koristiti drugomu. Zanat nekoristan i nepošten, to je grdoba. Pij iz svog vrela, jedi svoje muke, dobivaj svojim trudom, jer nema sladjeg kusa do onog, što si ga krvavo dobio! Ako vam je do izbora stališa, odaberite radje onaj, koji najvećma treba za život. Pak je to dobro, kad bi se moglo, da i više zanata poznajete. Tko pak dobro znade jedan zanat, taj sve kad nebi kod svoje kuće kruha našao, naći će ga izvan domovine. Opet velju, nedajite se u velike; bolje i mali dobitak, samo kad je on siguran.

Nema liepšeg zanata do poljodelstva. U njem se uživa prirodna milina, dragost i sloboda. Vlada i listovi najviše bi se baviti imali o promaknuću poljodelstva, kao vrelu, iz kog se bogate države i carstva! Muka ti je gledati danas, kako zaredala, zastrokotila ledina za ledinom. Neko ode na vojsku, neko se pogospodi, te uljegnu u grad. Ali se ljuto varaju oni, koji zamienjuju polje s gradom! Manje je truda, ali je i ubog do uboga pritisnuo ulice; udobnije je u gradu, ali nema drage slobode i nezavisnosti. Dobiva se više, ali je i skuplje. Mnogi nagrću u grad, da im se tu obrt bolje naplaćuje. To za vriednika i biva tako; ali ih toliko idje s neke preuzetnosti, pak su poslije prisilovani vrnuti se natrag ili trpiti svaki jad! Iz grada se svašto dovuče. Vidite one kuće vezane jedna za drugu, one tiesne ulice; oh! koliko je to žalostno za onoga, koji je privikao na raznolikost polja i dubrava.

Koliko je zdravije na selu? Tamo je sve na prvobitnu. Kad se rodi diete ili tko oženi, kolika tu radost i veselje! Dok se radnik tuca od nemila do nedraga, težak je svedjer uskup, jedan s drugim plače i pjeva. Jest, težaci su vedriji, slobodniji, samostalniji, njihov je život pojednak, njihova najveća, najljepša i najsladja svečanost, crkvena svečanost! Dok po gradovih velika razlikost u svačem, čovjek od čovjeka zazire, bogat siromaha jedva iskrnjim pozdravlja, čovjek težak, jer mu uviek pod nogama i pred očima crna zemlja, o njoj misli; tako o radnji, plodu i rodu, što je vrlo ugodno, te što blaži i srdce tješi; dok u gradu biedniku već smakne s oka s običajem i sva ljepota divne prirode!

Sa sela i hrabreniji vojnik i birač sviestniji, i plaćalac tačniji i čuvar obćinskog imanja budniji. Nit ga pokvarila otrovna knjiga, nit opako družtvo; pak prirodnom svojom bistrinom lasno dokuči i zdravo sudi, jer svojom mišlju neprevrće dnevice, nego umuje o dobru mjesta i puka.

Da znate procieniti, kako je to liepo biti težakom posjednikom, koji ćuti dostojanstvo svoje, i koji kriepostno živi radi same krieposti. Takov sretnik priznaje, da mu sve bogatstvo od Boga, pa ga zato ono ni nekvari, jer ga je trudom stekao. Malo se njemu hoće, jer mu zadušito nije u veseloj prirodi i iskrenu razgovoru sa susjedom svojim! On je kao čuvar duša, jer se ostali puk unj ugleda kao u zrcalo, i sliedi liepe njegove primjere. Znajuć da cieli zadružni život sastavlja jedna mala obćina, crkva, učiona, gleda da se uzpostavi red, brine se za napredak, nastoji da stvori svaku udobnost, da probudi iz gluposti, zanemarenosti i predsuda, da zavlada prosvjeta, snosljivost i pravi život kršćanski!

Da je srećom u nas Hrvata takovih vlastnika u veliku broju, oni bi ciela mjesta, pak i cieli narod doveli na pravi put. I tad bi se sa sela prenosila čista i zdrava ćudorednost u grad. Zlo su upućeni oni, koji drže, da je trgovcu, što no se kaže, hoditi sa svietom. To nek misle i čine mali trgovčići, ali komu je do sreće, valja da ima sokolovo oko, treba da poznaje mjesta i ljude, da ima dobru upravu, pripravnost na svaku stvar i svaki zli dogadjaj, predvidnost, a najviše da poznaje ljudske strasti. Da su mu u redu knjige i trgovački dopisi, da poznaje više jezika, mjere, proizvode raznih mjesta, trgovačke običaje, pravila družtvena; da pazi kud i kako što prolazi, kad će što poskupiti, kad li se ciena oboriti; da bude bistar u pisanju listova, točan i vjeran u ispunjavanju pogodba; da neciganči u dobiti, da točno plaća, u jednu rieč, da bude čovjek, ako hoćete dobiti glas i povjerenje. Po ovom riedko je naći pravog trgovca isto kao i pravog umjetnika ili državnika, ali nije manje koristno i potrebito. Ima ih, koji s ogromnimi glavnicami nikad napred, pa reknu sve je do sreće. Nije, hoće se oštroumnosti, da se poznadu vremena, običaji i potrebe. U trgovini je čovječanstvo po sriedi, jer se tu hoće velike samozataje, pravednosti još veće, a ponajveće poštenja zlatnog! Trgovac je usilovan, da svoje stvari, pak i novac kad i kad povjeri osobam na daleko, pak siromahom i slugam! Treba dakle, da te osobe dobro poznaje i da se pouzda u se i u druge, čim biva, da gledajuć na svedjernu dobit, postane sebiradim. On pako zna, da novac prevarom dobiven, nevriedi, jer prevara vam malo hasni, za čas se spusti glas, ako ćeš i po novinah, ali to mine; nit se pravi glas steče, do samimi dobrimi proizvodi, točnošću i čistim računom. Koliko se pusta vremena izgubi, kad se u veliko cienka. Najljepše bi bilo

i najpoštenije reći, toliko i toliko; tako se nebi lagalo ni priklinjalo, pa bi hitra i bistra besjeda svjedočila poštenju trgovčevu. „Imate li to i to?“ „Imam“. „Po što?“ „Po to“. „Skupo je!“ „Za manje se nemože“. Svršen posao!

Dragi prijatelji, nigda vam neću prestati govoriti, da poštenja, iskrenosti, vjere i značaja u trgovini treba. U obće, bolje uspiju oni, koji s ničesa počeše, te kojim bilo tolike mučnosti prebrditi; jer motrenjem i izkustvom dopre se do dobra posla i pravog se života obrtnosti dade.

Čim ste izabrali svoj stališ, dragi prijatelji, odmah mu se priučite, zadovoljite se. Klica je prva svakomu nemiru sa samim sobom i neslozi s drugim u nezadovoljstvu sa svojim stališem i u želji kakva višeg dobitka ili posjedovanja. Zadovoljni ćete biti vašim stališem, kad smirite vaše želje i kad obuzdate vaše misli. Vi kažete, ja nemam zadosta! A je li to istina? Pamtite: malo je dosta onomu, koji malo želi. Težak se prodje sa malo žganaca ili kaše, pastir sa dva krumpira; dvadeset novčića dosta trudniku, a sto talira malo razkošniku!

Pijanac što više pije, više žedni. To vam se isto dogadja i s našimi željami. Danas zadovoljite jednu, sutra se stvore dvie, pa četiri, a nije toj pasjoj parici lasno doskočiti. Tako vam je nestašno naše srdce. Naš Preradović pjeva:

Ljudskom srdcu uviek nešto treba,
Zadovoljno nikad posve nije!
Čim željenog cilja se dovreba,
Iz njega mu do sto želja klije!

Da se mirno uzžive, treba omedjašiti svoje želje. To je sve do nas. Tko nema na izobil sukna, nek nosi kraće gaće. Tko nemože što bi htio, nek želi ono što može! Malo želite, malo će vam manjkati. Sveti Frane Saleski govoraše: „Želim malo, a ono malo što želim, želim za malo!“ Što manje potreba imate, slobodniji ste! Ja nevelju, da, kad možete, neživite po ljudsku, pak i da neuživate; al ako se siromasi rodiste ili postadoste, nejadajte se zato; osobito nemojte biti kao oni, što no će svašta počiniti, da mogu plivati u slasti i u masti. Blagoslovljeniji je komad hljeba mukom i trudom stečen i razdieljen u svojoj obitelji, nego li preobilan stol, za koji zasjedoste podlošću, zaniekanjem svojih načela, laskanjem, lažju, te priegorom poštenja vašeg ili supruge vaše!

Na svietu gorega bića nema, nego misliti, da svak bolje od nas stoji. Prijatelji, da budete zadovoljni, smirite se, nezamišljajte svega i svačesa, nedržite, da je svakomu ljepše

nego vami! O! da sam vojnik, kliče zanatlija. Nebih radio ništa, nosio bih se liepo, putovao bih, bio bih odlikovan! A vojnik naproti: Čestita li zanatlije! Stoji na svojoj kući, bavi se svojim poslom, misli za svoj porod, jede kruh dobiveni, nepreda od bubnja ni od puške. Tako svjetovnjak zavidi svećeniku, trgovac misli da je ljepše odvjetniku, težak da je drvodjelcu. A kad bi tko htio od trena do trena, da se promjene, promislili bi si vele, pak bi napokon ostali ono što su. Ili kad bi se promjenili, nezadovoljni novim svojim stanjem, opet bi prvašnje prigrlili! Težke muke, na koje se tužite, i uz ono su, što toli vruće želite. Riba je bodljikava, ali da u njoj kosti nema, nebi već ni ribe bilo. Jabuka je jabuka. Kad biste vidili u krojača odjeću kakva grbavca, rekli biste: „Uh! nespretna li je, jadna krojača, grdno li ima stati!“ A znajte, da je to on sve pametno po plećih grbavca omjerio.

Čini vam se, da ono što vi radite, posve je dosadno i grstno; na primjer: prevrćati zemlju, iznositi blato, mrčiti se po kovačnici, krvariti se po mesarnici! Kličete: Bože liepo li je činovniku; mislite da je onaj do neba, koji je uturio sina u kakav ured. Uprav to je jedan stališ, velite, koji neiziskuje velike glavnice, u kom se živi bez težkih misli, pa i bez velika truda, nigda bolje nego kad se državi služi. Ali i prije trebala je zato i terkakva glavnica, a tako vam je i danas kod nas. Kuće se naše starinske umetoše trošeć u odgoj činovnikovanju. A ipak taj je stališ, da čovjek lasno upadne u sto neprilika, pa da ostane i na sred puta, a kad kad i bez vlastite svoje krivnje. Pa što zar mislite, da je na većem dostojanstvu onaj, koji od zore do mrkle noći sjedi i sbraja, prepisiva i mota, nego vi koji krčite, kopate, tkete i trgujete?!

Onaj liečnik, što se vrza od jadnika do nevoljnika, uviek u kužnu zraku, koliko je puti zaželio život slobodnog radnika? Ipak prvi su stališi plemeniti zato, jer im nauk dostojanstvo daje. A nauk ga može dati i prostomu radniku. Dodje jelen na vrelo da pije, i ugleda sama sebe u vodi. Zamjerao svoje liepe rogove, a svojih se tanušnih i gubavih nogu stidio. U to nanj navale psi, a on u bieg! Noge ga izniele i sahranile, kad kroz jednu šumu bilo, zapletu mu se rogovi u granje, da ih nemogao razmrsiti i tako ga psi dostignu i razčupaju. Koliko i koliko su nam puti koristne stvari, koje preziremo, a na škodu nam one, koje u velike cienimo i njimi se nasladjujemo!

Dragi prijatelji, zapamtite da svako drvo ima svoj crvotoč, pa kako svak svoje jade ima, tako i dojedan stališ svoje

*

tuge i nevolje. Ali svak ćuti svoje breme, a za tudje mu deveta! To je velika slabost naša, da dobro onih, što ih nenavidimo, uzveličajemo, a nevolje onih, što bi ih žalit imali, smanjujemo! Kad lovci gonili zeceve, ovi prestrašeni u trku vikahu: „Mi smo najnesretnije živine, sve nas plaši!“ Tako trčući nagrajsaše na močvaru, na kraj koje graktahu žabe na miru. Kad oćutiše trku i zgledaše zeceve žabe se preplašiše, i na sunovrat upljuskaše u vodu, da se izbave pogibelji. Tad zecevi pomisliše. „Nu vidi, ima dakle živina, koje se i nas boje“. Nitko nije toliko nesretan, da nemože nesretnijeg od sebe naći. Umirimo se dakle!

Stoj u svom poštenju; liepa je ova naša izreka. Priložimo se našemu stanju, izpunjajmo svoje dužnosti što bolje možemo i budimo stalni u odlukah naših!

Napoleon I. šećuć na konju kroz šumu spazi nekog šumara, gdje radi i uzput vrlo veselo pjeva; pak će uzkliknuti: „Gle! Gle ga! Kako krvavo svoj kruh dobiva, a reko bi da je najsrećniji na svietu!“ Pak mu se približi nepoznan i upita ga: „Kako si tako sretan i veseo? Koliko na dan dobivaš!“ — Tri franka. — „Tri franka, pa to je dosta za te i za obitelj? Kako to?“ — Dà, gospodine! Sa tri franka nesamo da uzdržavam svoju ženu i troje djece, nego još i na dobit dajem i plaćam stare dugove. — „Nerazumijem. Iztumači mi to“. — Drage volje. Na dobit dajem novac, jer uzgajam svoje sinove; plaćam stare dugove, jer uzdržavam svoje stare roditelje. — „Vriedni čovječe, evo ti jedan napoleon, nikomu nekazuj. Ja sam car Napoleon!“

Tko će da poskoči na kakov veći stepen, nek si prije steče nezavisnost; to jest pravo i slobodu, da zagrli ono što ga volja, bez da se straši vjerovnika. Dug je težko olovo na noguh. Tražite da se popnete, ali nikad škodom vaše časti i slobode, nit ikad da ste se u ništa oborili. Vašim ste li obrtom doprli, da niste ni gladni ni žedni? Prvo neg bi posegli za čim većim, promislite dobro i pitajte sami sebe: Bili ono mjesto bilo za me? Hoćuli tamo srećniji biti? Kriepostniji?

Tražiteli sreću? Netražite bogatstvo, nego nezavisnost; nesrtajte za drzovitimi dobitci, nemislite, da ćete od časa do časa, dajuć se na lutriju, dobiti kakvu palaču, znajuć, da vas taj novac, što ga u ludo prosipljete, može spasiti od nevolje. Kažu da je sreća sliepa. Laž je; ona je onoga, tko ju uhvati i drži ju grčevitim naporom. Djelatnosti se hoće; dalje od nas kleta lienost i nemarnost; lienost, koja bi želila da nam

sve na noge dodje; nemarnost, koja sve čini istom tako, samo da bude.... Štogod činimo, ljudski to činimo. Tko neleti, nedoleti! Konj koji čeka mamuzu, nedobi obdulje. Djelatnost i uztrajnost treba da nas ravna, za koje neće biti s gorega podati nekoja pravila.

Prvo je, da se vrieme u veliko cieni, jer je ono stvar najdragocienija. Vrieme je, govoraše neki čestit čovjek, moje imanje, ali ga obradjivati valja, inače se zametnu troskot i svaka travurina... Nesamo da je vrieme novac, nego je nauk, usavršaj samoga sebe, čovječtvo! Jedna ura što ju svaki dan u tutanj izgubiš, mogla bi te učiniti pravim čovjekom!

Drugo, držte se reda u svemu! Kad trgovinu nalažete ili u škrinju stvarčice svoje spremate, dvostruko ćete složiti, ako ste sručni i od oka. Tako je sa snagom i vremenom.

Treće pravilo: činiti stvar po stvar, da se može za nju sasvim posvetiti. Tko goni dva zeca, jedan mu izmakne, a kadšto i obà. Pameću i novcem može se poduzeti hiljadu stvari, ali treba da se jedna dovrši ili ostavi, prije neg se druge poprimi, a ne da je nesvršena, pa da je se opet prihvaćati valja.

Četvrto, nikad neraditi, ni tamo, ni amo, nesmotrenošću i naglošću, koje su protivne marljivosti. Mnogi uprav mahnitaju, da prije dovrše, pa mjesto da započmu odkle im roditelji započimali, počimlju gdje ovi svršili: hoće da voće beru, bez da su sadili, kresali i zalievali.

Peto, nevrtiti se tamo amo, kad se što odredilo, nit odgadjati do sutra što se može danas. Danas je za mudra, a sutra za budalu. Ali se ti uztežeš, jer te je strah, da se prevariš. Tko se nerodi, nepogrieši, ali pogrieškami se uči, a tko se boji svakog oblačića, nek na put neide!

Šesto: nezanemaruj malih troškova ni sitnih poslića.

Sedmo: tko se prti do šta, čemu dorastao nije, pak promišlja težinu i način, kako će to ponieti, a medjuto skrsti ruke, neće se nikad s mjesta maknuti.

Osmo, da ste uviek započeli s mučnijeg kraja. Kad ste to shrvali, odahnut ćete, kao da ste svršili.

Deveto, nikad nečekajte zadnjega časa. Tad valja da prebrzite i sprtljate svakako; posao nevalja, a vi se izmučili. Naproti, tko uztrajno trudi, kako i koliko može, zdrav je i više uradi. Veliki morovodja Nelson, govoraše, da je vazda uspio, jer da je vazda u svakoj stvari četvrt ure prvo pripravan bio.

„Točnost je uljudnost kralja“, reče Ljudevit XIV.; a mi velimo, da je točnost dobro svakog odgojenog čovjeka. Tajnik Washingtonov, zakasniv jednom u svoj ured, izpričavaše se dobnikom. „Dobro, (reče mu hladnokrvno onaj veliki čovjek) ili vi promienite dobnik, ili ću ja naći tajnika.“

Deseto: svaku stvar činite nesamo djelatno, nego i umno; jer je to svojstvo, koje luči čovjeka od živine, divljaka od pitoma. Voda, koja močvarami smrdila, sad kreće strojevi; dim postade parom, plin svietlom, munjina proizvadja čudesa, rukotvorina sijaset od svake stvari. Od krepala psa, eto dakle dlake za naslonjače ili za odeblju tkaninu, a kože za papuče. Donapokon i meso služi. Konj još bolje; izvrstne su strune njegova repa, a od papaka se tvori crna boja ili modra; živinica što se u konjskom otruhnulu mesu zakoti, služi za méku na udicu. Od vola ništa utaman nepodje. Osim kosti, meso proda mesar, a od krvi se vadi glinac, koža se ustroji i postane vrlo dobrom. Najprije se ostruže dlaka, koja se upotrebljuje za debele privjese; od nogu i papaka čine se puceta i druge stvari; napokon, voda, kojom se koža stroji, prodaje se za natapanje vrtova.

A miši? Ima tko i njih lovi, pak ih liepo prodaje, te osim mesa i kosti, i njihova kožica za rukavice služi. Kovaču su opadnine gvoždja na smetnju u kovačnici. A to služi bolje od najtvrdjeg kamenja za gradjevine, osobito za učuvati se od vlage. Nekoč se ugalj za ništo drugo upotrebljavao nije, nego za gorivo. Sve druge mrvice i otresine bacale bi se u rieku. Stalo se o tom misliti, počelo ga se taliti i tako se stvorio plin. Po isti način lučbenim kušanjem došlo se do velezanimivih i koristnih odkrića; tako da od stvari, koje na oko ništa nevaljaju, pače su i smradne, ljudi najkrasnije urese izvode i najugodnije mirise gotove. Što je gore od izmetina? Ipak nadje se tko to liepo sakupi na hrpu i u kakvu rupu sbaci da izagnjije, pak eto liepa gnjoja; a drugi i još veću korist od toga vadi, razbirajuć razne slučenine. Od šta je papir, što li se od njega pravi? Komadja razbijenih stakala vrate se u tvornicu i opet se iz njih sačinjaju najzgodnija i najljepša posudja. Tako i od razbijetina i prelomina željeza. Od komadja kupa, plitica i drugih posudja, čine se opeke, tvrdje neg od sasma nove gnjile. Kupe se krpe, i od njih istih se vade boje, što za druga mastila služe; neke se operu, ovlače, tku kao sukno preveć male ciene; pa opet se od drugih papir pravi, koji sastoji od postava i konopljika.

I krpami se na velike trguje, ima toga krcata skladišta, da nevjeruje, tko nevidi, tako da neka mjesta udaraju carinu na to. Još se veća korist vadi iz kosti. Dok su svježe vare se i vrlo su hranive, pak se još vadi debelina za sapun; ili se stuku i s ugljičnom kiselinom najbolje plodove proizvode. One su sastavljene od vapna i pranika, ter kad ove dvie slučenine razlučiš, imaš pranika za žigice i poljotežanje. Zapališ li ih, stvori se crn dim! Služe mjesto bielokosti za svaku radnju i nakit. Vidite: toliki gradovi, mjesto da plaćaju, tko će im puteve mesti, njim se plaća za dobiti pravo na to! Tako grad Amsterdam vadi iz toga svake godine preko 50.000 forinta. Za blato u Parizu god. 1823. imalo se 75.666 franaka, a god. 1845. 500.000, danas pak dvostruko više.

Što je grstnijeg od gnjojišta? Da se narod sačuva od zloudarnih mokrina, razvele se silne odtoke, koje bi sa svih strana grada primale nečist u se, pak raznosile u rieku ili u more. Koliko piramide Egipatske i nasipi Babilonski, toliko su glasoviti silni odtočnici Rima, Pariza i Londona. Ali bi se tako usmrdile vode, iz kojih bi opet smrad izhlapljivao, da bi iste ribe crkavale; plinovi bi se po zraku razvijali, a vodi bi se nakupilo gnjoja, da u samom gradu Londonu, u kom je preko tri milijuna stanovnika, procienjen bi bio preko 50 milijuna na godinu. Sad se ustrojila velika družtva, koja sve upotrebljuju za gnjojenje zemlje, pak tolike dobitke vade!

Ovo sam htio reći, da kažem, kako ništa suvišna neima na svietu, pače, kako čovjek može svaku i najsitniju i najogavniju stvar okrenuti na svoju korist.

Jedanaesto: Što ikad manje možemo od vlade prosimo; pomoći velike nikad od nje nit ištimo nit čekajmo! Zakoni i dobre uredbe za obrtnost osjeguraju ljude i njihova dobra i svakomu daju da napreduje, koliko hoće. Nek nam nevežu ruku, mi ćemo ih pružiti kako i koliko bolje ćemo znati i moći.

Dvanaesto: Uvjerimo se, da nema stališa, u kom se nebi moglo dobra učiniti. Jesili bogataš? Ajde, ukaži se, pomažuć obrtnost, nagradjujuć kriepostna djela, tješeć siromaš!.... Jesili zanatlija? Nastoj grčevito, smrtimice nastoj, da se odlikuješ izmedju svojih vrstnika; nastoj na bolje, nek nije svedj na istom! Jesili trgovac? Da si čist na pogodbi, točan u plaćanju; plemenit, pomažuć bližnje svoje, nedajuć se na zakupine, gdje te doteći nemože... Jesi li vojnik? Izbjegni sili i kazni, brani javni mir i sjegurnost, čuvaj poštenje svoje i tudje. Jesili književnik? Glasi svaku koristnu istinu, ljubi

svoju braću, pomaži narodu, kažuj, koliko je liepa i sladka sloga i moć pravednosti.

Vrhu svihststališa tražimo onaj pravoga čovječtva. U bilo kojoj dobi i stališu, koli mužko, toli žensko, svak može činiti, da mu se dobra hoće, može pomoći drugomu, slabu i podvrženu, može biti pošten. Do toga će se doći, i blaženstvo će to biti, ali samo tada, kad se zapamti dobro, da ova zemlja crna nije otačbina naša, da nas vječna pravda čeka i da se do nje dolazi trnovim putem mučnosti i samozataje. Čovjek je slab, ali ga Bog kriepi, te uzdrži svaku slabost, koja se na svetu njegovu milost naslanja. Život je kao more, koje čim se u zrak uzvije, nije već slano!

RAZGOVOR XVIII.

Težkoće. Veleum. Uztrajnost.

Što u prošlom razgovoru izrekosmo, to je za svakoga. Ali ima tko želi i neodoljivo želi, da se odlikuje, da bude nešto izvrstniji, da se takmi s velikimi muževi, dobrotvori čovječanstva i domovine, koje suvremenici blagoslivlju a spominje potomstvo. Pa zašto to čovjek nebi mogao? Pa zašto to svak nebi mogao? Htjeti je moći, a ovi su razgovori pravi nagovori, da se uzdate sami u se i u druge.

Težkoće čine ljude kao i oluje mornare. Naša je rieč: „U dobru je lahko dobro biti, na muci se gledaju junaci!“ Jedan koji posrne, pà se ipak nepognjuri, nego opet junački poskokne, bolji je junak od onoga, koji još na ništa nenagazio. Tko kaže da to i to nevalja, onaj će znati što valja. Težkoće su porodile najveća poduzeća, najslavnija odkrića i najčestitije misli. Neuzpe se do vrh Gore Maslinove, tko se nezaputi preko Kalvarije. Vjetar čovjeku slabu zavihori kabanicom, a junaku samo ljeti ona može spuzti. Bez borbe nevriedi pobjeda. Čovjek na sjeveru u vječitoj je borbi s mrazom i ledom, u vječitoj muci, da zemlji izmami ploda ili šta inog za svoj obrt. Sicilijanac, Afrikanac izvale se prama suncu, a zemlja im sama u njedro sasiplje svako božje blago.

Nego, ja nisam bogat! Toliko bolje. Riedko je bogatstvo s pravom slavom. Mladić bogat, videć da mu je sve ravno, u muci se nejači, spava na mehkih dušecih, drugog posla nema nego jesti i šetati; pak mu tako sve dosadi; dok siromah, komu je tražiti sreću u svietu, valja da uz vodu pliva, gdje mu glava, tu mu hrana, pak treba da se uzda u se i u svoje sile.

Neki se plemić podrugivao biskupu Fléchieru, da je za mladosti bio sviećar. A biskup mu odpovrnu: „Da se vi budete rodili, gdje sam ja, još biste sviećarom bili.“ Mihajlangjeo Buonarotti, pošto je postao slikarom, rezbarom, naj-

marom velikim i glasovitim proti volji otčevoj, te namjeriv se na sliku nekog slikara, koji ju za plaću naslikao, reče: „Taj nigda uspjeti neće kako valja, dok god gledao bude da se obogati.“ To se isto može reći o mnogoj knjizi, koju se za dobit napiše. Slikar Spagnoletto, kad se je bio slikarstvom obogatio, da je mogao živiti kao mali kralj, odreče se bogatstva, da može koji dan provesti u liepom i omiljelom trudu.

Englezki slikar Martin uprav je glad podnašao. Neimao nego jednu liru, pak je štedio, jer bila nova i liepa, ali napokon bio je prisiljen da ju za kruh potroši. Razstao se zadovoljan s kruharom, kad evo ti ga ùput za njim, grabi mu kruh, baca mu liru, da nije prava. Ipak on tvrd i postojan, napred ter napred, dopro dotle, da je u Londonu izložio prvu svoju sliku, koja ga diže na veliki glas.

Koliko ih od prostih radnika postalo pravimi umjetnici! Slavni graditelj englezki Jones bio s početka drvodjelac. Tintoretto bio mastilac, slikari Caracci i graditelji talijanski Fontana bijahu zidari; Antun Canova kamenar; pa svi postali glasoviti umjetnici. U radionici jednog zlatara u Pistoji radio mladić, koji čim bi čas vremena prosta uhvatio, mjesto da s drugom djecom mahnita, osamio bi se i čitao Euklida, Vitruvija, Bibliju i Danta. U svetac pak ili na večer risao bi i svakakve prilike gnjilom izvadjao. I tako u tom napredova, da se je ovjekovječio, podignuv osim mnogih drugih sgrada kubu hrama Florentinskoga. Bio to Filip Brunelleski. Prije njega Giotto pasao ovce, i pasuć po zemlji čantrao i izvodio sad ovcu, sad više uskup janjaca, i postade uskrisiteljem slikarstva u Italiji. Petar Perugino započe u takvom siromaštvu, da ni postelje imao nije, već je na škrinji spavao; pak od straha, da opet nebi spao u nevolju silimice odluči da će postati pravim umjetnikom, govoreć, poslije tuče i sunce ogrije, pak da po liepu vremenu treba kuću sagraditi za ružno. Ticijan je počeo slikajuć jednu gospu na stieni svoje sobice, i to sokom iz trava izažetim. Canova najprvo je učinio lava od masla i na stol ga iznio. Petar iz Kortone živio je o milostinji, te jedva izprosio komadić kruha do Florence, nepoznavajuć nikoga, do jednog suvremenika poslužnika u kući stožernika Sacchettia. S ovim se hranio i spavao, zadovoljan, pače blažen, što može razgledati čudovišta umjetnosti po onom gradu, koja bi on kašnje slikao po stieni gdje je spavao. Ugleda to kuhar kućni, začudi se i kaza stožerniku, a ovaj mu namah odredi podporu i posla ga u Rim, gdje se proslavi i obogati. Sudoper na dvoru francezkomu bio Ivan Krstitelj Lulli Florentinac, koji izidje glasovitim glasbotvorcem. Luka iz Robbije, prosti lončar, radeć u gnjili, iznadje način bojadisati ostaklicu, tako da njegove radnje u ovoj vrsti trajnije su od platna i mramora. Palladio, siromašan radnik u Vicenci, postade najslavnijim graditeljem na svietu, kad ga Juraj Trissino upozna i na nauk posla.

Newcomen, Watt, Stephenson, slavni u iznašašću i uporavi strojeva parnih ovako započeli: Prvi bi kovač, drugi zanatlija, treći ognjar, te ovaj posljednji da bi mogao koju knjigu kupiti svu noć bi krpao postole svojih drugova. Rikard Arkwright Englez (1732—1792), brijuć u jednoj konobi stao praviti nekakve strojeve i dopre dotle, da je iznašao onaj stroj, kojim se pamuk prede; najprvo se počelo bilo na ruke, zatim konji a najposle parom. Strašno udarili nanj radnici, koji su živjeli od predenja i sve mu skrhali, a ni trgovci nehtjeli znati za njegove proizvode; ali on tvrdo napred, usavrši svoje strojeve, stade raditi na veliko i proizvodi mu bili od najboljih pa i najcienijih, te tako utemelji onu silnu tvornicu rukotvorina, s kojih Englezka postade prvom na svietu. Drugi stao da parom tke pamuk; Peel iznadje kako da ga valjkom uobličuje, a god. 1803 imao je po svojih tvornicah preko 1500 radnika i ostavi više od 10 milijuna samomu svomu prvorodjenčetu, koji je poslije izašao glasovitim državnikom. Ilija Howe, rodjen g. 1819 u Massachussetu a umro g. 1868, iznadje šivalo. Dječakom radio je kod Lowella u Cambridgu, pak u Bostonu. Puno razmišljao o tom stroju, ali mu siromaštvo priečilo sve do god. 1843, dok nenašao čovjeka, koji ga nešto pomože. God. 1845 mogao je svojim strojem već ušiti jedan rub, nego spao na velike muke, tko da mu taj stroj primi; na veće nego dok je stroj našao. Kad mu i to za rukom pošlo ode napred kao nitko drugi. I u bogatstvu bijaše pravim naprednjakom. Bio je izmedju prvih u ratu za združenje i protiva robstvu: samohoć srnuo je na poprište, podpisivao na hiljadu dolara za dobre svrhe, miešao se i vojevao kao prosti vojnik nehtijuć biti pukovnikom. Kad jednoga dana ponestalo novca, ode on k majoru i dade mu koliko trebalo, a on primi plaću kao i drugi vojnik.

I dokazano je da sva velika i koristna iznašašća nepotekoše sa sveučilišta ili kraljevskih zavoda, već iz podzemljušica; nit su veliki izumitelji hodili u svili i zlatu, nego bili u svedjernu trudu i prahu. Prosti mornari odkrili tolike nepoznate krajeve kao Baffin, koji je odkrio zaljev po njemu

nazvan. Španjolac Magellan proveo brodovlje do kraj Amerike god. 1519 i kroz tiesnac, koji je prozvan njegovim imenom, udje u južni ocean, ali ga tamo ubiše s mnogimi njegovimi drugovi, i oni što su pobjegli, velikom se mukom dočepali Španije, poslije pošto su prvi obišli sviet. Neznatan bijaše izmedju njih mornar Antun Pigafetta, koji je bilježio svakodnevne potankosti velike vriednosti. Cook, koji je toliko pustih krajeva najnovijega svieta odkrio, djetetom je služio u nekakva trgovčića. — Ali reći će tkogod, ja nemam, da me tko uputi, da me podupre. Tko se sam podignuti nezna nek se u drugoga neuzda. U staroga Grostesta, biskupa Lincolna, neotesanac i bezposlica brat iskao pomoć, da bi on postao kršnim čovjekom. A on mu odgovori: „Brate moj ako ti se je slomilo ralo, ja ću ti ga napraviti, ako ti pokrepaju volovi, kupit ću ti druge, ali te nadjoh govedarom, pa se bojim da ćeš i ostati govedarom."

Čovjek ima zgodu, samo nek je on spravan nju uhvatiti, i odlučan njom se okoristiti. A to mali broj zna. Hrdjava peračica samo nikad nenalazi zgodne mlatače. Ferguson jednom malom britvicom izdjelao je zamjerne stvarčice, izmedju kojih jedan vrlo točan dobnik od drveta. Galileo Galilei odkrio Perunove družice zviezde jednim zornikom kakva bi danas jedva našli u tlakomjerca. Jedan bridnjak, jedna leća i jedna ljepenka Newtonu dosta bilo, da sazna sastav svjetlosti i sačin boja. Benjamin West prvi svoj kist učinio od mačjeg repa. Franklin izumio munjovod jednim repastim papirom, koji je u zrak pustio s jednim rtom od kovi. Roditelji Joakima Rossinia bili puki siromasi, a on najslavniji skladatelj talijanski novijeg vremena. Umre dostojno oplakan god. 1866.

Sin nekog Soanskog drvodjelca postade jednim od najvećih papa, imenom Grgur VII. — Adrijan VI. sin siromašnog brodograditelja dobio bezplatno mjesto u nekom zavodu i stao da sbiljimice uči. Po svu noć učio pri svjetlosti, što mu iz vana žmirukala kroz malahno okno njegove tiesne i jadne sobice. Neko mu dade koji novčić da si koju knjigu pribavi, i on uči, te uči, dok kroz ostala crkvena dostojanstva bje postavljen učiteljem Karla V. i najposlije papom umro. — Srećko Peretti prasad čuvao kad ga stric fratar u manastir uze, izuči, stupi u red, ter malo po malo postade onim glasovitim i slavnim papom, kakav je bio silni Siksto V. — Grgur XVI. bio je fratar iz nizka roda, kako je bio i Ganganelli pod imenom Klimenta XIV. Tako Mazarin, Ximenes, Mai, Mikara i drugi iz nizkih poro-

dica postadoše stožernici i ministri. Mezzofanti radeći u Bolonji sa svojim otcem drvodjelcem slušao predavanja bližeg učitelja, pak nešto naučio latinski i tako se našao sklon na jezike, da ih je do 78 poznavao. Umre stožernikom. — Walter Scott je bio prepisačem kod jednog odvjetnika, te tako stekao i novca i vještine, da je poslije postao glasovitim romanopiscem. — Bio pisarom i onaj čuveni Layard, koji je nedavno odkrio spomenike Ninive i Babilona.

I kad nesreća zateče nevalja klonuti duhom. Hvaljeni Izak Newton, kad mu izgorilo sve što tolikom pomnjom za više godina bio napisao, puno je trpio, al opet nesdvojio, nit klonuo, nego radio i svoj cilj nepromašio.

Ni bolest odlučna čovjeka nemože sasma satrti. Glasoviti mudrac Pascal bijaše svedjerno boležljiv i predljiv, pa ipak bio dubokoumnik, kakovih je po malo, te i radiša smrtni preko svega svoga kratkoga života. Piše Jakov Leopardi, Talijanac, da nikad u svom životu dneva nije prošao, da ga što nezaboljelo; a sasvim tim izmedju prvih je talijanskih pjesnika osobito glede oblika, prem jadnik velikog sažaljenja dostojan sbog crne njegove sdvojnosti, koja ga prije vremena diže s ovoga svieta.

Nebi na muci junaka do Kristofora Kolumba. Kazasmo, kako on velikim motrenjem zaključio, da zemlja ima biti okrugla i da i s druge strane ima stanovnika, te da bi se tamo moglo doploviti. Mornari njegovi drugovi mu se podrugivahu, veliki učenjaci i mudraci ga sažaljivahu toliko, da ga prozvaše ludjakom. On u tom tvrdokorno i svojeglavo uztraja; očitova Genovi, svojoj otačbini, da će poći za ta odkrića, tako Mletcim, tako Portugizem, Englezom, Španjolcem, pa mu nitko ni nepovjerova, kamoli da mu pomože. Napokon jedan ga fratar uvede k Izabeli kraljici Španjolskoj i ona mu dade tri broda, te sa 90 ljudi na 3. kolovoza 1492 ode da traži novi sviet, kad mu se ciela Europa rugala i smijala. Napred, napred, nesta mu kopna. Kolumbo bdio na sjevernicu, i vjetre i zviezde, da zna gdje su; svedjerno izgledao kopno, i kopna nema. Družina mu se izmori, stala vika nanj, da ih je izdao, da će se izgubiti, i htjedoše njim u more, ako neokrene na se. Kolumbo ih smirivaše, tješijaše, uvjeravaše i moljaše Boga. Dva im mjeseca preko glave projurila na toj pustoj pučini; 2100 milja odalečili se od zadnjih otoka, dok nebio Kolumbo prisilovan obećati smutljivcem, da ako do tri dana nebi kopna ugledali, vratili bi se nazad! Zašlo prvo sunce, nema ništa; zašlo drugo

ništa, ali zorom trećeg dana ugleda se nešto, stala vika, kopno, kopno, pa svi oko Kolumba popadali i lievali suze od radosti, klanjajuć mu se i proštenje pitajuć, a ujedno čestitajuć velikoj slavi njegova imena! Tako bi našast novi sviet, nepravedno prozvan Amerikom po nekom Amerigu Vespucciu. Tamo se našli drugčiji ljudi, stabla, zvieri i proizvodi. Ovim nisu prestale muke Kolumbove. Što li ga on nije pretrpio, dok je zauzdao pohlepnost svoje družine, dok je pripitomio i prosvietlio tamošnje divljake. Pa nu vidite, kako ga jadni njegovi zemljaci nagradiše! Kad je dovršio treće svoje putovanje bje u verige stavljen i tako doveden u Španjolsku, gdje u siromaštvu umre na 20 svibnja 1506 i zaželi, da one iste verige ukopaju s njime, kao da je htio potomstvu kazati, kako nagrada velikih i plemenitih čina nema se čekati od ljudi, nego tražiti u saviesti i u Bogu.

To je po božjoj, da su svi velikani, svi dobrotvori čovječanstva, najviše pretrpili i najgore im vraćeno. Nas pak puno tješi i veseli, kad vidimo da i naša Hrvatska, osim proslavljenog koplja i mača darovala znanosti i umjetnosti znamenitih ljudi kroz sva stoljeća. Silni je polet umjetnosti bio tečajem petnaestog i šestnaestog vieka, dok svoj vrhunac postiže Mihajlangjelom i Rafajlom. Ovomu sjajnomu razvitku i poletu i Hrvati udieliše nekolicinu pravih umjetnika, koji u tada sretnoj Italiji proslaviše svoje ime. Ovako o tom Ivan Kukuljević: „Zemljište hrvatsko, pogaženo tada na sve strane turskim kopitom, nebijaše prikladno, da se na njem razvijaju liepe umjetnosti. Velmože hrvatski uz čitav narod prolievahu krv svoju za slobodu domovine, a tko je ćutio volje i dara, da se posveti umjetnosti, morao je ići pod sretnije nebo talijansko, gdje su se talenti zlatom plaćali i velikimi častmi obasipavali. Tako i zbilja nalazimo u petnaestom i šestnaestom vieku mnogo Hrvata u Italiji, koji su si na polju umjetnosti stekli liepo mjesto“.

I naš Jure Glović, prozvan Klovijo, poput svih velikih umjetnika, tucao se od nemila do nedraga, noseć u srdcu svoju Hrvatsku i imenom se Hrvata ponoseć, a ljubeć svoju omiljelu umjetnost, kao svi pravi umjetnici, zaboravio na se, i siromahom umro taj veliki sitnoslikar! Na utjehu i slavu svomu narodu nabraja životopisac Klovijev još nekoliko umjetnika naših iz dobe prije ili za života Klovijeva. Evo ih: Graditelji Lucijan Martinov Vranjanin i Jure Matejev Šibenčanin, od kojih prvi sagradio veličanstvene palače kralja napuljskoga i vojvode urbinskoga, a drugi obćinsku logju i krasne portale crkava sv. Augustina i sv. Franje u Jakinu. Vajari: Ivan Duknović Trogiranin, Nikola Antunov Slovinac (Schiavone) nazvan Dall' Arca, i Jakov Statilić Trogiranin, bivši vajar kralja Matije Korvina, sačinitelji i uresitelji grobova pape Pavla II. u Rimu i crkva bl. Jerolima Gianella u Jakinu i sv. Dominika u Bolonji, kao i palače vojvode toskanskoga. Drvodjelac Sebastijan Rovinjanin, nazvan Schiavone, učitelj Damjana od Bergama i rezbar prekrasnih stolica i ormara crkve sv. Marka i duždeve palače u Mletcih. Slavni slikar tapeta i vezilac sa svilom i vunom Luka Slovinac (Schiavone) nazvan prvakom i učiteljem veziljstva u Italiji. Kovači medalja: Pavao Dubrovčanin, suparnik slavnoga Viktora Pisana, radeći s njim u Florenci i Urbinu, te Franjo Lovranin (Laurana) radeć u Italiji i Francuzkoj. Zatim posudari i uresitelji majolika u Perugji, Stjepan i sin mu Juraj Schiavone. Izvrstni bakrorezbari: Martin Rota Kolunić i Andrija Medulić Schiavone, oba iz Šibenika, radeć u Mletcih i u Rimu. Nadalje znameniti slikari: Gregur Dalmatin Schiavone, Bernardo Porečanin, Jerolim Pacchia, sin Ivana Zagrebčanina, Jakov Pisbolica, Andrija Schiavone itd. radeći u Mletcih, Padovi, Sieni, te napokon neumrli sitnoslikar Jure Glović, nazvan Julio Klovio. Milo je nam, kad sretamo darovite sinove naroda našeg, koji se proslavili u liepoj umjetnosti. To nam budi poticalom, da u nas i ta živa iskra jošte tinja, da smo mi od svete promisli nadareni liepimi darovi, te da ćemo unapred popuniti akobogda u slobodnoj Hrvatskoj ono, što nemogosmo, kad bijasmo na braniku lukavog i neharnog zapada. Hoće nam se samo sloge i volje. A kad svak za boljim teži, onaj će najprije do cilja doći mimo svih ostalih, koji se na vrieme zaputi pravim putem, pak se svom dušom daje za onim, za čim je pošao. Treba omjeriti jednu svrhu u budućnosti, promisliti dobro što se želi, i možno li je to postići; pa se nikad preveć u svoj um neuzdati, uviek računati na protivnosti neslućene, te se oružati muževnošću, ustrpljenjem i ustrajnošću. Budućnost je onoga tko nadvlada. Veleum nije nego svedjerno motrenje iste stvari. Tko uz odlučnost sdruži i uztrpljivost, taj može biti stalan, da će prije ili poslije uspjeti i pobrati plod svoga uma; a tko je uman, a ustrpljiv nije nit odlučit, bolje bi mu bilo, da ni uman nije, jer je poput stabla bez korena.

RAZGOVOR XIX.

Poštujmo vlastničtvo u svem i svačem.

Moje i tvoje; kako su ove dvie rieči malahne tako su lasne i izgovorne; a svačemu se prilažu, pletu plodove posvuda, bez kojih nebi bilo mira ni sigurnosti. Tvoje zagradjuje kuću, polje, ženu, sinove, sluge, pokretnine, bogatstvo i siromaštvo moga susjeda, i ja nemogu nastupiti niti se mašiti, pa niti zaželiti, jer nebih htio da on navali ili poželi, što je ogradjeno mojim. Siromaštvo nemože izpravdati lupežtva, i siromah lupež dvostruko je nesretan.

Nekomu je kao ništa, da ubere tudjeg voća, usječe šaku drva, utrgne rukovet zelja. A recite mi jeli to vaše? A da tko vam ukrade? Jedan sami klas s livade vašega susjeda, jednu jabuku, jedan grozd u njegovu vinogradu nisu više vaši od iste cjelokupne njegove ljetine. I nemojte mi reći, ah! što je to, mala stvar. Kad bi svak tako mislio i govorio, nebi bilo ni žetve ni jematve, Jest, znam, kakó je gladnu i žednu, kad se priugodi uz sladko voće, koje će možda i izgnjiti i suviše ga ima, ali se hoće junačtva za kriepost, a Bog ga iziskiva od siromaha, i s toga ga potrebnim učinio i mukami udario, pa ga pomaže, da podnosi što bi rekao, da je nemogućno!

Dokončala se borba, a on čiste savjesti i većeg zadovoljstva nego onaj, komu nebilo do borbe. Osobito molim i preporučujem, koliko ikad mogu, da mladji nediraju u tudje, dlake, perca, igle se tudje čuvajte! Vi biste se te napasti oslobodili, samo da promislite onaj stid, koji će vas obasuti, ako vas lupežom odkriju. Da bi tamnice progovorile, kazale bi, kako većina nesretnih prebivaoca počela kradnjom najsitnijih stvarčica. Što bi pak rekao onomu, koji iz kuće iznaša, i isti novac krade starijemu? On je gori od razbojnika, jer razbojnik meće glavu u torbu, a ovaj na vjeru nosi. A ako što nadjete? Čim nije vaše, dužni ste vratiti. Da budete to vi

izgubili, vi biste želili, da vam se povrati; jeli istina? Pomislite kako je onomu tko to izgubio; trčite, izpitajte čije je, veselite se gdje ste ga obradovali i s njim se sprijateljite. — Ja jednom nadjoh novčić; učinilo mi se kao ništa, odredih, da ću ga dati siromahu, koga prvog sretnem. Ali moja mi mater zapoviedi da tražim, čije je, pa da ga njemu dan. Kad dodjoh, gdje ga nadjoh, vidim curetka, koje se vrti i plače, tražeć taj novčić jedincati, za koji imalo kupiti zerku brašna bolestnoj majci.

Diram u tudje vlastničtvo, nesamo kradué ili varajuć drugoga, nego jošte kad ga i u najmanjoj stvarci priečim; kad što zadržim ili sakrijem, kad škodu ma bilo na koji način nanesem, na primjer: da komu usječem granu, razvrnem vrata, ogrebem sud, pogazim usjev idué u lov. Diram u vlastničtvo kad pritajim ili osujetim čije pravo, a da se on i nesieća, na primjer: da primaknem mejaš, da lukavo skrijem mahne one stvari, koju prodajem ili promjenjujem; ako iziskivam više nego valja, ako razkinem ili sakrijem pisma o prodaji ili kupovini, ili neću da to posvjedočim; ako udaram na posjed razloge, koje poznam za neistinite, ili zamećem pravdu samo zato, da suparnika prisilim na nagodbu. Diram u vlastničtvo, kad komu priečim obavljati svoj obrt, makar mu to i nenanielo škode. Vlastitost čovječja jesu i njegova umna poznanja i odkrića, do kojih dopre. Ako su ova zadrugi koristna, izumitelj čini dobro kad ih očituje svakomu na uhar, ali je opet pravedno, da ga zadruga i nagradi. Nego prečesto s nenavidnosti mrženi su, zanemareni i dopokon progonjeni izvrstni muževi. Nejednakost umnih darova najmanje je trpljena. Mi se te nizkoće čuvajmo, pače častimo tko bolje od nas znade i nastojmo, da se i mi okoristimo, te mjesto da te dičnike sustavljamo na čestitoj njihovoj stazi, podupirajmo ih sborom i tvorom Neko iznadje stroj, kojim se oblakša i množi radnja, n. pr. krosne, koje predu i tku lan. Naravno na gubišu su oni, koji prije dobivahu na kudelji i običnih krosnah, ali imadu li razloga da nenavide izumitelja? Nisu li to i oni mogli iznaći? Nemogu li se dati na što drugo? Po svaki način onaj izumitelj ne samo što je pravo imao iznaći, nego i zaslugu ima, što je uporavio stroj, po kom će siromah čovjek cienije smirivati ljute potrebe svoje. Dira mi u vlastničtvo onaj, koji nepoštuje moj život umni, kojim ja za istinom težim; kadno me krivo uči, ili me prieči, da do istine nemogu doći. Vriedja vlastničtvo onaj, koji mi u glas i poštenje dira. Dobar glas podaje zadovoljstvo i korist. Kad ti drugog ocrnjivaš, ti si

lupež, koji mu krades mir i dobitak, koji mu kvariš vlastničtvo njegovo.

Poštenje je najveće bogatstvo; tko ga uzčuva, pa sve izgubio, tješi se da se opet podići može. Ali je poštenje kano mladost, prodje li, izgubi li se, nevraća se više, nit ikakvo blago ovoga svieta može poštenje nadomjeriti. Taknuti koga u poštenje, gore je nego u imanje; ako činiš još lažno, tad si podli klevetnik, ako na nikakvu temelju i bez potrebe, opet si podli zloriek. Kod Rimljana bi žigosali na čelu krive osvaditelje i klevetnike.

Zlorieci se trpe, jer ljudi vlada živinska naslada, kad se što ružna o drugom govori; no ipak su grstljivi i onim, koje oni drže da u velike zadovoljuju. Ima ih, da im je jezik oštriji od sablje, a otrovniji od zmijskoga; uviek zlo o drugom, a kad što dobra o komu čuju, snužde se, izpresjecaju razgovor, zaspu svojim: ali, ma, no..... Neki se pretvaraju; sve dobro, sve liepo, sve pošteno, a čim se tko od družtva odaljio, za njim svako ruglo i pogrdu. Čim što hrdjava o kom saznadu, razglase, pak i najplemenitije čine prikrivaju crnim plaštom, tumačeć na svoju, izvrćuć na sve strane, samo da drugog nepohvale. Takovi su užasom svakomu družtvu. Još je grdja ona skrivena zloriečnost, kadno se nesretnjak okolo tebe uvija, kadno te sažaljuje, miluje, na nepravdu se srdi, a onamo njegova medena usta taje grozotu otrovnog mu srdca. Jao! dotle se dodje, da se oskvrnjuje sveto ime prijateljstva, samo da se lašnje drugomu jamu izkopa. To grozno licumjerstvo pretvorilo ljude u paklene duhove. Pa još se misli da nije griešan onaj, koji raznosi, što o komu čuo. Obično se reče: kažu, govore, hoće reći, neki misle, pripovieda se, i na ovaj se način vrlo može škoditi, pače težkih neprebolnih rana zadati. Mrmošar je nepravedan, čim stane poviedati ono što nije, uzročnikom je neslogi i mržnji. I sama jedna rieč u vjetar bačena, znate li vi kakovih petljanija poroditi može? Isto je to, kao kadno tko s vrh kakve planine obori bolvan; jeda li on zna dokle će se skotrljati? Dragi prijatelji, zloriečnika i opadača bježite gore nego lupeža ili razbojnika. Kao što ću dakle pomno čuvati svoju čast, nepočiniv nikad sramotna djela, tako nikad zla neću reći o drugom, pače ću uviek tražiti i braniti istinu, te prvo nego bih što kriva izrekao, misliti koli je lasno nanieti škodu, a mučno to popraviti. Brzoriek se uviek pokaje. Čitao sam u sv. pismu: „O gospode! uzčuvaj me od pržeće žerave i zloriečna jezika!“ Ja drage volje vjerujem dobre stvari, što

mi kazivaju o kakvu momu znancu. Čujem li šta zla? Pitam, jeli to sbilja tako, jesili ti to vidio? Pa to je često dosta, da se zli jezici ušutkaju. Ako tko trzimice hoće da mi što dokaže, ja se spomenem da kadšto i najbolja se svrha tumači krivo, te rečem: trebalo bi čuti, kako i drugo zvono zvoni, i tako nastojim opravdati okrivljenika. Najposlije ako se čin neda zaniekati, niti namjera opravdati, sažalim griešnika, gledam da ga popravim, a medjuto se čuvam, da nebih već kad o tom prosborio.

To što u prostom razgovoru, vriedi i za knjige i listove. Sramotan je onaj, koji navlaš po novinah laži prosiplje, a nesretnjak, koji ozloglasivanja na javu iznosi. Jadna je ta zadruga, koja trpi da se svega i svačesa tiskom provlači i duhove jari. Krivo se danas tumači, da je svak slobodan misliti i pisati što i kako ga je volja. Laž je to; pače družtvo pravo imalo bi smrskati zabludu, da se neširi, da istini nesmeta. Dosta da se i dan jedan laž šepiri. Ona je udovoljila lažcu.

Drugo je moje neprocienjivo vlastničtvo život ćudoredni, težeći za dobrim i djelujući kriepostno. Tko bi mi zapriečio ili oduzeo sredstva, koja imam za dobro, tko bi mi prepone stavljao dobru, tko bi posredno olahkotio zlo, uvriedio bi ovo moje pravo. Vi razumijete, da ovo hoću reći onim, koji siju zlo sjeme, ili na zlo nagovaraju, koji opakim družtvom ili kojekakvimi strasti zamamljuju; koji na zlo nagone lažnimi obećanji i praznom nadom, te strahom ili prietnjom.

Ovdje spominjem još jedno moje zlatno vlastničtvo, moju vjeru i nabožna moja čuvstva, kojimi vjerujem i ljubim bezkonačno i prvo dobro. Vjera je slobodna privola srdca k vječitim istinam; i bila bi grdna usilnost, da me tko sili da vjerujem, što se momu razumu protivi, bila bi usilnička podlost, kad bi se ma bilo kako meni smetalo moju vjeru izpovjedati. Tu može pogriešiti nesamo vlada susilno i zakoni, nego još i posebnici nasrtajem, porugom, uvriedami ili kako novokovci kažu: javnim mnienjem. Valja nastojati privesti zabludjele k pravoj vjeri uvjeravanjem, obrazloženjem, a nigda silom ni prevarom.

---

*

RAZGOVOR XX.

Škoda. Uvrjede. Zadovoljština.

Kad tko povriedi vlastničtvo ili poštenje tudje, on je dužan, da to pod svaki način popravi. Onaj komu je oskvrnuto vlastničtvo ili uvriedjena čast, ima pravo da mu se naknadi i zadovoljština dade. Ni izpovjednik nemože lišiti dužnosti, da se ukradjeno nevrati; samo bi to mogao oprostiti onaj, komu se ukralo. Ali neki prisvoje tudje, misleć sbilja, da je to njihovo: a neki sumnjaju jeli nijeli. Nepošten posjednik dužan je vratiti stvar tudju i nje plodove od onoga časa, odkad ju prisvoji, a pošten od časa kad sazna da nije zakoniti posjednik; a neizviestni posjednik ima sve sile uložiti, da obazna, jeli on poštenim načinom do posjeda došao, i kad to dokazati nebi mogao, bio bi dužan vratiti stvar s plodovi sve od onog časa, odkad mu se sumnja porodila.

Pošteni ili dvojbeni posjednik može pozakoniti svoj posjed zastarjelošću, to jest, kad prošlo neko vrieme, i kad o tom zakon razpravlja bez da pravi ili držani posjednik stvar preuzme. Ali po duši nebi smjelo biti zastarjelosti kakvu nepoštenu posjedovanju. Znam ja zašto upirem u ovo. Često se na ovo nagazi. Dolazi se do takovih tančina, koje jedva da izravnaju i smire odvjetnici i izpovjednici. Vi svi držite, da je grabež i da je dužnost povratiti ono, do česa se prevarom došlo, pak ono što se uštine u trgovini ili zanatu, pak ono, kad se na bilo koji način u dancih i porezih krade državi; ali ova opet skvrni pravdu, kad tlači narod nameti, više nego je potrebito. Uvrjeda traje dotle, dok uvrjeditelj neodustane, ali nije dosta odustati, treba odstraniti škodne plodove, to jest: djelovati tako, kako će se predusresti posljedicam, pak urediti kako je prije uvrjede bilo, u koliko je to moguće.

Nego na žalost ima uvrjeda, koje se nedadu zacieliti, te se ovakove pečali nigda neugase. Negovorim o razbojniku;

ali onaj koji drugog u dvoboju rani, onaj koji uzmuti i pobuni jedno mjesto, te ih toliko glavu izgubilo i toliko požara buknulo: ovi mogu djelomice preostavšim škodu nadoknaditi, ali će ih na vieke prstom kazivati i svedjer ih duševna pečal mučiti.

Vlastničtvo je svrha i nagrada ljudske djelatnosti, ali mu se hoće sigurnosti. Moje bi pravo za ništa bilo, kad ga nebih mogao obraniti od onoga, koji mu prieti ili ga krnji; kad ja nebih znao i mogao braniti svoj život, čast, dobro, obitelj, zadrugu.

Prvo je sredstvo oprez, da odalečimo uzroke, koji naškoditi mogu. Da mi živina ili što drugo nanosi škodu, obranit ću se na kojigod način, makar njenim uništenjem. Ako ljudi udare na me, da me obiede, prot njimi ću se obraniti silom umnom i tjelesnom, ali samo u toliko, u koliko je potreba: „da budem zdrav i čitav“. Naleti lupež na me; ako je dosta da se ga riešim, da se s njim pohrvam, ili poviknem na pomoć a ja to neuradim, nego ga ubijem, kriv sam. Najmučnije je povratiti poštenje. Izmače li se rieč, s Bogom! Htjeti ju povratiti, bilo bi, kolik da bi izpaljen hitac u puški tražio. Ako je tko osvadjen, to jedva pokvareno družtvo dočeka, nit se najpravedniji do kraja opravda. Kano kad na bjelinu kap crnila padne, prao neprao, viek se pozna. Kao da bi tko s visoka zvonika po veliku vjetru prosuo vrieću slame, pa htio slamku po slamku sakupiti, tako je sa zloriečnošću; prosu li se, širi se, pa ju nikako neizkorenu.... Danas je toga svesebice. Osobito svakovrstni listovi zazujili u svake gruboće, postali ratilom opakih duša i jedovitih srdca. A tko ikad može da izpravi nevinost osramoćenu, sablazan i zablude razsijane? Pošten čovjek, koji bi u šta takova upao, smatra se dužnim da preprieči zle posljedice, da ozdravi dobrim izgledom, pa da se oglasi istinom i mudrim naukom. Na popravak je dužan nesamo uvrjeditelj, već i tko je sudjelovao uvrjedi, bilo zapovjedju, bilo nagovorom, plaćom, ili poticanjem, ili čim inim, što bi škodu prouzrokovalo, kao: laskanjem, porugom, krivim razloženjem, ili moguć zapriečiti a nehtijuć, ili nekažuć učinjenu štetu, kad je to tko obvezan učiniti. Neki osvećuju uvriedu dvobojem. Koliko sramotno, toliko ludo! Čovjek uvriedi čovjeka. Ovaj drži, da ga je dužan na dvoboj pozvati. Nadju kumove, a ovi mjesto da tu vatru gase, razpiruju i tanače uvjete dvoboja, biju se na sablje ili na puške, ili kako inako, dok koji neleže mrtav ili ranjen, i tako im poštenje osvietlano! Zdrav razum neda ti reći, da je ranjeni bio krivac, kao

ni onaj pravedan, koji ga ranio. Neko te pogrdio, pa da okaje svoj grieh, da te još ubije!... Ala ljepote! gdje se zločinu drugi gori nadoda! Pa često se dogodi, da tu pravedan podlegne. I to se još zove poštenjem?! Ne, nigda na dvoboj neće onaj, koji bi za plemenitiju svrhu svoj život bio spravan žrtvovati. Ljudi uljudni, ljudi zdrava razuma bježte od toga grdila, što vas s divljaci sravniva, jer hrabrosti nema do duševne hrabrosti. To je razbojničtvo, koga oštro odsudjuje božji zakon, a i svjetovni ga zakoni nemilim okom gledaju, prem zvani nisu kazniti ga, kako bi dostojno bilo. Ako ti je tko učinio krivo ajd poljubi ga prije nego odeš spavati; jesili ti komu skrivio, pomiri se i izljubi. Jeli te uvriedio tvoj susjed? Gledaj da se razumiješ s njim. Izmirite se na liepe, nek su ti jaki razlozi, ali sladke rieči. Na šake se ništa neopravlja. Tko za razlog navadja uvrjede, taj svoju stvar samo pogoršava. Kako vjera, tako i uljudnost svjetuje i zapovjeda oproštaj. Ti si s uvrjede pobjesnio. Pa što si dobio, dobri prijatelju? Srčba te obatalila, štete nenaknadio, a možda si se dao navesti na nepravedna djela i rieči. Griešno je zlo za zlo vratiti, najbolja je osveta: oproštaj! Petar uvriedjen od Pavla oprosti mu, obasu ga dobročinstvi i govoraše: svršio sam svoj račun. Dok sam smišljao osvetu, bojao sam se svedjerno kakva zla, po svu noć nebih spavao, po vas dan bih se mučio. Kad se izmirih, sviet se uvjeri tvrdo, da sam bio čovjek. Pavao mi nenanese nikakve štete, kako bi valjda bio učinio, da ga budem s nova izazvao: te napokon se dozva, da je krivac bio, dodje k meni i opet se sprijateljismo!

Izmedju najglasovitijih muževa naroda talijanskoga nalazimo Torkvata Tassa, koji je izpjevao onaj ogromni podhvat kršćana u svetoj zemlji, kad oko god. 1100 se uputiše, da Jerusolim od Turaka oslobode. Nenavidnici svašta iznesoše proti njegovim pjesmam, pa što je još gore, nemilo ga ocrniše, da ga omraze s onimi, kojih uživaše pokroviteljstvo i priznanje. Osobito bijaše nanj udario neki Jacopo Salviati, tako da su njegove zlobne potvore biednoga Torkvata u tamnicu spravile. Prijatelji Tassovi dotrčaše i priobćiše mu uprav debelih stvari toga njegova neprijatelja, nebili ih razglasio i tako pognjurio onoga, koji njega toliko zlobio. Tasso, koji osim što bijaše vrlo mudar, bio jošte i bogobojan, odgovori: Ja mu neću nositi poštenja ni života, samo bih mu htio iztrgnuti nagnuće na zlo.

Farinelli, glasoviti pjevač prošloga vieka, toliko bio ljubljen od kralja Španjolskoga, da ovaj ništa nečinio, ako se prije

s njim nebi posavjetovao. Jednom Farinelli preporuči kralju nekog velikog gospodina, koji od puno vremena čeznuo za nekom velikom službom, a nikad ju postići nemogao. Kralj mu reče: A neznaš, da je neprijatelj tvoj i da vazda proti tebi govori? — Znam, Veličanstvo, odgovori pjevač, i ovako mu se osvećujem.

Zakoniti korak k iziskivanju zadovoljštine za uvriedjeno poštenje jest sud; ali se kanite, dragi prijatelji, toga sredstva, ostavite ovaj liek za smrtne rane. Pravda oba parnika u zlo obori. Uviek je bolje i poštenije, pa i koristnije, da se čovjek s čovjekom na liepe nagodi. Stožernik Bellarmin govoraše: „Više valja unca mira, nego librica slavodobića“.

Sad ću vam kazati dvie pričice: Jednom bio Antun u lovu sa svojim drugom i ugledaše pticu, ali ju nemogaše uloviti.

— Ti si kriv, reče mu drug, da nam je ona zeba odletila.

— Nije ono bila zeba, odgovori Antun, nego zelenka.

— Jest zeba, ti ćeš mi to kazati!?!

— Ma šta, kao da ja zelenku nepoznam, ja?!

Te tako zeba i zelenka, zelenka i zeba, stadoše da se nazivlju neznalicami, tvrdoglavci, pa se napokon pobiše s te ptice, što ju neznadoše uloviti. —

Dva ribara našli jednu kamenicu (oštrigu) na morskoj obali i pravdali se čija je. Kad se liepo napsovali, odoše na sud; sudac hladnokrvno razklopi kamenicu, pojede ju, a parnikom dade po ljupinu.

Ove će vam pričice valjda prištediti koji novčić i koju vrtoglavicu. Pravda, kakva bila da bila, puno zapada, to ti je nekakav tmasti zahod, u kom se nevješti gube, a malo se lukavih izvuče. Pak što se pusta vremena i novca u tom izgubi! Stari Milanezi udariše u jedan kamen na njihovu sudištu ova slova: „U pravdi se poradjaju neprijateljstva, troši se novac, uznemiruje se duh, muči se tielo, izleže se sto nedjela, zanemaruju se stvari dobre i koristne, često koji mišljahu pobjediti izgubiše, ili ako dobiše, proračunav troške i dangube, ništa nedobiše.“

No jer je na viek pravdi izbjeći nemogućno, držim za uharno, ako vam zakonik podam; a ovaj zakonik je jedino zdravog razuma, a ne da po njem pravdu dobijete, nego da joj se uklonite. Žalostno li je ono, kad svaki čas čujete: Ah! ja to nisam znao! Nu tko bi se ikad tomu bio nadao? Tko

je to i pomisliti mogao? Ovako budale govore. Pravda je pravda. Pa vam prvi njezin zakonik je ovaj: Nečini drugomu, što nebi želio da drugi tebi učini.

Jeli vam drago uživati na miru vaše poštenje, vaše dobro, vaša prava? poštujte tudje poštenje, tudje imanje, tudja prava. Pas koji ujeda, biti će ujeden, mačka koja brnjka biti će ošinuta, pa svaka dvonožna ili četveronožna živina, koja štetu čini, platiti će.

Napominjem vam drugi članak, koji veli, da je poglaviti uzrok pravdi, neizpunjivanje pogodbe. Želite li živiti mirno? Pazite dobro što obećajete, nek su vam pogodbe čiste i bistre! Čist račun, duga ljubav. — Da ljudi budu tvrdi u obećanju, evo kakva je učinjena zakletva: Zovem Boga za svjedoka istine onoga što govorim i obećajem, i ako uzmanjkam, Bog nek me kazni! — Može se dakle kleti, ili da je ono što se govori čista istina, ili se može kleti, da će se što učiniti. Da se niste uobičajili kleti. Tko se zakune, jasno dokaziva, da mu prosta rieč ništa nevriedi, jer pravi čovjek, da mu se vjeruje, dosta da reče jest ili nije. Kad ste pak za kakvu veliku stvar prisiljeni, da se zakunete, prije dobro promislite, ono što obećajete, pak uzdignite oči pameti vaše i razmišljajte, tko je Bog? Vi ga pozvaste osvetnikom, čuo vas je, ako pomanjkaste, neće vas mimoići.

Treći članak: Za živu glavu u tudje nedirajte. Dok se radi samo o tom, nekrasti tudjega, svaki poštenjak to vrši, ali ima hiljadu slučajeva, gdje se razlozi zamrse, gdje se misli, da se pravo ima na jednu vodu ili kakav komad zemlje ili koje baštinstvo. Čovjek strastven nije dobar sudac; bolje je čuti mnenje kakva starca ili župnika, pa kako oni odkroje.

Četvrti je članak: da zapamtite dobro, kako zle rieči ili uvrjede nepomažu i neutvrdjuju vaše razloge. Razlog jačega za čas samo vriedi, jer ima jedna ruka jača, nego ona jačega, ruka pravde. Može vuk zarobiti ovcu, ali će nadoći lovac i ubiti vuka. Ako prava vašeg susjeda što god vam prieče, ili su vam mrzka, uvrjede i sila neće vam puta prokrčiti niti izravnati, pa ni smutnja vam pomoći. Koja liepa rieč Bog zna kakvu grdesiju sustavi, ali hrdjave rieči ništa neučiniše, nit se na šake posao oprema. Svak nek po štogod u životu žrtvuje, pak će biti puno bolje. Udri sad u obruč, sad u bačvu, sad odpusti, sad pritegni, tako će svak biti na svomu, nit će drugoga smetati, pa će biti sloge i ljubavi. Nasilje i napadaj polaze od nenavidnosti i sebičnosti, a ne od pravednosti.

Peti članak: Tko najposlije ima razlog, jest sami razlog. Čovjek iskren, jest jak! Čovjek koji laže i vara jest slabiji. Laž i dvoličnost nizke su i podle mahne, pak u isti mah jesu jedna od najgrdnijih uvrjeda, što ih drugomu možemo nanieti.

Radje ću prostiti kokošaru, koji mi se u pô biela dana spusti na piliće, nego li kuni, koja mi ih noćju muklo iztrjebi. Samo pravi čovjek može biti čist i otvoren, jer neima mrlja, da je sakriva; tko se na zlo namjerio ili kakvu podlost počinio, on bez laži nemože proći.

Šesti članak: Da se izbjegne pravdi, treba se ostaviti svake himbenosti, te raditi častno i pošteno. Poštenje nam neće smetati da se čuvamo onoga, koji na drugu ruku misli. Vjerovati, ali neprevjerovati, to je tajna, po kojoj ćemo prevari uteći.

Sedmi članak: Stvar, koju je tko baštinio isto je kao da ju je dobio, to jest stekao on isti. Zato zakon se digao na obranu, da ju mirno može uživati, te kad on po sebi se braniti nebi kadar bio, stavlja mu štitnika, da nad njim bdije, i za svaki njegov čin odgovoran bude. Ali su to težki posli štitnikom biti, te vam živo preporučujem, da se toga sliepački ne laćate. A ako ste nato prisiljeni s vašeg položaja ili radi poštenja, ili zahvalnosti, ili ljubavi, gledajte da nigda ništa neučinite, nit novcem vašim ili maloljetnika razpolažete, nit se na kakvo pismo podpišete, dok se nebiste s pametnijim savjetovali. Tu je po sriedi dobro vaše, poroda vašeg. Štitnik pak nije samo dužan, da se brine za stvarni boljak sirote, nego da nastoji jošte i za uzgoj njegov i za kršćansko življenje njegovo. O prvoj dužnosti dati će razlog zakonu, a o drugoj Bogu i zadrugi. I s toga velju, da je taj posao težak i pretežak.

Osmi članak: Neki lasno zaborave, da je ono što uzajmiše, stvar tudja. Vjerovnici pak vrlo dobro pamte i spomenu dužnika, kad se on i nenada. Nu kako imate uzimati, kakoli uzajmivati ili jamčiti, o tom sam govorio, a ovim poslom se ponajvećma odvjetnici bave.

Deveti članak: Nije svedjer pošteno, što je dopušteno. Na primjer: zakon koji nemože da svaku predvidi, stavio je neke medjaše za valjanost raznih pogodba, da se izbjegne svakojakim neprilikam. Ili vi dadoste obveznicu, a vjerovnik ju izgubi; pa svršen pošao. — Učinio si pogodbu, a nebi sve u redu, ni svjedoci ni biljega, pa pred sudom nevriedi. Ali kod saviesti nema ni oblika, ni svjedoka, ni biljege, pa ni zastarjelosti. — Jedan propadne, pak se namiri s vjerovnici, platìvši

manje. Ali imade sakrivena novca i on opet oživi. Zakon nedopušta da ga se već uznemiruje, ali taj njegov postupak u duši i kod poštenih ljudi zove se lupežtinom. Da se čovjek duga oprosti, nije dosta to, što ga pravda nemože dalje goniti, nego viditi valja, je li on duševno sve dužnosti svoje izpunio. U ovom i u mnogih drugih slučajevih prije nego se poslužite oštrim pravom, savjetujte se s vašom saviešću, nit na drugoga zakonom udarajte, nego u koliko iziskuje dobro i pravica.

Deseti članak: Ima opet jedno vlastničtvo dragocienije i svetije od ikakve stvari: to je poštenje! Negovorim o zlorieku i opadniku, kojim i Bog i ljudi prije ili poslije pravdu odkroje; samo vam hoću napomenuti i opomenuti vas, da se u pregovaranju neugrijate, da nebiste došli do uvrjede poštenja, te da nebiste dirnuli u ono, što je najdraže i najsvetije čovjeku. Neljudska besjeda, surovo ponašanje, opet ponavljam, neće vam razloga pritvrditi, a često će vam nahuditi težko. Jedna je sama rieč dosta, da ih tisuć napomene zaboravljenih; i kad jezik otvori ranu, on je ubitačniji od najotrovnijeg noža.....

Jedanaesti članak: Iz ovog svega svedite, da je bolje doći na liepe, nego i dobiti u pravdi; jer se tako čovjek nekini, negrize, pak i nepropada. Pravda je kano zvono koje gluši uši dan i noć, da vam nikad neda ni čuti ni zaspati; jest kao sisaljka, koja hoće da do kapi izpije. Sretan li bih ja bio, kad bih vas od tog biča oslobodio. A zato se hoće da nikog nevriedjate, bilo u imanju, bilo u poštenju, da drugog častite, pak da i vas drugi časti; sa svakim na liepe. Ovim neću reći, da pregorite vaša prava, kad su zakonita, ni dopustite, da vam drugi stoje nogom za vrat. Ima ljudi bez vjere i poštenja, pak im najsladje zametnuti iztragu pred sudom. Ako vas nesreća na koga namjeri, sve vam je zaludu, valja vam stati na poprište i junački se braniti. Ovo nije za svakoga, zato nemogu, već da vas uputim na poštena odvjetnika, koji se u posao razumije, te poznaje na dlaku i zakon i postupke. Kažite mu najiskrenije svoje razloge, pak nek on razmišlja. Tako ćete biti na miru u duši i na tielu.

RAZGOVOR XXI.

Komunizam.

(Zajedničko dobro).

„A nebili bilo bolje, da neima vlastničtva? Svak bi krčio onoliko, koliko bi zadosta bilo njemu i njegovoj obitelji; nebi nitko bio prisiljen, da se preko izma kini, dok drugi hladuje u obilju; nitko nebi bio bogat, nitko siromah; nebi bilo pravda ni lupežtva!“

Tako? Sbilja li tako! Ludih li nas, što sve gledamo s jednoga kraja. Okrenimo s drugoga, te našim zdravim razumom izpitujmo pravednost i istinu. Malo je stvari, koje nam zemlja za život mukte daje. Hoće se truda i muke. Treba kopati zemlju, gnjojiti, saditi; valja saditi stabla, navraćati, zalievati; valja uzdizati ovce, krave, prasad, perad! Bili to sve činio čovjek, da nema vlastite zemlje, da nema vlastita tora, vlastite kuće? Zasuo maslinu, zasadio vinograd, posijao njivu, navrnuo voćku; pa je čekati, da to urodi i dozrija, i tako svoj trud naplatim. Ali kako bih to ja čuvao, da to nije moje? Dječina bi zeleno voće strunula sa stabla, krave bi mi poubijao i pojeo, tko bi se prvi namjerio i koga bi volja bila; koze bi mi pregrizle prvu ponikao, kad nebih zaplotio ili ogradio. A zid i plot znače moje vlastničtvo. Što se sviet množi, to većma nastaje potreba živih proizvoda, a toga se lje neimade bez vlastničtva. Kad bi svak bio potreban, a nitko nebi branio i osiguravao posjed, bili bismo u svedjernom ratu, zavladao bi razsap. Kad nebi bilo vlastničtva, nestalo bi i djelatnosti, obrta i trgovine. Što bih se trudio za stvar, koju nemogu nazvati svojom? Ponestalo bi uljudnog ponašanja, radnje i štednje; nebi se poštovalo tudje, jer u istinu najviše razsiplju i kradu oni, koji ništa neposjeduju. Vlastničtvom rastu ugode života, jer se tako ljudi mogu raz-

goditi po raznih stališih, u razna zvanja i u svakom se uljudjivati; proizvodom vlastitog obrta kupovati proizvode zemlje, pa tako sazidati obilatu kuću, oblačiti pristojnu odjeću, imati stvari pristojne i potrebite. Na taj način goli siromasi se obuku, zaklone, i svaka im na ruku, bolje nego bi im bila, da su bogataši, a da vlastničtva nebi bilo. Tko bolje obradjuje svoje polje, u koga cvate rukotvorstvo, tko bolje zna i može, tko je radišniji, razborniji, dobit će više, postati će bogatašem. Pa jer su ljudi medju sobom jednaki, tko ima manje, nema prava da guli onoga, tko ima više. Neki dobri težak imao svoga imetka, te mu se rodi sin, komu nadjenu ime Antun, a godinu kasnije imade drugoga imenom Aleksandra. Kad se Aleksandro rodio, taj poljodelac zasadi u vrtu dvie jabuke jednake debljine i njegova ih jednakom brigom, pa i uzrasle, da ih razaznati nisi mogao. Jedva Antun i Aleksandro dorasli do motike i do srpa, darova im otac ta dva stabla, da jedan čuva i njeguje jedno, drugi drugo, da se vidi čije će bolje uspjeti. Aleksandro premda mladji, puno se oko svog brinuo, gnjojio ga, okresivao i čistio od škodljivih zareznika. Antun pak igrao i skakao, a na svoje stablo i nemislio, već samo, kako će s njega voće brati....

Ali kad prispije jesen, Aleksandro nabrao da Bog pomože. Antun nenadje do samog lišća, voće opalo i miši ga poglodali. Tad se Antun stao tužiti i jadati otcu, što mu povjeri gore stablo. Ali ga otac uvjeri, da su oba stabalca jednaka bila. A Antun tada udri na hrdjavu godinu, na kišu i sušu. Ali otac mu reče, kako je to isto i Aleksandrovoj jabuki bilo, pa kako je u tom razlika, što on marljivo nastojao oko nje, a on ne.

Antun razumje i osvjesti se; druge godine činio kako mu i brat, pa se obistini, jer mu rodi kao i njemu; netužio se više na vrieme ni na providnost, kako običaju lienčine, nego se pouzdao u djelatnost svoju, kako čine pravi radiše. Vi dobro pojmite, dragi prijatelji, ovu priču. Čujte drugu.

Došlo nekoliko ribara na obalu nekog jezera, da love rake. Jedan ih stotinu nalovio, drugi jedva šestdeset, treći manje, jer ga zapalo hrdjavo mjesto; četvrti ni jeditog, jer ih sve pogubi. Ovaj zadnji dakle može moliti drugove, da mu kog dadu, ali podužiti nikako; raci su, kako tko ulovio, i onaj, što ih sto nahvatao, pravo ima da ih kući nosi, dariva prijateljem, rodbini, da ih proda, da ih jede.... Da mu tko reče: „Ti imaš sto raka, a ovaj nijednog, ja ću ti ih oduzeti petdeset, da ih dam njemu, nek imate jednako“ — on bi mu mogao odgovoriti: „A zašto mi ih nosiš? Nisam li ja kao i on? Dakle kao i on imam pravo uzdržati što sam dobio.“ I to bi dobro rekao. Ova priča nek vas uglavi, kako imade siromaha i bogataša. Nejednaki smo u bogatstvu, jer smo u naravi jednaki. I tko ima, može svoje potrošiti, može darovati, može komu ostaviti.

Bila jedna zloudarna močvarina. Neki ju varošanin prorova i svede vodu na jedno mjesto, izvede slap i navede na mlin. On nikoga neosiroti, ukoristi samo vodu, pomože selu, koje se mučilo u mlinicu na silnu dalečinu.

Jedan metar platna zapada dva franka. Rafajl Urbinac naslika na njem našu Gospu, i sad vriedi 200 hiljada lira.

Ono što je čovjek stekao poslije njegove smrti spada njegovu porodu ili nasljednikom. Nijeli pravedno, da grana raste na stablu? Nijeli to prosliedjaj samoga sebe u obitelji svojoj? Nijeli to drugi dokaz neumrlosti naše?!

I po tom se razaznaje razlikost izmedju čovjeka i živine, jer se živine samo kote i nestaje ih, dočim čovjek neprestaje. Tele, ždriebac, pile neznadu za onog tko ih izlegao, čim podrastu. Ali moj sin, to je drugi j a, prosliedjaj mene, komu predajem svoje ime, svoje imanje, glas, poštenje, naslov, slavu ako sam to sve zavriedio. Ono, što mu ja ostavljam, sveto je u njegovim rukam, kako bilo i u mojim. Da toga nije, svak bi radio, koliko bi zanj dosta bilo; nebi sadio ni uzgajao voćke, koje će istom poslije dvadeset ili trideset godina roditi; nebi krčio ledinu, kad bi sumnjao, komu će pripasti. Čemu toli tvrdo zidati kuću, kad je tako prekratak čovječji život? Čemu saditi stabla, kad se nećeš njihova hlada nauživati, nit njihova debla prodati? Ipak sve to mi činimo trudom i štednjom, da ostavimo porodu našem ili tko nam drag i mio!... Stavimo, da se ukine baštinstvo i oporuka; valjalo bi da smrću svakog posjednika njegovo dobro predje na občinu, koja bi ga imala razdieljivati onomu tko nema.. Po taj način, zar mislite, da bi se uzpostavila jednakost? Nego kažite mi, kako bi se uzčuvala jednakost, u istom ovom razdieljenju? Kad bi to bilo sve u novcu, ajde, ali na primjer, nekom bi valjalo dati njivu, drugomu vola, trećemu kuću, četvrtomu novac, petomu stroj, šestomu pokućtvo. Nekoga bi zapalo u ledenom sjeveru, nekoga na vrućem jugu, nekoga na iztoku, nekoga na zapadu, pa je nemoguće, da bi svi bili zadovoljni. Kako bi se pak dala razdieliti jedna velika ruko-

tvornica? kakov prohod? Što bi se učinilo od jedne šume, koja će se sjeći istom do trideset ili četrdeset godina. Reći ćete: Učinilo bi se, što i sada. Prodala bi se. Ali na taj način, nebi nitko novca mogao imati, da kupi sve kad bi želio. Kad bi pak obćina obdužívala, da jedan bude kovač, drugi težak, treći odvjetnik, tad bi se oduzela osobna sloboda; čovjek bi postao robom, kad bi tako prisiljen bio; a dokazano je, da radnja robova polovična je radnji slobodnih i samostalnih. Nepitajte dakle, zašto taj i taj ima toliko i toliko, prem se on mako nije na dobit. Njegov otac ili djed stekli to krvavim trudom, pak je to njegovo kao njegovo. I baš se s toga ti njegovi stari mučili, da ostave svojim dragim. Ali to oni nit prigrabiše, nit ukradoše drugomu; pak i to dobro pridodaje se obćenitomu; izvor mu u trudu i u radu, a razsulo u dangubi; to jest: kazan i nagrada sustižu neposredno. Od Boga je radnja, pa kad se vrši kako valja, vjerujuć da je to dužnost, odmah se ubraja u dobra djela; te ulažuć svak kako može svoje moći, pokaživa se, da je razlika blagostanja i družtvene nejednakosti nesamo koristna nego i potrebita. — Vi, mjesto da drugog nenavidite, radite, da osigurate sreću vašemu porodu. Ta misao nek vas kriepi i hrabri, da postanete oštroumniji i obrtniji. Gorko je gledati neke, kako u masti plivaju, a nikad ma išta da privriede; dok mi s muke na muku, s jada u nevolju, pa opet praznih šaka!... Ali vam zdravi razum kaže, da svak svojom obrtnošću može do kakva posjedovanja doći, makar ono i neznatno bilo, barem odjeća i postelja, u koje nam nebi drago bilo, da drugi dira. Nagon je u dojednom živućem biću, da se za vlastito prilіepi, da ljubi svoje. Kod živina je to dotle, da će na tudje navaliti, a kod ljudi razložnih, koji znadu, što je pravedno što li nepravedno, razum obuzdaje nagon, te se poštuje tudje. Tko to prekorači, zaleti ga kazan, ruglo i sramota. Bili ste vi mogli podnieti, da vam tko nasrće na kuću, na dućan, na njivu, na pojatu?! Poštujte dakle i vi palače, polja, tvornice bogataša; ako vi niste nasadili, nasijali i nagradili na veliko, to opet pomislite, koliko ih imade, koji ni pojate, ni vrta, ni ovce, ni kuće neimadu, dotično, ono što vi imate. Nu ovi što imadu, dobiju radeć, pa pošto su se iztrudili, njihovo je i valja im platiti na dlaku.

I po ovom se vidi, koliko je vlastničtvo koristno pojedincu. Nu neki zamahnitali tako, da izrekli: „vlastničtvo je lupežtina“, te da je prvi usilnik bio onaj, koji oplotio svoju njivu i rekao: „ovo je moje!“ Kako vi možete nazvati lupežem Antuna, koji pošteno trguje i dobiva? Kako Jakova, koji se liepo opremi? Kako Luku, koji uzpostavi velekoristnu tvornicu? Kako Pavla, koji obogati poljotežanjem? Kako Milana, koji baštinio i pomaže? Al da, na ovo vam stanu stanoviti novinari po listovih otirati suze i zavijati rane, jadikujuć na silne nepravde na ovom žalostnom svietu, razdieljenu na siromahe i bogatce. Oni iz sveg grla kliču: ljudi su jednaki, nije ih narav dala, da jedni piskaju od gladi, a drugi od nadutosti. Svi imadu ista prava, iste dužnosti, svi dakle mogu iziskivati jedan dio, svi imadu dužnost, da puste svakomu, što ga ide. Tim bi došlo, da najnesretniji poslužnik ima svejedno kao i onaj, koji je paroplovni stroj izumio!.. Njim bi se htjelo, da svak bude podužen na nauk, tako, da bi vlada bila u dužnosti podignuti učione za svakoga i opet svakoga siliti na pohadjanje istih. Ta bi susilnost naginjala, da uguši sve odlične umove, da svak znade isto; ali nebi uspjelo nikako, da svi budu jednaki, kako nemože ni najstrožija stega vojnička. Veleobdareni veleum skršio bi verige jednakosti, pa biste ga zar s toga kaznili, što je od drugoga izvrstniji? Bili ste vi kaznili onoga, koji izkopao rudu, iznašao kakovu tkaninu, donio kinin, obreo žigice? Samo nenavidnost progoni ili uvriedami obsiplje odličnike, pa bi se ovim htjelo s glave kriepost utamaniti, te kazati poput gradjana otoka Lesba: „Tko se misli odlikovati, nek odavle gazi!“

Kad ovi mudrijaši bulazne o jednakosti neiziskuju, da i mi imamo palače, grimiz, kočije i sluge; nego samo, da toga ni drugi neimadu; htjeli bi ukinuti povlastice. Neće se dakle, da bi mi bolje živili, nego, da ni drugi nisu srećniji. Ovo se kod mene zove nenavidnost. Mi koji zdravim razumom i dobrim srdcem udaramo na uzgornost i svojeljubje, priznajemo, da kako se takova jednakost neda u naravi, tako je nemogućna, niti je željeti u zadrugi, koja se temelji na vlastničtvu, i zakonom joj pravednost a uztukom ljubav. Bez vlastničtva nema zadruge; bez stavna posjedovanja nema uljudbe, koja neprestano razvija potrebe puka i način nalazi, kako da im zadovolji. Mi smo govorili o jednakosti naravi, mi to priznasmo, ali ujedno kazasmo razliku sredstva i sposobnosti. Ivan, Petar, Andrija dali se na trgovinu, pa prvi uložio šest tisuća forinta, drugi tri, treći hiljadu. Kad došlo da se dobit dieli, pravedno je da Ivan odnese dvostruko nego Petar, a šesterostruko nego Andrija, jer je veću glavnicu uložio. Kad

bi se svim jednako podielilo, Ivanu bi bilo krivo, i posve razložito. Tako u zadrugi ljudskoj, tko više radi, tko je bolji, tko zaslužniji, ima pravo, da mu bude ljudskije, te da ga se časti i ljubi. Ali bi gospoda, koja žele da nam bude sve skupno, htjeli da jednako živu lienčine i pijančine, kao i dobri i radišni ljudi. Bili to pravedno bilo? Stavimo, da stotina ljudi doplovi na jedan pust otok, pa da ga podiele na sto jednakih diela. Izmedju tih sto, bit će ih snažnih, slabijih, čvrstih i lienih, zdravih i bolestnih, pametnih i tupih. Ova će raznolikost činiti, da svaki njih drugčije obradjuje tu zemlju, pa naravno, da jedan vadi manji a drugi veći plod, te jednim jedva doteče, a drugi i glavnicu steku!... Čini li vam se, da tko radi malo ili hrdjavo, ima pravo uzeti dio onomu, koji se smrtno trudi i promeće? Kad bi toga bilo, nestade volje za radnju, za štednju, a po tom za svaki napredak. Dalje: oni će prvobitni naseljenici imati poroda, tko više tko manje. Tko ga nema, tom će preteći više nego jednom otcu obitelji, da i puno radi. Evo dakle nejednako bogatstvo, jer svi imadu jednaka prava. Kad bi ih htio jednake uzdržati, trebalo bi umesti obitelj, smješati porod, tako da svi živu o trudu sviju, a po smrti dobro dojednog da bude obćinsko, a obćina da ga dieli, tko nema. Evoti do šta bi došli ti, koji žele, da nam bude sve zajedničko. Nestavši baštinstva, ponestalo bi volje za radnjom, kako rekosmo, a i svakog sredstva za napredak. Svak bi radio, kako može samo preživiti, te nestićuć glavnice, nebi ostajalo vremena za usavršivanje, što je značaj čovjeka! Ista zadruga nebi sredstva imala, da ojunačuje i nagradjuje svojih dobrotvora, jer komu bi bilo stalo za nagradom, kad mu se za drugo starati nebi bilo, nego da preživi, te kad bi uviek bio uzporedjen neznajši, lienčini i opačku. — Algir bijaše jedan od najbogatijih krajeva staroga rimskoga carstva; bio uprav žitnicom Italije i stolnoga Rima, glave svega naobraženoga svieta. Osvojiše ga Turci, koji ništa neunistiše, no ni neuradiše, i tako propade ta cvatuća zemlja. Kod Turaka je sultan sam vlastnik, te on može dati i uzeti posjedovanje, tako da kod njih nikakve stavnosti neima. Dosta je to, da poljodelstva nestaje, jer nikomu se nemili krčiti, kad se plodu sigurnu nenada.

God. 1830 pade Algir pod Francezku, pak taj vitežki narod stao da ulaže sva sredstva, kako bi tu plodnu baštu napučio i obradio. Maršal Bugeaud poslušao one, koji kažu, da treba vojsku za velike radnje rabiti, te god. 1842 podiže tri sela i podieli zemlje vojnikom, da bi zajedno radili, dajuć im njihovu običnu plaću, a da bi toga ukupni dobitak služio, kad bi se oni poženili i stanje sastavili. Povrh toga dade im napose svakomu po jedan komad zemlje, koju bi obradjivali samo jedan dan na nedjelju. Poslije dvie godine ode da vidi kakovim plodom je urodilo to zajedničko imanje. Sa svom vojničkom stegom malne ništa neradiše, nebilo medju njimi natjecanja; gledao jedan drugoga, pak došli i do svadje i nemira, i tako sve ode naopako. Naproti ono, što imao svaki napose i na svoj račun, gdje neradili nego po dan na nedjelju, cvalo sve kao perivoj. I bili vrlo veseli kad maršal ukinuo skupno imanje, ako su i izgubili i plaću i dio. Prava je rieč: „obćenoj kravi odrta rebra!"

Providnosti se svidjelo, da iz razlikosti stvari, izvede sklad i jedinstvo u duhovnom svietu, kako i u prirodnom. Ljudi su da živu u zadrugi s raznimi odnošaji roditelja, sinova, rodbine, prijatelja, dobrotvora, starešina, sudjelovatelja, a svedjernom izmjenom posala. Za razne stališe razne su sposobnosti, jedan neuk, drugi naučan, jedan napiše knjigu, drugi ju veže, jedan pravi ranarska ratila, drugi puške i sablje, jedan vriedan u slikarstvu, drugi u glasbi; neko stavlja glavu u torbu, da odkrije nova mjesta, a neko se za vas svoj viek nemače od krosana, ali ima potrebu jedan drugoga; zviezdoznanac nebi mogao kroz neizmjerne nebesne prostorije, da mu tvorničar zornike neprigotovio, nit bi mu ih tvorničar uradio, da drugi nebude kovinu izvadio, treći ju priredio, četvrti staklo slio, peti izgladio. Kad bi svak bio drvodjelcem, tko bi nam pripravio odjeću i hranu? Da brodograditelj nebi htio znati ni za kovača, ni za drvodjelca, ni za konopara, bili uspio? Kad bi svi bili bogataši i gospari, tko bi im zgotavljao lagodnost životu. Kad bi nestalo bogataša, pomanjkale bi naručbine, svak bi živio za se, ničesa nebi bilo, čim bi se ukrasio život, kuće, gradovi, čim bi se priteklo siromaštini, kako bi se utješili bolestnici? Bili tomu, ja pitam, doskočio hvaljeni komunizam, zadrugarstvo, socializam, kako li ga krste?! Ljudi, koji zagovaraju zajedničko dobro, hoće da država za sve misli, da pripravlja radnje čilim, da kriepi bolestne, da uzgaja djecu.

Sramota je tako se igrati čovječjom slobodom, kao da on nebi mogao po sebi svoje potrebe smiriti i obćemu napredku koristiti, nego da se toli podlo pojedinac podaje svemogućstvu države.

Prijatelji moji, družtvene ustanove neniču istom tako, nit silom usilničkom, nit lukavošću svećeničkom, nit sborom sa-

borskim; one su plod dugog iskustva o dobru obćenom. Ludost je to i pomisliti, da zadruga stvara prava vlastničtva, oporuke. Ova su prije svih ustanova ljudskih; ove neučiniše drugo nego uobličiti i zajamčiti zakoni bezuvjetnimi ono, što je bilo pravo i potreba čovječja. Mi te zakone poštujmo, ali ih nastojmo na bolje svesti. Ipak vam svedjer velim, da ništa boljeg nenadjoste od pravice i ljubavi. Pravica iziskiva da poštujemo tudju stvar, poštenje, glas; ljubav nalaže bogatašem, da svoj suvišak dadu siromaku i potrebniku. Bog uzčuvao našu dragu Hrvatsku kobnoga zajedničkoga zadrugarstva. Koliko je ta paklena misao razasula zala po svietu! Svi će se viekovi čuditi, nit će vjerovati do kojih grozota komunistička Francezka koncem prošloga stoljeća doprla. Više manje zapovrnula je ta četa dojednim carstvom i državom razkvarene Europe, nit će se jadno ljudstvo tog biča osloboditi, dok se vječnoj pravdi neobrati i nezapamti vječiti njegov zakon: „U znoju lica tvoga jesti ćeš hljeb!"

RAZGOVOR XXII.

Zadruga.

Nikakva napredka nebi moglo biti, kad čovjek nebi živio u zadrugi, u družtvu. Govor, taj preliepi nebesni dar, kojim jedan drugomu misli naše očitujemo, bio bi dostatan, da kaže, kako čovjek nije stvoren, da o sebi i na sami žive. U najdaljih krajevih, u najgrdjem divljačtvu nije se nikad našlo, da je čovjek čovjeka bježao i o sebi živio, da bi slučajno sa ženom se sdružio, pa ju ostavio, nit već zaljubio majku svoga poroda; ili našao ženu, koja nebi svoju djecu poznavala, kako to kod živina biva, ili da nebi ćutila za svoga muža. Nagon je čovječji živiti u zadrugi, kao jesti i piti, a taj nagon podupire razum i medjusobna korist. Kako žena popunjava čovjeka pojedinca, tako iskrnji popunjava čovjeka gradjanina. Netom se rodimo, kako smo slabi i boležljivi. Kad bismo osamljeni bili, stotina bi živina udarila na nas; da nas roditelji nečuvaju, neoblače, nehrane, umrli bismo od glada, od leda i od svakog jada. Zamjerna providnosti, koja kroz potrebe naše, pružaš nam svoju blagostivu ruku! Zato roditelji ljube porod, videć koliko su mu potrebiti, diete ljubi roditelje, znajuć koliko ga pomažu; pa ako je potrebe ponestalo, neponestaje ipak ljubavi i zahvalnosti. Porod odraste, a roditelji ostare i oslabe, pa čekaju da im porod odvrati onu pomoć, onu njegu, kojom ih oni nejake obsipaše. Kad bi čovjek živio o sebi, vas bi božji dan ulagao samo u to, da preživi i da se od zvieri obrani; slab, bio bi rob jačega, nebi znao slasti razgovora, dobra srdca, utjehe, sažaljenja, svakoj bi potrebi bio usilovan sam zadovoljiti; da si sagradi kuću i štogod oprave nabavi prošle bi ciele godine, nebi mu ostalo vremena, da nauči ikakav zanat, pa ni ono što drugi znadu, živio bi vrlo zlo, pa i za kratko. Bog je vidio, da nije dobro čovjeku samu, i udahnu nam potrebu da zajedno stojimo i da jedan dru-

goga pomažemo. Kako htjede da se svi ljudi braćom priznadu iztočajem od istoga otca, tako uredi sve u zadrugi, da bi svak svoje dobro u njoj našao, pa da bi ju uzljubio i iz iste svoje vlastite koristi.

U ulištu ima matica, koja u petdeset dana dade život 10 do 12.500 pčelam; ona drugog posla nema i sve ju služe; voštanice napravljaju stanice, u koje druge snose med iz cvietova, dok čuvarice bdiju nad ulištem i staraju se za potrebe matice. U jednom satu može se učiniti blizu do 6000 stanica, i to u jednom osmostraniku pravilnomu, jer je to oblik najzgodniji, da se što manje prostora zauzme. Pa zašto se tako čvrsto i liepo radi? Jer se pčele izmedj sebe razumiju i složno opremaju. Razvrgnite to družtvo, nesta posla. Tako je zadruga ustobočena na tiesnoj nuždi i očitoj koristi svih nje članova. Ona uzdrži ili smiruje ljude, postavlja zakon mjesto usilničtva, svakom pojedincu podaje krila i uživanja, priskače potrebam, susreta želje, prisvaja onu vlast, koju prvim griehom čovjek izgubi vrhu životinje i prirode; čini, da jedan drugog pomaže, da se uzpostavi sigurnost i sreća, da koli pojedinac, toli svi skupa budu jači i sretniji.

U zadrugi jedan je za svakoga, a svi za jednoga. Rek bi, kad neke slušaš, da samo bogataši imadu službu i da im je sve na ruku, te da im to sve zadruga podariva, a oni nikomu ništa. Na boljem su nego drugi, to se zna, i ja kazah zašto, ali istina nije, da i oni nesudjeluju. Krojač, postolar, kuhač, kočijaš služe bogatašu, ali ih bogataš plaća, to jest daje im potrebit novac, da se i oni obuku, obuju, izhrane sebe i obitelj. I kako je to težko, kad bogatac odbaci slugu, promjeni krojača, uzimlje u drugog dućandžije. Nesamo težko, nego štetno! Stavite da nikakav bogataš nedrži slugu, koliko bi zubi ostalo bez kruha, koliko ruku bez posla! Vi isti zanatlije ili poslužnici, kad nešto bogatašu radite, hoćete da vam trud naplati najmanje, kako vam i drugi plaćaju. Zar ne, ako bogataš samo zaželio, trčite, jer ste sigurni da vam je plaća na mjestu. Štogod imate boljega, izboritijega i oboritijega nosite njemu, jerbo znate zašto. Ali nije krivo i najsiromašnijemu, i ter kako nije! Taj komadić kruha što ga prigrizate, jeste li vi ikad promislili, kroz koliko mu ruku bilo proći? Cieli su viekovi prošli, što su pokolenja krčila polje, dok su ga napokon oteli grebenju i troskotu, i ono bielicom pšenicom zatalasalo! A to žito donieli putnici iz Azije ili Amerike. Pa se htjelo, da ga se nekoliko trsi sakupiti i smetnuti u

koševe, čuvajuć ga od moljice i od miša. Pa kad prispio čas ciela jedna obitelj orala i gnjojila i sijala. Koliko puste brige, dok ono sazrijalo, koliko dok se poželo, ovrhlo, osušilo, opralo! Pak s njim na pazar, pak od trgovca do trgovca, pak u mlin, pak na sito, pak u naćve, pak u peć; preko koliko ruku? I sve se to htjelo, da imaš onaj komad hljeba u ruci!

Što si se razlienio? Brzo ustaj, oblači se! Lasno li je to izreći.... Ali promislite, koliko se htjelo za to odielo. Tolika izumila, tolika obrtnost preko cielih viekova i pokolenja. Za tu tvoju vunenu oblaku valjalo je podignuti stado, ostrići ga, oprati vunu, obojadisati, ovlačiti, odtkati. A za strig se htjele nožice, dakle gvoždje, koje trebalo vaditi zemlji iz utrobe, pak ga grijati u usijanoj peći, pa ga mlatiti prhla, te uvijati i zaoštrivati. Za odtkati platno trebala krosna, pak ratila da se to drvo izdjela, pak kosti za češalj, pak hiljadu drugih petljanija. Iza te sve čovječje muke priskočila u pomoć vatra i voda, te se tako ustostručila radnja, a za vrlo malu cienu. Toliko se htjelo muke za tvoju košulju od platna!

Taj svileni rubac i pas tvoj donešen je čak iz Kine; oko tog se u nekom kraju bave marljivi poljodelci; u drugom to tku radnici; pak se istom u trećem trgovcem prodaje. Za tvoje pamučne bičve valjalo je izkrčiti silna polja tamo preko Oceana; trebalo dovesti narod s drugih strana, da se oko tog muči. Da to naši vriedni mornari iz silne dalečine privuku, hoće se velikih i tvrdih brodova, a za te sagraditi, treba drvlja iz Danske, konopljika iz Rusije, pakla iz Švedske, a bakra Peruanskoga. Pa k tomu stotinu drugih stvari; izučenih i hrabrenih ljudi, svakakovih ratila, raznovrstnih poznanja, naoseb računstva i zviezdoslovja; pak novca, pak skladišta, pak strojeva, pak dopisivanja, pogodba, osjeguravanja, točnosti, te Bog sami zna koliko još sitnica; a to samo zato, da imaš jedne bičve, koje ćete zapasti desetak novčića, ili jedan metar platna, koje ćeš platiti sa petnaest novčića. Nu što bi bilo, kad bi se za to sve imao starati samo jedan čovjek, ili jedna sama obitelj?

Pak tvoje crevlje? Tvoja kapa ili klobuk? Tvoj dobnik? Koliko je svieta imalo raditi, da ti u suhu spavaš? Koliko, da bravu na svojih vratih imaš? Umivaš se sapunom, prašinu skidaš četkom, a to sve kroz sto ruku prošlo, dok ti na porabu moglo; spona, igla, nožice, čaval, što ti svaki dan treba, to proizvelo množtvo osoba. Slador, papir, kava dolaze ti iz

dalekih krajeva, spravljene od neizbrojnih ruku; tako knjige, papir, pera! I svi ti rade bez da ikad i pomisliš na nje; a ti obradjuješ polje, strojiš kožu, kuješ čavle i druge stvari činiš, a neznaš za koga. Znaš samo, da će to trebati tvomu bližnjemu, pa nesamo da ćeš bit naplaćen, nego još da će tim vršiti svak svoj posao, tako, da će to biti na veliku korist cieloj zadrugi, pak i tebi.

Pa da mi ti rečeš, kako su za malu cienu sve te stvari, za koje se htjelo toliko vremena, toliko truda, toliko ruku, ja bih ti rekao, da je uprav u tom čudo, što družtvo zna razdieliti radnju, da svak čini samo ono što ga zapadne. To uvješti, pa se čini brzo i dobro, i zamienjuje s drugim, koji čini ino, te on svega ima, jer sudjeluje, da drugi sve imadu. Po tom se i od malog broja ljudi ima velikih usluga. Ode po slador jedan veliki brod i nakrca do 500.000 kilograma. Dosta bilo 25 ljudi, da ga dovezu. Stavi, da svaki čovjek potroši samih 5 kilograma sladora na godinu; evo to 25 mornara obskrbilo 100 hiljada ljudi. Jutros kad si pio kavu s mliekom, tebi ni na kraj pameti, da se u isti mah uputilo iz Europe toliko mornara, da plove Atlantsko more i poslije što prevale 1500 milja, da dopru do Martinike i Havane, te da se tamo nakrcaju; a za to imati, da su se bili sastali svi veliki glavničari, te sdruživ svoj silni novac, pokupovali robove Afrikanske; a to sve, da ti tako jeftino jutrom srkneš čašicu kave!

Ti slušaš što ti ovo ja poviedam, a medjuto krojač ti zgotavlja odielo, kuharica kuha objed; ribar, pastir, drvar, spravljaju ti hranu i drva; hrabren vojnik te brani od neprijatelja i lupeža; graditelj ti gradi kuću, mjernik probija put ili načinja kakov stroj za tvoje potrebe; vlada te štiti svojim zakonom i odsjeca ti pravicu; svećenik podobriva puk što te kruži i moli ti milost s neba. Žao ti, da novčića nemaš, da daš siromahu, a medjuto ti pružaš za uzdržanje tolikih zanatlija. Nu kad kupuješ kruh, platno, gvozd, činiš da rade oni, koji se tim bave, i tako ih hraniš. Svi mi jedan drugog pomažemo, akoprem bi rekao da svak za se misli. Sluga služi gospodara, ali i gospodar hrani i plaća slugu. Kruhar hrani sviet, ali i sviet njemu sasiplje novac u tobolac, pak i njemu je bio na posluh onaj, koji žito prodao, koji ga usijao i koji zemlju izkrčio. Štogod mi sad uživamo, sve je to zasluga naših starijih; oni su prokrčili i vodu ovu naveli, oni ove puteve probili, ove kuće i ove tvornice podigli.

Ima još nešto. Ovimi potrebami širimo zadrugu, to jest usluge činimo svemu svietu. Mi dobavljamo pamuk iz sjedinjenih amerikanskih država, platno iz Indije, kavu iz Martinike ili Arabske; slador iz Antilla, porculanu iz Kine, kakao iz Meksika, kanelu iz Goe, papar iz Moluka, sol iz mora, drva iz planina; a mi šaljemo drugim naše vino i ulje. Tako kao što čovjek s čovjekom, tako narod s narodom živi u bratskoj izmjeni prijateljstva, ljubavi i mira!

Za ove liepe i velekoristne, pače neizbježivo potrebite odnošaje, hoće se zgodnih puteva, silnih brodova. Potrebito je poznavanje jezika, promjene podnebja, znanje zviezdoslovja i sile morskih valova. Tim se napreduje u znanosti i u uljudnosti. Pa koliko se u tom odadje, toliko si čovjek trud strojevi oblakšava, te gdje se nekoč iziskivalo krvavih žulja odsudjenih nesretnika na vesla, sad se parom voze brodovi velikom hitnjom i hitrinom.

Nekoč se trudno u žrvnih mlilo, a sad mlin kamo se god makneš. Ima strojeva za sijanje i za oranje, pak i za presušivanje polja. Zadruga se dakle sama sobom pomaže, tako da svaki ima koristi s malim trudom. Svakomu u zadrugi ima mjesta, svak si može put prokrčiti po svojoj snagi i sposobnosti, te može stvoriti kolo djelatnosti, gdje mu je prosto i pohvalno odlikovati i tražiti sreću i poboljšanje pod osobnu odgovornost. Ovo posebničtvo sačinjava u družtvenoj zajednici razdjelbu na toliko malih vrhovničtva osebnih, koliko je pojedinaca djelatnih i razumnih, i svakoga osiguraju kako zavriedi, dajuć mu dostojanstva po uspjehu i vlast po ponašanju. Kad je svak nezavisan, svačije je slobodno djelovanje poštovano, nit se protivi dobru obćenomu. Ni ovdje sve necvate; ima gnjileži. Po tom bi neki osobiti mudrijaši odmah htjeli ustanove družtva promjeniti, na drugu ruku navrnuti. Jadni su to propovjedaoci jadnijega nauka.

Prvi je njihov lelek, što smo u zadrugi nejednaki. Šta? Htjeli bi zar, da svi budemo jednako krepki i snažni? Tad bi valjalo da smo svi istih godina. Ali sviet se uzdrži uprav razlikošću neizbrojnih članova; svak ima svoj običaj, svoj posao vlastiti, i sve uskup se uzdrži i cvate pomoćju pojedinih čest. U ime jednakosti viču na velikaše. Naravno, kad bi se tko ponosio svojim vlastelinstvom, valjalo bi mu se nesmjehnuti. Ali svakako nikomu nebi bilo mrzko da je od koljena Zrinovića ili Frankopana. To je sasma naravno, pak i dično, kad se kriepostni predji nasliedjuju.

I sbilja jako se zamjera, kad se tko svomu koljenu iznevjeri, što je očito, da su mladji dužni sliediti stope poštenih svojih starih. Nego već vlastela nebanuju, a nekmoli caruju, kako su nekoč carevala. Danas i pučki sin može do znanja i do časti. No jeli tko rodjen vlastelin, plemić, knez, vitez, nema se s toga nenaviditi. To su imena, a kad ih prodiće, i dična imena. Nikad se nepita šta i koliko tko ima, nego kakav je tko? Ima i jedna druga jednakost, koju težko da oproste ove vrsti novotari, to jest uzgoj i nauk. Čovjek uljudan, pošten, izučen, pobudjuje nenavidnost i zovu ga oholčinom, bez da se nosi po velikašku, po vlasteosku. Ali nikakav preokret nedopre dotle, da će neznalica znati koliko i učenjak, da će zanatlija ili težak, koliko i onaj što nauke prošao; prostak kao odgojenik. I danas sasvim tim na umnike se udara i kruto udara. Pitam, dragi prijatelji, jeli to pravedno? Odgovara se: u zadrugi vlada sebičnost, svak misli za se, samo za svoju korist. — Sebičnost je doista grdna mahna, najprotivnija prvotnoj zapovjedi, da ljubimo iskrnjega kao sebe samoga. Nu sad smo vidili, kako su stvari u zadrugi razredjene, da dok svak ište svoju korist, sudjeluje obćemu dobru. Pak neki bi htjeli srušiti ovaj red i uzpostaviti drugi, protivan i naravi i istoj koristi, jer bi se taj temeljio, na nekakvoj umišljenoj jednakosti, gdje, da bi svak jednako posjedovao, a da bi nestalo sluga i gospodara, podhvatnika i radnika. Država da bi se za svu zadrugu brinula, dajuć svakomu radnje i razdieljujući dobit izmedju sviju. Jur smo dokazali ludost takovog mišljenja, a ovdje budi dosta napomenuti, kako bi se tim uništila sloboda, jer po sebi se znade, da u jednoj družtvenoj zajednici svak ima po načelih pravednosti djelovati, pak i odgovoran biti od svog djelovanja. Ovi nesretni zadrugari nastoje da sruše i obitelj, iznoseći, da je žena jednaka mužu, a sinovi otcu, pa da im nebi kakav stariji zakon smetao, nieču i Boga! . .

Jedan pijanac, idući iz krčme kući, zatetura se i strmekne s puta u potok i nadje se nogami u vis, a glavom strmoglavce! I stade ga vika, da se sviet izvrnuo, da je kućni krov okrenut nizbrdo a vrata uzbrdo, da bi trebalo staviti u red nebo i zemlju, promjeniti položaj i rastlinam i životinjam. Sviet se smijao, a on se srdio i pritvrdjivao, da on vidi, da je sve naopako, te da tomu treba lieka. Ode neki i diže ga uzgor i tada se obistini, da su kuće na mjestu bile, ali da nije njegova glava. To bi se isto moglo reći novim preporoditeljem

zadruge; htjelo bi se, da ih zdrav razum svede na pravi put i srdce im smiri.

Ovim ćemo umovanjem doći bar do tog zaključka, da je manje zlo puštati zadrugu ovako, kakva je.

Njoj je temelj:

I. Potreba, što ju imamo od našeg iskrnjeg, i nagon koji nas vodi, da se k ovim udružimo.

II. Misao i čuvstvo uciepljeno, neoborivo, pravice i prava.

Iz bratinstva potekla, pa zato obezbjedjuje svakomu svoje; svak radi slobodno i ima razmjernu nagradu; u slobodnom natječaju svak služi svakomu, medjusobnom pomoću jedan drugomu valja.

Neću reć, da sve ide kao po loju; al govorim i pritvrdjivam, da je ovako manje zla a veće koristi. Znate kako i kad bi bilo bolje? Kad bi svak bio bolji i sdušnije vršio svoje dužnosti. I kad nam god napast dodje, te se na zadrugu tužimo, promislimo, što bismo bili da smo van nje, o sebi, siromasi, nemoguć si pomoći kao u njoj. Još nadostavite, da nas zadruga od zloporaba vlasti brani. Bog nestvori ni male ni velike, ni gospodare ni robove, ni kralje ni podložnike; učini sve ljude jednake. Ali ljudi su neki jači ili tielom ili umom ili pregnućem, i ti hoće da si druge podvrgnu. Sad stojeć u zadrugi, lomi se nasilnost; jerbo tko je jači od samog jednoga, bit će nejači od dvaju, a tko je jači od dvaju, bit će nejači od četiriju, te po taj način slabi neće podleći, kad svi ljubavju spojeni budu jedan uz drugoga. Kad je čovjek sam, lasno ga vihar na zemlju strovali; izpije mu sok nezasitna pohlepa velikaša, sok, koji ga kriepi i uzdržava. Dok su ljudi razstavljeni i svaki za se misli, nemože ih drugo stići nego patnje i žalosti i pritiska! Jedna se struka lasno prekine, a od mnogih postaju tvrdi konopi, koji odole olujam i vjetrovom!

Pa da ljudi i uskup živu, Bog ih raznovrstno obdario, tako da i slabi ima potrebu od jačega, veliki od maloga, neznani od učenoga; udruženjem se snage povećaju, medjusobnim pomaganjem i pažnjom kriepi se i jači medjusobna dobrohotnost. Prva je zadruga obiteljska. Iz nje postaje zadruga gradjanska. I ova je vazda slična, na svakom mjestu i u svako vrieme, jer je po naravi čovječjoj; ali su joj razni oblici, koji osjeguraju prava i dužnosti, i koji sklapaju zadrugu političnu.

Utvrda i posvećenje je zadruga vjersko-nabožna. Ima jošte posebnih zadruga, to jest raznih oblika udruživanja. Svaka zadruga posebna ili javna ima jednu svrhu obću, bližnju i

osebnu. Obća je svrha da svak radi za dobro svačije. Bližnja svrha ili osebna jest ono, čemu je takova zadruga ustanovljena i kojoj su dužni oni, koji joj pripadaju.

Putovao čovjek planinom i nabasao na jedan veliki kuk, koji se odvalio, put prepriečio, a preko se puta nemoglo ni desno ni lievo. Nemogué napred, pokuša da ga odmakne, da si put otvori, i puno se izmuči, a sve uzalud, pak će raztužen sjednuti i ovako progovoriti: „Bože, šta će bit od mene, kad se smrkne u ovoj pustinji, bez kruha, bez zaklona, a kad povrve zvieri!“ Dok tako mislio, evo ti drugog putnika, koji isto pokuša, i pogružen sjede. Pa za njim i drugi prispjeli i nitko ništa nemogao, te svi stali raztuženi. Napokon će jedan: „Braćo molimo našeg otca na nebesih, da nam se smiluje u ovoj nevolji“. Poslušaše, i svim se srdcem Bogu obratiše. Tad će onaj što rekao molimo: „Braćo, što nas nikakav nemogao, možda svi sdruženi uzmognemo“. Digoše se, i svi skupa kuk odmakoše, i oni mirno svoj put prosliediše. Putnik je čovjek; put je život, kamen su mučnosti, na koje udara. Nikakav čovjek neshrva ih sam po sebi, ali Bog ostavi, da ih se slogom može nadvladati.

RAZGOVOR XXIII.

Domaća zadruga. Žena. Uzgoj.

Prva je zadruga obitelj, njezine su sveze naravne, pravo je družtveno jedinstvo, početak je gradjanske zadruge, snaga države, uzor čovječanstva. U obitelji se poradjaju i razvijaju sve sposobnosti pojedinaca i sav uhar zadrugarstva. Ovo utočište najsladje i najsigurnije za čovjeka u bilo kojoj dobi njegova života snage mu dvostruči i čini ga nesebičnim, djelatnim, štedišnim i ćudorednim; a sve se te krieposti tihomice razvijaju posvećenom ljubavlju, tom silnom i sladkom moću srdca našega.

Prave obitelji nebilo kod Rimljana i Grka, nit je ima kod Turaka i kod Indijanaca ili Kineza, to jest u dva diela širokoga svieta. Nju je kršćanstvo stvorilo, nju božanski duh zadahnjuje; ruši ju zlo shvaćeno slobodnjačtvo, pijanstvo, nered, robstvo; danas joj temelj podkapaju sliedbenici nauka zajedničkih dobara, otrovne knjige, pohlepa za dobićem. Čovjek se radja, ljubi, umire; sve se te tri stvari u obitelji razvijaju: to jest uzgojem, ženidbom, oporukom. Otac i mater s porodom sačinjavaju obitelj, a ova, kao što uobće zadruga, temelji se na jednakosti naravi, a nejednakosti čina, izmedju otca i sina, muža i žene, braće starije i mladje.

Pokolenje se ljudsko dieli na mužko i žensko. Jer se čovjek po sebi razploditi nemogao, dao mu Bog ženu; jedno bez drugoga biti nemože; dva tiela sastavljaju jedno samo jedinstvo. Porod je njihov prosliedjaj, koji se neprekidno pruža kroz sve viekove. Smrt nas sa svim i svakim razstavlja. Nego tomu u pomoć pritiče ženidba, jer otac i majka ostaju u obitelji. Sladki je to vez ugodnosti i dužnosti, kojim su spojeni muž i žena. Ugodnost je tielesno sredstvo, nit je to prosto muž i žena. Ugodnost je tielesno sredstvo, nit je to prosto svrhom uzeti; pak je ta ugodnost i zakonita, kad je kako Bog hoće ili red umni i ćudoredni zahtjeva. Tko da vas se

negane, kad pomisli na vašu majku, na vaše sestre? Kad ste s drugimi ženami mislite na ove; mislite, što biste ikad vi, kad bi njih tko uvriedio, obezčastio. Majčin sine, spomeni se, da si plod ljubavi, Bogom blagoslovljene, znaj, da si brat sestara, kojih kriepost čuvaš i njom dišeš, pa nemoj se tomu iznevjeriti; u slabom tielu goji nabožnu ćut, jer je ona vrelo iz kog iztiče život i gdje cvate ljubav. Nikad ugode netraži, s koje bi tvoj iskrnji proplakao. Neuči drugog na zlo, ni tvorom ni zborom. Nemoj da zajaukneš nad žrtvom otrova tvoga. Poznaj što je mladost i neizkustvo. Ima na svietu jedna duša tvojoj majci i tvojoj sestri slična; izmedju njih je, izmedj roditelja i potomstva, slabi i nevini taj stvor, kog je Bog odredio da s tobom sudbinu dieli. Mûkom ona svoje srdce i svoju kriepost spravlja za te, i prvo neg te pozna bježi od svakog djela, od svake misli, koja bi ti jedan put mogla mrzka biti. Nedohrani ni ti njoj samo ostanke i ruševine za toliku ljubav. Ah! liepo je to da ljubav bude predtečom ženidbi, ali ona valja da je štovanje a ne kipoklonstvo. Mjesec prije i poslije vienčanja sve su ti dužnosti ugodne; život zamaman, nade zamamnije; ali se brzo stane na tvrdo i obode se. Ludost li je zamisliti, da omama traje do vieka. Tko smatra ljubav plahom pohotom, taj je onomu sličan, koji vidi Dunav rieku kad prevali, potopi, sruši, a ne kad natapa, brodove nosi i mlinice bogati. Ljubav kraljuje kroz vas život, evo je posmjehom nad zibkom, evo je utjehom nad grobom. I kad je ona u najvećem žoru, biti je na oprezu i voditi je jedno i drugo k redu i istini. Miline Bože, kad je ljubav čista i sretna; onaj izljev slobodan i iskren želja i najnutrnjijih osjećaja, ako je u skladu sa saviešću, te veseli dušu, bez da ju oskvrni ili smuti, svjedoči sklad naših moći. Kriepostna ljubav redi sve naše domaće odnošaje i izlieva slast vrh svakog dihaja i kreta!

Ženidba je ugovor naravni, negradjanski; nečini ga zakon, ali mu on može udariti neke oblike. Taj je bio jedino kao sredstvo da se sviet plodi, dok ga kršćanstvo nepodiže na dostojanstvo svetotajstva, po kom se čovjek i žena obvezuju na dosmrtno poštovanje i vjernost, ljubav, sklad, sa zakonitom željom poroda, za dobro zadruge i kraljevstva božjega. Takovo je srdce ljudsko, da neljubi puno ni trajno, ako u toj ljubavi božjeg nadahnuća nema. Nije dakle ženidba lak posao, nije to neka ustanova na volju. Spoj je to tjelesni i duhovni, svecieli i nepretrgni jednog sama čovjeka s jednom samom ženom; spoj medjusobne časti i ljubavi, tom svrhom da se stvori obitelj i za njezino se dobro brine. Ženidba sklapa tri vlasti; čovječju, jer je to ugovor slobodni, gradjansku, koja ženidbu štiti, i crkvenu, koja ju posvećuje.

Ženidba je na četiri stožera, na jedinstvu, koje je protivno višeženstvu pogana i Turaka, na doživotnosti, jer nema rastavljanja, na starešinstvu, jer vrhovničtvom otca obitelji uzdrži se red i zajedničko štovanje, na dostojanstvu slabijih, koje čuva ženu od svakog poniženja i prkosa muževljeva, kako i djecu od zapuštaja i okrutnosti roditeljske i slugu od usilnosti gospodareve. Na taj korak znameniti, na taj čin sveti, koji temelji obitelj, na taj vez tvrdi, koga sama smrt prekinuti može, treba se pripraviti čistim srdcem i odlukom, razborom i mudrim promišljanjem, pak savjetom svojih roditelja, izgledajuć, imali vjerenica sva ona svojstva, koja čovjeka usrećuju. Da se postane pravim domaćinom, hoće se vještine u svakom poslovanju, sviesti i stalne odgovornosti. Mladež živi bez ikakve brige, drugi joj misli za odjeću, za hranu za zabavu. Stoprv iz povoja, pa lulu u zube, pa u smjeh, svagdje i za svašto, pa u bezstidne uvrjede djece i djevojčica; pomamni za novošću, više neg pohlepni za novcem, na vas mah za hrdjavimi izgledi, bjež od dobra s ljudskog obzira, izgubiv prije nevinost duše nego tiela; roditelji ih mažu, i njihovu izpraznost pritvrdjuju, na zlo ih bodre, o svačem s njimi zbore, opake knjige čitaju i svaku izkvaru šalom smatraju. Poslije nego se izderali i ojadali duhovno i tjelesno, ostanak svoje izkvarenosti daruju jednoj, koja će biti majka njihovu porodu.

Curice rastu u svedjernom mišljenju na udaju, pak im sve to, kako će komu omiliti. Oko njih mile, lale, pa nit se one uče štednji, nit misle na svoje čine, na ništa neudaraju, pak im sve ravno, blagostne sa svakim i sve im cvatno pred očima. Tako vam se momci i cure šale, te obično domaći život igračkom smatraju, nemisleć na njegov cilj ćudoredni, nit odlučujuć tvrdo ga braniti prot duhu svjetovnjačkom, nit vršiti dužnosti svoje nabožne, bez ikakva osjećanja odgovornosti, kojim treba da bude obuzet svaki, koji obitelj podiže.

Mjesto što se u ženidbi traži zadovoljstvo, koje ona obećaje, ili završetak djetinstva, ili svečanost života i slobode, valjalo bi se kriepošću spravljati i samozatojom; misliti na nabožne dužnosti, što ih ženidba sobom nosi, stjecati potrebite za to krieposti, uvjerenjem, da jedno drugo poboljšavati ima, te da u svakoj nevolji, na svakom mjestu, u svakoj prigodi jedno drugomu vidljivom providnošću bude. Zdrav razum i dobro

srdce znak su prave vjernosti i plamenite priprave. Ti što si navalio da se ženiš, prvo neg si stekao žitak sebi i ženi i djeci, što činiš? Umnažaš na zemlji tugu i nevolju. Lašnje je i bolje reći: Biedan ti sam, negli: biedni ti smo! Neki se samo zato žene, što to drugi čine; neki gledaju samo na miraz, kao prodaju i kupovinu, a neki opet na jagodicu. Pa se je zar čuditi, da po taj način nema ni krieposti ni sreće?! Prvi je i glavni miraz kriepost, pak dobrota i ljubkost, a ostale su krieposti uzgredne.

Neki uznosio pred jednim mudracem krieposti svoje ljubovnice: ljepotu, bogatstvo, duhovitost, plemenitost, koljeno, uzgoj; a mudrac izpod dojednog tog svojstva pisaše ništicu! Napokon će vjerenik, da je dobroćudna, i tad mudrac napisa jedinicu izpred onih ništica, koje samo tako dobiše vriednost neizmjernu.

Da je u braku potrebito i jednako vjerovanje, znati će onaj, koji je okusio plod zajedničke molitve. Poznam jednu bogatu mladicu, koju majka kršćanski uzgojila, pak i uživala, gledajuć ju valjanu i kriepostnu. Brzo našla ljubovnika, koji sva svojstva imadijaše osim bitnoga. Kad se s mladom svojom razgovarao, očitova joj da nevjeruje u ništa vrhunaravna, da nedrži čovjeka nego kao ćutljivi stroj; da je njegova ljepotica božanstveno sliepljena, angjeo, božica prava itd.

Djevojka to kaza materi, pa majka djevojci pomogne i mladica pošlje mladiću ovakovo pismo:

„Začudiste me, kažuć, da smo mi puki strojevi. Ja sam držala, da ugladjen čovjek nema dirati u svetinju vjere svoje ljubovnice, koja bolju čestitost pruža, negoli hladna tvornost, ni malo uharna dobromu i poštenomu življenju. Čovjek se brzo jednog stroja nasiti, te kad ljepota mine, koju čestitost može žena od jednog ustroj-muža očekivati?!" — I s njim se oprosti. Oparilo to mladoženju, i odredi unapred pritajivati svoja načela luda, pa nadje jednu nesretnicu, i bio joj naravno opak muž, i opak otac. Koja je njegova krivnja? On nebio nego stroj.

Ljubav posvećuje milje, ali je postidnost ubavi cviet ljepote; bježat je svaku nepristojnost u djelu i rieči, jer dodje čas da se toga spomene i poradja nepoštovanje. Tko pak nauči ljubovcu zloći, nek se netuži, kad ga izdade. — Mnoga zlosretna vienčanja mogu se pripisati slaboj cieni, koja se ima od žena i njihova uzgoja. Ženskim smo dužni naš život, prvu hranu, prvo ljubezno milovanje. Koliko li je dakle pravedno, da ih sdušno pazimo!... Nježnije su one od nas i tjelesnim

sastavom i običajem; podložne su većim bolestim, manje su raztrešene. Čovjek je naravni njihov pokrovitelj. Potlišnik je onaj koji njih tlači, tko ih razžalošćuje, mjesto da im u svem ugadja i za nje se skrbi! Ćutljiva se njihova duša gane na svaku nevolju, one su ti neprestano uz postelju bolestna, i gdje je ženska siromah netrpi. One same znadu utirati suze i oživljavati nade. O! potlišnik je i nesretnik onaj, koji se igra njihovom ćutljivošću, da ih strovali u bezdan duševne boli i sramote! Veliko zvanje djevojčica iziskiva, da im se dade zdrav i trajan pravac; da se uzgoje, ne kako će samo drage biti ljudem i zadrugi, nego da se za Boga, za se i za obitelj odgoje; da se izuče, ne onim poluznanjem, koje napuhiva gordošću učenosti i nezadovoljstva, već onim naukom, koji će zaštediti neznalicu, koji bi ih uzljubio; nek im nauka ispuni prazninu, nek ih učini učiteljicami svoga poroda. Postanu li ženami, nevalja im laskati nit ih maziti, već ih svjetovati; čim će se dokazati, da ih se časti. Žena, koja u staro doba bila robinjom ili prostim ratilom naslade, kršćanstvu je dužna, što ju do čovjeka uzdiglo, kažuć, da i ona ima jednu dušu, jednu saviest, jednu odgovornost. Kod Turaka i Indijanaca još se ona po trgovištih prodaje i u saraje spraća; trzaju joj se iz naručja čeda, pa se prodaju i ubijaju. Kod nas je mahomce ujednačena i po Djevici uzvišena: ona je majka, ona je djevica, i trebalo je njezina privoljenja za odkupljenje. Tako se suzbiše presude o ženi neudatoj, pače se uzniešе zasluge duvna; pa pošto će žena za se davati razlog stvoritelju, ona već nije glupo ratilo čovjeka. Vruće su duhovne čežnje u žene, i muž je dužan poštovati i dobru saviest njezinu. Ona u obitelji uosobljuje živalj kršćanski, hrabreno izvršujuć dužnosti nabožne i kad joj supruga obzir svjetovni od toga odvrne. Ona je na ognjištu odvjetnicom svega što je pravedno, plemenito, blagorodno; ona je čuvarica predaja vjere, časti, iskrenosti. Žena mužkarac-junakinja grsti se.

Danas kad sve povrvilo za dobićem, i ženu umješali, gdje joj i nije mjesta. Danas ti ona upravlja dobri, obrtnošću i drugimi poslovi, dok bi bolje i naravnije i skladnije bilo, da se ona bavi uzgojem duha svoga i obitelji svoje; čovjek kroji zakone, žena izvadja ćudorednost, otac upravlja radnjom, mater odgaja djecu, tke i prede. Nije za ženu politika, opravci, rat; žena je u kući, da postane majkom, tu je ona kraljica, a vani bi igračkom postala. Ona je ruka neba, izvor napredka. Ako je ona čista, muža će prisiliti, da i on takov bude. Ona je,

koja uči diete progovarati, te mu dušu materinskim slovom udahnjuje. Najveća je slast za nju, kad se s djecom zabavlja i njeguje, a zato se hoće razbora, smišljenosti, stalnosti, načina i nauka.

I ženi je prirodjena razumnost, pa luduju oni koji kažu, da je neznanstvo najbolji čuvar krieposti. Neimadu li majke uzgajati svoj porod? Neima li glava upravljati rukom?! Kako je nekud danas sve zaokrenulo, tako je i nemalo i ženski odgoj na stranu pošao. Koliko se žensko u neke neslane bezposlice gubi, da toliko vremena uloži za pravi svoj umni napredak i oplemenjenje svoga srdca, našlo bi se i žena, koje bi uvidile ništetnost dnevnih petljanija i izpraznosti, te bi radje zborile o slavi svojih starih, o ljubavi domovine, o kriepostí, negoli o svedjernoj promjeni preoblaka, o plesu i o svakoj drugoj stvari, samo ne o pravoj .... Žena je pravi blagoslov kući, a može biti razrušenje i sramota; ona uzgaja i muža i djecu i rodbinu. Koliko je puta uztrajnost i uztrpljivost jedne žene, jedne majke odvratila sa zle staze muža, sina!

I našom biednom domovinom zaredale mnoge otrovne knjižice po kalupu izobraženo-pokvarenih naroda. Te su vam obljubljeni neki romani, gdje se sve izvrće da lašnje pomuti pamet i srdce zavede. Što li se danas o ženidbi nepiše? Koliko se pustog papira potrošilo, samo da se opiše smucasto ljubakanje kakva nezrela, nedozvana i neoprana gizdelina s nestašnom i nevježom djevojčicom. Zbilja dotle je došlo, da je već zašla sa zrenika zviezda čiste i sladke ljubavi kršćanskih vjerenika. Žalost je to i čuti samo, kako se tu igra i najsvetijimi osjećaji ljudske duše i srdca ljudskoga. Već se nezna za prebistro vrelo ljubavi, koja oplemenjuje i uznosi. Na zlatni žrtvenik njezin zasjela bludna pohota, pa pretrgla sladke i vječite sveze dvaju srdaca sdruženih i stopljenih sa svetom ljubavju božjom. Prekoredno i prekomjerno ljubakanje današnje mladosti tašte i plahe zasliepljuje pamet, pa se sunovratice ženidbe sklapaju a poslije se plače i nariče. U čovjeka je život tvarni, umni i ćudoredni, i po razumu nagonom razplodjivanja postaje čuvstvom čovječnosti. A rečeni romanopisci gledaju samo na nagon, na ljubav; tu ti sklapaju sve strasti, koje u vrtlog svoj zanesu od prave svrhe, imajuć oko na osobnu ugodnost, mjesto na obćenu korist. Takova ljubav nemože na pomoć zvati svetost sveze i obranu zakona. Čim takovi ljudine nagon svoj smire, htjeli bi hitimice tu ženidbu uništiti i za drugom pohititi.

Ima na zemlji blizu toliko mužkaraca, koliko i žena, što kaže za red providnosti, kojim se jedan sami čovjek ženi opredieli, te kad jednom izustimo: Ja te ljubim, nema druge, već to isto uviek opetovati. Jednako su na glavi i ženi i mužu djeca, ter kad se žena s mužem sdružila, izmedju njih jednakost je nastala; čim se razstavili, žena je pala! Kod čovjeka je vlast bila, pak mu ova i ostaje, kod žene dostojanstvo, koga poslije izgubi. Čim doušio čovjek, da se može sa ženom razstaviti, odmah ga naskočilo nezadovoljstvo pomišlju, kako bi se sjatio s drugom, sve mu dotezčaje i tako nikad mira; svega i svačesa iznosi, dok svoju drugaricu napokon preljubodinstvom nenatovari, samo da je se rieši. Gdje se čulo nije za to razstavljenje, tu je vez ženidbeni tvrdji, tu svetiji i ljubezniji; misli se više na onaj svetčani čin, kad si pred žrtvenikom obrekao sklad i ljubav do groba; nastoji se, da se do jednakosti izmedj sebe dodje, a porod se više uzda u brigu i ljubav svojih roditelja.

Nebi se ni ljudskim moglo nazvati družtvo muža i žene, koje bi se sastavilo i razstavilo nagonom, slučajem, i gdje porod nebi smatran bio obojičin, nit bi ga roditelji uzgajali, već mu država punila glavu i navraćala ga sad na ovo, sad na ono po svojoj volji. Da se zapozna, kolika je to grdoba, dosta si je pomisliti, da nije čovjek i žena samo, koji se medjusobno ljube. Što bi se dogodilo od žene, kad bi izgubila mladost i ljepotu? Što od djece, koja nebi znala za svog otca? Što od biednih staraca, koje sinovi nebi pripoznavali?! Izčezla bi ona toli naravna, toli sladka čuvstva otca, sina, brata, koja plemene kako pojedine narode, tako i cielo čovječanstvo; nestalo bi toliko drugih kriеposti, kad nevolji i žalosti ljudskoj nebi u pomoć priticala ljubav i sućut, nego javno opravljanje vlade. Ponestavši traga pristojnosti i postidnosti u suobćenju najnježnijega čuvstvovanja i najtjesnijih odnošaja, s obitelju bi na sunovrat pošla i domovina, koja i drugo nije nego oveća obitelj; pak i duh narodni, koji je samo povećaj domaćega. Duh domaći ili kućni kotva je spasa od prevrata. Sasvim tim bi neki nesretnjaci htjeli srušiti obitelj, srušiv svetost ženidbe i vlast roditeljsku. Kako oni vele, žena ima biti slobodna, koliko i muž. A to će reći, da ju prisilimo, da čini što i mi, da ima i mahne naše. Po njimi ženidba je prosti gradjanski ugovor, tako da zakon, koji ju stvara, može ju i uništiti. Bludnja je to velika, jer sve što se tiče porodjaja i uzgoja djece, to je naravno pravo, pa nit ga gradjanski zakoni stvaraju nit ga

mogu uništiti ili osakatiti, nego samo mu stanovite oblike podati.

Veselimo se, što ovi pogubni nauci nisu doprli i neće akobogda do dobroga našega kršćanskoga puka, jer tog razstavljanja i razpusta kod siromaha nije, nego kod ohole i suludne gospode, kojom zavijorila pohota, a straha božjega nikad ni neimali!... Mi smo uvjereni, da ako obitelji nisu ono što bi imale biti, to je najvećma do razpuštenosti i do nikakvog ćudoredja.

U ženidbi dakle, kako ju mi razumievamo, izmjenične su dužnosti muža i žene. Evo kako nekidan blagoslovi župnik jedno vienčanje: „Prsten koji spaja ženu s mužem, valja da je od tvari neuništive, vječite. Tu daje jedino naša crkva: inako, prsten je veriga. Vlast je crkveno-božanstvena, koja od dva bića sačinjava jedno nerazdiono. Nu zato gradjanski oblici mogu biti zakonske pritvrde; i s toga vi kad vas svećenik blagoslovio, upisati ćete se, ako se to zahtjeva, i u te knjige.

Zakon vam nezapovieda da se ljubite, to se samim ugovorom razumije; zavjet je to naravni, koji sljubljuje dva srdca, bez da pomućuje razum. Vjernost se ište od same naravi toga spoja; vjera sačuvana obezbjedjenost je sinovom, a potreba povjerenju. Vjernost treba da je medjusobna, bez ikakve primjese, te da djela čuvstvu odgovaraju. Ljubavi bez krieposti manjka prvi uvjet sreće: mir! Vaš život ima biti svedjerna dobrohotnost i dobrotvornost, neprestana briga, da se otmete zlu, da si omilite, da se poboljšate i da zajedno djecu kriepostno uzdižete. Vi ste ženici jednaki, imate ista prava i iste dužnosti; razlikujete se spolom, pak i snagom, smjerom, razumom, poznanjem, to jest imate i dužnosti posebnih.

Muž je jači, ima dakle upravljati domaćom zadrugom, gledati kako što prolazi, dobivati; njemu je braniti ženu, prizivati ju liepim načinom na dužnost, poštenje, dobrotu; pribavljati joj hranu, oblačiti ju kako donosi njezino stanje, pa mu ona doniela ili nedoniela miraza; neprestano joj dokazivati, da ju ljubi, uviek ju braniti, u bolesti ju liečiti i paziti, i na smrti joj ostaviti, da može pošteno živiti. Žena je poslušna uvjerenjem, da tako ima biti, a ne da je robinjom itd., i to u stvarih pravednih, i to cielom odgovornošću za svoje čine, slobodom, da izreče svoje mnenje, pak i da se uzprotivi svakoj zloporabi i nepravednim zahtjevom, kako bi na primjer bilo, da ju se sili zanemarivati kršćanske svoje dužnosti. Dobra žena časti muža, čini sve po njegovoj volji, uči njegovu ćud, pomaže mu

u svačem, s njim stoji, za njim kud hoćeš, nikad nepropušća najmanju svoju dužnost, a gdje može, uviek se prirodjenom si nježnošću svomu mužu prilaže. Podložna je, ali gospodari, kad se ona sbilja ukaže ljubeznom i koristnom, i kad gleda usrećiti svoga muža. U nje je manje izkustva, pa se zato češće i savjetuje sa svojim mužem, te ako mu kadšto što opazi, nigda uzgornošću a još manje zapoviedju. Zato muž traži, da odmah s početka očituje svoju stalnost, te nastoji, da ga štuje, da mu se prida, da ga ljubi, željom da si nadje plemenito mjesto u onom srdcu, koje manje poznaje negoli ljubi. Nu muž, koji se pokazuje živinskim usilnikom, nestiče nego mržnju i sažaljenje. Žena ima nastojati da ugodi i omili mužu, kako to činila i prije udaje; a ne kao neke ter neke, koje čim se udale, u svem se zapuštale. Tko želi biti ljubljen, treba da je ljubezan, a ljubezan nije onaj, koji se napuhava i sebe u svašto upliće.

Žena je odredjena zato, da bude smiriteljicom, jer grižljiva, žugorna, namrgodjena, odbija čovjeka i čini da mu kuća mrzne. Ima nekih zlouzgojnih, da se na svaku malu naoblače i objese, uviek im krivo, sve čine preko volje, tuže se na svoje domaće, junače se kad reknu koju gorku mužu, svekrvi, nevjesti. Nebudite takove! . . . .

Imali ljudi bez pogrješaka? Najbolje se to upozna, kad se s kim obći. Kad prodje prvi zanos, odmah se odkriju neke mahne, pa se misli, da su one i nikle tim trenom, a one su jur bitisale, ali se na nje nepazilo, ili se ih trpilo. Ipak razlika ćudi oživljuje svakdanje obćenje; raznolikost i sloboda mnenja i nazora, mjesto da škodi, imala bi nasporiti povjerenje; u pregovoru se popusti ili nadvlada, svakako se izadje na čistac, ljubavan popravak, što ga jedan drugomu čini, pomaže saviesti i vodi k savršenstvu. Kad vam žena oboli, nećete navaljivati na nju, već ju pomno paziti i lieka joj davati. Mahne su bolesti duše ili naravi, a pomilovanje je liek, koj ih zdravi. Neiztrgnu mahnu šakom vlasi, nit izpravi na šake narav. Pače zlovolja i ljubomornost, mjesto da zaprieče kakvo zlodjelo, napastuju nanj, i tužiti se bez razloga koji put, isto je kao da si ukora zaželio!

Neposluh, igra, gizdelinstvo kvare mir domaći; radnja, povjerljivost, milokrvnost, popustljivost poradjaju mir i ljubav. Vjerna svojoj dužnosti, srdčana, uztrpljiva, čedna da si vjerenice, sjećajuć se svedjer, da mužkići snose, a žene da uzdrže. Što je muž jači, tim ga Bog odredio za teži trud, a što tebe

naresio dražešću, nježnošću, ljubeznošću, to učini, da mu muke slašću olahkotiš. Kad mu tvoja mekana ruka otire znoj, nisu li odmah svi jadi i trudi zaboravljeni? Kad mu je duša razjadjena, čelo namršteno, jedna sama besjeda tvoja, jedan sami pogled tvoj, neutješi li srdce, nerazvedri li lice njegovo? Kad uzavre more na dimove, ptica morska s drugom svojom se zavre u pukotinu kakvu, te se tako stisnu i griju ujedno! Koliko je bura u životu? Naučite od te ptice morske, pak se nećete bojati ni zloduhih vihrova ni gordih valova!

Sveti Vjekoslav kralj Francezki kroz duge godine i brige težke svoga kraljevanja i svoje oštre pokore ostao svejednake nježnosti, kao i prvih godina vienčanja, prama suprugi svojoj; nosijaše uviek na ruci jedan prsten, na kom bilo urezano: Bog, Francezka, Margarita; i milom prostodušnošću govoraše: „Izim ovog prstena, ja ljubavi druge nemam!“ — Ovako govorio dobri župnik.

Kadkad se ženidba sklopi bez ljubavi, ali ju porodi dužnost, navika, udruženost, priznanje, zajednička težnja k dobrobiti, vrh svega obćenita ljubav poroda. Malo po malo odkriju se dragociena svojstva i jedno u drugom velikog uporišta nadje. Žena napominje čovjeku, da je sav život dužnost, radi i muža na radnju nutka; djeca, koju čuvaju kao zenicu da ih nerazblazne ili ozloćude, nauče se od roditelja trudu i zapoznadu, kako im je sveta dužnost nje pomagati. Raj je u onoj kući, u kojoj složno živu muž i žena! Ali gdje sklada nije, tu je pakao!

Valja reći, da je ženidba uzvišena i sveta, kad Bog isti čovjeku reče: „Ostavit ćeš otca i majku, da budeš uz ženu.“ Ima biti ugodna zajednica, u kojoj sva čuvstva, svi napori, sve muke, sve slasti obćene su; gdje se podvostručuje ugoda razdieljujući ju, gdje jedno drugo pomaže na trnovom putu života, gdje se složno radi za medjusobnu sreću. Dvoje sačinja jednog sama, osieća se, uživa se, trpi se zajedno; grom, koji hrast raztriska, smjeri i u lozu, ali voda koja oživi lozu, čini još, da i hrast ozeleni. Dà, ženi, koja mi tu radost i zadovoljstvo udieli, da sam otcem, koja svoj život uz moj prijubi, — koja je u isti mah i jaka i slaba, i bojazna i hrabrena, koja se pred Bogom zakle, da će biti podložna i vjerna, kako se i ja zakleh, da ću njoj biti uviek zakrilnikom i prijateljem, — oh koliko sam joj dužan za sreću koju mi pruža, a koliko ona meni, što ju pozvah, da mi sastavi obitelj! Nesretan je onaj, koji izda ove toli sladke, toli svete dužnosti! Nestidite se, kad ugledate vjernu i čednu golubicu, i nemrljajte onog svetog pečata, kog vam Bog svojim prstom u čelo udari.

Neznam, zašto se odsudjuje izdajica, a neodsudjuje se i zavodnik; kriva žena, a ne tko ju takovom učini. O da biste vi predvidili, koliko suza i muka i jada prouzrokuje u obitelji nećudorednost! Pomrači spoznanje dužnosti, pobudjuje nestašne želje, neutažive ljubomornosti, nezadovoljstvo u životu, nered u ponašanju, pak sramotu i žalost. Žena, koja se iznevjeri svomu mužu, muž, koji zapusti svoju ženu, koji ju nebrani, pače joj usilnikom biva, dati će razlog Bogu. A i na ovom svietu počimlje kazan, jer nesloga im stvara svaku biedu pod krovom, pak će im se napokon umesti kuća i vidit će svoj porod u jadu i nevolji, sliedeći njihove stope i žalosteći se nad njihovom sramotom!

Nije mi dovršiti, ako nenapomenem, da ih ima, koji se svoga doma odriču, da se udruže otajstvenoj obitelji, utemeljenoj na kriepostí, žrtvujuć same sebe za drugoga, za pokoru i vječni svoj spas! — To su crkovnjaci!

Otac i majka, slika su božja, te kako Bog nebi samo zadovoljan stvoriti sviet, nego ga jošter uzdrži i upravlja, tako i roditelji, imadu nesamo radjati, dali i uzgajati porod. Koju li neizrecivu radost oćutiste onda, kad no na srdce priviste prvi plod vaše ljubavi. O! vi se tad preporodiste u njemu! Kako li vas čedance vaše nerazblaži, kadno prvi put izusti: majko! ćako! Koli je mudro dobri Bog sdružio toliku slast s tolikom dužnošću i brigom roditeljskom! Nezaborave li se sve muke i nevolje na prvi posmjeh djeteta svoga? Koli se strašite, da mu se što nebi dogodilo, koliko se zanj brinete, kad ga tako slabašna i nejaka gledate; koliko vam sladkih nada oko njeg neobliće, kad vas ono majušnom svojom ručicom krene, kolika vas radost popane, te koliko se milina u vaše srdce nelieva, kad ono jecati stane sladka imena svojih dragih roditelja!

Predvidjamo, da će se jednom naš porod odieliti od nas. Znamo, da će dan doći, kad ćemo prestati biti prvom ljubavju njegovom; pa što zato? Mi neiziskivamo nit očekivamo da nam on to podpuno odvrati, nek je on sretan, sretan i bez nas u drugom krugu, to su želje naše, to je veliko zadovoljstvo naše! Patnje, trudi, muke i bdienja, sve je to ništa jednomu, koji se veseli napredkom svojih dragih sinova! . . . A što da rečem o majci, koja tolikom slašću njeguje svoje čedo, što ga na srdcu svom nosila i bielim mliekom dojila!?

Kako ikad čuvstvu tako naravnom, tako jakom i ugodnom kakovo je materinsko, može odgovoriti srdce ljuto i nezahvalno? Stablo hrani i brani od sunčane žege svoj omladak; ptica leži na gnjezdu svome, pìta ptiće svoje, dok im krila ponarastu za let; ovca doji janješce, kvočka se kao biesna diže na obranu svojih pilića, a jeli moguće, da otac i majka ostave svoj porod? Ne, tolika nećutljivost, tolika tvrdosrdnost ni pomisliti se neda. Lienost je, strah, obzir, stid i pokvara, s kojih se nadje tako jadnih i nevoljnih roditelja, da se usudjuju izdati jednu od najsvetijih dužnosti svojih, ostavivši na cjedilu svoj dragi porod! Nigda toga neučiniše, kad bi se sjetili svog prvog nesmišljena koraka i grjehote božje. Ako se tko nesrećom omakne, nek se koprca, makar se krož trnje i kupinje izčeprljao, bolje neg da lupi nadno o ljutu ljut! Kad tko zadje, pak to iskreno prizna i junački se popravi, svak ga požali i pohvali, ali kad nieče i prkosi, oduran je i mrzak svakomu. Neima žalosti gore, nego kad se majka majkom nazvati nesmije, te kad se je usilovano presladko ime otca premučati i svoj porod u sirotište sahraniti. Majci se je neprestano brinuti i neumorno nastojati okolo poroda za nejake dobe.

Jednom u gradu Firenci uteče iz zvierinjaka jedan lav, koga sila svjetine bila nagrnula da vidi, te umače gradskimi ulicami. Uzdrhtaše od straha stanovnici i pozatvaraše se u kuće. Al neka mater ostavila svoje diete na ljestvah, te mu se lav primače i uze ga u svoje čeljusti. Nevoljne matere stao plač i jauk, te i nemisleć u kakvoj se pogibelji nalazi ona ista, pritrča na susret toj ljutoj zvieri, kleče, zazširi ruke, sva suzami oblievena. Lav, kao da ju je razumio, poglednu ju, pak izpusti diete i podje svojim putem. Toliko je moguća majčina ljubav.

Korneliji, sestri Scipiona, a materi Graka, neka velika gospodja Rimska pokazivala svoje dragocienosti, zlato, srebro, biserje, krune, gjerdane, naušnice, prstenja itd. Kad pak ova pošla Korneliji u pohode, zamoli ju, da joj iznese svoje dragulje. Kornelija prizovnu svoju dječicu i reče gospodji: Evo moji dragulji!! . . .

Otac! Sladko li je to ime! Bog isti, kad nas učio, da ga molimo, htjede da najljepšu molitvu započmemo riečju: Otče! Otac sudjeluje stvoritelju u razplodu života, i prije i ujedno s misnikom uči vjeru; posjeduje zemlju i njom upravlja; predaje sinovom otačbeničke dogodjaje; otačbina i otačbeničtvo od otca izhode. Sloboda je veća, gdje je veća vlast otčinska, jer se nije potreba državi toliko pružati, kad su otci u pravoj svojoj vlasti, koju samo ljubav omekšava. Jesu li otci pokvareni, nema već uzde izkvari; jesu li oni pogrdjeni, nesta vrela svakom poštovanju.

Mir, koji roditelji u krilu svoje obitelji uživaju, poboljšava i oplemenjuje, podiže čovječanstvo k svomu stvoritelju, naplaćuje divno svaku ljubav, te svaku brigu otčinsku.

Otac nježnošću i budnim pokroviteljstvom pribavlja porodu hranu i odielo i druge potrebe, dok nedoraste, da se uzmogne sam starati za se. A kako će otac tomu doskočiti, ako po vas dan dangubi, ili ako što dobije ludasto prosiplje? A što da rečem od onog nesretnika, koji do te bezbožne drzkosti dolazi, da mrzi iste sinove svoje, da ih na oči nemari, da mu ih susresti mrzko, te da je zadovoljan u jadnoj duši svojoj, kada ih vidi u kolu opakih i bezbožnih! O! kakva li se on po taj način blagoslova lišava! . . . Pa sbilja, koga takova crna strast zasliepi, nije li on ubojica poroda svoga? Zašto nesretnjače izpijaš iz one čaše, što ti pijanu u ruci drhće? Izpijaš suze, krv, život tvoje žene, tvojih sinova! . . . . Kad ste se poskrbili za hranu vašega poroda, nemislite, da ste tim sve vaše dužnosti izpunili. Vrtlar se neprestano bavi u svom perivoju; sad kopa, sad razkapa, sad sadi, sad presadjiva, sad okresiva, sad zalieva. Tako čine i dobri roditelji sa svojom djecom, koju i kazne kad vide, da će to koristiti, te ih tako učine dobrimi ljudi i pravimi kršćani.

Nego mi toliko uz zlo prianjamo, da nije dosta učiona i nauk; najveća prosvjeta neiztrže opakog nagnuća. Tomu pak najboljega lieka nalazimo kod roditelja, kad svojom vlašću i žarkom ljubavju osvoje srdca poroda svoga. Vam je dužnost, da odgojite sinove svoje kriepke, družtvene, izučene, kriepostne. Hoćete li da vam budu kriepki? Priviknite ih trieznosti, umjerenom trudu, čistoći; čuvajte ih od pogibelji, ali ih neplašite, pače ih gledajte ohrabriti, volju im ojačati, značaj učvrstiti, pa da se u se pouzdaju, i da stalni u svojih odlukah budu.

Kanite se hrdjavog onog običaja pregrizati rieči, mucati pred djecom, već nastojte čisto i jasno pred njimi izgovarati, da se nauče liepu, bistru i zvonku izgovoru. Da vam budu družtveni, priučite ih, da pomažu i da nezamjeraju svomu bližnjemu, da drugomu nečine, što njim nebi drago bilo; da budu uztrpljivi, te ih uputite na kakav zanat, da si kruh dobiju, a zanj liepu nezavisnost. Udahnite im uzvišena čuvstva o našoj naravi, na kojoj se temelji bistvovanje zadružno, nazore o pravici i redu, pak smilovanje i ljubav. Najbolji uzgoj

je onaj, koji uči samozataji, to jest kadno se žrtvuje sadašnjost budućnosti. Izučite ih; uz tjelesnu hranu i duhovnu im podajte, jer je to čvršće skopčano, nego se misli. Čemu je, tko ništa nezna? Kakav je zanj posao na svietu? Nema već gole ruke; a snaga je tjelesna ništa, ako umna neupravlja. Bili ste to vi podnieli, da vaši sinovi, kao niemo blago uzrastu, nepoznajuć svoga dostojanstva, nit posjedujuć ikakva nauka? Ako i njihov položaj u svietu nepoboljšate naukom, to ih ipak srećne činite tim, dajuć im knjigu u ruku, koja će im mnoge gorke dneve zasladiti i liepo ih poučiti o dostojanstvu samih sebe i drugoga.

Ali se spomenite, da sviet veću potrebu ima od poštenih ljudi nego li mudrijaša. Nauk pravi, neobhodno potrebiti, koga bi grjehota bila zapuštati, jest vjerozakon, pak pisanje, čitanje, računanje, te uništenje zabluda i predsuda. Hoćete li da vaši sinovi kriepostni budu? Bdijte na prve utiske njihove, jer su ti neizbrisivi; naučite ih velikoj pristojnosti; za svaku ih mahnu kaznite ili barem opomenite. Uzgaja li se diete velikom oštrinom, nauči se lagati, da ubjegne ili barem odmakne kazni; gdje usuprot djeca sviestno odhranjena roditelje svoje za prijatelje smatraju. Nemojte ih dakle napadati, jer strah ugušuje čuvstvo; nekaznite ih nepravedno ili nerazložno, jer osjećaj pravice, uciepljen u duši njihovoj, uzavreo bi na vas. Gorka besjeda uzpali, srditost raztruje. Nepriekorno ponašanje, pravičnost i sladost to su prvi i najljepši uresi otčinske vlasti. Kad tigar raztrgne nesmiljeno jedno od svojih malih, drugi nepostaju bolji, pače grdje uzbjesne; ali kučka, koja svoje oblizuje i njimi se igra, čuvajuć kućna vrata, čini ih mirne, poslušne, vjerne i oprezne. Ići s djecom na liepe, neznači biti im popustljiv; pače se imate ukazati nepokolebivimi, nit ikad popuštati njihovim naprasitim i neobuzdanim željam, pa niti im njihove grjehe i pomanjkanja opraštati. Nu, kad ih kaznite, da niste srditi; tim ćete pokazati, da su to oni uprav zaslužili, pa kad kad i odgodite i zaprietite, te će boljim plodom uroditi. Danas se djeci mnogo pušta, kao da su ona po naravi dobra, te da im dosta sposobnosti prirodne razviti. Tko dobro na djecu pazi, viditi će u njih samoljubni nagon, koji očito dokaziva čovječji pad. Dječak nerazloži, nepromišlja, nehini svojih strasti, bile mile ili odurne. Jer su bez snage, bez razbora, bez slobode, preveliku potrebu djeca imadu, da se na nje pazi, i da ih se izpravlja. Gledaj onoga, što bi rekao, da se nikad najesti neće, uztraje li tako, pokvariti će svoje zdravlje;

onaj što je srdit, postati će biesan, onaj bezposličar lienčina, mali lažac velikim neiskrenjakom! . . . . O! da su blagoslovljeni oni roditelji, koji sad pohvalom, sad opomenom i kaznom, trgaju iz srdca svoje djece prvu klicu zla! Nastojte svakom zgodom da ih podobrivate, te da na svaku i najmanju laž zamrze, a da se zaljube u sve, što je koristno i plemenito; iznoseć kriepostnike i djela njihova nadahnujte ih duhom pravog kršćanstva, dobrotom, srčanošću, nježnošću, a osobito gledajte, s kim se druže i kakve knjige čitaju. Nek od vas nauče razlučivati dobro od zla, pak prvo ljubiti i vršiti, a drugo bježati i mrziti, da nenadju ništa do gorkosti na grješnomu putu. U rieč, da uzgoj ljubavan bude, a ne mlohav, kriepak, a ne oštar, miran, nesanjiv, pak da se tu vidi toli potrebiti složni rad otca i majke. Nikad nesmije se iziskivati, da diete mahomice čovjekom postane, ali mu svedjer spominjati, da mu je čovjekom biti! Za žive oči nedopuštati, da se braća izmedj sebe kolju, i da jedan odkriva mahne drugoga. Nemilujte jednog mimo drugog, nit dajite jednomu što zapada drugoga, jer iz tog se izmedju braće ljubomornost i mržnje poradjaju. Razlika samo nek je po zaslugi; a ako se jedan kazni, nek se uvjeri, da je to zaslužio, pak i da je onomu žao, koji je to učiniti usilovan bio. U desetoj godini čovjek je gotov, a učiona izvede zemljomjerca, odvjetnika, trgovca, radnika ili drugoga poslenika. Nauk primljen na majčinu koljenu, besjeda iz otčevih usta ujedno sa sladkimi uspomenami rodnog ognjišta nikad se nebrišu iz pameti.

Vjekoslava kralja Francezkoga odgojila je majka najvećom brigom i pomnjom, i ljubila više nego samu sebe. Pa bi mu govorila: „Sinko moj, neizmjerno te ljubim; ti si sva nada moja; sasvim tim, prije bih te volila mrtva vidjeti, nego da i samo jedan grjeh učiniš“.

Nemislite pak, da ga je sve u govoru, pače znajte, da on ništa nevriedi, ako tu izgleda nije; koliko god vi svjetovali i opominjali, neumjesiste pogače, ako vaša djela tomu neodgovaraju. Sinovi će vam biti kriepostni ili opaki, kako ste vi opaki ili kriepostni. Kako ćete ih uzgojiti poštenju, milosrdju, ljudstvu, ako vas poštenje neriesi, ako vi milosrdni niste? Kako će se oni ostaviti svojih grdnih pohoćenja, ako vas vide plienom zlokobne netrieznosti? Kako će oni ostati pri prirodjenoj nevinosti svojoj, gledajuć svaku nepristojnost u vami, slušajuć svakojake nepodobne besjede? Kako da krotki i ljubeznivi budu, videć u ružnoj svadji otca i majku? Kozlić ide

za materom svojom preko oštrih klisura i penje se nad ponore najgrozovitije. Rak ide na se, jer mu to isto i majka čini. Vi ste uzorom vašoj djeci, po vami će biti pravi ljudi ili nitkovići! Mi uzgajajući naš porod i nas iste uzgajamo, zazivljući Boga na pomoć u svakoj stvari, zboreći o kriepósti, izkušajući našu saviest i po njoj se ravnajući težimo za umjerenošću i psosti se čuvamo! Roditelji! najbolje baštinstvo, što ga ostavljate porodu vašem, jest dobar uzgoj! U zadrugi smo mi onakovi, kakove nas obitelj iznese. Porod je kao bieli list, na njem dakle nepišite, što vam kašnje čitati nebi bilo drago. Želite li, da vam vaš sin nebude odveć težak, dajte mu načina, da si može pošteno pribaviti kruh. Želite li, da vam vaša kćer nezadaje muke i sramote? U srdce joj uciepite ljubav Boga i krieposti, i budite joj uzornikom!... Što je čovjek bolje uzgojen, bolji je; od njeg se slobodno nadati možete i ljubavi i pomoći u vašoj starosti. Strašna li pečal duše, kad tko sam sebe kori radi neznanstva, nevaljalštine, mahna i zla ponašanja svoga sina; te kad je usilovan reći: „Ja sam se naopako vladao, nisam svojih dužnosti izpunjavao, nisam učinio, što sam imao, svog sam sina dangubi odgojio, srdce sam kćeri svojoj pokvario, nisam im davao ni zapovjedi ni izgleda krieposti“; — ovo je užasno, ovo bi samo dosta bilo, da otruje dneve težke starosti!

O sinko! otac ti dade život, pa što je koliko isti život, uzgoj; ti nisi na ništa mislio, jer on otčinskom brigom smirivao sve potrebe tvoje; nastojao na sve načine, da te zadovolji i usreći, najboljim ti prijateljem bio, uviek uza te, svedj te novimi darovi obsipavao, pak će ti najpotla svoje imanje ostaviti. A tvoja majka! O! koliko je žalosti s tobom vidila, koliko dana izmučenih, koliko noći nespavanih, kadno ti majušan bijaše, kadno jedva izgovaraše! Tko te slabašna kriepio? Tko ti prvim učiteljem bio? Bila je majka. Ona te naučila govoriti, ona hoditi; po njoj ti zazvao sladko ime otčevo, pak i onog otca, koji je na nebesih! Što li si ga uživao onda, kadno te u krevet polagaše sladka mati i ljubeć te govoraše: „Spavaj zlato moje, dobar bio!“ Pa poslije kolikom te ljubavlju uzdigli roditelji tvoji!

Ako su ti kad i strogi bili, nagoneć te na nauk, ili na kakav posao, činili su to iz žarke ljubavi, da te vide i vesele ti se u družtvu skladnu poštenih i vriednih ljudi. Kad te karali sbog malih tvojih pomanjkanja, strašili se, da nebi u velika zagazio. Koliko im ti glavu razbijao! Sveudilj na te misle

i za te se skrbe, nit ikakva truda žale, samo da tebe zadovolje. Danju za tebe rade, noću, dok ti sladko spavaš, oni bdiju, da kad im osvitkom kruha zapitaš, nereknu: Pričekaj, — nema! Ovo je najsvetija ljubav, najsličnija ljubavi božjoj; ljubav i po nagnuću i po razumu, koja prolazka nezna, jer se s njom radjamo i umiremo; ljubav, koja je kao zapovjed i kao kriepost, kao slava i kao sreća; ljubav, koju Bog uzvisi na križu. Ljubiti onoga, koji nas porodio na sviet to je naravno, jer to i živine čine; ali naša ljubav ima biti razložita, ima se pokazati posluhom i poštovanjem. Nestoji pak poštovanje u golomu naklonu, nego u prostosrdnoj spravnosti na posluh i strahopočitanje.

Vi bježite od majke vaše, a zašto? Jer joj već nesmijete otvoriti tajna srdca vašega, jer se ukora bojite, jer savjeta njezina sliediti nebi mogli, bježite joj s oka, jer znate, da ona s razlogom težko podnosi to izlišno gizdelinstvo vaše, to opako družtvo vaše, to hrdjavo ime vaše! Izmičete joj, da joj na razžalošćenu licu negledate ukore ponašanja vašeg, muke i jade budućnosti vaše!... Kad prestadoste biti čovjekom, prestadoste i dobrim sinom! Briga roditeljska za njihove sinove, a pak neizkustvo ovih, podaje roditeljem vlast, koju i zakon pritvrdjuje. Zakon ih smatra maloljetnimi sve do dvadeset i četvrte godine, nit im pripoznaje ikakve pogodbe, koju bi učinili bez dozvole roditelja ili štitnika. Nego danas se poštovanje nemilice omaklo. Ali u tom imadu i roditelji dosta krivice. Koliko je god težka, a uzput i sveta zadaća sinova, da u svačem i na svakom mjestu poštuju svoje roditelje, toliko su i roditelji dužni, da pogode na žicu svojih sinova. Da ih nesile, na što nebi imali, da im neprigušuju pravednih i svetih želja, da im neprieče slobodnog, duševnog razvitka i oduška plemenitih osjećaja. Ima svakakovih roditelja, kojim je svedjer krivo, uviek se tuže, neprestano žugaju i mrmoše, da sinovom i dogrusti i prekipi!.. Dobar će sin podnieti, pretrpiti, pregrizti, premučati. Ali je malo takovih na dan današnji! U pamet roditelji, za dobro vaše i ono vašeg poroda.

Poštuj otca i mater tvoju, zapovjed je božja. Tko je dobar sin, biti će dobar gradjanin, pa kakvi mi budemo s našimi roditelji, takva će i naša djeca s nami. Sretan onaj, koji može opetovati ono što reče nekoč Pope nekom porugljivcu novinaru: „Meni je dosta, da se nikad svojih roditelja nezasramih, nit oni ikad s mene proplakaše!“ Kad god nas što dobra zateklo, nek nam je ponosom, pokloniti se onim, bez kojih ništa ne-

bijasmo, nit ikad šta posjedovasmo. Jeste li obogatili ili se na kakvo dostojanstvo popeli, nastojte da častno vaše roditelje uzdržite. Tko se svojih roditelja i svog roda stidi, sramoti sama sebe, jer se očituje nezahvalnikom, oholčinom, nedostojnim kakva dobra ili sreće kakve. Epaminonda, slavni vojskovodja Tebanski, ostade u jednom ratu slavodobitnikom i tom junačkom bitkom izvojeva slobodu domovini. Kad mu svak uzhićenim srdcem čestitaše, zamjernom i uzvišenom poniznošću reče: Najveće mi je zadovoljstvo u tom, kad pomislim, kolika će radost obuzeti moga otca i moju majku!

Vriedni neki svećenik, imenom Antun Genovesi, Napolitanac, napisao mnogo knjiga o zdravu mišljenju i bistru izrazivanju. Kad jednom u učioni predavao, stvori se izmedju slušatelja i njegov otac. Čim to on opazi, diže se na noge, skide kapu, i tako prosliedi tumačenje, sve dok ga starac otac slušao!

Vinko Bellini, čovjek toli slavan i glasovit u glasbi, kad jednom prispio u Kataniju svoju otačbinu, te kad ga njegovi sugradjani bezkrajnim pljeskom izazivali u kazalištu, on se prikaza, držeć se za ruku sa svojim otcem, koji, možete pomisliti, koliku je radost uživao!

U istoj Kataniji u starodavno vrieme življahu braća Enapio i Eufemio, kad Etna izriga strašnu lavu. Videći oni, kako ta lava zameće kućom njihovom, ni nepomisliše, da spase zlato i druge dragocienosti, već jedan uprti na pleća otca, drugi mater, koji prestari nemogoše s mjesta.... I tako dragim bremenom izidjoše iz grada. Ali uprav jer im teret priečijaše, nemogoše toli hitro pobjegnuti, te ih zahvati žestoki plamen. Stari roditelji vikahu sinovom: „Spustite nas; ostavite nas udesu našem, vi se spasite!“ Ali oni toga neučiniše, i Bog im se smilova, ter sretno smrti izbjegoše. Kao po čudu lava se razmetnu, i oni sredinom slobodno progaziše i spasiše sebe i svoje drage roditelje. U Kataniji ima podignut spomenik ovoj dobroj i pobožnoj braći.

Molite Boga da vam podrži roditelje, i medjuto, dok se sjećate, kako ćete ih jedan put izgubiti, podvostručite vašu brigu oko njih, ljubite ih, štujte ih, pomažite ih i podnašajte ih. Pomažuć ih, drugo nečinite, nego se djelomice oduživate onomu, što oni za vas učiniše. Imaju li mahna? A tko ih nema? A nisu li oni vaše podnosili? Pod starost, biti će boležljivi, žugavi, možda i grstljivi; pa da ih zar s toga nečastimo i nepodnosimo? Promislimo, koliko i kako mi boležljivi, žugavi i grstljivi bijasmo malahni. I malo po malo, kako starim roditeljem život naginje, tielo slabi, snage ponestaje, imamo im povratiti barem onoliko, koliko oni nam učiniše za djetinstva našeg! Tko zapusti u nevolji otca i mater, tko je tvrdosrdan na muke i siromaštvo njihovo, u istinu vam govorim, da je ime njegove upisano u knjizi vjekovitog oštrog sudca, zajedno s onim otcoubojica!....

Koga roditelji neblagoslove, nek se neuzda u blagoslov neba, ni u pomoć zemaljsku. Sin neharni, sin opaki, prezren je kao nakaza. Na koji bi način smio iziskivati u svojoj starosti prava, koja je toli nemilostno zaniekao?! Čast i poštovanje njegovih sinova od pečali navlači sram na starobliedo čelo njegovo, i on isti neusudjuje se blagosloviti svoga potomstva od straha, da mu taj blagoslov njegov zlokoban nebi bio!....

Obitelj se obezsmrćuje nasljedstvom, to jest po smrti roditelja nastupaju sinovi njihova dobra oporukom ili bez nje. Tako traje preko groba onaj vez, koji ljubav potvrdjuje, izvršujuć želje roditelja, štujuć uspomenu njihovu: spoj čuvstva, koja vjera posvećuje sladkom utjehom!

Katona, slavnog starog Rimljanina, zapitali: Tko je prvi i najveći tvoj prijatelj? — Odgovori: moj brat. — A drugi? — Moj brat! — A treći? — Opet moj brat!

Ljubav bratinska, može se reć, da samim porodjajem postaje i svaku drugu nadživi, ako ju kakva naglost ili nesloga nesmete.

Trnov je i hridovit put života; da ga prevalimo i manje posrćemo, treba, da se jedan na drugog naslanjamo. A gdje boljeg naslona od bratskoga? Braća su uda istoga tiela. Da ruka ruku nepomaže, izvede li se išta dobra? Da se jedna noga odmetne, bili se moglo drugčije ići nego šepajuć? Braća su složna, kano snoplje, koga lasno nepresječe; s njimi kuća napreduje i cvate, i dva će bolje i više uraditi složna, nego četiri svaki za sebe. Ona je kuća jaka, kojoj su stožer složna braća.

I kad tko bude htio da vas pozna, kakovi ste, izpitivati će, kako se s braćom podnosite. Pa da se i zavade braća, nije krv voda, ona će ih opet pomiriti. Koliko li ih nisam vidio tako! Nek se dva brata sretnu, ma oni prije do noža došli bili, neka ih neodoljiva sila priljubljuje i nehote jedan ruke širi, a drugi se i neznajuć u naručaj baca, i sve što je bilo zaboravlja.

Kako ćeš, da oni smetnu uspomene prve mladosti, zajedničke djetinske igre, mili domaći prag, sladki poljubac materin, draga milovanja otčeva, sve to gane njihova srdca i prve osjećaje pobudjuje. O! preliepo li je, prezgodno li je, kad braća skladaju. Amo braćo moja, amo sestre; oko mene se saberite, vi ste mi prijatelji, koje mi narav dala. Sreće smo jednake, isto smo uzgojeni, od djetinstva zajedno obitavasmo, ljubimo iste roditelje, imamo iste zgode i nezgode, iste nade. Ljubimo se, podnašajmo se medjusobom, pomozimo se u naših potrebah, hrabrimo jedan drugoga na dobro! Jednoč kod bogatih kuća prvorodjenac uživao povlastice, dobivao bolji dio baštinstva, te kao usilnikom bivao svojoj braći. Sad toga nema, izuzam jedine dužnosti, što je obvezan da braću rukovodi. Ja sam najstariji izmedju vas, braćo, ali znam, da i najmladji meni je jednak, znam, da sam ja više iskusan, biti mi je dakle pokroviteljem vašim, ljubiti mi vas je žarkije, izglede vam dobre davati, na mjesto vam otca biti, ako bi po nesreći umro. A vi ćete meni naplatiti vašom svedjernom ljubavlju i harnošću.

Dužni smo mi milostnim okom pogledati na našu svojtu, pomoć ju u nevolji i u biedi. Jeli se tko od naše svojbine u što zaglibio, i nas je sram. Inače, svak bi ukorio veliku našu nećutljivost. Tko će vjerovati vašemu prijateljstvu, ako ste izkapajnik iste vaše krvi? Nikad se izpričati nemožete tim, da naša svojta nezaslužuje vaše pomoći, pažnje i ljubavi. Željeti i činiti dobro onomu tko zaslužuje, vrlo je lasno, ali od toga nikakve pohvale dobrotvoru.

Nu ja nisam ovdje, da vas na lasno napućujem, nego na dobro i na dužnost. Bog je tako liepo sve razredio, da naše dobro i sreća naša idu uporedo naših dužnosti, i da mi sreću našu stičemo, kad smo dobar brat ili dobar otac. Ako ima na ovoj zemlji prave sreće i zadovoljstva istinoga, to je na krilu obitelji, gdje su sva uda njezina spojena vezom dužnosti. Što obitelj manja, to sklad tvrdji. Jeli kakva dobra pomisao, kakvo bogoljubstvo, kakvo čuvstvo ljubavi, dieli li se komad siromaku, obitelj je kano predvorje otajstvenoga hrama buduće sreće.

Veli se, da ima malo srećnih obitelji! O! nereklo se to. O nereklo se to nikad u našem milom hrvatskom narodu! Siromasi smo i biedni. Tudjin nam oteo široka i rodna polja, cvatne i liepe podvornice naše! Na svomu ubogi ostadosmo, ali um božjom pomoću neiztrgo krvnik s baštinstvom, a ni jaku

dušu i čestito srdce. Nije se pod krovom našim ugasila ona svietla luč starih Hrvata. Gostoljubje kod nas je sveto. Roditelji su, kako Bog zapovjeda, u velike poštovani, braća se ljube medju sobom, djeca su poslušna starijemu. O sbilja odahne duša na pragu tako čestita doma hrvatskoga! Sklad, sklad i prava ljubav dignuti će opet ovaj rod na visinu dostojanstva! Kad narode nečuvenom junačtvu tvojih starih odgovoriš plemenitošću duše svoje i srdca svoga, kad u svakoj kolibici i palači tvojoj zavlada mir i božji strah, zasjati će vrhu glave tvoje sunce liepe i drage slobode! Kad tvoja kuća bude pravom kršćanskom kućom, narod će biti velikim i poštovanim medju narodi. Jest u obitelji je život svih naroda, u njoj načela reda, pravice, ljubavi i nezavisnosti.

Hoćete li, o zakonoše, o vladari, da preporodite zadrugu? Preporodite obitelj. Iz obitelji će jedino sunce novo i žarko granuti zadrugi. Ona će darovati ljudstvu toli željeni mir! — A vi hrvatske majke, ako vam je do ljubavi i sreće sladke domovine, zadojite hrvatskim mliekom i duhom i pobožnošću vaša čeda. Kako ste nekoč junakinje bile, budite nam sada prave majke, pak će vas potomstvo blagoslivati, a narod će sinuti u negdašnjoj svojoj slavi častan i dičan!

RAZGOVOR XXIV.

Zadruga nabožna.

Ovako će jednom započeti vriedni naš starina župnik: „Bog nam dade život i on nam ga uzdrži i svakim svojim blagoslovom obsiplje. Kad se slabašni rodismo, majka nas ljubezno prigrli, odhrani i uzdignu. Danas živimo medju dragom braćom, medju dobrom družbom, medju svojbinom, te kušamo, koli je sladko ljubiti i biti ljubljenu. Vedro i blago se nebo nad nami posmjehava, zrak nas zdrav i tih zaokružava; cvieće i voće nam pruža hranu i raskoš; živo nas služi i hrani.

Tko nam tolike darove poda?

— Bog.

A zaslužismo li to mi?

— Poništo.

Ako mi ljubimo onoga, koji nam koje dobro učini, koliko imamo ljubiti i harni biti Bogu neprestance, od koga nam svako dobro dolazi. Ničesa nebijaše. Bog jednu samu izreče rieč i sve bje. Kad bi on htio izreći drugu rieč, sve bi se u ništa povratilo. On nam darova bivstvo, uzhtije li, može nam ga oduzeti. Jest dakle jedan Bog velik i moguć, i mi ćemo ga se bojati i u velike ga štovati i ljubiti. Tog je posvuda, u nami u svako vrieme; zna sve, vidi sve. Nema dakle čina našeg, da ga on poznao nebi, nema najtanje misli naše, koja bi mu se skrila; pri svakom djelovanju siećajmo se, da nas Bog vidi, pa ćemo tako gledati, da mu omilimo i da kazan nezaslužimo. Sličan slična ljubi; a Bog, koji je savršen, neće nego dobrotu i pravednost, mrzi laž i grjeh. Da mu ugodimo, nastojati ćemo njemu se upodobiti, biti ćemo dobri, milosrdni, dobrohotni kakov on jest!

Molitva je izljev radosti, odušak boli. Tko nije oćutio potrebu ove vjere, ovog utočišta? Tko nije u životu trzimice

se zaletio pred noge Stvoritelja neba i zemlje? Od djeteta, koje istom zenulo na sviet, do starca koji ga ostavlja, tko je taj, a da nije dužan zahvalnosti za dobro, koje primio, pak za ono koje mu obećano? Ta od gladnika i slabašnika do okrunjenika tko je, a da što neima prositi od onog Boga, koga desnica može uzdržati svaku slabost i oslabiti svaku jakost. Molitva je odisaj duše, štit proti nagnuću k zlu, melem ranam, nevidljiva ruka, koja podrži sklizavca, desnica pomoćnica, koja podiže prevaljena. Ona je ujedno nešto ganutljiva i veličanstvena. U svakoj potrebi utičemo se Bogu. On naše potrebe poznaje prvo neg ih mi oćutismo, ali hoće da mu ih izkažemo, da se mi isti priviknemo poznavati ih, te da očitujemo podložtvo naše, pak da veća bude prama njemu naša harnost, a s harnošću ljubav. Nije dakle nam dosta, da ga u srdcu ljubimo, hoće se, da ga i vanjskim načinom štujemo, to jest onimi čini, kojimi se očituje nutrnje nabožno osjećanje. Ako toga potreba Bogu nije, jest čovjeku, da pokaže, kako osjećaj s djelom se slaže, pa da tim ugrije i usavrši svoje čustvovanje, te izgledom potakne i druge na sve, što je pravedno i pošteno.

Što smo dužni slaviti Boga pred drugim i svakoga na to navoditi, odtuda je javno bogoštovje. Što ljudi ćute, da su sdruženi u Bogu, te ga s toga priznaju začetnikom obćenim svekolike zadruge, odtuda dužnost, da se štuje zadružnim štovanjem, jednim u srdcu sviju. Ovo obćeno štovanje nalazimo i kroz sva vremena, kod svih zadruga, i to je jedna od najtvrdjih zadružnih sveza; jer bez jedinosti nabožna djelovanja nestalo bi najčastnijih predaja, i ljudi brineći se samo za zemaljsko, zanemarili bi najglavnije i najsvetije dužnosti svoje.

Ima li toga jadnika i nevoljnika, koji se negane ili neplane velikim počitanjem, kad ugleda nevina ili pokorena na molitvi? Ima li toga bezbožnika, koji se neće ganuti, kad vidi cielo selo, gdje se svomu Bogu klanja u crkvi? Ima li nevjernika tako drzovita, da neštuje svećenika, koji se diže, da ga klečeća na koljenih blagoslovi? Nesretnik je onaj, koji se nezna klanjati i moliti Bogu svomu. Ako li je srećan, nezahvalnik je; ako li ga obhrvale muke i nevolje, lišava se velikih obradovanja i nada; ako li je grješnik pod trhom duševne boli, tad nevjeruje u oproštaj, koji za pokajanjem sliedi.

Vanjsko bogoslužje ima biti živi i neprekidni izražaj vjere, ufanja i ljubavi. Vjere, jer duša sdružena s Bogom

jača je da shrva tielo, bilo da se opre opaku nagonu, bilo da prigrli istinu. Ufanja, jer se molitva temelji na pouzdanju, da će nas Bog uslišati. Ljubavi, jer tko ljubi, uznosi i blagoslivlje djela ljubljenika, žali, što ga uvriedio, i prosi proštenje pokorom i poboljšanjem. Ja sam čovjek i platio sam kao i drugi čovječanstvu ujam slabosti i muka; ali kad sam se god jutrom Bogu pomolio, bio sam bolji i čvršći na dnevnom poprištu. Kad sam se god večerom Bogu preporučio, mirnije sam noć proveo; kad mi što za rukom pošlo, više sam uživao pošto sam Gospodu blagodario; kad me kakva žalost snašla, molitva mi pomogla, da kriepko podnosim, da se pouzdano nadam! Ovaj izgled našao nasljednika, te se tako širi kraljevstvo božje i slavi širom njegovo ime. Odnošaji naravni i vrhunaravni izmedju Boga i čovjeka stvaraju vez, koga vjerozakonom zovemo; vez, koji čovjeka s Bogom spaja, koji čini da sreću nalazi u izpunjenju svoje dužnosti, koji mu od milosti podaje, štogod hasni njegovu dobrostanju. Vjera sdružuje narode, kako krv ujedinjuje obitelji, i neko je drugo rodstvo. Ona posvećuje vlast i savez izmedju naroda, izmedju vladaoca i puka, pak dužnosti poglavarstva. Vjera zakletvom vjernost pritvrdjuje, stalnija obećanja čini, svjedoči istini. Ona ponavlja ravnotežje izmedju krieposti i sreće, pokazujuć na drugi život. Nevjerujte onim, koji kažu, vjera je protivna razumu. Ona ga nadvisuje. Ona nediže, nezaniekuje razuma, toga neprocienivoga božjega dara; već ga ravna, uzdrži, pomaže mu, da shvati ono, čega nikad po sebi nebi mogao. Razum se podlaže vlasti, jer priznaje, da ova ima pravo i moć, zapovjediti nam ono što nadilazi naravnu dokučitost našega uma. Vjeru bih htio uzporediti zorniku. Namakne li se na oko, pokaziva predmete, kojih se prije nevidilo, kojih se ni zamislit moglo; čini, da se bolje razaznaju prije vidjeni; pa bili s toga rekli, da je zornik protivan oku, ili da nieče ili utamanjuje moć našega vida? Tako vjera neuči stvari protivne razumu, nego nam pokaziva nadilazeće um naš. Na primjer bilo bi protiva razumu, da je jedan Bog tri Boga: nadilazi samo razum ono dokazivanje, da u jednom samom Bogu jesu tri različita sobstva.

U vjeri ima otajstva, a gdje ih nije? Otajstvo nad nami, otajstvo pod nami, pružimo li desnu ili lievu, eto nas k otajstvu; otajstvo je misao i besjeda, razum i ljubav, život i smrt, bivstvo i ništa, istoga čovjeka najvećim i najuzvišenijim otajstvom smatramo. Nego obćenito istine, koje se u vjerozakonu odbacuju, nisu to otajstva, nego propisi, zapovjedi, koje

su prot našim nagonom, strastim i zlim navadam. A ovi su propisi sveti i kriepostni, hrvaju se s mahnami, to jest svojeljubljem; navode na vrline dotično na samozataju. Kažu, da je to puno za čovjeka, da je to premučno izvršiti. Dakle moramo pomisliti, da su varalice oni, koji to pripoviedaju. Varalica, koji bi želio dobiti novca ili se popeti do vlasti, učio bi ono što blazni naš nagon i naše strasti. Ljubavlju takodjer spominjemo vitežka djela svetaca, koji izgledom, besjedom, čudesi razširiše zakon božji, pritvrdiše ga i priljubita ga učiniše. Oni počiniše čudesa ljubavi, čistoće, pokore, žara, nauka i svetog zanosa u ljubavi božjoj i onoj iskrnjega uza sve slabosti i napasti, koje i nas svagdano muče: mi njih zazivamo za naš vječni spas, ne iz pohlepe ili za časovitu korist našu: nečekamo vidljivih čudesa, već tražimo ono zagovorničtvo, koje je izmedju uzroka i učinaka naravnih.

Razlučiti pako treba vjeru od pobožnosti. Vjerom vjerujemo ono, što vjeruje sveobća crkva. Pobožnost pako je čast, koja se prinaša stvarim naše vjere. Možemo vjerovati, a i neimati pobožnosti, ali pobožnosti nemože biti bez vjere. Vjera je uviek ista svagdje, u svako vrieme; pobožnost ili bogoljubstvo je različito, jednom svetcu veće nego drugomu, u nekih mjestih, u neka vremena, sad mlako, sad zanosno. Život duševni ima briga osobitih, koje nisu tako slabašne i ništetne, kad se pomisle prama onom redu kojemu pripadaju i urodku, koji proizvode; male su stvari, ne stvari male!.... Tko nema svoga odvjetnika? A svak se utiče Mariji, majci tuge i ljubavi, majci Boga čovjeka i nas sviju: i molimo ju, da se za nas moli. Prem toli uzvišena, ona je stvor, i nikad je uporedit nećemo Stvoritelju i Odkupitelju, ima moć silnu, ali sasma neupravnu; ljubimo ju, na domaću ju pozdravljamo, baš s toga, što je slična nami, što je kušala boli naše; pa ipak je toliko slavna!

Nu vjera ima jednog velikog neprijatelja, a to je praznovjerje, što ga zlobnici njezinim porodom okrstiše. Praznovjerje je premoć razmnive nad razumom, površno neznanstvo u procjeni svojstva božjih i naših dužnosti prama njemu; tako, da se i čini i govori što neide po pravom razumu, te se misli, da se pomiruje s Bogom ili da se griesi mrse svakojakimi kadkad i opakimi čini. Javno poštenje, strah kazne izpravljaju izvanjska djela; vjera izpravlja nagnuća, čisti i probire čuvstva, volju nam priginje na više svrhe, udahnjuje nam nesebičnost, dostojanstvo, uzvišenost značaja; tare zlo u zametku, jer pred

Bogom neima himbe; podaje iskrenost, koju je imati u nabožnom čuvstvu, te ju u drugomu širi i hvali.

Tim se kaže, mi imademo molitvu s djelom združiti; nespuštati se sasvim na providnost, neimati mlaku dobrotu bez djelovanja i bez obrane. Tko se dao na izvanjsko, a duša mu gola, tko misli, da se vanjskimi nabožnimi čini mogu sakriti grube strasti i djela nepravedna, tko gleda na ljupinu, a za jezgru mu nije stalo, taj je licumjerac. Ali osim licumjerstva ima i drugih pretjeranosti, gdje se neki sasma umrtve i unište po svoju, razplinjujuću se u čuvstvovanju, što mjesto, da vjeru pritvrdi, slabi ju.

Poniznost i ljubav nas će činiti, da hrabreno u svakom činu izkažemo naša osvjedočenja, pa tako, i neznatno naše djelovanje zadahnjujuć velikim čuvstvom, doprieti ćemo do prave pobožnosti, koja nas uči, da Boga imamo ljubiti i moliti, nagnuća mu naša žrtvovati, pak i bližnjega ljubiti; znajuć da Bogu najeću čast tim izkazujemo, kad se prilažemo njegovoj volji. Vjerovati, razložiti, tražiti istinu, to je posao najplemenitiji ljudskoga uma. Ima li uzvišenijeg cilja, nego da tražimo našu svrhu, razloge našega djelovanja i načine k postignuću prave sreće?!

Neki nemoguć u čas preletiti i nemareć za zgodnija sredstva, hoće da svaki viši zadatak zabace, svaki ideal, pa im se čini, da neimaju do ništa vjerovati, nit se ičemu onamo nadati, te bez osvjedočenja, bez iztraživanja, upadnu u sumnju i živu danas, da ih sutra nestane. To nisu ljudine, to su nevolje, koji pred težkoćami klonu, koji neznadu koliko je dično za čovjeka truditi se, da pronikne tajne prirode, bića našega, izvora sudbine naše; a ne zablenuti se i potonuti u neznanstvu i dvojbi bezuvjetnoj. Sretan, koji pošto se je izmučio do istine dopro, te joj povjerovao i po njoj život svoj udesio! Ali kako da se ja ob ovoj istini osvjedočim? Kako da ja poznam božju volju? Može li razum, koji nam kaže da bitiše Bog, pa da ga mi hvaliti imamo, štovati i na milosrdje ganuti; može li on način nam pri tom pokazati, može li nam sredstva podati?

RAZGOVOR XXV.

Objava.

Čovjek bijaše stvoren u krilu pravde, te što mu ona nalagaše, on čitaše na božjem licu; vjera u Boga pratijaše svaki njegov korak, tielo bijaše poslušno duhu, a ovaj neimaše druge do božje volje; pa u toj mu poslušnosti sastojala neizmjerna sloboda, jer bilo zadovoljstva vjere, ufanja i ljubavi.

Ali mu vrag reče: „Rugaj se zakonom Stvoritelja, neslušaj nego na što te pohlepa vuče, i bit ćeš sličan Bogu“. I sagrješi čovjek i u njemu osta sve potomstvo oskvrnjeno, kao što stablo i voće primaju gnjilež iz korena. Razsrdjen Bog od njeg se odvrati, nit više on čuo njegova glasa. Po tom zamrči onaj prvi njegov zakon naravni; potomci se sve to gore odalečiše od pravde, te mjesto da jedan drugog pomaže, svak posegnuo za svojom voljom, te ih snašla želja, da jedan drugog predobiva i poda se podlaže i u robstvo vodi. Tako nastali gospodari i robovi; kralji osilište, narodi se uzjoguniše, dadoše se na proždrlstvo, oholost, blud i pohlepu, nit se već klanjahu pravomu Bogu ljubavi i pravice!.... Milostivi Gospodin, da prizovne ljude na pravu stazu, progovori, i zakon im dade, da ih sretnimi učini. Ovaj je zakon pisan u Svetomu Pismu, gdje se povieda o počelu svieta i čovjeka, o starodrevnoj zadrugi, o svetih muževih i proročanstvih.

Sveto Pismo započimlje: „U početku Bog stvori sve stvari i stvori čovjeka na svoju sliku“. Tako riešava temeljne tvrde uzle mudroslovja, najplemenitija iztraživanja našega uma, kao što je vjekovito bivstvo Boga, slobodno stvorenje svih stvari, plemenitost čovjeka, učinjena na sliku Njegovu i odredjena da ga spozna, ljubi i uživa. U toj su knjizi zakoni, koje sam Bog dade svomu narodu, zgode ovoga naroda i vodja njegovih, koji prikazivahu i prorokovahu odkupljenje i oproštenje. Znanosti napredovaše, poviestnica uzkrisi, odkri se i prouči pri-

roda u svih pojavih svojih, te se napredak znanstveno-umjetni podpunoma s tom nadahnutom knjigom slaže. Knjige Mudrosti i Poslovica prepune su nauka, kako da budemo i uzdržimo se pošteni. Psalmi su pjesni uzvišene, kojimi u sreći uzveličajemo Gospoda, a u nesreći nahodimo utjehe i obodrenja. Ali dok čovjek nije vidio Boga nego jedino u stvoru, nemogaše ga dobro poznati i oposljedovati. Bog milostivi da završi svoj zakon, da nas iz robstva odkupi i pokaže nam nov način da dobro djelujemo, posla Isusa svoga sina i Boga, kao što je i sam. Ne s potrebe, nego rad ljubavi Isus uze naše nevolje na se, da se priučimo uzstrpljivosti i da smierno podnosimo muke ovoga vieka! Rodi se, ne u sjaju i bogatstvu, nego sred siromaši, u puku koji bijaše izgubio svoju nezavisnost; živio je ponizno, da satare oholost, živio je mirno, da izkorene usilničtvo; nebi žalosti, koju on nekušao, a svaka potreba ga pritisla; bio nenavidjen, osvadjan, klevetan; za dobročinstva vratili mu neharnošću, na čudesa odgovorili psošću, a za nauk odvratili ukorom; najsmjernije podnese poruganja i progonstva, da trpeće ojači i kaže, kako nam nije nagrade čekati na ovomu svietu.

Tako bje uzornikom, kao i odkupnikom i učiteljem. Nepoznat živio do tridesete godine, pa tad istom otvorio božanstvene ustne i nebeskim naukom svojim obnovio zemlju. Bio pun blage mudrosti i priproste poniznosti; njegove misli i prispodobe sve su uzete iz malenih stvari. On se prilikuje pastiru, janjac mu najmilija prispodoba; sad govori o jednom otcuobitelji, sad o nadzorniku, sad o gospodaru; često spominje težu, mjeru, plaću; sad se služi solju za prispodobu, sad mrežom, sad naćvom i kvasom, sad sviećom, sad devom, domaćom kod ondašnjeg naroda; možda gledaše zidara, gdje udaraše temelj kakovoj zgradi, kad prilikom kamena učvrsti vrhovničtvo katoličke crkve. Tako zamjernom priprostošću, a ujedno uzvišenom vlašću naglasuje članke vjere, bez da o njimi razlaže; istine, što ih on izreče dokazuju se same sobom i isti Žudije govorahu: „Nikakav čovjek nije govorio poput toga“. Nit se uznosi kićenom besjedom, nit pretjeranom strogošću, nit neobičnim životom, priprost u priprostu narodu, prijatelj, uzvanik; nebježao grješnika, neodbijao grješnica; zaboravlja samoga sebe, samo da spomene slavu svoga otca i spas svoje braće. Tko je njega proganjao? Kralji, vladaoci, inostranci, lažimudraci, krivo-pobožnici. Koji najprvi pošli za njim? Ribari, gladnici i dječica. I kao ovce medju vukove slao ih je u prostrani sviet Cezara, da navieśćuju sramotu Golgote, koja posvećivaše muke i suze blagoslivaše, da kažu bogatašem, da će mučno oni u kraljevstvo nebesko; da blagoslivlju siromahe, koji su miljenici prvorodjenog čovjeka; da ustanove družtvo, koje bi se žrtvovalo po tamnicah, po stratištih, mukom, priegorom, molitvom; da sruše učione mudraca i bedeme vladara, te svietu dadu mjesto robovanja i rata, dragovoljni rad i pravu slobodu. I reče učenikom i svim nam: „Što biste htjeli, da vam ljudi čine, činite i vi njim: u ovom su zakon i proroci. Kako budete sudili druge, tako ćete vi biti sudjeni! Ako dadete siromahu jednu kapljicu vode za božju ljubav, bit će vam naplaćena. Ali nek vam ljevica nezna što desnica čini. Tko trpi, nek k meni stupi, ja ću ga utješiti. Ravnodušno podnosite nevolje, učeći se od mene, koji sam ponizan i krotak. Blaženi ponizni, blaženi krotki, blaženi milosrdni, jer će milosrdje božje dostignuti, blaženi koji pravdu žele i za nju progonstva podnose. Tko se na brata svoga razsrdi, krivac je. Netraži trun u oku tudjemu, kad imaš u svomu gredu. Ako te brat uvriedi, prosti mu. Dà, ne sedam, nego ako te sedamdeset i sedam puta uvriedi, uviek mu praštaj! Da, i kad k žrtveniku stupaš, sjetiš se, da tko što prot tebi imade, poleti k njemu, da se prije izmiriš s njime. Ljubite neprijatelja, dobročinite onomu, tko vas mrzi, progoni, opada, ako ćete biti dostojni sinovi onoga Boga, koji čini, da iztiče sunce jednako vrhu dobrih i opakih. Prva je moja zapovied, da jedan drugoga ljubite, kako sam vas ja ljubio, koji sam i život svoj za vas dao! Poznati će vas sviet za moje učenike, ako se budete medjusobno ljubili. Ako me ljubite, moje zapoviedi izpunjajte. Moleći, prosite kraljevstvo božje i njegovu pravdu, sve će vam se ostalo nadodati“.

Tako Krstov nauk u Evangjelje postavljen sve sdruživa u jednu ljubav; zagušuje oholost, koja je izvor dojednog razpada zadružnog, odbija sve što se protivi pravdi i pravici, pa bilo to u najtanjoj pomisli ili požudi; i hvali djevičanstvo, ali posvećuje ženidbu, zapovjeda, da ljubimo Boga, ali hoće da ljubimo iskrnjega, pa nam on i neprijatelj bio, te da mu jošte zlo dobrim vratimo; u jednu rieč usrećuje ljude u ime božje. Onaj koji takove istine pripoviedao bio držan bezbožnikom i odmetnikom; osvadiše ga, uhvatiše ga, odsudiše ga, a on uzev na se grjehe svega ljudskog pokolenja, i okajavši ih, umrie moleći za one koji ga propinjali. Početkom njegovu vjeru ludošću nazvali; njegovi nasljednici bili porugani, pro-

gonjeni, ali oni tvrdi u vjeri, propoviedali i djelovali kriepostno. Ljudi ih proklinju, a oni blagoslivlju; traže, da ih pogube, a oni kao prognanici od mjesta do mjesta; muče ih, a oni umiru praštajući! Istina, njihovom krvlju orošena, pobjedu slavi, kršćanstvo ostaje utjehom i spasom svieta. Ono preporadja misao o Bogu, preporadja čovjeka prosvjetom, posvećenjem, pomoću: preporadja vjerozakon istinom, preporadja zadrugu spoznanom vlasti i dužnosti; preporadja obitelj, dovodeć ju k prvobitnomu njezinu stanju, zamieniv otca susilnika nebesnim otcem, stvoriv od robinje ženu, pobrinuv se za porod, kao za sveto povjereno blago, proglasiv roba bratom, siromaha, tamničara, inostranca jednakim, uništiv usilničtvo sladkim zakonom ljubavi. Povrh toga dade nam pomoć, kako da po svetotajstvih djelujemo dobro i da se s Bogom pomirimo, kad smo ćudoredni zakon povriedili.

Mladić pruži mladici ruku, da diele sudbinu života: pristupe k misniku, koji ih blagoslovi i sdruži za vieke! Poslije nekoliko mjeseci nose mu diete, i on ga orosi kršćenom vodom i tim ga postavi u krilo crkve, iz koje nemože već da grdnim odpadničtvom. Poraslo diete pod božjim okom i upravom crkve, okriepljeno svetom krizmom, nalazi zamjeran način svomu spasu i kriepostí izpoviedajuć zahode, slabosti i sumnje svoje osobi zato povladjenoj. I kad mu se razstavljati ovim životom, svećenik mu daje zadnje utješenje; svećenik, koji primiv sveti red, prikaziva vrhovnu vlast, poslanstvo božje na zemlji.

Naša je dužnost Isukrsta sliediti vjerom, ufanjem i ljubavlju. Vjera um uznosi, bogateći ga kriepostí vrhunaravnimi, obasjanimi božanskom luči. Ufanje okriepljuje volju za postignuće dobra vrhunaravnoga. Ljubav uzdiže ljubav, da ju s vrhunaravljem spoji. Ona ubija tri pohote vladajuće u svietu: pohlepu za blagom, za uživanjem, za samim sobom; to jest za lakomošću, požudami i sebiradošću. Slavni je znamen ljubavi presveto svetotajstvo, gdje svi jednako blagujemo i pijemo tielo i krv božansku.

RAZGOVOR XXVI.

Crkva i crkovnjaci.

Svete knjige nisu za svakoga, jer svak čitati nezna, a malo ih je, koji je ljudski razumiju. Bog dakle, koji hoće, da se vaskoliki sviet spasi, ustanovi učiteljstvo, koje bi sdušno čuvalo, što se u svetih knjigah nalazi ili što ustmeno apostoli učili, te i tumačilo kad je do potrebe, te svakomu javno i napose božju rieč glasilo i svetotajstva podieljivalo, te tako opet čovjeka s Bogom pomirilo, upućujuć ga pravom stazom k pravoj njegovoj svrsi.

Ovo učiteljstvo jest Crkva, zadruga vjernika uskup sdruženih uz nevidivu i vidivu glavu, a od zakonitih pastira upravljanih. Tako ustanovljena Odkupiteljem i apoštoli kršćanska Crkva traje bez ikakve bivstvene promjene evo dugih devetnaest viekova. Vidiva glava katoličkoj crkvi sjedi u Rimu, okružena stožernici izabranimi od svih naroda svieta, koji glavu katoličke crkve izabiru, svjetuju, pomažu u duhovnom i svjetovnom upravljanju. Sv. otac u Rimu piše knjige svemu svietu, u kojih ga uči što ima vjerovati, što li djelovati; te kad i kad prizovne na sabor biskupe i druge crkvene dostojanstvenike cieloga svieta, da proglasi kakov članak vjere ili preustroji stegu.

Kad Crkva što odluči u vjeri ili ćudoredju, po božanskom obećanju vjernik je svaki dužan, da ju sluša, pa ma kojega on stališa i dostojanstva bio. Sve kad bi se činilo da nema razloga, razlog je u tom, što je Crkva povladjena davati zapovjedi i naredbe. Vjerozakon hoće da našu putenost satare protivnom kriepošću, i s toga oholosti, koja se žaca zapovjedi, suprotstavlja poniznost. Crkva svetimi čini posvećuje svako djelo našega života, tako da je uz mnoga milost, a uz dojedno blagoslov. Naredjuje nam, da se ustegnemo od kojekakvih stvari i mi se tomu oteti nemožemo bez dopuštenja starešina. Pak nas često sazivlje na svetkovine, koje spominju prošlost ili

smjeraju na budućnost, i tim nas pobudjuje na božji strah starodrevnimi obredi još od početka kršćanstva, koji su zajednički cielomu svietu i koji znamenuju pad i preporod čovjeka. Svetkovine su u suglasju sa dobami godine. O Božiću sve te nutka na sažaljenje nevoljnika u mrazu i ledu. O Uskrsu procvatom prirode sve se veseli. O prošnjah oblaze se polja i prosi u Boga dobra ljetina. O Duhovih sve cvieta. A o Tielovu sve je u najljepšoj bujnosti.

Pod vrhovnom glavom Crkve za red i upravu jesu razne redovite službe, koje sačinjavaju crkveno poglavarstvo. Do rimskoga sv. otca su biskupi nasljednici apoštola, svaki u svojoj biskupiji. Više biskupa sklapa jednu državu, kojoj prvostolnik predsjeda, ili patriarha ili nadbiskup, koji osim što svojom upravlja biskupijom, na glavi je takodjer ostalih. Biskupom pomažu župnici ili parohi, pastiri pojedinih župa, a skup ovih visi kako gdje o nadžupnicih, podjašpristih, predstavnicih ili biskupskih namjestnicih. Imena se mienjaju, ali je sustav svagdje isti, pa što je vrlo značajno, dok se vas cieli sviet mienjao i promienio, pala i podigla se carstva, kraljevstva, skupovlade, uz komešanje naroda i vlada crkva osta netaknuta kroz tolike viekove i nikad nepotonu, prem uviek u oluji uzburkana mora. Dosta bi bila ova nepomičnost njezina, da nam jasno posvjedoči, da je ona božansko djelo, te da smo ju dužni poštovati i slušati.

Crkvom vjernici zajedno sačinjavaju jednu zadrugu, koja se k nebu diže i zemljom širi, koja sdružuje ljude s Bogom, i ljude medjusobom u bivstvenu jedinost; po čem ljudsko djelovanje biva slobodno, te zavriedno prima božanski pečat.

Da se ovo vladanje uzdrži, hoće se troškova, i zato Crkva posjeduje dobara, koja nisu vjernikom ugrabljena, već to oni svojevoljno darovali. Crkva dakle posjeduje ta dobra onim istim pravom, kojim svak svoje posjeduje, pak on to baštinio ili na dar primio. Svećenstvo o tom živi i o milostinji, koju mu puk dieli. U nekih krajevih digla vlada ta dobra crkovna, pa stala misnike plaćati; i ova nagrada potiče iz istog izvora kršćanske milostinje, te tim misnik nepostaje nipošto vladinim plaćenikom.

Svećeničko je zvanje slobodno i uzvišeno; i u stvarih crkvenih i u onih svoje duševnosti ono treba da je nezavisno od svakoga osim svojih starešina, dočim kao gradjanin i svećenik je podložan kao što i drugi istim zakonom. Kako je država slobodna, tako valja da bude i Crkva. I ova i ona sačinjavaju jednu podpunu i savršenu zadrugu, svaka raznimi sredstvi nastojeći privesti ljude k njihovu boljku, te tako pripoznavajući se i pomažući se medjusobno, stojeć svaka na medjašu svojih prava, nepriečeći dužnosti druge i nesmetajuć ljudskom i spasonosnom djelovanju. Kažu neki, što će nam misnik, obratimo se uprav na Boga, što će nam posrednik? To bi isto bilo, kao da se reče: Što treba učitelj? Svaki po sebi tražimo istinu i nauk. Što će težak? Vadi svak po sebi plod iz zemlje, koliko mu ga treba. Što će majka svojom rukom diete pitati? Nek uzme samo. Svećenik je tumač volje božje, posrednik je izmedju nas i Stvoritelja, narešen znanjem i kriepošću, razbornim marom širi istinu, brani da se neprosiplje zabluda, i da neobvlada zao običaj. Nasljednik Krstov odplatnik je, učitelj, uzornik i liečnik. Kao odplatnik za sve narode po širokom svietu prikazuje žrtvu Bogu, a opet svakom napose dariva nam ju na sudištu, gdje nas Višnjim pomiruje. Kao učitelj čuva božanske istine i naukom ih kršćanskim razprostire po onom što mu Krst reče: „Vi ste svjetlost svieta, idite i učite sve narode!“ Kao uzornik djelotvornom ljubavlju vrhunaravnih darova duši pohote svjetovnih požuda, jer je Krst izrekao: „Vi ste sol zemlje, nek budu javna vaša djela pred ljudi, da hvale otca, koji je na nebesih!“ Kao liečnik nenmornom ljubavlju pomaže u bolesti tjelesnoj, a još veće u duhovnoj. Svećenik, ako je pravi svećenik, zna da posjeduje istinu i svu i neprevarljivu; zna za zla, koja dušu zaokupljaju, pa i kako će im uztuka naći. Sdružujuć u sebi zapovjed s izgledom, njemu je dužnošću, što je drugomu svjetovanjem; požrtvovnosti odriče se slasti obiteljskih, da mu budu domaći svi sinovi Krstovi. On bdije, da svak poštuje prava nabožne zadruge, vrši dično bogoslužje, promiče nabožni uzgoj vjernika i potiče na djelotvornu ljubav. Mogućnikom istinu naviešćuje u ime božje, savjetuje neumjetne i pomiriva neprijatelje. On nam predsude razpršuje i uči nas što da vjerujemo i kako da molimo otajstvenom priprostošću naše vjere. Silna je njegova rieč, jer govori u ime božje, pak ju sluša veliko i malo, sluga i gospodar, mudrac i neznanik, jer su pred njim svi braća biede i nade. Kao propovjedaoc rieči božje, koja je čista ljubav, on treba da je pun dobrohotnosti, smiljenja i savjeta. Župnik je otac svačiji, te kao otac vlastan je učiniti svako dobro, a nikakvo zlo. Dok smo malahni, on nas ljubi, kao da smo njegovi, jer nas je krstio i sbratimio sa svimi onimi, koji u Krsta vjeruju. On nas prvom privodi k pričesti, da nas cjelo-

vito s našim Bogom sdruži. S propovjedaonice nam glasi pravila poglavitija našega spasenja. Kad smo što sagriješili, klecamo pred njegove noge, izpovjedamo naše grjehe i on nas na ime božje i na stalno pokajanje odriešiva. Mori li nas kakva sumnja? Letimo k župniku. Zaskoči li nas kakva nenadnja? Njemu se iztužimo, on nas utješi, posavjetuje; ako ništa, opomene nas, da u Boga ufamo, koji zaodieva liljane poljske i studen ublažuje ostriženom janjetu. Stane li nesklad točiti koju obitelj? Evo ti župnika, da miri i da živom besjedom kaže, koli je liepo, kad je sklad i ljubav u jednoj kući. Navre li siromah? Župnik, da ga utješi, ide na vrata bogatca. Jeli bolestnik? Župnik negleda dalečinu, led, pošast; bliži mu se postelji, te i kad ga zapuste i najdraži njegovi, božji viestnik je uzanj, hrabreći ga, da ufa u taj veliki čas, prima mu zadnji izdah i angjele zazivlje, da mu prate dušu u raj! I poslije smrti on nas pomaže, moleći Boga, da nas muka oslobodi i k slavi uvede. I zato je pravedno, da štujemo i ljubimo svećenike, koji se vitežki bore sa svakom napasti na ovoj crnoj zemlji!

Ima medju crkovnjaci, koji izaberu strogiji način življenja, a to su obćeno poznati redovnici, razdieljeni na više redova tako, da svaki napose taj red imade osobito zvanje, osim onoga obćenoga služiti Bogu i iskrnjemu. Oni svojevoljno zagrle siromaštvo, pa da se to potlišno nebi uzvidilo, ti redovi broje medju svojimi sinovi množ poniznih odličnika od bogatih i uglednih porodica. Osim molitve i pokore, neki služe bolnice, neki su svedjer uz umiruće, neki uz kužne, neki po tamnicah, a neki kupe i uzgajaju siromaš. Drugi se puštaju na biesne morske valove, da kroz pustare i divljači traže i odkupljuju ljudske duše. A jedni se opet razkrste sa svietom usve i posve, te se nastane povrh samotnih planina, prikrivenih vječitim sniegom i mrazom, da tamo pričikaju nevoljne putnike. Koliko su crkveni redovi zavriedili za čovječanstvo kroz sva vremena, to se izkazati nemože, premda su toga njihovog nečuvenog požrtvovanja prepuni ljetopisi crkveni i svjetski. Ne samo da su redovnikom dužni milijuni pokršćenika i obraćenika, nego im i cieli prosvjećeni sviet zahvaliti imade na tolikih stečevinah u svakoj znanosti i umjetnosti, napose za uvedenje tolikih inozemnih proizvoda, kojimi se zadovoljuje glavnim potrebam, te se sad njimi na velike trguje i obogaćuje.

Danas se uobće svećenici vrlo marljivo uzgajaju, da mogu sjediti pored onih, što sude i upravljaju. Svećenik je u selu

prva glava, a nek prispije k njemu i učeni gospodin, on će viditi u tom svećeniku, koliko namjestnika božjega, toliko i prosvjećena čovjeka. Naravno je, da živeći medju prostim i ubogim narodom, što muke sobstvene, što one biednoga mu povjerena puka, škrše krila njegovu umnomu poletu, ali mu srdce opoje milosrdjem i uzoritim značajem posrednika medju Bogom i ljudi. Evo kako liepo po iskustvu progovori o seoskom župniku naš dični Mihovil Pavlinović: „Samac i dušom i stanom, zaboravljen od svietlih i sretnih, odgojen svim potrebam i duha i tiela, od mladosti do mrtve starosti oskudno sprovodi svoje dneve s neukim i siromašnim, s neharnim i s povodljivim. U crkvi mjesto Boga, pred crkvom mjesto sudca; svak ga hoće za učitelja, za liečnika, za svjedoka, za savjetnika, za prijatelja; malo i veliko, staro i nejako, svojim ga nazivlje. Njegove su šetnje od bolnika do bolnika, njegovi razgovori brda i dolovi; njegovo stado kršćanske duše; njegovi omladci seoski djetinci i diklice. Tko se razbolio, da i njega neboli? Tko se smutio, da i on nije smućen? Bez njega nema ni poroda ni smrti; on čovjeka prima iz krila materina, pa neostavlja ga do groba. On blagoslivlja koljevku, odar vienčani i smrtni. Ako ti je vedar dan svanuo, s njim ćeš se prvim veseliti, ako ti se je suza otakla, on će ti ju otrti. Svud je bez njega prazno; njega čeka travno polje, njega sinje more, njega zavadjena obitelj, njega ogriešena duša, njega ljudstvo, da blagoslovi, da kroti, da odrieši, da predvodi. Njega nikakva nemimoilazi, ni skrovna ni očita, ni domaća ni javna, jer je namjestnik Isukrstov medju ljudi; njemu je svagdano u rukama ćudoredje, umstvo, uljudstvo, državničtvo; jer njegovo je evangjelje. To ti je medju nami župnik!“

Što se pak napose redovnika Franovaca tiče, koji su od vajkada i župnici u našoj hrvatskoj domovini, o tom bi druga usta mogla više izreći nego moja. Dosta to budi, da je krvava i veleslavna poviestnica naša skopčana sa životom vrlih tih mukoboraca, sinova patriarhe Asiskoga. Stoput blagoslovljeno ono pero, koje će na svietlo iznieti, što se u pismih i u predaji sačuvalo o vitežtvu našega hrvatskoga roda i vjeri njegovih priljubnih spasioca i prosvjetitelja za onih groznih vremena turskoga biesa . . . . .

Koliko su naš hrvatski narod zadužili sama dva malobraćanina o. Andrija Kačić i o. Petar Knežević, pjesnici, pravedno bi bilo, da im nasljednikom kod njega za dugo

zaklona bude. I zbilja ovaj red je rek bi prirastao uz naš miroljubivi i blagoćudni puk. Oni se sieéaju, da su u stare zemane dielili zajedno svaku žalost i radost, pak to oni i danas čine i činit će, dok god u njih bude vrela krv starih junaka, dičnih borioca vjere i slobode. Kad se Franovci i narod sjete, da su svačem odolili naši otci, noseć pobjedonosni krst i mač oštri u sveti boj, oni će bistrim okom nazrieti nove staze, kud im je k spasu, to jest, Franovci će obogaćeni svakojakim znanjem narod dizati iz potištenosti na umne i značajne pobjede, a narod će shvatiti hitroum svoj veliki cilj u preznamenitom razdobju današnjeg života, te će akobogda prosvjećen um i oplemenjeno srdce podignuti i novim sjajem prodičiti dosta moćnu nekoč i poštovanu Hrvatsku! — Bože usliši!

RAZGOVOR XXVII.

Nedjelja.

Prije kršćanstva ljudi se razlučivali na malo slobodnih i silnu množ robova. I robovi bili pravo roblje usilnih gospodara, koji ih poput životinja kupovali, prodavali, tukli, ranili i ubijali. I kao od životinja od njih korist vadili, silujuć ih, da im polja obdjelavaju, da po tvornicah, mlinovih i krosnah se muče. Krst nauči, da smo svi jednaki, jer svi stvoreni od istoga Boga, svi odkupljeni istom krvlju. Ali Krst nečinjaše uzbuna i njegovi su nauci imali malo po malo ploditi, a to je pravi način, da istina uspješna i trajna bude. Mjesto dakle, da se robovi odmetnu od svojih gospodara i za slobodom posegnu, i gospodare posmicaju i razruše zadrugu utemeljenu na strašnoj nepravdi, postara se, da poboljša gospodare, da bi ljepše postupali sa svojimi robovi, još prije nego bi ih sasvim oslobodio. Neizmjerno tomu pomogla ustanova nedjelje. Barem taj dan svakako imao biti opočinkom robova, jer se nije smjelo krupno rabotati, te oni odahnjivali i slobodno im bilo baviti se čim ih volja.

Nego da tog dneva nebi pustopašice zagazili u svake zabludu, nerede i zloće, vjerozakon doskoči, pripisujuć mnoga dobra djela, misu, propovjed, nauk kršćanski i drugu službu božju. Tako jedan dio dneva ode u nabožne čine, da se u se sabiremo, učimo istine uspješne nam i našem iskrnjemu, i to ondje, gdje je siromah kao u kući svojoj, gdje mu otčinski glas progovara, gdje pjeva s braćom, gdje nauči, kako mu je trpiti i ljubiti. Pak ostane vremena i opočitku i zabavi, i zasja veselo lice onomu, koji ispunio svoju dužnost, te koji okriepljen smjernom molitvom izhodi iz crkve naoružan prot napasti i svakoj kušnji, u rieč, biva boljim gradjaninom, boljim čovjekom.

Nedjelja je najbolji dokaz jednakosti naše, jer prestaje svaka razlikost družtvena, kad je svakomu odpočitak i kad svak

u istoj crkvi moli pred istim žrtvenikom iste molitve; svakomu svećenik jednako obećaje i jednako prieti. Taj dan sustavlja radnika u njegovoj obitelji, čini ga, da za svoje dobro misli i kako će porod uzgojiti, te s tjelesnih briga uzdiže se kršćanin k duhovnim, s Bogom se razgovara, o ćudeređju razpravlja, u ljubavi se goji.

Žalostno li je to, što se stalo nagovarati radnike, da svetkom rabotaju! Nečovječno li je siliti ih na rad toga dneva! Veliko odtuda zlo. Najprije radnik će na taj način pogrditi vlast, koja mu zapovieda, da svetkuje. Lasno s male na veliku, te se radnik uzprkosi gospodaru. Bježi po tom od misnika i svakog kršćanskog nauka, te s dobrom duhovnim i tjelesno mu naopako. I sama rieč naša kaže, da je nedjelja da se nedjela. I oni, koji u prkos božjemu zakonu nesvetkuju nedjelju, nadju si drugi dan za dangubu, a uzput i za svaku opačinu. Do sad se nije vidilo, a nedaj Bože ni unapred kod našega pravovjernoga hrvatskoga puka, da bi se zanemarivalo svetkovanje nedjelje; jedino bi se želilo, da ono voljno svetkovanje, što mu toli k srdcu ide, bude tvrdje skopčano s pravim duhovnim veseljem i kriepošću.

RAZGOVOR XXVIII.

Vlast i Sloboda.

Ništa neizdrža sila, ako tu nije poklona vlasti. Čovjek sluša onoga, koga drži uovlašćenim, da mu zapovjeda; i po taj način sluša, jer hoće da sluša, a ne što bi prisiljen bio. Sin sluša otca s njegove vlasti, oštećenik odvjetnika kao vještaka, vojnik vodju, jer se boji kazni. Tko ima vlast u ruci, može se kadkad poslužiti silom, ali vlast nije sila, pače joj je ova protivna, jer je njezina šaka i toljaga, a u prve je duša i poštenje. Sila i moć, pa bila u čijoj ruci, nestiče prava, po tom ni dužnosti da se ju časti. Negovorimo dakle o zakonu, koji se zove voljom obćenom, nego ob onom posluhu, komu se podlažemo s toga, što smo dužni.

Vlast se može nazvati dušom zadruge, jer se njom sámo toliko ljudstvo u skup spliva i k jednom obćem cilju upućiva. Uništiti vlast, to bi bilo nemogućno, ali se u tom lasno do pometnje može doći i uspješnost njezinu oslabiti. Ona se osniva na starešinstvu, koje se stiče znanjem i kriepošću, i njoj je priginjati dojedno udo, da radi na korist ciele zadruge.

Gdje vlasti nije, tu je sila, koja Boga nemoli. Tko se služi vlašću strastveno, to jest preko medjaša naravne ili pisane pravice, gubi pravo na posluh, samosilnik je, ludov je, koji mahnitovštine nalaže. Toga se sluša samo od straha i na svaki se način posluhu izvinjuje. Treba da je sdružena zakonitost zapoviedi sa spravnošću posluha. Prava vlast nit je po novcu niti po položaju, nego po duši, po stalnosti načela, po poštenju, po vriednosti, po ljubavi istine i kriepostna življenja. Vi ste gospodine postavljen na veliko dostojanstvo, veliku čast. Ja vas štujem, jer svaka vlast od Boga je, ali znam, da je vaš visoki položaj za obćeno dobro i da pravica nadvlada. I znam i to, da ste i vi čovjek, i da čast i naslov nisu doli zlatan okvir, koji ništa nenadodaje nutrnjoj vriednosti knjige.

Ako ste vi na ruku podložnikom, ako prislušajete njihove tužbe, ako im nelaskate, neobećavajući im što izvršiti nećete, ako im dobar izgled dajete, ja vas ljubim, ja vas štujem i Boga molim, da vas podrži. Velik je Dunav, silovit je, kraljem ga rieka zovu, ali se mornar straši brodoloma i naselnici drhću, da neprovali i nepoplavi. Onaj potočić, koji se razlieva po mom poljcu, malahan je, neznatan je, nit mu se za ime znade; ali livade natapa i bašte sunčanom žegom opržene oživljiva. I voda i Dunava kao i tihog potočića jednako iz neba pada, jednako u more utiče! Vlada je uztuk: a čovjek zna što mu se pristoji, ali nezna što ga pristoji. I s tog je potrebita vlast, da slobodne gradjane na dužnosti drži; ali se ona razteže i utvrdjiva razmjerom slobode, jer po njoj je tražiti silu i vlast, i u tom baš sastoji prava sloboda. Tko vam dakle kaže da je vlast protivna slobodi, onaj bi vam uztvrdio, da slobodi jednog broda smeta sjevernica, koja ga liepim pravcem upravlja. Zločinac, koji bi se želio tudjim okoristiti, traži, da vlast slaba bude, da joj se tako može izmicati i činiti svoju.

Tko se javnom slobodom služi da vara i vodu na svoj mlin navrće, taj porazuje vlast i čini da nestaje onog poštovanja, koje se po naravi ili po uzgoju ima prama starijemu, počam od roditelja do vrhovnog poglavarstva.

Za svakog je preliepo pravilo, da dostojanstveno sluša i razborito zapovieda. Svak nek zapamti, da neima visine nad kojom veće nebi bilo, da neima visine s koje se nebi moglo skotrljati u bezdan. Vlast nije da umišljeno vlada, već ona ima jednu ili više osoba, koje ju prikazivaju. Sad tko na ove osobe udara, izvrćuć ili pogrdjujuć svaki čin ili besjedu, slabi vlast, podkapa zadrugu. Toga se danas na vas mah dogadja. U staro vrieme bilo svetovladje u zadrugi, tako da je svak imao starešinu, koji opet drugomu podložan bio, a ovi trećemu; povrh kralja bio veliki svećenik, čuvar i osvetnik pravice, narešene trojnom krunom otca, kralja, svećenika; pa vrh svjetovne i crkvene glave Bog izvor vlasti. Prošloga vieka potrese načelom vlasti nauk jednakosti. Helvecijo proglasi, da ne crkvena prokletstva nego vješala će utamaniti razbojnike. Jedan drugi reče, da je oholost kriepost naroda uljudjenih! Rousseau, da su svi ljudi jednaki, a zadruga da nije nego ugovor učinjen od istih, koji se može kad hoćeš promieniti i srušiti. Ovakav nauk uvede u život francezka buna, koja iz Francezke prodre kroz svu Europu, uzvisiv državu nad sve dužnosti i otčinske i sinovlje, i gradjanske i kršćanske. Tad

se već nepoštovalo starešinstvo, smatralo se, da je dostojanstvenije slušati na silu, uz viku i psost, nego li se svojevoljno podvrći onomu, koji bolje zna i više može. Stare vlade, koje samom navikom bile poštovane, izmieniše se novimi na sunovrat, koje kroz malo propadoše, svaka kudeć prijašnju, dok ih najposljednja sve najgorimi prozva. Velikaši sad nepravedni i usilni svoje vrstnike okudiše, pak strmoglaviše; sad vlast istu opoganiše, sad slobodu pučku pogaziše, sad jadnike prevariše pod izlikom dobrohotnosti, pak progoneć vjerozakon i misničtvo, zadadoše grdni udarac vlasti. Razvikavši, da se hoće novih ljudi za nova vremena, da zamiene staru upravu, ovim novim ljudem bila jedina zasluga ta, što ustali i prevrnuli poredak, više se ponieli za osobom ili strankom ili vlastitom ohološću, nego za otačbinom. Puk otišao za vladari, a ljudi mu pismeni utukli u glavu ovaj prvi i glavni članak: „Vjerujem u samoga sebe, sama sebe slušam.“ Listovi zagraktali na dojednu vladavinu i na dojedan zakon, izvrgli smjehu ili mržnji svako poglavarstvo.

Vlade se ljuto i ludo varale, što preveć popuštale misleći da će to sve izvjetriti i cieneći, da će sve izliečiti preokret i buna; čekale Bog zna što od slobode i napredka. Čim pala domaća vlast, pala i javna. Otac izgubio svoje prvenstvo, djeca od 12 do 15 godina otca usilnikom smatrala, velika udomaćenost rušila čast i poštovanje; javni uzgoj oteo djecu roditeljem, pa nastala pustopašica bez stida ljudskoga i straha božjega. Zato je na žalost sila potrebita, zato toliki oružnici, tolike tamnice i tolike vojske, da već u samoj Europi stoji napereno do tri milijuna pušaka . . . .

Ništa ljepšega za čovječanstvo nebi bilo, nego kad bi se ono zlo, koje se je ovim načinom uvrezlo, dokinulo, kad bi se vlast uzpostavila pod okriljem saviesti. Proti onim naukom, koji su za usilnost i razuzdanost, treba uzpostaviti one, koji vlast podužuju, da se vlada po božjem zakonu iz koga izvire, te tako narode pobudi na štovanje, koje se pravednošću zaslužuje. Htjelo bi se da u obitelji opet oživi poslušnost, kćer poštovanja i ljubavi, koje su prve domaće krieposti; poslušnost, koja nestvara porod robom, nit roditeljsku volju usilničtvom, jer je tu ljubav, život, zajednička korist, dostojanstvo otčinsko i nježnost sinovska. Tako bi se imalo postupati i sa služinčadi i sa radnici, zahtjevajuć od njih što je pravedno, ali i nagradjujuć im trud liepo i pošteno. Nemožete dokučiti, dragi prijatelji, koliko podkopava vlast nesvetkovanje nedjelje i dan-

gubnost ponedjeljka. Tko ludo o slobodi sudi, kaže, da je slabost podvrći se redu, dočim je posluh kriepost junačka, jer se tu hrabrosti hoće, da se satare oholost i sebičnost. Posluh nije za muku, kao da jači nagoni poput vjetra, koji jedra nosi, ili konja što ga uzdom upravljaš, već je slobodna privola na zapovjedi onoga, koga nam štovati, te koji je ovlašćen da s nami upravlja. Zakonita oblast potiče od božje, te svaki i najmanji čin posluha sudara s onim zamjernim skladom, po komu se ljudska volja obraća prama Bogu, središtu i izvoru svake vlasti.

Bezuvjetna nezavisnost nemože da se složi sa skladom ni naravnim ni družtvenim, koga no stvara vrhovni poredak. Tielo visi o duši, odakle sklad ljudskog tiela. Volja visi o razumu, nagon o slobodnoj volji, ćut o saviesti, odakle sklad ljudskog djelovanja. Duša visi o Bogu, razum o istini, volja o dobroti, mašta o ljepoti, ćut o savršenstvu tjelesnom; odakle sklad ljudskog djelovanja sa svietom nadnaravnim, s pojmovi. Pojedinac visi o obitelji, gradjanin o obćini, obćina o državi; odakle sklad zadružni. Gradjani, obitelj, obćine, države, duševno vise o crkvi; odakle sklad vjerozakonski. Svaki je dakle poredak, svaki sklad od svetovlade, nit je zavisnosti bez reda; kad se štogod pomuti eto nereda, kad god slobodna volja gore izabire po nagonu, a ne bolje po razumu eto nereda. Tako se posrće, kad nam je kako mi hoćemo, te posižemo za jabukom zabranjenom. U obitelji ima jednakost, ali uredjena prama svrsi njezinoj i obćemu dobru, tako da je možan domaći sklad. Digni podložnost, onemogućio si prvobitni vez zadružni, onemogućio ženitbu, uzgoj, vlastničtvo, oporuku, brige materinske. Ima li toga u čovječanstvu, a da nije stegnuto na posluh? Ma bila kakva vlada, puk valja da sluša, inače bi sličio potoku, koji pustoši polja mjesto da ih tiho natapa, moru uzburkanu, koje obalami drma. Vladari, poglavari, gospodari treba da još većma slušaju; zakoni su im i naredbe, da ih nesmjedu prekršiti; imadu težkih i dosadnih dužnosti, pak ako hoće da ih se s mjesta sluša, valja da oni izvršuju zakon božji. Skladna i srećna ona zadruga, u kojoj svak sluša glas svoje saviesti; pohvalan je uzgoj koji vikne na posluh, jer se tad ništa nečini preko volje.

Stavimo na primjer diete neposlušno, komu su kao vrstnici i roditelji i učitelji, koje čini što mu u glavu sune, mami se, nit se ičijemu svjetu priklanja. Nek tako uzraste, imat ćete prkosnika i oholčinu, koji se sasma poda svojim pohotam, te

koji uzbiesni, ako mu tko reče i crno ti oko u glavi. Svak od njeg bježi, nemari ni za se ni za drugoga, proklinje one liepe sposobnosti svoje, koje da na dobro bude uložio, mogao usrećiti sebe i drugoga; netrpi zakona kao ni roditelja, hoće da sve preinači, preokrene, zove slobodom neposluh, a medjutim bi htio svakomu zapovjedati, i pošto se drugi neće da se njemu podlože, sa svakim je u nemiru, mrzi svakoga i proklinje zadrugu, gdje je sve medjusobnim podložtvom uredjeno; trza joj se, ali na silu valja da čini kao odmetnik ono isto što imao činiti kao pametni državljanin. U svakoj je vladavini potrebit jedan zakon, bistro i prosto izražen, kojim se daju uprave shodne naravnom pravu; jedna vlast, kojoj je taj zakon čuvati, tumačiti i rukovoditi, kako neki stari reče, lasnoćom zapovjedi; napokon izgled zakonodavaoca, koji da stvaraju zakone, koji su polag pravice, te ih oni prvi izvršuju. Propade zadruga, čim se smetne pravo vlasti, dužnost posluha, kad se bulazni i željkuje jednakost i sloboda. Vlast bez slobode jest usilničtvo, to jest ona je volja jednog ili više ljudi vodjenih razumom, koji su često strastmi zaslieplјeni; volja je uviek nepodpuna, jer se ona navrće razboru družtvenom, koji djeluje po predaji i saviesti.

Sloboda bez vlasti jest bezvladje, biva najgrdja usilnost, jer već tu nema ni uzde, ni razbora, ni odgovornosti. Sloboda niče iz ćudoredja, samo nek joj vlade nesmetaju, a nek pojedinci djeluju odvažno i nezavisno; malo to mari kako su vladari, kad se pojedinci po sebi znadu vladati. Nek je umjerena sloboda po pravu i pravici, ona osjeguraje mir i dobrobit pojedinaca i naroda, ona trne zavidne pohlepe i ljudi se spajaju vezom zajedničke ljubavi.

Ovim imenom sloboda okrenulo se naopako, kao i tolikimi drugimi. Netko ima biesna psa, pa da ga pusti, bili to bila sloboda?! Jedan krade na mjeri i vara na trgovini; ima li mu se dati sloboda, da to čini?! Svak ima pravo, da prevaren nebude. Bili ste rekli, da se protivi slobodi, kad no vas tko hoće da uvjeri o svom mnenju? On vam volju tim neveže, nego priginje; i zato se razpravlja. Tko odreže jezični vez, neradi proti naravi, već jezik oslobadja. Volja je slobodna i zlo izabrati; misao ne, jer joj je istinu slušati, te se zdravo nebi moglo misliti, da 3 i 3 čini 7. Jeli valjda usilničtvo čista, bistra istina? Neki nenalaze slobode do u skupnovladi, drugi ju istovjetuju sa saborom, sa ustavom, s narodnošću, s narodnom stražom. Prekrasno; još im se ljepše klanjam, što

su toli gorljivi za slobodom, ali to sloboda nije.... Samovlada englezka nije manje slobodna nego skupnovlada amerikanska. Poljaci, kad im slobodno bilo izabirati sebi kralja, malne uvjek ga iz tudjine dovodili; u Švajcarskoj ima raznih narodnosti, ali je svak za jedan štap, kad je za slobodu. Najveće usilničtvo, što ga se pamti kršćanskih vremena, bilo je za skupnovlade francezke god. 1793. Čudnovato bi to bilo, kad bi ćudorednost visila o tom, jeli je na glavi kakov kralj ili kakov predsjednik, jeli se govori grčki ili ruski ili što su granice uže ili šire.

Nit je sloboda od jučer. Ona je božja kći, i jedino prekršaj ćudoredni nju je u okove stavio. Nije našim starim trebalo ni straže, ni vojske, ni sudaca, ni tamnica. Živilo se prosto i slobodno, u poštenju i u strahu božjemu. Nu netreba pomiešati slobodu s preokretom i bunom. Godine 1847. u Genovi bila sloboda tiska, izbora i sabora. Ali vlada, koja prikaziva većinu, nehtjela rata na druge Švajcare. Sad se skupi šaka smušenjaka. napuni puške, udari na vladu i stvori novu, koja naviešćiva rat. Bili ste tu bunu nazvali slobodorodnom? U vrieme izbora nekolicina susilnika napala i nedala glasovati po volji. Jesu li ti slobodoumni? Stavimo, u razgovoru netko stane hvaliti kakvu osobu, vladu, čin, što drugim nije ugodno, pa s toga hvališu nazovu puzavcem, neznačajnikom, slabašnim Hrvatom. Jesu li to slobodnjaci? Jedan pisac ili novinar napiše knjigu ili članaka, u kojih ocrnjuje ovog ili onog, i tako izmedju bratskih naroda, izmedju gradjana, izmedju katolika i hrišćana razdor i mržnju sije, kad je potreba najveće sloge i ljubavi. Jeli to slobodnjak? Narod izabere po svojoj volji i svomu osvjedočenju zastupnike, koji bi u saboru njegove rane vidali i pravicu mu doprosili. Kad kakav narodni poruk stane da o čem razloži, u skiku bezposlice zagluše govornika i sabornicu. Jeli to sloboda?! Novinari izkrive besjede i nazore, osumnjiče kakva poštenjaka, samo što je stranke protivne. Jeli to sloboda i poštenje? Pisac se hvali slobodom, da može govoriti što ga volja, ali zastupnik i javno mnienje ima pravo, da se laž neširi. Inače se jadnom puku rog za svieću prodaje. Medjutim zaključimo, da nije prave slobode, ako ona iz pravice nije, te ako će se željeti i ljubiti sloboda kako valja, treba ljubiti i željeti vlast, koja da ju omedjaši; vlast je početak, red je njezino sredstvo, razbor to iziskiva, a dobro srdce tomu prijanja.

RAZGOVOR XXIX.

Javno pravo. Rat. Vječiti mir.

Kako obitelji sačinjavaju jedan narod, tako razni narodi sastavljaju jednu obću obitelj, koja se zove čovječanstvo, a nekoč se osebnije zvala kršćanstvo, danas uljudstvo. Ovi su narodi izmedju sebe kao obitelji, nezavisan jedan od drugoga, a ipak podvrženi ćudorednom zakonu, jednom vezu političnom i vjerozakonskom, te sobom mogu upravljati kako im godi, ali prama drugomu treba da su kao svaki posebnik prama iskrnjemu svomu; to jest da nečine drugomu, što nebi želili, da se njim učini, da su pravedni, blagotvorni, da obslužuju ugovore. Pravednost vlada životom javnim kao i posebnim: deset božjih zapoviedi nije promienjeno ni za narode ni kralje, kako ni za pojedince, te se glasno i vladarom dovikuje: Neubij, neukradi, nelaži, nepoželi tudju stvar.

Dužnosti i običaji medjusobni narodâ sačinjavaju pravo narodâ. Po ovom kako ga priznadoše svi uljudjeni narodi, svaka je država nezavisna, bila ona velika ili malena; šalje poklisare drugim narodom, sklapa s njimi pogodbe; naviešća ratove, savez, mir; čini drugomu veliko dobro za vrieme mira, a što manje zla u ratu. Vi prijatelji dragi, niti ćete vladati narodi, nit rat ili mir naviešćivati; ali pokle ste uda države, vi osjećate i dobro i zlo, što vam dolazi od vladara; pak svaki dan čujete svega i svačesa o politici, sad što čini, a što bi imao činiti ovaj kralj, onaj car, ona skupnovlada, i vi mnogo tih šuraka povjerujete. Ako vam je draga zdrava vaša pamet, pustite, stvorite si vašu posebnu politiku, to jest način, kako ćete o svačem razsudjivati po poštenju i pravici.

Po tom recite, da je divljan svaki narod, gdje sila tlači pravo, a da je uljudjen onaj gdje je pravo nad silom; te hvalite kralje i ministre, koji su iskreni, dobri, pravični, koji ljube podanike, osjegurajuć im život i imanje. Stari su govo-

rili: „Dobro državе najveći zakon“, pa uviek biesnili ratovi, slavile se pobjede i trpila sužanjstva. Krst naproti navjesti: „Propao sviet, a nek je pravica“ i odsudilo se nepravedno djelovanje, grabež, usilničtvo. Machiavelli, pisac florentinski, god. 1509. htjede navrnuti politiku na poganstvo malim stidom a još manjim božjim strahom, opravdavajuć, pače hvaleć svako lopovstvo, samo nek je na uhar državi, — nek se prevjeri, nek se laže, nek se urote dižu; nek je podjamstva, prevare, himbe; sve je dobro, samo podje li za rukom do moći, do slave! Njegovi učenici viču, da se vladanju hoće sile i lukavosti; jedan novi ministar izjavi, da se iskrenošću nemože upravljati. Ludosti! Do čas se stvori drugi i jači i lukaviji, pak kud onda? Poštenje je najbolja politika, vjerujte mi dragi moji prijatelji: sama pravica čvrsto temelji države; Evangjelje nije samo za pojedine ljude, nego jošte i za narode; pa tko njega pogazi, prije ili poslije plaća glavom.

Prvom zorom čovječanstva nalazimo usilnost, kćer nenavidnosti: Kajin ubija Abela; i od tada krv nepresta skropiti crnu zemlju. Znajte, da rat može imati plemenitu svrhu, te dobra donieti; kao kad se odbija kakav divlji nasilnik, ili ruši kakva nečovječna država, i čestokrat čovječanstvo slavi takovim slavodobićem. Rat potiče i napredak, udružujuć puk, privikom na zajednički rad i podložtvo: rat hrabri i podaje odlučnost, razboritost, zamozataju; budi lienčine, osviešćuje i tare sebičnost. Ali strašna li je to stvar rat! Viditi na jednom polju do sto i više hiljada ljudi, u cvietu mladosti i nada, gdje srnu na toliko drugih, sad iz pušaka, sad na nože, sad topovi, to je strahota! Kad promisliš rat na moru, te svedjerno nova izumila pušaka i topova za ljudsko mrcvarenje, to ti dušom potresa i srdce ti para. Biju se i kolju, a ništa jedan drugomu neskrivili, ni nepoznaju se, svi su kršćani, svi sinovi naroda uljudjenih. I kad opustošila vojska polja, popalila sela, srušila tvrdje, na juriš gradove otela, kad se poljane napunila tielesa, ranjenici po bolnicah, po crkvah i kućah sve puno ranjenih, sakatih, izdišućih; tad se stane pjevati: Tebe Boga hvalimo, diele se nagrade, odlikovanja, naslovi, časti, slavi se onaj, koji najviše glava odsjekao!

Na bojnom polju kod Solferina 24. lipnja godine 1859. udarilo prsi o prsi do 300.000 Austrijanaca, Franceza i Talijana. Ovdje se nije gledalo, kako da manje izgine, čim bi se drugda koji general proslavio; nego smrtimice i hrpimice čovjek na čovjeka, konj na konja, top na top, nikad oduška, klalo se, ljute se rane zadavale, na gomile se mrtvaca kosilo. Kakve to sablje oštrice, kakve li puške pogadjače, kakvi li topovi smrtonosni! Grozote mrcvarenja nevoljnog ljudstva, trajuć taj pakao uz pripeku sunčanu i vihorinu cio ljetni dan do mrkoga mraka. Pogiboše 3 maršala, devet generala, 1566 častnika, a preko 40.000 vojnika i nižih častnika. Grozna li prizora nakon te strašne bitke! Prostrana poljana prepuna nabacanih tielesa. Ondje pao zdrav i čitav mladić u najljepšoj snagi svoje dobe i na zor izdahnuo! Onamo se drugi s težkimi mukami borio, vas krvlju oblieven, blied, razbucmanih i okrvavljenih vlasi, stisnuo šake, izbuljio oči, zaniemio. Izmedju mrtvih navaljano žalostnih ranjenika, plač, jauk, pomaganja, turanje, stiska, grozot! Dok se s dušom bori, preko nevoljnika kola prolaze i mrtvace vuku. Sakupljahu ih posvuda i na kola stavljahu, da ih k bližim selam i gradovom odvedu. Onomu odnielo nogu, onomu ruku, onomu izpala crieva, da je strahota pogledati! Tako Bog sami znade koliko ih izginulo putem, a za one, koji još neizdahli sterala se slama po crkvah i palačah; slagalo ih se kao niemu marvu, kojim nebilo mjesta po bolnicah i kućah dobrih kršćana. Nebilo tu ruku, da zaviju rane, nebilo motika, da izkapaju grobove, od tolikih rana i bolesti okužio se zrak! Koju su pak grozotu, koje li smililo poradjali oni biedni i tužni ranjenici! Mladić zdrav kao dren pao i rane mu izgrdile vedro i rumeno lice. Nekomu jezik kroz razmrskane kosirice povirio, nekomu se ustne razplastile; drugomu zrno jagodicu s uhom i pol nosa odtrglo, a trećem se moždjani iz probijene lubanje raztočili . . . . A do cigli imao otca, ljubovcu, braće, djece . . . Car francezki, premda dobitnik toga dneva, toliko se nad tolikom grozotom zgrozi, da on sam zaprosi mir u predobivenog Austrijanca. Pravo po tom Wellington reče, da osim poraza ništa neima strašnijega od pobjede. I da se dodje do tih grozota, treba držati na puški i na nožu neprestano do tri milijuna vojnika u svoj Europi, koji su ukradjeni obrtnosti, poljodelstvu, prosvjeti, a na nje se troši pustoga blaga preko sedam hiljada milijuna na godinu.

U ovom našem naprednom vieku, od god. 1800. nikad nam rat odahnuti nedade: onaj Napoleonov zapao je Francezku 3 milijuna ljudi i 25 miljarda novca. Medjuto od 1800. do 1815. Pruska, Englezka, Španjolska, Rusija potrošiše 93 miljarda novca i izgubiše blizu do devet milijuna ljudi.

Danas se u Europi računa do deset mil. vojnika, na koje se troši 700 milijuna novca na godinu; ima brodova oklopnjača

do 0.75 cm. debljine, a topova, koji zapadaju 150.000 for., a svaki hitac 50 for. Recimo opet, grozan je rat! Cvil i jauk tolikih sirota, žaoba roditelja, gdje im propala podpora starosti, nevolja i bieda tolikih nesretnika, što im livade i njive pogažene i usjevi uništeni, kuće popaljene, mir i pokoj narušen, glasovi su tužni, koji vapiju proti nasrtaču dobitniku. Ipak se žalibože kliče slava i pohvala boriocem; junak je onaj, koji više glava odsjekao, a velikan onaj, koji bio početnikom, da ih se na stotine hiljada mrcvari za sami prkos možda, ili zato da se tim ludim i neljudskim junačtvom proslavi! Koliko je puste hrvatske krvi proliveno utaman! Kud nas nisu naganjali lakomi i zlovidni gospodari! Kako nas medju se zavadjali! Kako brat bratu krvnikom bio!... Krvave li poviesti naše! Gdje su Zrinovići, Frankopani, Bakači, Nelipići, Smiljanići, Tvrdki, Kotromanovići, Ostoići?!!

Prebirimo te krvave liste, da mnogo naučimo iz prošlosti tužne za bolju i slavniju budućnost našu. Nevidila Hrvatska nikad više onih crnih dana, koji joj grob izkopaše. Osokolite se mlade duše na sveti boj za sveto pravo, slobodu, veličinu, sjaj liepe, poštovane i blagoslovljene domovine naše, junačke i mile nam Hrvatske! Nestalo bezdušnih bućana kroja Napoleonova, kojim slava ljudsko mrcvarenje!... Ovaj nesretnik, neprijatelj naroda i svega čovječanstva, samo da svomu slavohlepju zadovolji, zvao je vojsku mesinom topova, te se veselio, što od 300.000 poginuvših žalostnika u Rusiji, bilo samo 100.000 njegovih Franceza....

Kad bi svi ljudi dobri bili, pravedni medju sobom; kad bi dojedan tražio jedino svoje dobro, a drugomu nezlovidio i nežalio što mu drugi mukte neizmećari i nerobuje podlo; kad se nebi podizale one junačine, što no puk uzbunjuju na grabež tudjih krajeva uzbunom i rovanjem protiva vladam; kad bi svak poznavao velike koristi narodne, prave potrebe obćega bratimstva, rat bi se odmah mogao nazvati nevoljom grdnom prošlih zemana, kano robstvo, mučila, inkvizicija. Nego smo ti ga pusto daleko od takovih uzora! Budi nam i to dosta, da taj kruti rat zakonom ubrazdimo, da bi tako manje smrtonosan ljudstvu bio! Jedina svrha rata ima biti, da se krivdam doskoči; jedina korist pobjede, da se na čistac izidje, zašto se borilo, da se namire troškovi i obezbiedi proti uvrjedam i nepravdam: u rieč, rat bi imao biti težnja k miru. Ima se gledati, da se neprijatelju što manje zla prinese, znajuć, de je samo rat u ratu, i gledajuć da je sila prama sili,

netičuć u vlastničtvo tudje; služiti se junačtvom i oprezom, ali nikad izdajom, pa se njom Bog zna što moglo!...

Porsena, kralj Etrurski, obsjedaše Rim kad Mucio Scevola, Rimljanin, otidje mu u tabor i htjede ga smaknuti. Mucija uhvatiše, te kad ga silovali, da kaže tko ga je na taj drzoviti čin nagovorio, on na oganj stavi vlastitu ruku, da im kaže, kako ga ništa pod nebom nebi moglo usilovati na to očitovanje; jer mišljaše, da je samo svoju dužnost učinio, htijuć ubiti neprijatelja domovine, pošto se je i mnoga mladež s njim urotila bila za isti posao. Stari su se divili ovakovomu junačtvu, neki ga noviji i sliedili; ali to zdravo ćudoredje nemože nego da ubojstvom smatra.

Rimljanin Kamilo obsjedaše grad Faleru, kad eto mu neki učitelj izveo učenike uglednijih obitelji, kako bi po taj način najlašnje prignuo grad na predaju. Kamilo, koji htijaše da junački predobije, a ne izdajom, sveza tog učitelja i predade ga djeci nek bi ga odveli u grad. Ovoga kazniše, a gradjani poštujući iskrenost Kamilovu, predadoše mu se.

Uviek je bivalo razbornih i dobrih ljudi, koji su nastojali, da izmire narode kao i posebnike u njihovih svadjah i prieporih, a to najprije pomirbom, pak prizivom k jednom sudištu medjunarodnom. Crkva to tražila izvesti u srednjem vieku, stavljajući goloruka rimskoga sv. otca posred naoružanih naroda; a njega okupljao sbor stožernika izabranih od svih naroda, te tako bio smatran sudcem narodnih parba i priepora, izmedju puka i njegovih poglavica, kojim se valjalo njegovoj odsudi ugnuti, jer sv. otca držala dobra volja puka. Sbilja mnogo puta rimski sv. otci su smirivali narode s vladari i tako pretekli izbune, pozivljuć ove na svečanost ugovora, a one na pokornost. Kad su Saksonci vidili, da im je povriedio ustav Hinko IV., mjesto da dižu nasipe i bedeme, kako se to danas čini, utekoše se Papi, a ovaj tog cara prizva k sebi, da mu razlog daje svoga ponašanja, i on iz najdaljeg kuta Njemačke bio usilovan doći pred Grgura VII., koji mu zapoviedaše, da poštuje ustav, ako ne, da će oprostiti narod zakletve vjernosti. — Nadjoše novi sviet Špánija s Portugalskom, i posegle za zlatom. Papa Aleksandro VI. udara poludnevnik na zemljovidu i jednom narodu daje zemlje na iztoku, a drugom one na zapadu; nit oni kroz to grke proslovili.

Sa strane je svjetovne oslabilo to pravo, a već sasma propalo preokretom vjerozakonskim; poslije se radilo o miru sredstvom posve svjetovnjačkim, pa se nedošlo do nikakva us-

pjeha. Tako se nekako narodi medju sobom nagodili, da se svak ogradi u svom dvoru, kako mu drugi nebi mogao nahuditi. A kad bi tko preko toga posegao, da ga drugi na red pozovnu. Takove nagode bile do vladara, ali i podložnici tražijahu, da bi se ratovanju izmakli; i opat Saint-Pierre iznese jednu glasovitu osnovu vječita mira, koja sastojala u nekom savezničtvu vladara europejskih, koji nebi nikad u nikakvoj razmirici do oružja imali doći, nego bi se podlagali odsudi punomoćnika savezničkih, kojih se parba nebi ticala. Te ako bi se tko uzprotivio saborskoj odredbi, njega bi visoko savezničtvo usilovalo, da plati troškove, koje bi mu ono udarilo. Sviet se tomu nasmijao i narugao. Eto vam ga, kakav je!... Po tom se uviek naklapalo o kojekakvom sudištu i vječitom miru, ali zaludu. Posljednjih vremena skupili se bili u Londonu, da bi sabljom u koricah svemu stali na kraj; i sbilja god. 1851. ovo utanačili:

1. Da učitelji, pisaoci, svećenici nastoje iz petnih žila izkoreniti mržnju koljena i naroda, uzrok ratovanju.

2. U slučaju, ako se parnice nebi mogle na prijateljsku smiriti, da su vlade obvezane podvrći se nadležnom i nepristranom sudu.

3. Da se traži ukinuti vojsku, koja je uzrokom novčanoj razsipnosti, te mèka ratovanja.

4. Da se nema znati za zajam učinjen porad rata ili za uzdržanje ratnih sredstva.

5. Da se nema uplićati nitko oružanom rukom u nutrnje posle tudje države, jer su narodi slobodni upravljati i za svoju korist raditi.

A odmah nakon te godine i začestiše i zažestiše bojevi kako valja. Nego jeli zdvojiti zato? Ne, to nečovječno prolievanje ljudske krvi nemože zastrašiti ni smesti dobra kršćanina i poštenjaka plemenita, a da on svedjerno blaženi mir nezazivlje; da o tom vjekomice nesanja i neizmišlja uvjete tomu, dokazujuć, kako su svi narodi jedan sami božji puk, a ipak, da svaki o sebi može svoju nezavisnost uživati, te bilo što bilo jedan drugoga pomagati i usrećivati, nekoljući se medjusobno, nego nastojeći ukrotiti opaku narav, da razum zavlada nad strasti, da se tielo podvrgne duhu i tako steče onaj blaženi pokoj, koga je naći u mirnoj saviesti i u krilu vjere, majke mira i ljubavi.

RAZGOVOR XXX.

Buntovnici.

Kad griesi kog naroda Bogu dodijaju, on grmi: „Ja ću ti dati zlu vladu, dat ću ti poglavicu ili slaba ili usilna!“ Zla je vlada, kad po njoj nije sigurnosti života ni imanja, kad pod njom nije pravice hitre i nepristrane, kad su veliki troškovi i nerazmjerni nameti, kad se nepoštuje imovina i čuvstvovanje, običaji, čast, vjera jednoga naroda. Gradjanin, koji se u toj muki nalazi, nek nastoji osvjedočenjem i ljubavlju, da stvar na bolje okrene. Uspije li dobro s dobrim, ako ne nek se čuva sile, urote, bune. Nek me posluša: nek trpi zlo ili nek drugamo bježi.

U svoj poviesti nećeš naći naroda, koji bi podpuno bio zadovoljan sa svojom vladom. A to je naravno. Zadruga svedj teži za napredkom, za boljkom. Medjuto nazori i težnje su sporije nego li djela; pa ljudi uviek žele što neimadu; te svedjerno o boljku snivajući, ostanu im nade prazne, jer na mučnoće junački neudaraju, a opet je i to po sriedi, da se kad kad nepravedno i nepametno udaranje na vladu drži mudrošću i velikim junačtvom. Ah! kako je bilo pod prvašnjom vladom! Kakvi su ovo nesretni zakoni!? Uh! pustih li nameta! Jadnih li vremena! Žalostne li uprave! Kakvih li ministara imamo!? Kakvi su nam danaske isti kralji!? Ovako se svesebice čuje govoriti. Ovoga su puni listovi, što nas zabavljaju svojimi tužaljkami, a neznadu nas utješiti ljudskim naputkom na rad i na kriepost. Te su pak tužaljke najmilije onim, koji se hvališu velikim svojim umom, a proklinju crnu svoju sudbinu. Mjesto da sebi svoju nesreću pripišu, oni pristanu uz jadikovku cieloga čovječanstva ili barem svojega kruga. Na hiljade ima takovih, koji nemogu da se zadovolje svojim stališem i položajem. Radnik, što no neće da pripozna lienosti svoje, na svakog se tuži, da sebe odgovori, te klatareć od

mjesta do mjesta, najpotla padne na vrat obćini ili sirotištu. Svrši dneve svoga života u najljepšoj mladosti s grdnih nereda svojih. Takova su čeljad vrlo buntovna i pogubna. Ljudi, koji su sav svoj život u to uložili, da nauče javno i posebno pravo, zakone, javne ustanove, upravu vojničke i gradjanske uredbe, neznadu se maknuti kad nastupe izbori, neznadu prosloviti o štednji i upravi, i te silne ljudine hoće da o svačem mudrijaju, naslonjeni na silne stupce dnevnika, koji su im najveća knjiga i utjeha po kavanah! Viek je takav, da se danas svak mudracem gradi. Zastidi se čovjek i rumen ga u obraz udari videć i čujuć što se danas čini. Nedozvana djeca danas razsudjuju u koliko bi dlanom o dlan udario najveća i najteža pitanja. Muka čovjeka hvata, kad promisli, kakov je vihar od nekog vremena i našom domovinom zavitlao. Od kad nastala zlokovarna i zlokobna razmirica izmedju takozvanih Srba i nas Hrvata, čulo se svega i svačesa. Zanešena djeca, koja još jedne valjane knjige nepročitala, odsjecaju, što je čije.... Nek Hrvati više uče i muče, nek se kriepostno uzgaja naraštaj novi, pak nitko nam nahuditi neće, a Hrvatska će prosvjetom i značajem zadobiti ono dično mjesto, koje joj poviest dosudjuje i koje ju čeka.

Dosta nam je kriva vlada, ali nije sve. Uviek dizati hajku na vladu, činovnike, zastupnike, premda je često pravedno i temeljito, nije probitačno. Mnogo je, pače sve je do nas. Koliko se mi brinemo, da izaberemo zastupnici čelik rodoljube i poštenjake?! Biedni puk, koji se bori sa svojom nevoljom, i u politiku se malo razumije a puno ga zlobnici draže i varaju kad se on tuži na težke namete i kad odkriva svoje jade, lasno zabasa i zlobnikom povjeruje i nehote okalja sebe i narodno poštenje. Težko je puku. Veliki porezi. Istina je. Ali stara je rieč, da težak hrani svakoga. Da nije toga, odkle bi doteklo za željeznice, za puteve, za učione, za bolnice i hiljade drugih potreba!? Mrzak je onaj sudac zato, što je možda dao pravicu onomu, tko ju imao; slaba je i tegotna ona vlada, koja nagoni na radnju. Sebirad je biedni čovjek. Svu bi krivnju na drugog svalio. Tako je od iskona bilo. Nikad zadovoljstva ni samim sobom, a kamoli s vladom kakvom! Bog sami može nezasitno ljudsko srdce podpuno smiriti. Svakud ćeš pak sretnuti onih nezadovoljnika, kojim najviša naslada buniti puk, mahne mu hvaliti i za njegova se prava junačiti; pripoviedati gdje je liepo i veselo, gdje obilan dobitak, gdje raj zemaljski. Takovim se junakom za malo

vjeruje. Progledao je sviet. Nego od takovih je bježati i čuvati ih se kano ljutice zmije, jer da oni mogu, svemu bi narodu jamu izkopali, samo da je njim liepo! Laskavci puka i kralja, slični su onoj šarulji što Evi prišaptala: „Zagrizite ove jabuke i bit ćete slični Bogu!“

Koji su najbolji prijatelji puku? Koji mu kažu u brk što imadu, pa makar njegovu milost izgubili; koji mu daju razlog, gdje ga je, ali i krivicu, gdje je je; koji mu pjevaju, da će se tad najbolje stati, kad se bude pošteno i kriepostno živilo! Nisu ono prijatelji puka, koji mu pjevaju, da se čovjek radja slabodan, nezavisan, te da je vrhovna vlast bitno u puku, i što on hoće, da je tako; ne, nisu mu prijatelji oni, koji mu govore jedino o njegovu pravu, sposobnostih, snagi; koji mu laskaju, da nema do njega za upravu, da se on lasno nevara. O! tko vas nepoznaje! Nu glednimo nije li tu djavolska? Kažu oni, kad se puk pobuni, da je gospodar činiti što ga volja, ubiti svog zlobnika, sadriti bogatca, promieniti vladara, protjerati i svrći kralje, i Bog zna što još!.... To bi isto bilo da se reče, da je grom gospodar ubiti, srušiti, zapaliti. Tko se može oprieti i oteti pobjesnelu puku? Uprav s toga, što ga nema, da mu se otme, treba mu je uzde; isto tao kako što se nasipi dižu, da nepoplave rieke, ili munjovod povisi, da neubije grom. S toga vam rekoh, da je vladati isto što uztezati. Pučko vrhovničtvo, to vam je pretjeranost onog načela nezavisnosti, o kom govorismo. Kad bi mi tamo zašli, s Bogom svaka i do jedna vlada, jer ako bi ju danas puk uzpostavio, sutra bi ju promienio; tako nigda stalnosti, potrebitog uvjeta svakoj državi.

Drugi se u sreću uzdaju, i kakono igraju u nadi da dobiju sto hiljada talira, tako misle, da će i oni kojekakvom krpljačinom napred!.... I neki liepo omastiše bradu varanjem, laskanjem, lukavošću, nemareć za dušu ni za Boga, a neimajuć stida od svieta, koji ih prezire i kad se silnim blagom premeću. Jao ti ga se, ako takovim ljudem podje za rukom zasliepiti biedni narod! Zametne se buna, bude krvavih glava, pa tko što dobio?! Oni se u tom komešanju pomogli, a jadni se narod gore smeo i zasramio. Vlada nadošla gora, nameti teži, položaj nevoljniji, vladari i gospodari nemiliji! Eto što se steče uzbunom, vikom, mienjanjem zastava itd. Probudali, proigra se i proveseli bundžija narod, ali to krvavo plati. Nasite se pojedinci te kratke radosti i veselja, ako i izpliva mnogi nitkov. Za bune ni rada, ni trgovine, ni odnošaja. Vlastničtvo se, što pograbi, što grdnimi nameti raz-

nese. Takova je dojedna buntovnička vlada; svedjerno polakšice obećaje, a najpotla kao mòra pritisne. Pak čim nastupi nova vlada, daj da se namiruju troški, da se udovoljuje taštini. Ludomu puku obećaju svega i svačesa, dokle ga sveosve neogule. Zatim navru gori nemiri i teže nevolje, pa je dvostručiti silu, samo da se strasti suzbiju i stišaju. Mislilo se, da svako zlo družtveno potiče od vlade; ali te vlade na svietu nema, koja bi bila moćna izkoreniti zlo; pa tako, ukidaj danas jednu, sutra će red na drugu doći, i tako od uzbune na uzbunu, ili u svedjernu strahu živiti, bez stalnosti, bez pouzdanja. Tad oni nevoljni ljudi dobre volje, oni kratkovidi rodoljubi, počnu zievati i suze otirati, te se izgovarati: „Ah! nisam se nadao, da će ovako dogoriti!“ Vi gradjani, radnici, težaci, uvjerite se, da buna nikad dobrim neradja i da samo se zlotvori njom vidno okoriste. Po - sebi nikakva vlada nije dobra ili zla. Kriepost, radinost, značaj će prisiliti i opaku i nepravednu vladu na dužnost, a ne vika i ludosti naše! Mi smo Hrvati do zla Boga izmoreni od stoljetnog pritiska zlovidnih naših gospodara, ali nam neće zasjati sunce sreće sve dotle, dokle nas samosviest i prosvjeta neogrije, dok nebudemo svoji . . . Gdje su nam tolike žrtve? Gdje nam sloboda? Drugo je Kapistran i Sibinjanin Janko, a drugo Robespierre i Marat. . . . Dobar gradjanin više gleda, što mu je činiti, nego kako ima misliti, radje gleda što drugi čini, nego što misli, pazi na svjetlost ne na ulje . . . A oni koji najviše jadikuju na nesretna naša vremena najmanje sudjeluju boljitku; kukaju kao kukavice, a nikad s mjesta! . . .

Tko ima ranu, valja da ju lieči. Što jedan ludov zamrsi, sto pametnih nerazmrsi. Bunom se pretrgnu sve družtvene sveze. Oslabi vjera, jer čovjek hoće da je on sam sebi sve, pa mu deveta napokon i za onom svetom, jedinom i nepogriešivom vlašću, koju sam Bog na zemlji ostavi, da nas vodi k vrutku života. Pokvari vladu, jer ju tisne u takav tiesnac, da joj se svedjer hrvati svojom zakonitošću i neograničenom slobodom zanešenjaka, dok nepokornost i silom kazniti stane. Raztruje obitelj, prekinuv sveze podložničtva i ljubavi, uništiv svaki pojam o vlastničtvu. Zakrene znanošću, jer se jedno upije domaćim uzgojem i predajom, a drugo se u učioni čuje. Tako buna navodi na svako zlo u vjeri, u politici i u znanosti; rieč, buna je slobodno ludovanje. Sasvim tim, imade ih, koji misle, da je buna jedini liek, jedini spas; pa im nije dosta srušiti vladu, proriediti ministre, protjerati kralje, nego bi jošte htjeli svu zgradu ujednačiti; tako bi jedan želio uztuknuti množenje puka, drugi porazgoditi glavnicu i vlastničtvo, treći povisiti plaću, četvrti dokinuti baštinstvo i tako srušiti obitelj. Na ovoj bolesti se je sva Europa dosta napatila. Nastojalo se sve obratiti u ništa, da bi sve živilo za ništa. Drugom ćemo zgodom govoriti ob onih, koji bi htjeli izbrisati naravne činjenice i temeljne, nepromienljive zakone zadruge, a vi dobri ljudi vidite, kako je ovim težkim ranam tražiti lieka. Lasno je silimice dignuti uzbunu, ali što sila namakne, u čas ga nestaje. Prave i trajne bune, koje zle navade izvraćaju, su nemoguće, gdje razborite hrabrosti i poštene sviesti nema. A toga ima danas vele malo!

Zato se odtale nenadajte preporodjaju političnomu ni zadružnomu. Koje je glavno pokretalo buntovnika? Oholost i taština! Misle da su ljudine, pjevče se, penju se do neba. Oholost se obično nitkova hvata, više nego pravih ljudi, kao i vatra lakše kolibe nego palače. Čednosti je samo kod prave zasluge, te kad se kakov dičnik vidi zapušten od svojih domorodaca, on veli što i onaj Špartanac: „Radujem se, da ih domovina trista boljih od mene ima!“ Svanuti će takovu čedniku dan njegov, jer je česta promjena časti i vlasti u slobodnoj zemlji. Tko je čovjek, može što podnieti, može časovito i zapušten biti, ali njegovo čovječtvo negine, pače se najbolje pokaže, kad se odkriju rovanja i podlosti bezdušnika.

Kad bi pametan čovjek dobro promislio, nebi imao nenaviditi ni malo one, što na vladu zasjeli ili pokrili mjesta visokih služba. Zavise od onih, koji ih izabrali; o njih po novinah svaka grdesija; jeli koji nered, jesu li kakve potežkoće, do njih je! . . . . Nemogu da poprime odlučne korake, jer im sve carevanje malko mjeseci! . . . . Jesu li vladinovci, puk ih odbjegne. Govorka se da nisu odgovorili, kako se uzdalo, da nisu izpunili obećanja, da su zanemarili prijatelje i predšastnike. Al to je naravna stvar. Uviek se više misli nego je, a pusto ti je daleko polje do usta! . . . Neki zasjednu kao mudraci, pa mudruju o svem i svačem, da ih je divota. U tren, jednim potezom pera, stvore na milijune novca i vojnika. Ali kad je da se ore, tad hrupi hiljada muka, tad se prašta i pripušta, i moli i priklinje. Tad oni, što bi htjeli, da im se ludi sviet sliepo klanja, urliču. Tad je vlada paklena, tad se sve čini pod drugim vidom, tad se svaka izmišljotina vjeruje. Skače se od radosti, padne li jedno ministarstvo, razpusti li se sabor, smetne li se predsjednik! Najgore da svak po

tebi mlati! Vrlo smiešno, kad svak hoće da o državoslovju mudruje. Ja bih najvolio, da se toga kanite, a da budete ljudi i njim zapjevate: „Hoćete li da maknete svietom, krenite se prvi! Rad biste obnoviti i preinačiti ustanove i crkvu, a vi da ostanete isti. Od takvog tiesta neizpekoste pogače!“

Žalostno je još naše stanje u Hrvatskoj, ali vjerujte, da vikom ni plačem nezacielismo njezinih rana, nego sviestnom borbom, poštenjem, kriepošću. Ljubiti domovinu, obsluživati zakone, štovati dobrotvore njezine, služiti joj gdje god i kako god možemo, to je politika, koja k pravoj svrsi vodi, to jest k tomu, da dobro i dostojanstvo naše nadjemo u dobru i dostojanstvu obćemu. Jednakost, bratstvo, sloboda, liepe to rieči, ali ih opoganjuju oni koji traže nered, premda su mile i drage i onim, kojim je do reda i do duše. Jednakost je, da svi gradjani budu dionici zadružnih dobara, da svi jednake terete nose, da se podlažu istim uredbam i zakonom, da druge razlike nebude, do one oštroumlja i krieposti. Bratstvo je ljubav, koja spaja sve ljude i čini da su svi uda jedne same obitelji. Sloboda je, da nam je prosto razvijati naše sposobnosti po pravdi i osjećaju vjere. Nije ono sloboda politična, gdje nitko neslusa, nego ono, kad se nitko zakonu neizmiče, ni ministri, ni kralji. Čestokrat se misli, da se teži k slobodi, a kad tamo gazi se u nerede, kojim nedoskoči nego jedino usilničtvo. Ima opet takozvana sloboda, od koje nas uzčuvao Bog! Nije modrokosu do toga, da je u manjoj ili većoj krletci, kad je on svejedno bez svoje drage slobode. Mi to nećemo nazvati slobodom, da možemo riečmi ili pismom navaljivati na koga, sablaznjivati, klevetati, osobito starije, tražeć da se pogrdjuje vlast, izazivlje nezadovoljstvo. Nije to sloboda brkati u posle, kojih nerazumijemo, i koji na nas nespadaju, pak ni u stvari, za koje odgovorni nismo. Nije, braćo, ono sloboda, kad no se žesti narod prot narodu, a tamo mu se sakriva i sunce, što ga grijalo i veselilo, to jest nieče mu se Bog i zakon njegov; pa tako zasljepom krivih nauka otvrdne srdce i biednik ostaje na vieke crnim robom jačih i lukavijih. Nam se hoće slobode, koja je pod obranom zakona, koja je od Boga. Ovo je pravo slobodnjačtvo! Naravne su zadruge obitelj, domovina, ljudstvo. Tko vas nagovara rušiti obitelj, da se osjegura domovina, ciepkati domovinu, da se uzpostavi tvrdo zajedničtvo svega ljudskoga roda, krstite ga se, ili je mahnit ili vrag! . . . . .

Pogani videć, kako se medjusobno kršćani ljube, govorahu: Gle liepo li se ljube! — A Tertulijan odgovaraše: Vi se zar

čudite? Vjerujem! Vi neznate nego se mrziti! — O koja sreća, da se to i o nami, sinovih jedne majke i domovine, nemože reći. Onda bismo mi ljubavniji i složniji na zajedničke neprijatelje bili, ugušivali bune i nemire, te mjesto grdnoga razsula i zavisti, mjesto crnog izdajstva i proklete mržnje, bilo bi sklada i ljubavi, bilo bi napredka i slobode. Svak u svojoj kući gospodar, svakomu svoje ime, ali nek je Srbija u Srbiji, Hrvatska u Hrvatskoj! Nastojte dobri ljudi, da slogom i ljubavlju sastavimo cjelokupnu naprednu i slobodnu Hrvatsku na liepom našem jugu, da obnovom sklada i ljubavi uskorimo u dragoj domovini uz slobodu božji mir i slavu.

Propalo ćudoredje uzrokuje političnu propast i više je do medjaša, nego do vrsti vlasti. Što je meni stalo, jeli kralj, predsjednik ili skupština, ako mi može ugrabiti imanje, čast, slobodu?! Velikih se jada neoslobodismo, dok god sviestni naši ljudi nebudu uzgajati djecu u ljubavi hrvatskoga jezika, svoga praga i starine, i dok god ih nepriviknu k radu i krieposti, tom slavnom obilježju naših starih. Za uzbuna uviek se lomili duhovi, a tovila tjelesina. Trbušine su danas u većini, ali trbušina ima gladnih i sitih. Ove natovljene trudom nesretnih patnika rad su uživati mir i pokoj, u lasti i masti, daleko od biednika i od Boga, nek nečuju jauk ubožara. Trbusi gladni, ne kruhom nego igrom i prosipnošću i drugimi mahnami, oni vam najviše njuše oko jadnoga naroda i bunega, da ga onesvieste, a kad tamo jedina je njihova svrha, da se popnu i brk omaste. Zlobni su i opaki. Najviše iznose na sriedu vjeru i evangjelje, ali ne ono koje glasi, da se mrtvarimo, da priegorimo, da se za drugog žrtvujemo; ne Krstovo evangjelje, koje kažu, da su popovi i bogatuni izvrnuli, nego novo neko evangjelje, koje uči, da se drugi imadu poniziti, kako bi se oni uzvisili, koje uči da se Isus proda za 30 srebrenjaka, bez da se o smokvu objesi; koje hoće, da se zadruga iztrgne i vesne iz svojih dužnosti; koje hoće da poplavi čovječanstvo potopom listova, skupština, sabora i tajnih družtva. Vidili biste ljepote, kad bi im to pošlo za rukom! Bog nas toga oslobodio, a da se spasimo, nema druge nego uljegnuti u svetu korablju, nepuštati čovjeka da svojeglava, nego ga staviti pod krilo providnosti. Žrtve Hrvatske zaslužile su, da ona mirnim putem do svoga dodje. Vjerujmo u to, jer onaj, koji je svim narodom rekao: Napred! dično je mjesto i Hrvatskoj ostavio!!!

---

*

RAZGOVOR XXXI.

Sluge i gospodari.

Tko neće brata bratom,
hoće tudjina gospodarom.

Narodna rieč.

Tko nemože ili neće, da neke poslove obavlja, nadje drugoga siromašnijega, koji neznajuć kud ni kamo, prigne se i služi. Radnik je na službu svojom rabotom, sluga svojim životom. Pogodba je to pod neke uvjete učinjena, ali se uviek samo po sebi razumieva, da sluga služi koliko mu snaga iznosi i poštenje dopušta, a da će se gospodar starati za njegovo uzdržanje i njegov napredak.

Obično je služba slabo uzgojena, jer je od jutra do mraka u poslu. Videć dangubnost gospodara, razpuštenost, bogatstvo i razkoš, lasno da se služba od posluha izvrati, stane nenaviditi, udre u prkos i zlorječnost. Čuo sam kako se mnogi gospodar na službu tuži, i često sam našao, da je tu razloga, ali i gospodari krivice dobar dio imadu. Vele: sluge su liene, najdraža im danguba; mrzbaju se na radnju, prkose gospodarom, karaju se s vrstnici, lažljivi su, nemare za gospodarev napredak, čim im tko ponudi novčić više, uteku, ostavljajuć gospodara na ciedilu. Služba je, vjerujte vi meni, dobra i poslušna, gdje je pravog gospodara i domaćina. Pitam ja vas, koliko ste se brinuli, da službu pódobrite? Jeste li svedjer pravedni s njom bili? Jeste li kad iziskivali od službe više nego može, ili ju ponizivali? Jeste li ju kad pogrdjivali i na divlju s njom postupali? Jeste li ju plaćali kako je pristojno i točno? Jeste li ju branili, pomagali, kad joj je bilo do vaše

pomoći? Jeste li razboriti svagda bili? Vjerujte, da onaj što ga silite da radi, i nesamo vas cieli bogoviti dan, već mu ni noću počinka nedate, ni više, ni manje neizradi, nego da je kao Bog zapovieda spavao svoje vrieme. Kad vam konj liepo ide nešibajte ga, jer će na stranu ili će se ujasiti. Jao kući u kojoj je sluga slugom a ne domaćim. Jest, službu valja pripitomiti, udomaćiti, ljubezno s njom postupati, pak će ona biti i vjernija i marljivija i poštenija. Gore je po gospodara, kad se svedj inostranim sluga u kući smatra, jer htio nehtio, on vidi sve što se zgadja, on poznaje mahne, odkriva slabosti i tajne, služi u mnogočem, pouzdava mu se, i on se na jednom može iznevjeriti na veliku štetu domaćeg reda, glasa i imanja. Tako je. Nebudi vam težko što vam neprestano starinu spominjem.

Dobro znajte, da je u neko vrieme sluga domaćim čeljadetom bio držan; prečesto bivao sin umrvšeg sluge, te u kući ostajao preko cieloga života, istinitim uvjerenjem, da neće biti prezren ni zapušten i onda, kad ga pritisnu godine i bolest i svaka nevolja. Odtud ona udomaćenost valjanih sluga, koji bi gospodarevo imanje i blago svojim nazivali. Nova mudra jednakost iznašla sada, da je sluga samo u toliko manji od gospodara, u koliko siromašniji. Zlo je to veliko, nema tu ljubavi, jer sluga je jur uvjeren, da tu nikakve stalnosti nema. Zna, da kad bi gospodar boljeg našao, da bi mu trebalo grijati tabane, zna, da ga gospodar može ako mu samo sune protjerati, ili ako mu posli okrenu naopako. Kako da on po taj način misli za tu kuću? Danas osobito, kad je sve zakrenulo, kad je svedjerni razgovor o pravu, a nikad o dužnosti, kolika je to težka muka namjeriti se na dobru i poštenu službu! .... Opet velju, puno je u tom do gospodara, jer je njemu dobro upamtiti, da mu je sluga jednak po naravi, jednak po Krstovu zakonu, pa da s njim na ljudsku i postupa, da mu zapovieda ono samo, što je pravedno i pošteno, da ga pouči u onom što nezna, podnese u koječem, a ne nakostrušivati se za svaku malu, pa da mu ništa nemanjka, da mu je svega što ga ide, da nije s njim posve na domaću, ali da ni goropadan nije, da mu se pouzda, ali i da ga pazi i za dobro njegovo nastoji, da ga savjetuje, pomaže, tješi u nevolji i bolesti, da se i on uz ukućane veseli, u rieč, da je s njim tako, kako bi želio starešina da je njim.

Slama i vatra neskladuju. Kako ćeš da gospodar iziskiva vjernost od svoje službe, ako je on nevjeran svojim dužnostim? Ni negovorim ob onih, što no kvare svoju službu, stvarajuć ju ratilom svoje pakosti i sukrivcem svojih zlodjela. Ako vi po vas dan prekrstite ruke, te iz postelje na igru, s igre za objed, od stola na šetnju, kojim obrazom možete tražiti, da vam služba bude radišna i okretna? Vi ste se jednom kao lav razpalili, kad saznadoste, da je služba u sviet izniela vašu besjedu, a vi pred istom o Petru i Pavlu svaku grdesiju buncate, potvarate, odsudjujete, kužite, gdje biste imali pokriti plaštem kršćanske ljubavi. Opet vam velju, hoćete li dobre službe, budite dobri gospodari. Ali nek i služba čini svoju. Istina živa, tvrd je kruh najmenički, ali mu je kora još okornija i neprobavnija, kad no se sluga stane penjati. Ti služiš, ili što si to obrao, ili što te nevolja nagnala. Ako si što drugo mogao raditi, a na službu se dao, jur si odsudjen, nit ti se tužbe slušaju. Kanarinac, komu se mili slador u krletci, on je pregorio zrak i slobodu prostranih polja. Ako pak za ništa boljeg nisi, kriv si zato što protresaš gospodara, koji ti krevet, kruh i krov daje, i bez njeg bi prage obilazio. Nema posla tako odurna i duga, a da se nebi oblakšao i prikratio pravom vještinom; nema tereta, da ga nemožeš stovarenjem oblakšati. Volu koji svojski ore netreba badanja; lienu slugi zanovetan je svaki gospodar! Slugi nevjernu, pijancu, proždrlcu, štednja i pomnja su škrtost i nepouzdanje; slugi razvratnu, zapovjed, opomena uvrjede su. Pa kakve li nenavidnosti na onog, što od tebe vrstniji i što ti pravom zapovieda? A ipak sluga bi imao pamtiti, da je gospodaru puna kapa, da nije zlato sve što sja, da svak ima svoju krastu.

Kad sluga svoj posao opremi, njemu je mirno, sladko jede, a još bolje spava i opočiva, dočim se gospodaru kapa vrti, misleć se za svaku, i za ukućane i za službu. Pak opet svak ima svoj oblok, svak je gospodar i svak je sluga. Tako je to božja providnost razredila na ovoj zemlji, da ga nema, tko bi sasma nezavisan bio. I vjerujte mi, da nije najnesretniji onaj koji sluša.

Podnesite uztrpljivo, muka je život naš; a sluga, koji puno gospodara mienja, hrdjav je sluga i viditi će crnih dana. Sluga pak duševan znade, da nebi imao poslušati onog gospodara, koji bi mu što naložio, protivna saviesti i božjemu zakonu. U ostalom on je pokoran, vjeran, ljubezan,

nastojljiv i u najmanjoj. Malo govori, čuva život, čast, imanje svoga gospodara. Vidilo se je toliko sluga, koji, i kad bi im gospodari na ništa pali, nebi ih ostavili, pače bi ih svojim trudom jošter uzdržali. Završujemo preporukom svakomu gospodaru: Neuzimati onog o kom sumnjaš, nit sumnjati, pošto si ga uzeo. A slugam: Budi slugom ili bježi da nebudeš rugom!

RAZGOVOR XXXII.

Siromasi. Bogataši. Ubožtvo.

Na svietu je bogatih, siromašnih i onih što osrednjom živare. Ovi se jednoč na redove dielili, danas slobodno jedni k drugim prolaze; radnik može postati tvorničarom, gospodarom, domaćinom i obratno; svakomu se prosto penjati dokle ga nosi sposobnost, rad i štednja.

Srednja pak ruka zadrugi najvećma pomaže, tu je djelatnost, da ju oskudica nesmeta, tu se izbjegava napasti bogatstva, a nepoda se u potrebu. Oni dakle, koji bi htjeli uzdignuti zadrugu, trebalo bi da uznastoje siromake k srednjoj ruci primaknuti, gdje usuprot danas se gleda da se bogata ruka ponizi. Ljudi se često varaju, neznajuć što je bogatstvo pravo. Nije bogatstvo u novcu samo. Velikih ima posjednika i trgovaca, koji kadšto i bez jednog novčića ostanu. Bogatstvo je ono, što je za korist, udobnost i ugodu; novac to jedino prikaziva, posrednik je tomu. Španjolska je iz svojih ruda vadila neizmjerno zlato; ali joj to valjalo davati drugomu za hranu i rukotvorine. Tko kopa zlato po Kaliforniji, može na dan izkopati po petdeset forinti vriednosti, ali se toliko hoće da preživi, jer nema ni proizvoda ni životinje. Pravo je bogatstvo u radnji i štednji, koje se uživa u sigurnosti, u izčekanju i predavanju. Tko se nagrnuo blaga nasljedstvom bez ikakvih zasluga, pa ga baca utaman i prosiplje u ludo, on gubi svoj glas s njim zajedno. Tko ga krivo stekao ili ga grdom sebičnošću nagomilao, vidi se, da mu za ime stalo nije, te kako od toga nikakve slasti nekuša, tako nema pouzdanja ni ljubavi kod iskrnjega. Tko poslije nego ga pošteno dobio, ulaže ga u dobrotvorne svrhe, zaslužuje pohvalu i udivljenje. Nego valja znati trošiti, isto koliko i sobom upravljati. Trošiti, kad se može, i to u toliko, da se vidi, dobro je, ali bih vas ja svjetovao, da u tom pametni budete. Pazite u što novac pro-

sipljete i nežalite ga, gdje ga žaliti nije. U kupovanju uviek gledajte, da što nabavljate, bude tvrdo, sredno, trvatno i liepo. Neka nije velika sjaja, ali nek je u sebi dobro i nek je na oko. Novcem se nestiče zdrav razum ni dobro srdce; kad je novca, svega je, ali ne pameti. No može se uživati njim najvećih plodova ljudskoga uma, kano izvrstnih gradnja i drugih umjetničkih ljepota. Može se pribaviti knjiga, da se vidi što veleumi smisliše, galerija, što naslikaše ili urezaše. Može se imati učiona, zakloništa, bolnica. O! bogataši, Bogu zahvalite. a ovo na pameti držite:

1. Da od Njega bogatstvo dolazi.
2. Da vam ga je dao, da ga na dobro uporavite.
3. Da ga možete izgubiti od danas do sutra.

Mjesto da se uzoholite, budite čedni, ljubezni, na ruku. Nepokazujte vašega sjaja u lienčarenju, ni u gizdanju, već nek vas kriepost riesi, pripoznajući, da ste ratila u rukuh božjih, da ubogu pomažete, da obrtnike uzdržite i da se dobrotvornošću usavršujete.

Vi siromasi, kad vidite gospodu u sjajnih dvorih, napravnu, veselu, lagodnu, gdje se šeću i u kazalište vrve, krivo ih gledate, kao da je to nepravedno, da je tim povriedjena jednakost. Blaženi bogatci, kličete, punih šaka! Blaženi posjednici, kojim nije nabijati žulje, da si koru krušca priskrbe. Blaženi mogućnici, jer je njihov zakon, volja, svak ih štuje, svak ih hoće za prijatelje i pokrovitelje. Nesretnih nas! Klatarimo po crnoj zemlji od nemila do nedraga, kinimo se, davimo se jadom i gladom, a u njih pun tobolac, visoke i sjajne palače, obilnost, razkoš, veselje! O! zašto i u nas blaga nema, zašto i mi plemići nismo, da kažemo, tko smo i što smo!

Dok vi izkadjujete svoj jed proti bogatašem kao usilnikom, oholčinam i tvrdčinam, bogataši nazivlju vas siromake lienčinami, neuljudnici, pijanci i razsipnici. Ali je priznati i to, da je lakše proklinjati bogatstvo nego ga prezirati. Kao da je nekakva podlost štovati čovjeka, koji novca ima, a sasvim tim, on može uz to imati najljepših duševnih svojstva, poštenja, trieznosti i marljivosti, što je očitim znakom, da će taj čovjek tudji trud naplatiti, da on ima sredstva za dobra djela, pak što u dobro potroši, dobit mu je u glasu i ponosu. Čovjek je u toliko manje nesretan, u koliko može bolje zadovoljiti svojim potrebam, a bogataši izim udobnosti, mogu poticati obrtnost, oživljivati umjetnost, jer nikad od djetinstva svoga

nisu bili prisiljeni na nikakvu nizkoću, pa tako su se naučili štovati same sebe, imati obzira na javnost, i računati kako o njih sviet misli. Čuvaju se i od najmanje, da se nebi zazreli, jer njihovo koljeno i rodbina ista daje sjaja njihovim prednostim, kao što ih opet potamnjuje grdje, ako do podlosti spuznu. Lasnije im čitati, razbirati, razgovarati s ljudskimi i izučenimi osobami, te i s one žive ćuti poštenja nesklonu izpred mučnosti i pogibelji. Mladi se dohvate službe, bogatstvo ulažu u imanja ili trgovinu umnu i poštenu, te iz tog mogu izciediti koju kap onog božanskog pića kršćanske ćudorednosti, a da ništa drugo, imadu boljeg i zgodnijeg načina, da siromaš pomažu. Siromaštvo pak, osim drugih nevolja, na putu je krieposti, jer čini da se od drugoga zavisi! A zavisnost lasno do podlosti dovede, do muke da se izopačiš. Napokon dobro je biti bogatu, ali nebogatiti tudjim znojem i sirotinjskimi suzami, pače doprinositi k obćemu bogatstvu poljodelstvom, obrtnošću, trgovinom i poredkom. Rekli smo, kako je bogatac gospodar razpolagati svojim kako ga volja; al opet da njega nije, bili se pomagalo toliko težaka, obrtnika, radnika, drvodjelaca, zidara, slikara i drugih? U ovom se najbolje vidi sklad zadružni. U kojem mjestu ima više bogataša, ima i više novca, te prigode bolje potrebnu da dobije. Liepo je siromaku uz dobra i poštena bogatca. Što siromak najvećma želi? Radnje i onoga tko da mu trud naplati. Jeli gdje jedan jedinac podigao kakvu tvornicu? Bog sami zna koliko tu ruka radi. Usreći se ciela okolina! Ali jednom velikom gospodaru, velikom obrtničaru, hoće se ne samo žilavih mišica već i razumnih glava, pak je i korist, da se siromasi dobro uzgoje i prosvietle.

Po taj način siromahom je liepo, da ima bogataša. U Rimu od preko 30 do 40 kilometara dalečine dotječu vode kroz zamjerite vodovode, uznešene na veličanstvenih svodovih, a to kroz brda i dolove, kroz pitominu i divljač, dok se napokon stvore dragotnimi česmami, da poljepšaju i svojim romonom razvesele sjajnu priestolnicu katoličkog svieta. Tko to vidi, nemože da neuzklikne, oh ljepote! U Lombardezkoj nasuprot raztakaju se vode na dugo i na široko, razvode se kroz livade i pašnjake, kroz drage i podvornice, da se zelene i košnice pune! Tako je i u bogatstvu. Prolazkom svojim svedjer štogod ostavi; pa je bolje da ga država k sebi neprigrabi, da njim nerazpolaže, bolje da ono polazi od ruke do

ruke. Ako pako bogatac ulaže svoje blago u plemenite svrhe, pomažuć svojoj domovini i svomu narodu, Bog ga obveselio!

Ali se ludo varaju, koji drže, da je bogatstvo i sreća jedna te ista stvar. Tko ima malo, uživa, tko puno, mučenik je, ovako kaže naš mudri starina. Koliko ih gorkih progutaju, kakvih li se muka nenamuče bogataši? Jedu mastnije hrane, ali nikad onako sladko, kako druga čeljad, koja radi; na mekšem leže, ali sa manje sna, nad mnogimi zapovjedaju, ali i oni imaju svojih nevoljica, boje se i oni koga, kojekakve ih razmirice i trice uznemiruju, da to siromak dokučit nemože! Svak upire u nje oči, odmah dakle manje su slobodni, više žele, s toga u njih manje sreće i zadovoljstva. Ako ima nekih jadnih siromaka, da od gladi umiru, možda više ima onih, koji zaglave od neprobavnosti. Gore se nazebe, kad se odjeća pretrpaje, nego li kad je je malo; ako siromašak s prelahke odjeće zebe, to se bogatac zapliće u one čudnovate mreže, štono mu ih takozvana moda nameće, pa tako više škode ona raznovrstna skupociena odiela, kojimi se oblači bogati ženski sviet, nego jednostavna odiela siromašica. Težka radnja umori, ali bogatca ubija danguba i ino zlo, koje mi jedva da i poznamo, dosada, gora od najtvrdje radnje. Koliko je sažaljivati one, koji se previjajuć ližu i zalizivaju i mažu, te vas božji dan izdangube po sielih, po kavanah, po ulicah, samo da se vide, bez ikakve druge svrhe, bez ozbiljne misli, bez posla, bez pravog ljudskog ponosa! Zar se zamisliti dade što žalostnijega od života, koji nije drugo nego samo pričina, gdje je sve prividno, ništa stalna, gdje mjesto zadruge nastalo ortačarstvo, gdje najveća slast iskrnjega protresati i ogovarati. Takovi jadnici sami sebe neštuju. Šta mogu sjajne njihove palače, prostrane dvorane, bogato i ukusno pokućtvo i razkoš napram veselomu vedromu nebu, cvietorodnom polju, rumenim ružam i šaromu cvieću, koje Bog za svakoga pripravio? Jeli u njih tako liepe slike, da ju uzporediš s jutrnjom vedrinom, kad zacakli rosa, da ju prispodobiš zviezdovitom noću, s jednim sunčanim zahodom na morskoj obali ili na kakovom brežuljku?

Ovo je bogatstvo, ovo raskoš, kojom Bog obdari čovjeka trudnika, koji to procieniti znade. Po zadušenih ulicah gradskih čujete li ikada da se onako veselo razlievaju zvuci, kano po jezerih i poljih o jematvi, o žetvi, u drvodjelnici i uz krosne . . . . Pa kad večerom stanu razmišljati, kako im dan prošao, tko mislite da je zadovoljniji, radnik koji ga uložio u

dobro svoje i tudje, ili bogatac koji ga u ludo izdangubio? Pa kad se na svrhi života bude Bogu razlog davao, komu će biti teže?

U staro vrieme, kad bili ljudi podieljeni na robove i na gospodare, ovi ih hranili kako se danas volovi i drugo živo hrani. Kad se kršćanstvo proširilo i po njem postali svi ljudi slobodni i svoji, pomnoža se ubožar, ali crkva koja ih bijaše oslobodila, brinula se za nje propoviedajuć milostinju i čineć ju ona ista, jer tada mogla, posjedujuć i razpolagajuć velikim imanjem. Njezino je bogatstvo smatrano bilo baštinstvom ubogih, koji su dobivali milostinju na različite načine milosrdnih djela: po bolnicah, po samostanih, sad kao hranu, sad kao prćiju, sad kao pripomoć starosti i nevolji ljutoj! Plemići isti nisu puštali, da im oko njihovih gradova umiru siromasi od gladi, nit po selih, gdje oni kralji bijahu i gdje oni do ciglog stanovnika poznavahu. Mnogo neprilike imalo je ovakovo pomaganje, ali se nije vidjalo onog naloga ubožara, onih slojeva čitavih družtva, koja su danas postala grdnom ranom zadruge i što sačinjavaju siromaš. Nećemo premučati, da su sve do na izmak prošloga vieka velikaši bili poštovani, dvoreni i slušani; a niži su ih štovali, služili i dobrosrdno blagoslivali, nit ih nenavidili, ili barem svačemu bili navikli, svojevoljno se njim pokoravali, a bogataši im to priznavali.

Od nekog vremena buna, koja se napredkom nazvala, razvika, da smo svi jednaki, koji ima na milijune, kao i onaj, koji ništa pod nebom nema, i, naslanjajuć sve na vladu, oduzeto crkvi svako sredstvo, da bi siromaši pomogla i nedade joj se u nekih državah ni uprave istih dobrotvornih zavoda, koji njoj prije izključivo bili povjereni. Oslabi takodjer ona sveta dužnost dobrotvornosti, jer se otvori put siromaku, da dobije, ali svak nema sposobnosti ni zgode zato, ili i same volje, pa nagrnu prava poplav siromaši. Po selih i svagdje, gdje je težačka ruka, manje ih imade, jer se medju se poznaju, pak opet slušaju i što im sveto evangjelje zapovieda. Ali je toga po gradovih strahota, osobito po velikih rukotvornicah, koje od časa do časa posao obustave, tako, da se radnici na jedan mah nadju i bez posla i bez kruha, te kućni domaćin nemože da nadje što mu potrebito za život. U nekih krajevih seli biedni narod od potrebe, da ga je velika žalost gledati bez kruha i bez krova; a pravda nemože da doskoči onim neredom i zločinom, koji naravno proiztiču iz tolikih i takovih nevolja. Siromaštvo raste, kako je pobuna razuzdanija. Svak

nagne za bogatstvom, nitko zadovoljan svojim stališem, težak navre u radionice, nadničar udre na promećanje i službe, proklijaju lutrije svakojake, kamatniku se deblja tobolac.

Vjerujte mi, nije toliko što je nevolja od prije pritisla jače, nego što se svak uzvrpoljio, nitko neće da se u svom stanju smiri, nadošla nekakva vrućica, koju stranke podžižu, da svakog uzlovolje, i što se iz malahna neuči pouzdavati u se i po sebi raditi, udarati na zaprjeke vlastitim izkustvom i tražiti dobro pod svoju odgovornost. Kad je svak nezadovoljan, kad je kao u narav prošlo vikati na vladu, na crkvu, na svako poglavarstvo, kad je slobodoumnjak onaj, koji udara na vladu ma kakva ona bila, stranke se osmjeljuju i prkos podižu, koji se dosta nije očekivao, al se svagdje uzanj pristaje, kakono se prije uz vladine naredbe pristajalo. Dakako da su to zla velika, ali kad im pojedinac nemože doskočiti, zlo čine i oni, koji to razvikuju i povećaju, da pobude oholost i nenavidnost u siromaku, dok žeste bogatce, te izmedju njih jaz stvaraju. U pamet, jer tu nije pravog čovjekoljubja. Srećom kod nas se još vjeruje, da je Bog ostavio, da i siromasi budu, pak će biti do svrhe svieta, samo u toliko manje ili više, u koliko mi budemo se više trudili ili lienčarili.

Neki bi htjeli da vlada gradi sirotišta, bolnice, zakloništa staru i nejaku, u rieč, da svakomu kruh daje, ili način kako da ga dobije. Težko ti ga po ona mjesta, gdje se za sve vlada brine. Vi, dragi moji prijatelji, znate, jer vam to zdrav razum kaže, da novac što bi ga vlada potrošila, nije njezin, da ga ona nevadi iz ruda, nego iz džepa pojedinaca, pa kad bi ove mal po mal novca lišila, valjalo bi, da i njih pomaže. Bila bi to neka milostinja pozakonjena, obvezna, pa bi nestalo zasluge joj, koja stoji u spravnosti i neciepidlačenju, jeli to ovaj ili onaj zaslužio. Znate li, što ću vam reći? Gdje je milostinja obvezna, tu je veće siromaštvo. Bogataš veli: „Platio sam što me ide“, pak više neda, te sa ono 50 ili 100 for., koje je dao, smatra da je učinio svoju dužnost, dok bi inako svakim dnevom drage volje po dva tri forinta iz džepa vadio i jadnike tješio. Siromak pak iziskiva milostinju kao neko pravo, te mjesto da trudi, uviek posmaže za onom svojom pristojbinom, i tako nestaje one prave ljubavi bratinske, koja hoće, da tko daje, od srdca daje, a tko potreban da neiziskiva i neprieti! . . . Do bogatstva se dolazi proizvadjanjem i zamienjivanjem, a ovo vlada ima osiguravati, a ne zapriečivati. Neki bi ipak mudrijaši htjeli pravednije bogatstvo razdieliti, kako

bi svak ni više ni manje imao, nego toliko!.. Mudrolije!... Ja vam kazah, da ono što tko ima, njegovo je, i nitko mu ga nemože oteti, već da kradnjom. Kad bi baš htjeli ovu smiešnu jednakost u zadrugi, trebalo bi uhoda, koje bi stražile, kako se oblačimo, što kupujemo, što užinamo. To bi bilo grdno nasilje!

A tko bi tomu postavio granicu? Bogatcu bi bilo uviek puno, a siromaku svedjer malo, do rata bi se došlo!... Najpravednije i najljepše, kako obično i biva, da onaj više dobiva, koji je okretniji i umniji. A pošto su pameti različite, različito valja da i vlastničtvo bude, i veće u onih, koji su obrtniji i prosvietljeniji. Kad bi svak jednako bogat bio, trebalo bi da je svak i pametan i prometan jednako, pa da nitko nema veće ni snage, ni uma, ni volje, da je svak pametan ili sublesast, da bi se ubijali ili protjeravali oni, u kojih veće krieposti, veće sposobnosti, odvažnije odlučnosti; valjalo bi uništiti i natjecanje i želju za savršenstvom.

Ala krasote! Izračunalo se je, da kad bi se sva narodna glavnica razdielila po glavah, svak bi ostao siromakom. Nitko nebi ni novčića imao. Gledajmo, kako to. Tko ni novčića ima ili je do njega ili nije. Ako je do njega, on treba da tomu nadje lieka. Čemu da zadruga plaća nadnicu onomu, koji je izradio nije?! Da plaća lienčine, biedeći trudnike?! Ako pako do njega nije, te je bolestan, ili nema radnje ili nemože da radi s toga, što oko poroda nastoji, tad pravica zadružna i sad nalaže bogatcu da ga pomaže. Neki dobivaju, pak izpuhnu po krčmah, na lutrije itd., te zahtievaju da im se obiteljim udieli milostinja, koju joj oni prvi zaniekali. Tko neredno po toliko puta danas jede i pije, nemisleć što ga sutra čeka, ludov je; a ima li obitelji, zločinac je! Koliko ih je, da kad se ožene, krive hrdjav dobitak, bogataše, javnu milostinju, zadružne ustanove i providnost! Nepravednici, korite same sebe. Potreba sama navali, a sreća i dobrostanje dolazi iza golema truda i tvrde postojanosti. Potrebnu je uviek krivo, a svedjer se uklanja od truda i prometa. Hoćete li da oživite? Nemudrujte, kako je sve skupo, kako je slaba prodaja, kako je manjak na novcu, pretrg trgovine; kako je težko živiti, kakva su vremena! Težka li su vremena? Vi više i bolje radite, tako ćete predobiti sve. Sreća je gluha, i nije joj stalo što tko buči, ona samo rad razumije.

Ponajviše radnici jadikuju. No da radnik i talir danas dobije, njemu je malo, a da je težaku na selu i pol forinte

nadnice!... Ima ih, koji ni toga neimadu, pa opet živu, jer su sa malo zadovoljni i znadu se promaknuti na hiljadu načina. Siromak nije onaj, koji malo posjeduje, nego koji puno želi. Prava je potreba jesti, obući se, otopliti se, ali i ovo je do vremena, mjesta i umisla. Španjolac nejede za pol, koliko Lombardez; na sjeveru se hoće ogrnjača i peći, dok u Napulju i Palermu dosta košulja pri suncu. Za brdjanina je lahko, kad njemu mlieka ili sira, on ti je mali kralj, a gradjanin, hoće i mesa i vina i rakije. Gospodji je potreba svile i kadife, i nares i kočija, i jesti kao na piru svaki dan; a biedni goranin obija po ciele dneve, da što ulovi i omrsi se.... Muka je prava nauka, i vidimo da su radišniji i obrtniji oni puci, kojim je priroda lakoma bila. Danas je svak pošao za velikom udobnošću, svak bi htjeo bolje jesti, u ljepšoj kući sjediti, prtenije se oblačiti, jer veliki izumi i razvijena obrtnost daju mnogim, što jih prije malo imalo. Prtenina prvo bila za gospodu samo, sad je to za male novce svačija svojina. Ali opet nemogu da doskoče pustim potrebam, koje dnevice navaljuju; više se želi nego li uživa; i mnogo puta siromak traži kao puku potrebu ono, što je uprav prosti njegov običaj i glupa njegova razkalašenost.

Ipak ima pravih siromaka i mi smo po naravi skloni, da ih pomožemo, dužni smo se za nje žrtvovati. Uviek će siromaka biti, ali iz toga nesliedi, da se oni odluče u vrstu nevoljnika bez nade, da svomu porodu ostave baštinstvo nevolje i klicu zloće. Zadrugi je dužnost, da to preprieči; imućniji imadu nastojati podignuti siromaš, pobudjivati saviest njihovih ćudorednih sposobnosti, dostojanstvo osobne odgovornosti; uznieti im duh i nadu nad njihovu nevolju, kazati im, kako da sami sebe ciene, cieneći ih prije mi isti. Evo kako vjerozakon smiriva uboge, a bogate potiče na ljubav i stavlja ubožtvo pod krila kršćanskih zavoda.

Vrlo često bogatci misle, da su im siromasi neprijatelji, koji nemogu viditi dobrostanja njihova, i da bi oni kad bi mogli, udarili kao vukovi na grabež njihovih dobara. To nestoji; dobri seljaci, pravi radnici, oni nisu komuniste, to jest oni, koji bi sve dobro rad u zajednicu strpati. Takvi su dangubnjaci, koji se tove razsipnošću bogataša, njihove mahne hvališu, njihovoj izpraznosti laskaju i njihovim su podlim strastim na ruku; to su stekliši, koji bi u tren oka rad obogatiti igrom, lutrijom; to su ona služinčad, koja privikla gledati grdne grjehe svojih gospodara i povladjivati ih!.... Ako je siromak uz

bogata, spopadne ga želja uživanja, jer kud oko tud i srdce. Zato koliko je god bogatac dužan, da siromaka pomaže, toliko da mu i dobar izgled daje; da ga ćudoredno, duhovno uzdiže, da njegovim životom živi, da se za njegovu korist brine, da njegove muke osjeća, da ga pouči, svjetuje, opominje i nadom zadahnjuje, pošto on i onako riedko kad čuje dobrohotna i ljubezna glasa. Liepih i svetih dužnosti naših gradskih i seoskih bogataša, kad oni uz blagoslovljeni svoj napredak mogu biti otcem i majkom našem dobrom narodu, upitomljujući ga, prosvietljujuć ga, učeć ga svakomu poslu, uvodeć nove ustroje, nove načine različitih radnja, nove proizvode, svjetujuć ga, budeć ga iz mrtvila, hrabreć ga na podhvate, napućujuć ga na one krieposti, koje su izvor pravomu bogatstvu i ponašajuć se s njim skladno i ljubavno. Bogatašem je i druga dužnost, da se mukte zauzmu za obćeno dobro. I na to mnogi viču, što samo bogataši neke službe obavljaju, dok bi to mogao svaki, koji je zato sposoban i vriedan! Jesu li te tužbe pravedne?

Javni poslovači, to su sluge naroda, to su poslenici, koji lašnje i koristnije njemu služe. Dobrovoljne su službe za javno dobro, a bez ikakve težkoće pojedinaca. Obćinstvo može iziskivati, da ga vrstni poslovači služe, ali mu nestoji dobro, da ih plaća, kad ih vlada može mukte naći. Kako zadruga nije dužna stvarati službe ni nagradjivati ih, samo da ih podobnim potrebnikom povjeri, tako ih nebi imala ni nesposobnim bogatašem pouzdavati.

Nego meni je draže govoriti mnogobrojnomu obćinstvu, a to su moji dragi siromasi, samo je moja velika želja, da me onako dragovoljno poslušaju, kako im od srdca za njihovo dobro govorim. Istina je ovo živa, da ima nekih ter nekih siromaka, koji se gospode, samo se uz bogataše mažu i pričinjaju. A neki ih opet bježe i mrze kao ljude, koji nisu vriedni šta dobra ni pomisliti. Ne, ne, prijatelji moji dragi, ima bogataša dobrih, kao i siromaka zloćudnih. Puno im se pak neulagujmo, može nam to lasno prisjednuti, držmo se svojih vrstnika. Nedosadjujmo im prošnjom ni moljakanjem, nit se vele uzdajmo u pripomoć i obećanja njihova. Nek nam je kruha, luka i slobode. Pošten siromašak ljubi bogatca i štuje starije, ali pred njim nepuza po prahu, nelaska mahnam njegovim, u brk istinu kaže, makar ga i proštenje pitao, i drži da njegovo iskreno i pošteno ponašanje je više vriedno poštovanja, nego da do odurne podlosti spuzne. I Isus je siromah bio, siromasi apoštoli njegovi, i pisano je, da je za uboge kraljevstvo nebesko. Oh! ne, nikad me to neka neponizi, što ja bogat nisam! Znam da sam čovjek, kao i najveći bogataš, pokoran sam onoj božjoj, da mi je kruh moj blagovati u znoju lica moga, te ako vršim dužnost svoju, ako sam čovjek, bolji sam nego razvratni bogatun ili zločesti knez. Vi ste uprav siromasi, bez vaše krivnje siromasi, nemate roditelja, nemate prijatelja, nemate pokrovitelja nit ikakva naslona? Mjesto da vaše rane pozledjujete jadikovanjem, budite junaci, neponizujte se pretvaranjem i moljakanjem, nego tražite načina, kako da ljudski i pošteno koru hljeba zavriedite i čovjek medju ljudi budete. Nastojte se priviknuti trieznosti, redu, štednji, predvidnosti; svetkujte nedjelju i ostale zapovjedne svetce, radite rabotnikom; bježite od krčme i od zla družtva; trudite i prištedjujte. Meni ovo vjerujte, jer vam ovako negovore vaši nazovi-prijatelji, što vam pravi prijatelji nisu, nego laskatelji.

Biedni moji radnici, biedni težaci i svakovrstni putnici, braćo moja, ja vam opetujem, da nikoga pod nebom nemamo, nego ruke naše i glave naše! Dodje neki liečnik, da obadje siromahe, i čujuć kako ih stala vika i tužakanje, progovori: „Tužite se, da vam je težko, da ste u velikoj oskudici. Zlo vam je, istina je, ali kojim ste vi mukam mogli ubjegnuti, kakva li dobra viditi, da ste razum i srdce za ljepotu uzgajali, da ste se postojano junačili osloboditi tiesnoga škripca, u kom se nahodite. Eto vam je kuća žalostna, da nemože gora, vjetar propuhuje na sve strane, kapi kao na dvoru, tiesna, nizka, vlažna, mračna da učuva Bog! Ni postelje Bože vidiš, ni prtenine, ni sjedala, nit ikakve stvari da valja. Oni prozori tiesni, mrak, gotova smrt .... Nikad sunca, nikad čista i svježa zraka; a gdje toga nije, ni zdravlja nema. Da se svaki dan po jedan sami novčić uštedi, što se u krčmi mahnito i tielu i duši škodno troši, eto kuće obieljene, proširene, eto, ako ne zlata, srebra i sjajnih ogledala, to zaista pristojne postelje, čiste rubenine, potrebna posudja i drugog pokućtva, eto orubena poda, opranih stakala, uredjena na ljudsku doma! Kako bi to bilo liepo vaše prebivanje, uživali biste gledajuć u ljudskoj udobnosti vaše stare roditelje, vašu djecu. Nasladjivali biste se, kad biste mogli pošteno prijatelja primiti, svećenika, gospodju, gospodina; kad biste ih mogli ponuditi, da sjednu, da se čim okriepe, da reknu: „čista li, sredna li, ljudskoga li stana!“ Tako da je na vami sve čisto, sredno i liepo, da ste očešljani, umiveni... Milo li je viditi u svačijoj ruci rumen

cviet. A što to zapada? Svakomu je ona djevojka draga, koja s tim iztiče svoja liepa duševna svojstva, koja se jutrom i večerom pomoli na prozor i zalieva svoje cvieće, dižući svoje misli k nebu i osladjujući svoje srdce nadom i ljepotom. Drago li je slušati dobra guslara, vješta pjevača, a to se sve može steći ulažuć na dobro urezke onog pustog vremena, što ga ljudi toli nesmotreno i ludo troše. Koliko nas pjesma uzdiže, kako nam srdce milinjem opaja i dušu tješi!.... Kad je srdce veselo, sve je na mjestu. Ima naslada, koje vi možete imati, kao što i bogataši, pače i bolje od njih; to su čuvstva vaša, ako ste otac, muž, brat. Zašto vi vašu dušu nerazvedrite ovimi uzvišenimi čuvstvi? Zašto vaše siromaštvo otegoćujete jedom, zlovoljom, jadikovkom na ljude i na providnost? Zašto se tako goropadno na vaše žene okašate? Zar su one krive, ako potrebitih stvari nemate? Da ste s vašimi suprugami u slogi, pa ćete svega naći i prištediti i dobro obitelju upraviti: ako ništa, a ono ćete se medjusobno tješiti u nesrećah vaših!...

Zašto ste tako opori s vašom djecom i kadkad baš na živinsku? Zašto im kvarite neizrecive slasti čuvstva i ljubavi? Ona bi se toga uviek spominjala, i harnošću ljubav za ljubav vratila; a drugčije uzgojit ćete goropadnike, divljake, zločestnike bez srdca, bez duše, bez uljudnosti, bez poštenja! Gledajte divote našega mjesta, krasote našega obzorja! Gledajte onaj liepi poglednik, onaj okićeni brežuljak, onaj ugodni zaselak i hladnik, pa ono šetalište, one rieke, onaj slap, ono vrelašce i perivoj! Maknite se dakle, razbijajte brigu i nevolju, krenite s vašom ženom i djecom na šetnju; mjesto da blagujete onaj vaš pošteno stečeni krušac u čadjavoj kuhinji, izletite na rudinu zelenu, na divotni brežuljak, i njim ćete se pod vedrim nebom osladiti. Okorjela kora na božjem zraku sladja, nego u zatvoru govedina. Razveseljujte se onom ugodom, što ju nikomu nebo nekrati; tražite ruže u trnovniku, i brda će se ravnati pod stupajem vašim!“

Ovako govorio dobri taj liečnik, a ja ću zaključiti: Mjesto da se viče i da se srdi na zadrugu, nastojmo sbližiti bogata i siromaka, da si pruže pomoćnicu ruku. Nek je ljudi sklonih na zamozataju, na požrtvovnost, na ljubav iskrnjega, eto mira i sklada i napredka pravoga! Pravi je ljudski napredak u tom, da pravo stlači silu, a napredak vjerozakonski u tom, da se pravu pridoda ljubav. Dobro srdce šapće bogatcu: Nu, gle onog tvoga brata, nema krova ni kreveta, ni kruha ni ljekarije. Odsjeci štogod od tvoga pretička i podaj mu. Dangubiš li po vas božji dan? Ukradi tvojoj dangubi koji časak, da siromaha pohodiš, da ga što naučiš, da ga utješiš; nezaspi, ako ti saviest nereče, da si bio na korist iskrnjemu i otačbini.

Zdrav razum siromahu kaže: Na svietu je manje slonova nego li mrava; to jest da je malih puno više nego velikih, sluga više nego gospodara. Svak dakle da podje svojim putem, zadovolji se vlastitim stališem i živi u miru! Tko nemože ići u svili, može u suknu. Siromaštvo je odnosno. I tko ima sto hiljada forinta dohodka, siromah je prama onomu koji ima na milijune. Samo potreba poništuje, to jest kad je množ klanaca, a nikako im haka!....No i kad dodje dal ništa pod nebom nema siromah, mjesto da se zlosrdi, nek se ojunači, nek se neponizuje, nek se smiri i nek ufa. Nije sve u tom, da se ima radnje i kruha, treba obuzdati želje, ohrabriti srdce na postojanost. Pak viša je mudrost znati bit bez bogatstva, nego ga znat steći. Ako je jedan odveć bogat, njega nije volja raditi, ako je odveć siromah nema čim, pa se i kaže: Bogatstvo posili, ubožtvo ponizi. I po tom naš župnik je učio moliti; „O Gospode, zaputi me srednjom stazom, da se občuvam mahna bogatstva i zločina potrebe!“

---

*

RAZGOVOR XXXIII.

Dobrotvornost.

Tko tudje pravo štuje, pravedan je. Nego to nije dosta. Nije dosta nečiniti drugomu ono, što nebi bilo nam drago, treba jošte da drugomu činimo, što bismo želili, da se nam učini. Što mi najradje od drugoga zahtjevamo? Dobrotvornost, sućut, dobrohotnost. Ukažimo to i mi dakle drugomu. Sve to kršćani razumievaju onom riečju milostinja, kojom se ljudi izmedju sebe pomažu i ljube kako to Bog zapovjeda.

Milosrdnost djelom ili sućuti pomaže i tješi patnika. Prijateljstvo i ljubav za pojedine je osobe, priznanje je pram dobročincu, domoljublje prama rodnom zavičaju; ali milostinja zaokuplja vas ljudski rod, negledajuć na mjesto ili vrieme ili boju ili jezik ili što ino; negledajuć jeli tko toga dostojan ili ne, jeli prijatelj ili neprijatelj, priznanik ili nezahvalnik. Pravica iziskiva, da se dade svakomu ono što ga ide; tako da je dužnost naša upored prava, koje drugi od nas ište. Dobrotvornost je pako od vlastitog priegorenja; naša je to dužnost, ali na to drugi prava nema; na sudu se može iziskivati pravica, ali se milostinja nemože pitati nego u ime božje, koji ju zapovjeda i nagradjuje. Njoj je cilj duhovni, da čovjeka spoji s Bogom kroz požrtvovnost tvari i tvora; pa cilj zadružni, da združi uda ljudske obitelji, i da kršćanski razporedi nejednakost dobara na ovoj zemlji. Razna sreća u bogatstvu nema služiti za raskoš i za izpraznost, da se tako odmiče bogat od siromaha, nego ima pritvrdjivati zadružne sveze, razširivati sućuti i djelatnost umnažati.

Vidju kakva siromaha, pa velju: „Što sam mu ja kriv? Nije mi svoje, nije me nikad poslušao, ja ga nisam dužan pomagati, nit on ima pravo to iziskivati!“ Sasvim tim čujem gdje mi iz duše glas progovara, da ga ja imam utješiti u nevolji njegovoj, da je on čovjek kao i ja, član zadruge naše,

i da i on doprinosi k obćemu boljku. Svi kao braća imamo se medjusobno pomagati, i jedan drugomu svako dobro želiti, inače bili mi zaslužili, da tko na nas i pogleda, kad nas nevolja stisne.

U sv. evangjelju, gdje nam se kaže, da ljubimo našega iskrnjega, zapovjedjena nam je ujedno i omedjašena dobrotvornost. Tako, kad bi tko sama sebe ljubio, on bi silu i ugodu postavio pred svako ino čuvstvo; a tko nebi ljubio nego drugoga, davao bi, a primao nebi, pak se po taj način nebi mogao uzdržati niti usavršivati. Imamo dakle drugomu želiti dobra kao i samim sebi. Dobrohotnost je naravna ljudskomu srdcu, ali je to čuvstvo mrtvo, ako se dobrotvornošću neizkaže, to jest, ako se to čuvstvo u djelu nevidi. To će biti tada, kad drugoga u nevolji pomažemo ili po našoj mogućnosti promičemo dobrobit našega iskrnjega. Vlada je u toliko dužna nadzirati, da se pravda vrši, ali opet njoj je paziti i na to, kako se razvija tvarni i ćudoredni život državljana. Njoj se je brinuti za podignuće bolnica, sirotišta, njoj se je skrbiti za promet, obrt, trgovinu, učione i druge dobrotvorne zavode. U tom stoji javna dobrotvornost; a kakva ima biti uprava njezina, to je težko pitanje, koje vrlo u samu stvar zasieca, nu to mi ostavimo. Recimo ovo, da bi vlada imala nadgledati, a pošteni i duševni ljudi upravljati.

Nema se u tom po nagonu postupati, nego kako razum i poštenje nalaže; na način, da se stišaju strasti, da nebude na uštrb dužnosti i dostojanstvu. Nema tu biti izbor upraviteljstva osobnom sućuti, nit tu pristupa imadu imati oni, koji se natječu od prazne slave, po mitu, ili Bog zna s kakovih namjera.

I. Da se dobrotvornim zavodom upravlja kako valja, treba dobro poznati tudje potrebe i prema tomu pomoć pružati, i na onaj način postupati, kako će bolje ljudskomu dostojanstvu odgovarati.

Nema nesretnije milostinje do one, kad, koga prvog sretneš, dadeš što upita. To ti činiš samo da te se prodje, ili valjda i s toga, da te vide ili da o nevolji nemisliš. Toga Bog neprima.

Ima siromaha, koji su dostojni našeg sažaljenja, ali ne naše pomoći. Kad je tko oubožario sa svojih mahna i sa svoje lienosti, njega javno mnenje odsudjuje i sablazan bi bila, kad se ga kaznilo nebi. Ima ih, kojim je draže potucati se od praga do praga nego raditi; ima ih, koji se maknuti neće,

da što dobiju, nego bi htjeli, da se drugi za nje kine, i u prošnji im sva ljetina i sva nada. Neki opet hine, da su potrebni, varaju, preklinju se, ajmekaju, narikuju a zlo ih ne-našlo. Što li ga nečine, kako očima zavrću, ruke izvrću, nogami šeprtljaju, kmeče, zavijaju, da je grjehota božja; a kad k večeru, za ono što nakucali bolju i obilatiju večeru nego pošteni radnik i težak. Pak se oni nedjeljom znadu i kako obući! I čulo se kako neki baština nakupovali, i kuće razgradili svojim pretvaranjem i podlošću. A to oni sve ukrali pravim siromahom.

Blaženi Aleksander Sauli puno se mučio, kako bi sveo na kriepostan put stanovnike Korsike, i ponajprije nastojao, da ih privikne na rad. Dok se bavio gradnjom stolne crkve u Aleriji, pristupi mu jedan mladić, pitajuć ga o milostinju. Blaženi ga Aleksander zapita: Zašto neradiš? Dobio bi pošteno i živio kao čovjek. — A on odgovori: Nemogu raditi, jer me glad svega oslabio. — A on mu pruži komad hljeba i jedan novac rekav: Uzmi što ti draže. — Nu njemu za kruhom deveta, nego se maša novca, a Aleksander uztegnu i prosliedi: Sad vidju, da ti nisi gladan; htio bi ti novca!... Ajde radi na crkvi imat ćeš kruha i novca.

Dodjite u kukavi ubožarski dom, pa kad vas glad, golotinja, bosotinja okupi, bolest, starost i nejakost obkoli, vami će krv u žilah uzprenuti i srdce će vas zaboliti. Hoćete li, da tu svoju pomoćnicu ruku nepružate? Nu kolike pri tom poteškoće? Koliko puta se čovjek baš uz svu pazku neprevari? Jednoj obitelji, koja ništa do Krsta nema, vi ćete dati i slamnicu i ogrnjač i košulju; a kad sutra svega tog nestalo, založilo se, prodalo se za proždrlstvo, za pijanstvo! Podarite drva, smoka, vina siromašnu bolniku, a njegovi to prodadu za se. Vidite kadšto kakva zanatliju u jadu i nevolji, i smili vam se i obećate mu, da ćete mu jednog sinčića dati drvodjelcu, da ga nauči, jednu kćer šivalji. Kad do malo taj čovo u sto jada, da je njegov sin na drugo prignut, da je silne pameti, da bi on slikarom izašao; a da je kćer otvorita, darovita, da joj se knjige mile, da bi ona učiteljicom postala. I tako sanjajuć čudesa o svom zlatnom porodu, izgubi i ono što se postići moglo. Eto kakvi su naši ljudi. — Pa ćemo tako napred!?!

II. Pohoditi nemoćnike, utješiti tamničare, obradovati žalostnike, to su prava dobročinstva, kao i naučiti neumjetne ne samo čitanju i pisanju nego i upravi života, izboruststališa

ili obitelji. Nema do ljubavi što na rad potiče. Stožernik Farnese sagradio u Kapraroli jednu sjajnu palaču, da je nije u svoj Italiji bilo. Kad ju svu dovršio, sazvao sve velikaše i prijatelje iz Rima, da se dive, a izmedju tih bio i Karlo Boromeo, koji je poslije svetcem postao. Kad njega Farnese zapitao, što mu se čini, odgovori: O! bolje bi bilo da se taj pusti novac bude ubogim razdielio. — A njemu će Farnese: U istinu, ja sam ga malo po malo njim razdielio, čineć ih da rade! — Koliko bi na ovaj način mogli pomagati naši posjednici i bogataši. Puste li su krajine naše, zapušten li je jadni težak naš! Ledina su zelene rudine naše, neplodne su livade i polja naša, jer su nam rala kao u Noemovih sinova, jer se zemlja obradjivati nezna, jer se negnjoji kako valja, jer se neprekopava, jer se izmjenice nesije, jer se tlo neuči, jer se vode neodvraćaju, jer močvare zagušuju, jer strojeva nemamo, da se prodube dokle je potreba, a pokoji opet sjeme uštedjuju, jer je blaga malo ili ga se hrdjavo hrani, jer svak po svoju lozu sadi, gnjoji, reže, gnječi i otaka. O! koliko bi sebi i drugomu mogli koristiti naši gospodari! Kad će se sjetiti svete dužnosti!

III. Ubogu se pomoći može trajnije, nego kad mu se gleda priteći samo časovitoj njegovoj biedi. A to, kad se udari u koren nevolji njegovoj, usadjujuć mu u srdce čisto ćudoredje, uljudjujuć ga, zapriečujuć da se roditeljske mahne u djecu nepreliju. Jedan dobar savjet može više koristiti nego mnogi novac. Tko nauči, kako da pošteno dobije, tko brani tudji pošteni glas, tko spasi jednog mladića, jednu mladicu od zahoda, on je dobrotvor. Tko mukom i naukom odkrije kakvu istinu, svakomu koristi. Tko prvi žito posijao, najpoštenije upro polugom prave prosvjete. Tko prvi unio kukuruz i krumpir, više zaslužio nego glasoviti Frideriki i Napoleoni. Po mnogih krajevih, osobito tamo iza Alpa, odkad trs posadili, oni se porodi učvrstili, razveselili i sasvim zlovolje i mrtvila oslobodili. U Francezkoj šest milijuna duša živi o vinogradu. Koje tu bogatstvo, koja ljepota!!!

IV. Posebna je dobrotvornost i u tom, kad mi koliko možemo, pripomožemo, da se podignu skloništa, sirotišta i drugi zavodi dobrotvorni, kano štedionice i druge pripomoćne zaklade. Izpitajte tko je prvi u vašem mjestu ustanovio onu bolnicu, ono sirotište, onu zakladu, onu učionu; on je dobrotvor i vi ako ništa drugo, imate poštovati i blagoslivati uspomenu toli vriednih domoljuba i poštenih kršćana.

V. Ma bilo kako i koliko tko pomagao, nema se nevoljnika lišiti drage njegove slobode, niti se staviti na mjesto njegovo i podužiti ga da nam bude sliepim ratilom. Mi možemo svjetovati i opominjati, ali ako je na silu, pa mi koga zlatom zalievali, zasluge nemamo!

VI. Da tko poda drugomu novca, da se opije, da tko pomože lienčinu ili onoga, koji buni proti državi i vladarom, taj nebi bio dobrotvor; kao ni onaj tko bi nagradio onoga, koji mu što sakrivio, jer bi ga tako zlu učio. Treba dakle da pravednost i razboritost upravlja dobrotvornošću, da nije na škodu ni pomilovaniku ni dobrotvoru ni zadrugi.

VII. Blagodarnik daje obilato, ali pametno, nit ikad više nego može. Razsipnik siplje na sve strane, ali niti zna komu daje, nit koliko daje. Dobrotvornost nek je razborna, po našoj mogućnosti i po zaslugi pomilovanika. Da ste svedj obilatiji rodbini nego neznancem, čovjeku poštenu i zaslužnu, tko vas što poslušao i komu će to uspješno biti. Brzo dajte, nezna dati, tko odmah nedaje, dajte veselo, drugoga nemučite, neponizujte, nekorite, netražite odplate, nit iste zahvalnosti.

Tko čini dobra samo zato, da mu se odvrati, da mu se prizna, ostat će ljuto prevaren. Budite dobrotvorom jedino s toga, što vam to saviest nalaže i božja ljubav, pak ćete nagradu imati od onoga, koji stostruko naplaćuje i čašu hladne vode datu za ljubav njegovu. Neki iziskivaju zahvalnost za ono što učinili, a ni na kraj pameti neimali, da svojim tvorom komu pomognu. Žderalo prase želude izpod jednog duba. I dub će njemu: Neharniče, eto se hraniš mojim plodom, a ni sam jedan zahvalni pogled da na me vrneš! — Prase zaroćka: A zar si baš u istinu streso ove želude za mene? — Nit se onda ima zahvalnost iziskivati, kada je dobročinstvo zamjenično. Govoraše javor potoku: Ako si hladan, zahvali momu granju! — A potok će: Ako si ti toli granat, zahvali momu valu!

VIII. Kod svakog dobročinstva ima i vlastite koristi, jer ga nema tko može reći: Ja od nikoga potrebe nemam. Uhvatila lasica miša, a tudar prolazio lav, pak će ga miš u pomoć zvati. Lavu se smili i oslobodi ga. Malo poslije zaplete se u mrežu lav i nemoguć izskočiti, zariknu da se brdo prolamalo. Miš ga čuo, pritrča i stade mrežu grizti, te tako oslobodi svoga osloboditelja.

IX. Nikad nepitajmo, misli li, radi li, vjeruje li onaj koji pomoć ište, kao i mi. Sve na stran, čovjek nevoljnik naš je brat, i ništa drugo pred očima našima; učinimo mu dakle koliko možemo. Velika je sreća, kad se mi namjeravamo na one, koji nam rado usluge čine, ali još veća, kad to mi drugomu možemo činiti. Sladko je priznanje onomu tko ga ćuti; ali je još sladje onomu, koji ga čini ćutiti. Ako si tu slast jednom okušao, uviek bi ju htjeo uživati, toliki mir duši daje, toliku sreću srdcu! Dobra su djela preplodna, iz jednoga iztiče ih bezbroj!

X. Neki pokvare dobročinstvo tim, što ga činiti neznadu. Imadu li pravo dakle, kad se oni na neharnost tuže?

— Ima li stvora dobrotnijeg od nas? zapita pčela čovjeka.

— Ima, odgovori čovjek, ima ovca, jer nam je vuna njezina potrebita, dočim tvoj nam med za ugodu samo. Suviše, ovca nam mirno svoje runo poklanja, dočim kad tvoj med vadimo, svedjer se tvoga žalca plašimo.

Kako ćete da vam ostane haran, da vam od srdca zahvali onaj, koji kad vas za što molio, vi ga toliko ponizili, da vam sve nevolje svoje odkrio, pa ga još i prekorili i pogrdili. Dvostruko dariva onaj, koji negoni do tih muka nevoljnika, da mu svoje jade jada, nego da mu na bratsku i na ljudsku u ruku tisne. Prava je ugodnost, prava kriepost, kad tko traži skromnog potrebnika, da ga utješi kao angjeo božji, da mu samu otare suzu, da nezna desnica, što mu ljevica čini.

Antun Canova, Mletčanin, siromašak, postade najslavnijim kiparom naših vremena i bje čovjek tako dobra srdca kakvih je malo na svietu. Česti ratovi i politička komešanja dotjeraše dotle, da toliki umjetnici, slikari, mjernici, kipari, ostadoše bez radnje i bez kruha. Canovu cienili i ljubili knezovi i gospoda, a on zaboraviv na se, obratio njihovu pažnju na druge umjetnike, da bi im dali radnje, i on sam naručivao im slika, kûpa i drugih umjetnih tvorina. U Posanju, svojoj otačbini, zasnovao jednu crkvu, da stvori radnje mnogomu svietu i da navabi inostranaca u rodne svoje dolove. Ta dobra duša uviek se mučila, kad bi doznala za kog zapuštenog nesretnika, i začuv da u Rimu imade jedan slikar, ne posve glasovit ali pošten, koji na toliko ubožtvo spao sa svojom starom ženom i jednom kćeri, da su prisiljeni bili vlačiti vunu, samo da jadnici preživu, Canova kao prosvietljen čovjek, znajuć da onaj slikar nebi mogao ravnodušno primiti pomoći, kad toga zaslužio nije, pisa mu:

„Velecienjeni gospodine! Ima vremena, da sam zaželio kakvu sliku vašega kista. Molim vas, da po vašoj volji štogod naslikate, kad uzmognete. Znajte samo da nemogu potrošiti

nego 400 škuda. Polovicu ćete primiti od ulaka, što vam pismo preda, a ostalo kad uzhtjednete. Vaš sluga Canova."

Razumio to dobro slikar, poznavao riedku plemenitost srdca tog velikog umjetnika i blagoslovljeno mu bilo, što tako znao utješiti biednika. I siromasi mogu sa malo dobra učiniti, nek se od kakve neznatne stvarce uztegnu, nek na bilo koji način pošteni što privriede.

Janko, sin velikog posjednika, dodje na ljetovnik svojih roditelja. Čim iz kočije izašao, dao se u skok po perivoju, stao psa milovati, brati voće; kad se pak zaletio u svoju sobicu, našao na stoliću komadić hljeba, što mu još od prošle jeseni ostao. Promislite, kako se to imalo okoriti! Baci ga s prozora i ugleda jednu staricu s djetešcem u naručaju, gdje se prigne i uzme tu koru, i stopi ju u vodi, da se razmekša, a kroz to milovala djetešce i kao da mu govorila: „Veselo dušo, veselo, i danas imamo što založiti!" Janko se približi, i kad čuo da su vas cieli božji dan gladovali, te im kao svanulo, kad taj jadni krušac našli, potrča i kaza to materi. Kad saznali za toliku staričinu nevolju, primiše ju i pogostiše.

Fra Luka tumačio sveto evangjelje i kad došo, gdje no se kaže, govoreć o sudnjem danu, da će Gospod reći: „Bio sam gladan i nasitiste me, bio sam žedan i napojiste me; nisam imao krova i vi me primiste, nisam imao odjeće i obukoste me, udjite u vječno veselje" jedan župljanin zavapi: O! sretna onoga, tko uzčuje te rieči! Ali ja sam siromah, ja nemogu nego prositi i od drugog primati. Ja nemam, da bih komu što dao!

— Nepravedni li ste, rekne Fra Luka. Bog ni najsiromašnijeg zapustio nije, da nebi mogao što dobra učiniti. Nitko nemože reći: „Danas ću biti sretan." Svak može kazati: „Danas ću komu učiniti na ruku!" Malom kojom uslugom više dobra možete proizvesti, nego li novcem, pomagajuć komu u polju, pazeć njegovo, kad je on od kuće daleko, tješeć ga na bolnoj postelji, u rieč više dobrom voljom nego novcem. Kad je preveliko zrno za mrava što ga vuče, eto mu u pomoć druga; pčela kad spazi prekrcatu drugaricu meda, prileti da joj oblakša i polovicu joj oduzme. Tko nezna pripoviedčicu o sliepu i hromu? Na hiljadu se načina milostinja čini! Pomozimo jedan drugoga pa ćemo podvostručiti naše snage. I kad smo djecom možemo dobrotvori biti našom dobrotom, nedajuć drugomu dosade, muke, nastojeć obradovati, obveseliti, smirivati, dobro govoriti i tješiti. Koje li nam dobročinstvo ne-

čine učitelji, gospodari tvornica, koji nas uče, i koliko im mi zato nemamo zahvalni biti! . . . .

XI. Pomilovanik ima primati vedra lica, nikad nepokazujuć dosade ili zanoveti. Čuo sam neke, poslije nego im se dobra učinilo: „Pa šta, ala me je puno zapalo, i dužan mi je dati!" — Liepote, i da je to sve tako, recite jeli to vami na uhar bilo?! Vi ste dakle nesamo dužni riečmi zahvaliti, nego držati takodjer na pameti i do prigode odvratiti. Nezahvalnost je tako crna, da ga nema, komu najveća muka nebi bila, kad ga prozovu neharnikom. Nezahvalnik škodi nesamo sebi, nego i svakomu, jer dobrotvore ozlovoljuje.

XII. Priznajmo u velike i poštujmo dobre naše stare. Istina, listajuć poviest, naći ćemo zla i dobra, srama i dike. Oni imadjahu puno predsuda, koje mi smetnusmo, mi od njih više znademo i udobnije živemo.

Blagoslivajmo, dragi prijatelji, providnost, koja čini, da krepkim korakom ljudski rod kroči k pravdi i istini; ali opet promislimo, gdje bismo mi sad bili, da stari nebudu iznašli toliko dobrih stvari, da nas oni nebudu naučili toliko liepih istina. Sagradili gradove, uzpregli rieke, prokrčili puteve, podigli kazališta, tvrdjave, crkve, učione, stvorili zakone i pravu nam mudrost ostavili. Budimo im zato zahvalni! Najbolje ćemo pak pokazati zahvalnost našu, kad mladjemu naraštaju predamo, čim nas oni obdarili, pomnoženo i poljepšano. Kad nam je dakle do kakvog podhvata, nemislimo nikad, hoćemo li njegove plodove uživati; hoće naše potomstvo i ono će nas blagoslivati. Evo ova maslina, koju sadim, neće roditi već kad ja u grobu budem. Pa što mari? I ja uživam plod stabala, koja nisam sadio. Nauk koga mi je uciepiti u srdce moga poroda, koristiti će istom drugomu, trećem li koljenu. Svakako ja sam dužan svoj porod ljudski uzgojiti, a i sinovi sinova njihovih moja su braća. Gledajmo na naše potomstvo, pa će nam biti lašnje podnieti grubu nezahvalnost, te i ono, kad nam se zlo tumače dobre namjere naše, kad nas klevetaju svakom nezasluženom podlošću. Dobro ostaje uviek dobrim, a kriepost negine. Ako što danas i nami nekoristi, biti će na uhar drugomu, našem porodu i našoj braći. Nu slušajte, zlatnih li rieči:

Jedan sami dan ćete preživjeti na crnoj zemlji, deh dakle mirno ga provedite. Mir je plod ljubavi, a da ga uživate, treba da pretrpite mnogo.

Nitko nije savršen, svatko ima svoju mahnu, svak je drugomu težak, sama ljubav oblakšaje teret ovaj!

Ako vi nemožete podnieti brata svoga, kako će vas braća moći podnieti.

O sinu Marijinu je pisano: „Da dokaže koliko je on ljubio svoje, koji na svietu bijahu, ljubio ih je do svrhe!"

I vi ljubite braću vašu, koja su na svietu, ljubite ih do svrhe.

Ljubav je neumorna, nikad da susta. Ljubav je neizcrpiva, po sebi žive i oživljuje, i prostire se i preobiluje.

Tko sebe ljubi više nego brata, nije dostojan Krsta, koji za braću umre. Jeste li vi pregorili vaše imanje? Pregorite jošter i život vaš, i ljubav će vam sve nadoknaditi. Srdce onoga koji ljubi, pravi je raj na zemlji, Bog je u njemu, jer Bog jest ljubav.

Čovjek strastvenik nema ljubavi, već strasti, svašta želi i oko mu kano u zmije zaosinji i ukoči, ali samo da proždre. Ljubav je u čistoj duši, kao kap rose u čaški jednog cvieta.

Kažete da ljubite, a mnogi naš brat kore hljeba nema, nema da čim zaogrne naga uda, nema gdje da glavu skloni, nema šake slame da opočine, a vami svega toga na izobil.

Kažete da ljubite, a kad tamo toliko nemoćnika u svakom jadu, na kukavnu krevetu; nesretnika, što plaču a nitko ih netješi, djece odrpane od vrata do vrata da kupe mrve sa stolova oholih bogataša: i toga im nema! . . .

Kažete da ljubite vašu braću, a što biste činili, da ih mrzite?

Tko god, kad može, neutješi brata u nevolji, neprijatelj je njegov, i tko god može, nenahrani gladnika, njegov je krvnik!!!

RAZGOVOR XXXIV.

Učitelji i Učione.

Izmedju prvih dobročinaca u ljudskoj zadrugi su oni, koji učione zasnovaše, pak oni naoseb, koji nejaku djecu podučavaju. Učione bi imale u ljudskom rodu piriti onu svetu vatru vjere i predaje, tog najvećeg blaga umnoga i ćudorednoga u čovječanstvu, ter one najvećma mogu pomoći, kad se pojmovi pomute, kad se stožeri ćudoredja smaknu, držeći svetim svojim geslom, da je pravi napredak, kad se boljim naraštajem oplemenjuje ljudski rod. Ćudoredna je dužnost uzgoj djece; to dakle ostaje na duši roditeljem, dok vladi je bditi nad izvršivanjem pravice. Kad bi roditelj zadosta prosvietljen bio i vremena za pouku svog poroda imao, učiona nebi trebalo. I pošto to mnogomu nemože biti, obitelj povjerava svoje čedo vriednu učitelju. Vladi ima na srdcu stati, pače i dužnošću svojom svetom ima smatrati zasnov učiona, ali svedj kao pripomoćnica a ne kao zastupnica roditelja. Nije ona vlastna narivavati svakakove svoje nauke, nego joj je poštovati osiećanja roditelja, da oni tako bez duševne pečali mogu svoj porod u učionu slati, niti da im se bojati, da oni s takozvane prosvjete imadu pregorjeti i srdce i dušu kršćanskog poroda svoga!

Neki pametni ljudi kažu, da bi vlada imala otvarati mukte učione za svakoga i podživati svakoga na pohadjanje. I to manje više vlade na svoja pleća uprtile, ali se iz toga okusilo gorkih plodova. Nije to dobro, da vlada danas ovakva, sutra Bog zna kakva, svagdje svoj prst uvlači, te da svak njezinom glavom misli. U vele zapuštenoj našoj zemlji eto se Bogu hvala množe učione, ali se i tu još puno zapinje. Siluje se sviet i globi, da bi djecu u učionu slao, i to se čini svetom namjerom, da se crne gluposti već otresemo. Nego naš je seljak u tom posve tvrdoglav i neće da pozna svoje dobro. Nevriedi, ubitačna je pače ona: „pleti kotac, ko ti otac". Valja

da mi napredujemo s ostalim svietom. Ja to dokučiti nemogu kad se neka naša čeljad stanu opirati učioni. Nekako bi se mogli nagadjati, kad bi naše kuće hrvatske, naš domaći uzgoj na višem stepenu prosvjete bio!.... Valja pravo tu žalostnu istinu izpovjediti, da je u tom kod nas još vrlo nevoljno.

Učiona nikla je u obitelji i obćini, te ona javlja zdravi život puka, a nestvara ga! Nema zavoda nad obitelji i djelaonicom. Učione i zakloništa, koja odstranjuju od zanata i odnarodjuju, nikakve su! U obrtničkoj učioni neće se naučiti poljodelstvo ni zanat, kao ni na sveučilištu se neće steći prava znanost, jer je obitelji i radnji sudjeno, da rieše grdni čvor budućnosti.

Uzgoj puka, to je njemu prava sloboda, jer kad bi se složio osjećaj i težnja sa nuždom zadružnoga života, eto mira i ljepote! Nam su svim uciepljene u srdce neke obćenite bezuvjetne istine; to zdrav razum svakako priznaje, nit ikakvo razlaganje može zaniekati te očevidnosti. Učiona je da traži uvjetne istine i koristna je tada, kad nam pritvrdjuje zdrav razum i kad nam srdce kriepi i oplemenjuje. Učiteljstvo je osobno u kući, zadružno u učioni, sveto u crkvi, jer je u njoj nepogrješivo s vrhunaravne istine. Razstaviš li ovo poučavanje, ono se raztrglo i razčesnilo. A na to teže ove zlosretne pobune, svodeć nauk na gole čine, a zapostavljajuć namisli, izvodeć istinu izkustvenu iz izkustvene, a neuzdižući se do duhovnog višeg pojimanja. Tim se traži, da se odgovori obćenitom vjerovanju, da se zametne sve što se nevidi i nepipa, da čovjek podlegne svojim strastim, da se novi naraštaj iznevjeri osjećanju svojih starih. Mjesto da se mladež zadahnjiva velikom mišlju, kako da postane čovječnom i učenom, nagomiluje se svakojakih spoznanja, koja većinom napuhuju gordošću. Uči se svega po malo, a najmanje kako da se zdravo sudi, bistro govori i dobro želi, jer se odbija ona vlast, koja ljude posviećuje i upravlja, i na njihove ih dužnosti svrće. Roditelji, vi imate jednu vjeru i jedno bogoštovje, jerbo jednu dušu imate, pa ćete vi odgovarati za uzgoj i ćudorednost vašega poroda. Gledajte kakvim učiteljem povjeravate vašu djecu, i držite, da bi ono usilnička vlada bila, koja bi vas silila, da djecu vašu žrtvujete učiteljem, koji tlače načela, na kojih se obitelj osniva, to jest kršćanski uzgoj i čisto kršćansko ćudoredje i običaj.

Ja vam neću govoriti, da je učioni poglavita svrha pokazati djeci put u crkvu, ja neću ni to reći, da bi svi učitelji imali biti crkovnjaci, jer tobož oni učeć ujedno uzgajaju, pa

kad bi se i manje znalo, da bi se bilo na čistu u vjeri i ćudoredju. Nego učeniku nije dosta kruh tielesni i umni, treba da on čovjekom bude, a čovjek je biće razumno i ćudoredno. Učione, kojim prva nije ćudoredje, pa ih rukovodio najslavniji prirodoslovac, najizvrstniji liečnik, najdublji mudrac, straše pametne i dobre roditelje.

— Nu, zar dakle znanost može na zlo navesti?

— Ne, ali se zlo može sa znanošću sjatiti, da ova na kriepost neupućuje. Znanost je dobra ili zla, kako se njom služi, kriepost pako bila nebila sa znanošću poradja dobra i zadrugi i pojedincu. Ipak neki luduju, da će tko, što drugog bukvar ili deset tudjih rieči nauči, odmah obnoviti cielo mjesto. Ludosti! Obuka ima biti prama nagnuću, svičaju i zadružnom položaju, nit će ona vriediti išta, ako neizvede radišnih i poštenih ljudi. Prije treba dobro živiti, pak onda dobro i liepo pisati, govoraše neki stari mudrac, a tako valja da misle svi pametnici.

Nenadaj se dobru uzgoju, ako učitelj dobar nije, i takov ako nije, da ne samo znade ono što uči, nego jošte da mu se mili, da je on od srdca zanešen za poučavanjem. Ni silni troškovi, ni strojevi, ni knjige, neosvjetlaše učionu, ako tu nije razumnika i kriepostnika, koji u svom pitomcu štuje ljudski stvor i sliku božju, koji nastoji, da u njem pobudi sva dobra i plemenita svojstva, koji svoje zvanje nesmatra prostim zanatom ili težkom mukom, nego plemenitom i glavnom svrhom svoga života. Učitelj bi bio podli licumjerac, kad bi učio ono, što sam nevjeruje, ili kad bi lažnim držao ono što uči. Sviestno se uči ono, što se saviesti tiče.

Zadruga, koja poznaje što je to pravi uzgoj, sve to većma cieni i štuje učitelje. Ima li plemenitije zadaće, što uzgajati mladež? Koja slavnija umjetnost od one, koja nas zadaja znanošću, istinom, kriepošću i junačtvom? Učitelj i učiteljica zaslužniji su poštovanja, nego oni što novac nakovali, nego liepe gospodje u svili i dragom kamenju. Filip kralj macedonski pisa Aristotelu, da je radostan ne toliko s veličanstva svoga, koliko što mu se sin rodio, kad je živio najveći mudrac grčki; te ga moljaše, da mu podgoji tog sina, a taj bje Aleksander Veliki! Teodosij Veliki, car rimski, posla kroz sve svoje carstvo tražiti najvećeg mudraca. I našav, da je to filozof Arsen, povjeri mu svog sinčića Arkadija, da bi ga uzgojio u kriepost i u znanju. Kad ponarastao, dečko se usilio, što je carev sin, pa za vrieme poučavanja sjedio, a htio da mudri

učitelj pred njim na nogu stoji! Kad to Teodosij ugleda ukori ga: „Diž se, nek tu učitelj sjedne. Bogatstvo i rod je po slučaju, ti ni zaslužio nisi jedno ni drugo, i Bog ti to danas sutra dignuti može: ali je mudrost prava zasluga ovoga filozofa, koji će vazda i svagdje biti cienjen i poštovan: diž se i podaj to mjesto svomu učitelju!"

A danas ima vam učenika, kojim za učiteljem deveta, samo s toga što on od siromašnih roditelja, a što oni od bogatih i učenih ili oblastnih! Dobri učitelji, mnogi ste jako zanemareni, ako ne i prezreni, a vi nježne pupoljke uzgajate i vedre dneve ćudorednog i umnog napredka mladjem naraštaju pripravljate! O velika i plemenita je zadaća vaša! Ako ju vi vršite ljubavju, ustrpljenjem, pouzdanjem, da ste stoput blagoslovljeni! Sviet vas nepoznaje, nit nagradjuje zasluge vaše, a vi ste mu najveći dobrotvori! Nego ih na žalost ima, koji se uznesu, misleć Bog zna što da su, zametnu se kakvom knjigom, koju nerazumiju i iz koje sam otrov izpiju, pa stanu klicati ljudstvo, znanost, napredak slobodu: počmu prkositi župniku, glavaru, načelniku, vladi, te držeći, da su oni veliki ljudi, zlostavljaju, mrze narod, medju kojim živu, srde se na svoje zvanje, misleći na mastnije plaće i sjajnije naslove; riečju: uzjogune se, postanu vječiti nezadovoljnici, pa od njih nikakva dokaza na bielom svietu! . . .

Takov učitelj može pokvariti cielo mjesto. Odmah za ćudoredjem, ja neznam što bih mogao većma u učioni preporučititi od istine; to jest da se uviek razlažu stvari istinite i uprav koristne. Do sad na žalost bilo, da bi se djeca zatupljivala, i krila im se u prvom poletu podrezavala. Pritisnuo nas bio na obie strane liepe domovine tudjinski jezik i duh, pak nam tudje slovo razum mračilo i srdce drvenilo. No sad je Bogu hvala bolje, a još se je boljemu nadati. Sad je i način zgodniji i ljepši, otresli se učitelji starinskih petljanija, progledao je sviet, diete lasno i veselo shvaća. Nemožeš od mila, kako djeca po sretnih nekih učionah otvorito govore o dragoj Hrvatskoj, o njezinu postanku, o njezinih borbah, slavah, junacih, i o sudbini našoj! Tako valja. Nema do zorne obuke, do veselja, do života!

Ali nisu ni nam Hrvatom, kao nikakovu drugom narodu dosta samo uključivo mužke učione. Čas je krenuo,da se i za ženske staramo. Gdje žene nije, naroda nije, sreće nije! Nego u zametku je odmah stati na oprezu. Milokrvnost i ljepota duše i srdca našega krasnoga spola već je na glasu. Kao sunce, nam se zrcali u svoj divoti svojoj naš ženski sviet! Naše pjesme diklice neimadu para u svietu. Tu je vir plemenitosti i života nadzemnoga. Djevojačko srdce, duša djevojačka, to je nešto angjeoskoga. Nove učione treba da na tu žicu pogode, treba da odtle započmu, treba da prirodjenoj vjeri i nježnosti srdca sestara naših nadahnu ljepote prosvjete i ljudskoga života. Nek uz svakovrstnu radnju, uz naše narodne zabave pjevaju mile naše i krasne pjesme, da nesvene neven junački matere hrvatske, da sve odiše vjerom, čistim ćudoredjem i starom prirodjenom našom plemenitošću. Jezik naš miloglasni nek je svet na ustnah sladkih naših krasotica! Hoće nam se hrvatkinja, da nam kuća sine, da na nami odjeća zapjeva, da nam se žalostna duša razgali na srdcu majke, sestre i ljubovce. Uzgoj ženski vrlo je potrebit, jer svaka ženska glava učiteljicom je svoga poroda, pa kadšto i muža svoga! Ja neću da se žene dadu na književnost, jer bi to bilo svrnuti ih s puta i velikoga njihova zvanja. Ali ću reći, grmiti ću, kako je to težka nepravda, što je kod nas neoprostivo, nemilice žensko zapušteno. Od pravog uzgoja nije se bojati, da naše Hrvatice neće ostati vriedne domaćice, stidne i radišne. Sviestne one će znati, da uzgoj nestoji u pivčenju i u prekomjernoj gizdi. Junakinje znadu biti naše dobre Hrvatice. Nećemo da one budu prevejane Francezkinje ili Talijanke, netreba nam njihovih moda, njihove smješnosti i plitkoumnih zanovetanja. Ženâ se nam hoće, koje dišu i govore hrvatski, žena liepa i milostiva srdca, da nam vidaju rane života, žena vriednih, da nam znadu sašiti, skrojiti, oprati, navezti i kućom upraviti. Neka nam bude valjanih žena i eto ti Hrvatske! Žena je u kući sve, a kakve kuće, takov značaj cieloga jednog naroda. Puno ona u narodu može, jer sbilja dobra žena, ljubezna majka, znat će spasiti od podlosti, od grjeha, od tamnice, bolje nego sve učione na svietu!

Dodje mi na smjeh, kad neki roditelji udare u hvala svojih sinova, da su pametni, valjani, živahni, a istom gaće obukli! Koliko ih je, da od deset godina znadu svega i svašta pomalo, a kad dvadeseta sve pozaboravili! Kolike sam zapamtio djecom mudrace, a starci tupane! Nije željeti preranoga razvića. Oni što su obično prvi u učioni, često su za ništa u zadrugi, naproti mladići na oko tvrdoglavi postanu umjetnici i pravi vriednici. Neki pak pred samu starost za čudo odkriju veliku svoju sposobnost. Vidiš kadšto kako tko u tren oka naući, pa se čudiš, a kad tamo brže zaboravi, nego je naučio,

dok onaj što mukom utjerao, ostane postojan, a to je vrlo uharno svojstvo. Nesmagajte dakle roditelji, da vam djeca djecom ljudi budu. Svaka s vremenom. Nek je dobra izgleda, marljivosti i slobodna razvitka sposobnosti, pak je deveta za izpite i nagrade.

Smiešni su i oni koji drže, da su sve u učioni naučili. Učiona samo kaže, kako se uči, a pravi se nauk po sebi stiče i to preko svega života. Jedan učenik u Padovi ode da se oprosti s učiteljem, kad nauk dovršio bio. Pak će ti mu učitelj: „Dovršio? a ja evo istom započinjem!"

Zaključit ću, kako najveći mudrac srednjega vieka sv. Toma Akvinski pisaše jednom svomu učeniku: „Pitaš me koji je najbolji način, da u nauku uspiješ i do posjedovanja znanosti dopreš. Nebrzaj, da izkažeš ono, što misliš, nit da se pauniš onim, što si naučio. Malo govori i nebrzaj na odgovor. Bježi od siela, na kom gubiš vrieme i sakupljenost. Čitaj i promišljaj ono vrieme, što bi ga bezplodno izgubio. Nek ti je saviest čista, nit ikad išta učini, čim bi ju oskvrnuo, da bude manje kod Boga prijatna. Svedjerno moli. Nek te samoća nestvori dosadnim i oštrim; da si blag i ljubezan, ali ne sasma na domaću. Pusti da svak svoj posao gleda, i nemoj se uplićati u ono, što se govori ili čini po svietu. Drž na pameti život velikih i svetih ljudi, i njihove stope, koliko ikad mogao, sliedi. Što dobra naučiš, pamti, pa odkud došlo, došlo! Radi da svoj um obogatiš, nek ti je bistro i na mjestu u glavi svako spoznanje, što ga stičeš. Nikad se nesmiri, dok stvar podpuno nerazumiješ. Ali ni nemuči se preko izma, nit odveć uzlići, da dokučiš, što razum naš nadlazi".

Napred, napred učitelji naši! Trnova je staza vaša, a i kruna vaša, ali vašoj požrtvovnosti i naporu vašemu za preporod sladke domovine, platit će dobri Bog i harna majka Hrvatska!

RAZGOVOR XXXV.

Prijatelji i zlobnici.

Prijateljstvo je jedna od najdražih posljedica družtvenosti. Obitelji su kamen do kamena te sjajne palače, a prijateljstvo je vezka. Ono izvire iz jednaka čuvstvovanja, zajedničkog značaja, jednakih osiećaja, nazora, uvjerenja, dužnosti, te je upravo blago božje na kukavnoj zemlji, tvrdi zadružni vez dobrobiti, reda i ljubavi.

Kod svih Slavena, a ponajpače kod Hrvata, prijateljstvo je sveto. Tko se nedivi našemu pobratimstvu, koje drugo nije nego najsvečaniji čin najtvrdjeg prijateljstva pred gorućimi voštanicami u svetom božjem hramu. To je najljepši izražaj jake i liepe duše hrvatske. Čitajmo pjesme naše, pa ćemo naći, kakva je čudesa tvorila u mukotrpnom našem narodnom životu tvrda vjera pobratimstva, tog neprekidnog, uzornog i svetog prijateljstva. Nezaboravimo svetih amaneta naših starih, ako nam je mila domovina naša! Krieposti vitežke naših predja spasiše nam u najgrdjih mukah sveti dom, pa ga obnovljene te vrline jedino spasiti od nove pogibelji i osvietlati na vieke mogu!

Neidimo mi tragom onih izvraćenih naroda, kojim je danas prijateljstvo prazna rieč, koji mu nepoznaju ciene, nit im je stalo do te sladke utjehe života. Dà, od dobra i plemenita je srdca pravo prijateljstvo; temelj mu je kriepost, a plod medjusobna pomoć i prijazan. Isusov je prijatelj bio Lazar i kad začu, da je umro, proplaka, zatim ga uskrsnu. Život životu je prijateljstvo, i blago je našao, tko je prijatelja našao, to jest onakvog prijatelja, koji je i svojim kvarom nami na ruku, koji nas jači, savjetuje, brani i istinu nam kaže; komu slobodno u njedra možemo suzu proliti, sigurni njegovog sažaljenja i ljubavi; koji će nas liepo svjetovati izgledom nam

prednjačiti, da se iz mrtvila probudimo i na svako dobro osokolimo.

Imadoh nekog prijatelja, da mu nikad na kraj laskanju i prečinjanju; kad bi me s daleka ugledo, pritrči, saginji se, kapu mi skidaj, za ruku me hvataj, pitaj kako sam, kako mi doma; kad me što zaboli, šalji da se o zdravlju mi obaviesti, nudjaj mi svega svoga, izkazuj mi se najvećim i najvjernijim prijateljem, koji bi za me i svoj život pregorio! Bukne rat, bilo mi bježati iz doma, i pretrkoh i dopadoh k njegovoj kući da me spasi i sahrani. Primi me velikom zažganošću prijateljstva, dobrohotnosti, zahvalnosti, te da mu je vrlo žao, što mu tog trena prepuna kuća, što ga strah, da se doznalo nebi, a medjuto da on jedva čeka prigode kakve, da mi se izkaže vjernim prijateljem, pravim pokornim slugom.

Pobjegoh i klikoh: „Takova prijatelja eto mojim dušmanom“! pa se domakoh kući moga susjeda, komu sam često ljubav činio, a i on meni, i on bez ikakva okolišanja iskreno svedj govorio: „da ti je do koje, znaš za moj prag“! I čim me ugleda, zahvali mi što k njemu pristupih, smjesti me u sobu i drža sve dotle dok pogibelj minu.

Da prijateljstvo uztrajno bude, treba da je utemeljeno na medjusobnom poštovanju, a poštovanja nemože biti, gdje krieposti nije. Paziti je dakle na troje. Prvo da opačak nemože biti pravi prijatelj, jer čuvstvo čisto i plemenito proklijati može samo iz čiste i poštene duše. Prijateljiti se s opačkom isto je kao okužiti se, s toga sv. Jerolim preporučivaše, da izbiremo prijatelje, s kojih se nećemo zastiditi.

Kad vam je do izbora prijatelja, gledajte da bude ne samo dobar već i razborit, da vas zna čemu naučiti, da zna tajnu čuvati i da vas svjetovati znade. Neuzdajte se u one, što vas samo hvaliti znadu i što sve vaše mahne potvrdjuju. Nije dostojan prijatelja, tko do potrebe nebi znao i prijatelju na žao učiniti. Bolje da te prijatelj zauši, nego da te varalica cieluje. Komu se nije lasno dosjetiti što misli, tko laska, a tako lahko neprašta, taj nije prijatelj. Pravo je prijateljstvo otvorito, govori čisto i bistro, nit što potajno kovari. Stara je rieč, da se prijatelj na tri načina uzdrži, časteć ga na blizu, hvaleć na daleko, pomažuć u potrebi.

Kod prijatelja nema nikad obveze, a ipak ima je uviek! Dobre se usluge neračunaju, to je do zamjeničkih okolovština, te je sretniji onaj, koji ih čini, a još sretniji, kad to kriomice čini. Nek vam nikad po sriedi nije korist ili prazna

slava u prijateljskom čuvstvovanju. Podlost je i grdoba prijateljevati jedino radi koristi. Pogibelj je velikog poniženja s izpraznosti tražiti dobrohotnost ili prijateljstvo velikih ljudi. Svak ima svoju krastu, pa se i prijatelji medju se imadu podnositi. Čovjek dobrosrdan ljubi prijatelja svoga uz sve mahne njegove, nikad tajnu neočituje, izbjegava prigodu da mu na žao učinio nebi, i traži kako bi mu koristio i ugodio i sa štetom svojom; pred drugim mu slaboće sakriva, ali nastoji da ga na pravi put svede; od njega puno neiziskiva; ako je i daleko, on ga svejednako ljubi, srdčenikom mu se kaže, naoseb u bolesti i u nuždi, jer kako se na muci gledaju junaci, tako ćeš pravoga prijatelja u nevolji zapoznati. Dodje li se do rieči, polahko, neplanite kao vatra, izvidite. Negubite za prkos toliko blago! A kad prijatelj zaluta? Izpravite ga, sve uložite, da ga na pravu stazu svrnete, a kad sve to nebude koristilo, kanite ga se! Da vam se pak na nesreću dogodi, da se s vašim prijateljem svadite, na oprezu budite, ako vam je poštenje i vaše liepo ime drago. Nikad da ste o njem gorke rekli, nikad kakve tajne iznieli. Pače uviek se siećajte prošlih dana i ako se je i sasvim pretrglo tiesno prijateljstvo, nek vjekoma dobrohotnost ostane.

Sad čujmo drugu. Neko mi veli: — Eno onaj me uzeo na ozub, krivo me svedjer gleda, nepropušta jedne, a da mi koju krutu, krvavu neopravi, svakoj mi se protivi, sva moja namjera i osnova da je prokleta.

To je dakle tvoj zlobnik. Ali prvo svega, deder ti izkušaj saviest svoju, jeda li si ga kad uvriedio. I nemisli, da se u tom slučaju ponizivaš, što ga za oprost mološ, jer ćeš tako dobiti jednog prijatelja ili prištediti jednog neprijatelja. Jedan neprijatelj je puno, a sto prijatelja nije dosta, te kad potrebu od našeg iskrnjeg imamo, vrlo je težko udariti na prag onomu, što nas na nosu ima, ili komu smo što skrivili.

Ako te pak taj tvoj zlobnik nedužna uvriedio, pomisli da je čovjek kao i ti, da svi možemo pogriešiti, da i kraj svih mahna njegovih, može i kakvo dobro svojstvo imati. Negradi od muhe medjeda, pače ako te i sbilja uvriedio, pomisli, da je to u ludo ili nehotice učinio i budi mu blag, nevraćaj mu žao za sramotu, nego nastoj da se što brže s njim izmiriš. Da sunce nezadje vrhu srčbe tvoje, da nisi zaspao s mržnjom na srdcu svomu! Bili se ti tad usudio moliti Gospoda, da ti oprosti, kako ti opraštaš klevetnikom tvojim?

Traži mir sveti, bez koga sreće nema, i čim si se jednom smirio, da si uput sve krivde zaboravio.

Jedna uhoda douši Filipu kralju Macedonskomu, da neko o njem svašta brblja, nek bi ga kaznio. Filip reče: „Vidit ću prije, da mu ja nisam uzroka dao"! I kad se obaviestio, da zanj nikad ništa učinio nije, imenova ga činovnikom!

Malo kašnje sazna, da taj čovjek o njem svako dobro govori, te mu se dade u misao i reče kralj: „Evo kako se zlorječnost suspregnuti može bolje nego kaznom"!

I Hinko IV kralj francezki, kad su mu rekli, da ga nikogović do zla boga mrzi, odgovori: „Toliko ću mu dobra činiti, da ću ga usilovati, da me ljubi"!

Bježi od opakih ljudi i čuvaj se, da im kakvo zlo djelo odobrio nebi pod nikakvom izlikom. A ipak i oni su ljudi, braća tvoja; Bog ih poznaje, sve je njegovomu svetomu oku očito, pa sasvim tim i vrhu njihove glave čini da sjaje žarko sunce njegovo. Ako smo mi dužni i grješnike ljubiti, opet nismo obvezani, da s njimi postupamo kao i s dobrimi, ali nemamo želiti, da ih kakva nedaća snadje, pače moramo u koliko možemo nastojati da ih izliečimo ljubavju našom i u jadno ju srdce njihovo prelijemo. Poznao sam i takovih, koji se sami zloćom prozvali, samo zato što je to danas po modi, pa da ih nebi kakvim tobože ružnim imenom nazvali, da ih nebi takozvanim natražnjačtvom ogrubili, da se nebi javnomu mnenju zazrieli: udri psuj Boga najprvoga, pa njegove svetce i sve od sunca do sitne travke i crnoga mrava! Nesretnjaci! Kukavice i licumjerci!

Glavni je uzrok zlobnosti, nenavidnost! Jedne ljetnje večeri zalepetao na livadi jedan svietnjak, vas u samu plamenu. U neke ga zapuha grstljiva žaba svojim gadnim dahom. Svietnjak se izvrati i reče: zašto me tako vriedjaš?! — A ona: Zato, jer svietiš!

Eto žive slike nenavidnika: mrzi drugoga s njegovih vrlina. Kako se tornjevi poznaju, koliki su i po njihovom osinju, tako toliki ljudi po broju njihovih nenavidnika. Nenavidnost je još veće zlo i s toga, što ga nenavidnik i neosieća, a medju to ono plodi otrovom svojim, nepravdom, klevetom, licumjerstvom, dok nezaguši svaku dobru klicu u ljudskoj duši.

Ovdje me zaboli u sred srdca, kad se osvrnem na svoj mili narod hrvatski. Mi imamo sve vrline i sve mahne velikih naroda. Krut nam udes zapriečio korak k veličini, u naših

se nevolja neotresosmo kroz sve gorke viekove gorkoga izkustva. Rane su težke naše te, što nemožemo jedan drugoga viditi. Bratska vrlina nesja Hrvatu, kao ona izkopajnika njegova!.. Ako je inostran svi kapom u ruci, svi mu krieposti uznosimo a mahne pokrivamo. Ako je naš na vlasti, u dostojanstvu, u bogatstvu, u ljudstvu, svi nanj kao iz osinjaka — Mrzimo se! . . . Sramota je to velika naša, a i šteta naša. Dižimo se na život Hrvati, nek nam je sveta blagoviest temeljem ljubavi, a svedjer na pameti ona stara rieč naših pradjedova: „nema brata do brata". Ljubimo se i pomažimo se!

RAZGOVOR XXXVI.

Tješimo žalostne, savjetujmo nezadovoljne.

Ah! nije ljudski život drugo
Neg smućeno jedno more,
Neg plov jedna, koju dugo
Biju vali kano gore! . . . .
Gundulić.

Jest u istinu tako! Kad gorkosti našega života nebi imale veliku, svetu svrhu, mi nebi znali, kako utješiti jadno naše srdce. Svud trn do trna, i u magli uzburkana vieka jedva da nam kad sine sunce radosti, da nam razplamti svetu nadu blažena života. Nego ma kako nam bilo u ovoj suznoj dolini, život nam je drag i mio. Čovječanstvo nezna većega zlotvora od samoubojice. Ta i oni, koji najgrstnije i najstrahovitije bolesti podnose, drhću na samu pomisao smrti, traže da svoje dneve produže. Odsudjenik nesamo na težke muke, nego i na svako grdilo, gleda, da mu se protegne nit žalostnoga života. I same se životinje sgražaju na smrt, janje izmiče vrat, vol se uztrese na pogled klaonice, koza uzpregne od otrovne travke, pas napne uši na svaki nenadani štropot. Jest, bitisanje je prava sreća, koje se mi nauživasmo svakoga trena našega života. Suviše, mi smo obdareni razumom, ćutljivošću, slobodom, usavršljivošću. Treba da mi visoko cienimo ove naše velike i liepe prednosti, osobito kad promislimo, da je do naše slobodne volje odlikovati se mudrošću, dobrotom i svakom vrlinom u sviestnu vršenju naših dužnosti.

Veći je broj ljudstva zdrav; putevi, trgovi crkve, kazališta, učione su punije nego bolnice. Vi imate obitelj, pa koju vi radost neuživate? Koliko vam muka neolahkoti? Nadostavimo k tomu pustu nesmišljenost i raztrešenost većega diela našega života, kad no cvieće beremo po cvietnoj poljani mla-

djahna vieka, kad uživamo kako nam što naleti; takov život prištedjuje nam neke biede i nevolje, i dokazuje, da imamo više sladkih časa u životu, kojih mi i neopažamo. I sbilja brojimo te časove, pa ćemo naći, da ih je manje u kojih trpimo, nego u kojih smo veseli i radostni, a tim zaključiti možemo, da je u životu više sreće nego li biede.

Često smo mi sami kovači nesreća naših, jer smo tomu uzročnici, pa s toga sebe i krivimo, ili jer neprocienjujemo, nit uživamo ono dobro, što uz nesreću hoda, ili jer smo si umislili, da smo rodjeni, da srećni budemo, pa nam je krivo, ako nam i mala stvarca po ćudi nije. Često kakva strast naša ili sebičnost čine, da smatramo zlim zadružnim neredom, što u sebi takovo nije. Natjecanje je obćeniti zakon; te nema borbe bez rana, nema boja bez krvi! Pobjedniku je uviek krivo, pa biedi suparnika, koji slavodobitan osta na megdanu. Ako dobro promislimo, svaki nas ima po koju vrlinu, koju drugi nema; starac je slabijeg zdravlja, ali bistrije i razbornije pameti; siromah je mirniji od onog, koji posmagnuo za novcem: otrcanac je zdrav i kriepak, da mu sami knez tolikoj sreći zavidi. Sasvim tim svedj mislimo, da je drugi na boljem konju; zlovidimo tudjoj sreći, izbuljimo oči, da tudju mahnu skobimo, a dobra i poštena tudja djela smatramo ništa više, do li golom dužnošću. Istina je pak živa, da se mi mnogih muka neriešimo u ovoj, dobro nazvanoj, suznoj dolini! Kakva li nas dosada netišti? Koliko li nam stvari nemanjka? Kolikoj boli i slaboći nije naše tielo podvrženo?! Na kolike li i kakove suprotive svakog časa neudaramo? Kako se svaka naša namjera lasno osujeti, — svaka naša želja razpline! . . . Svak bi rad da tomu doskoči, ali ga nikakav tankoumni i duboki mudrac nepogodi do onog pradavnog sinka vjere i otca ufanja, primajućeg život kao pokoru, kušnju, žalost i muku svaku, kao nauk savršenosti. Dà, tuga je baštinstvo Evinih sinova; ona je saviest nevolja, koje su skopčane sa naravi ljudskom; a uzput jako poticalo na odluke i na čine. Jeli vam težak kakov položaj? Vi ga mienjate. Jeste li gladni? Tražite se nasititi. Kroz muke se duša jači i uzliće. Čovjek poznavajuć svoje nesavršenosti i slaboće junači se na dobro, radostan je kad se otme iz kakva škripca, kad izpuni živu kakvu želju svoju. Neki rekoše, da ugoda i nije drugo, nego prestatak boli.

Pak da mimoidjemo one, što im vazda suza na oku, i što im za vedra oblačno, mnoge ćemo naći, da im jadom i nevoljam svedj vrieme ili ministar financija kriv, te ako se

ni na tom neizkade, udare na prokleti udes svoj! Ako je skupinja kruha, kriv je žitar ili pekar, koji ga poskupiše. Neprobavi li se? Prokleti kuhar, prokleti gostioničar, koji spravlja nezdrava jela i štetno vino daje!... Književnik nema posla, jer se zasluga prava malo cieni, jer je sviet pravi, glupi nezahvalnik. Neće da vrve učenici k onom učitelju, kupci k onom trgovcu, jer ih nenavidnici odvratili, da je u drugoga cienije. Zaboli li što koga? Odmah, kriva je nahuda, zle oči, nagaz, vještice, vile, vukodlaci i što drugo vruće glave izmisliti znadu. I pri takovih ludorijah nije lasno pravoga lieka naći. Ima opet smušenjaka, koji svaku bolest pripisuju kakvoj prikazi ili još otrovu i liečniku. U rieč: na svakog se navaljuje i na svašto, a svak sebe brani. Izgorio ti zaselak, a zašto ga nisi ti osigurao? Nekih imade, da im ništa milije nego tužiti se, da su žrtva toga i toga, da nitko nije veći mučenik od njih, nahode, da se sviet i mjesto njihovo prot njim urotilo. Nego, koja korist u prsi se tući? Nevalja podleći, nevalja se izgubiti; hrabrost i značaj najbolji su, da čovjeka osvieste i muke mu ublaže. U bolesti hrabrenost više pomaže nego ljekarije. Nastao glad u kakvom predielu. Mjesto klapati na vladu i udarati na samodržce, treba se dati na koristne podhvate, ceste, krčevine, sadjevine, i po taj način pružiti siromahu radnje, koja je bolja od prosjačkog hljeba. Lani nas obio grad. I dok svak udario u tužaljku, gulio vlase i treptio, kako će zimu proživiti, naš Radivoj krčio, prekopovao, sijao, sadio i krumpir i kukuruz, i bažulj i grah, i što ti ja znam, te njega glad nemorio, već po siromašku, ali pošteno, sa svojom obitelju sretno Jurjevo dočekao. Nekom otcu ugalj zadušio sina; mater i braća udri u plač, da je umro. Otac mudar i okretan, njim na zrak, proteži mu vrat i nozdrve, izdiži prsa, potresaj ga i oživi. Neko padne na strmoglav ili pod kakvu se gromaču skotrlja, ili ga snieg zamete; strču susjedi, viču, nagadjaju, prigovaraju se, kako i kad se dogodilo; dok pametniji i razboritiji odkopaju, traže i tako ga spase. Nek pri svakoj razbor vodi.

Dragi prijatelji, poštujte nesretnike, i da ste im milostivi i podatni, nit ih strogo sudite, nit ih pogibelji izvrgavajte, jer je i sama jedna mala zaprjeka dosta, da posrne, koga nesreća progoni. Bog nam zapovieda: gledaj, klanjaj se, slušaj! Da bi mi ovo ispunjali, eto nas sretnih, a ovako je pravedno, da nas Bog biedami pohadja. S toga u pravoj žalosti, koju neshrva hrabrost naša, nit razbor ublaži, neostaje ino, već da

oči uzdignemo k onomu, koji nemuči sinova svojih, nego da ih poboljša i usreći. Bog udara da se griešnik kaje . . .

Nisu pravi nesretnici oni, koji od navike sve proklinju, nit ikakve slasti u duši kušaju. Onaj kuhar nikad da spremi kako valja. Onaj tkalac, nikad da odtke, kako Bog zapovieda. Nema već liepe slike, Bože pomozi! Ove željeznice idu, hoće li, neće li, a do 40 kilometara na uru! — Kod ovakove bolesti sve je tamne boje; liečnik napriečac lieči i ubija bolestnike; pećari kradu na kruhu, s mûkom miešaju kredu; u bolnici nered, varke upravitelja, kradje liečnika, okrutnost milosrdnica, koje uztežu od zalogaja bolestnikom; oni što su na upravi dobrotvornosti pristrani, podmitljivi, davaju tko manje zaslužuje. Opijemo se, ali ne što odveć pripijemo, nego što nam vino gostioničar primiešao, izkvario; i kugu nam šalje i njom nas mori nesretna vlada! — Jest, jest, uprav imade takovih stvorova, koji ništa neznadu, nego se tužiti na ljude, na vremena, na upravitelje i na vlasti. Sve ode naopako, s gorega u gore, od skupinje se živiti nemože, težke najmovine, izdajstvo, nesta negdanjih ljudi, žene da Bog uzčuva, svak lupež, požeruh, nenavidnik, oholčina! . . .

I dobro zapamtiti treba, da je svak takov, osim onog pravednika, koji ovako govori! A u istinu, najgori su oni i imali bi najviše drugi se na nje tužiti, koji se tuže, jer vjerujte, onaj ništa dobra nevidi, koji ništa dobra izvesti nezna. Trgovac je trgovcu trn u oku, jer mu neda, da sam guli i bradu masti. Tkalac, koji konoplje s vunom stavlja, tuži vinara, da vodni vino itd. I tko vam najviše o krieposti govori, malo je ima u njega. Nitko više o novcu neklapa, nego onaj, koji ga nema. Tko nezna onu priču o čovjeku, koji drugom nalazio slamku u oku, dok on nevidio u svomu gredu. Tko zlo misli, zlo i sudi. I kaza nam onaj veliki umnik Franklin, o kom već govorismo, da ima nekih ljudi po naravi sklonih na zadovoljstvo, koji negledaju već ono što im sladi, bilo to u stvarih, bilo u ljudih, kojim drag veseo razgovor, rumeno vince, oborita jela, raskoš i naslada, te im svega punano srdce; dok drugi vide sve naopako, nit na dobro paze, i s tog su uviek nezadovoljni i grstnim postupanjem truju družtvo, vriedjaju mnoge i postaju odveć dosadni. Nitko ih nemari, i to im gorča jadni život, da do sdvojnosti dodju i do prepirka i svadja. Hoće li ovakovi da se na više popnu, nema ga tko bi se za nje zauzeo. Ako javni glas udari na nje, ako ih žalost zateže, nema ga tko da im na obranu skoči, da ih

opravda. Pače svak u jedno grlo: propni! I takav čovo povieda o nekom svom prijatelju, koji imadjaše jednu nogu srednu i zdravu, a drugu osakaćenu i prisahlu. Kad bi se na koga namjerio, koji bi mu više zamjerao šepavu nogu nego zdravu, tog bi časa od njeg zazirati stao, te ako bi mu jošte počeo o toj nogi govoriti, a o zdravoj ni slova, pretrgao bi namah svaki odnošaj s njime. Iz ovog se može velika mudrost naučiti. Koliko nam je težko, da se o naših mahnah i progovori, toliko bi nam na pameti i na srdcu imalo biti, da se neporočni očuvamo i dični na svietu živimo.

Eno naš Negodovko i naš Mirko zastupaju uprav one dvie ćudi, koje uobće ljudstvom vladaju. Negodovko čalače uviek, sve mu se grsti, svi mu ljudi crni vragovi, što se god sbiva, sve je za zle kobi. Vidi li kakvu knjigu, sliku, predstavu u kazalištu. Nadje ti namah svakoj zamanicu, ulovi najmanji zalet jezika, mrlju zapazi boje, zastran narisa, nespret predstavljača. Gle one slike, pusta li nosa, oko, jedno manje, jedno veće, ruke zakovrčene kao u mrtca . . . .

Gle onog književnika! Silne li mudrosti! Eno onog perivoja, pa gle ružno li mu putići pržinom posuti, te kako je držan i čišćen! . . . Ima liepa cvieća po duši, ali koja korist, eto slane, da sve ofuri . . . . eto sunce da sve pripali, mrava, stršena, da to liepo i sladko voće raztruju i unište. O krasna li odavle pogleda! Nego mi ono stablo podosta smeta. O! da nije one planine, kud bi se još vidik prostirao. Nema rieke; posve smo u osinju. Svaki mu oblačić gradonosan, iza svakog grmljatanja nada se gromu. Stane li lievati, potop! . . . Razvedri li, uh! Bože uzčuvaj, popuca zemlja, nesta vode po čatrnjah; kako će se prezimiti? Navro je potok, a da provali, a da se planina sori! . . .

Kuga u Indiji, eto ti je i k nam . . . Ugleda li skakavca, oh! neboj se, opustošit će nam sve polje. Pade li lug na lozu? Eto ti ga do godine i na žito. I tada, kud tko znade, neka nosi glavu. Smak svieta! Pere li on svoje rublje, eto ti kiše; na njegov vinograd najkrupniji grad, na njegovu marvu srab i crkavica, nanj svaka prokletinja. Štogod gleda sve jadno, što god čuje, sve o zlu, o prevari, o nepoštenju. Smrkne mu pred očima, postane tamašan, zlovoljan, pa kako sam sebi težak, tako drugom mrzak i dosadan.

Naproti Mirko pravi veseljaković! . . . Sve mu ravno, zna se svagdje naći. Posrne li, opari li se, snadje li ga kakva nenadnja . . . Moglo je biti što i gorega, odgovori, pak opet ve-

seo kao i prije, i hvali Bogu na njegovu daru. Pripeče sunce, da sve izgori, svenulo mu dražestno cvieće u perivoju, žao mu, ali ga to vele nesmućuje, jer zna dobro, da ta pripeka se hoće za dozrijaj klasja i otvrd drveća. Ako je jaka studen? On razmišlja, kako ona izkorenjuje silu škodnih živinica, te kako zimnim opočinkom obnavlja se zemlja i snage prioku-plja, da bujnošću pramaljećem procvate, te mu veće slasti nema, do kad nadje kakav cvietak izpod sniega. Protresat li stanu koga? Evo ga na obranu, hvaleć njegove prednosti, u svakom nadje što da pohvali i uzljubi. Nikad negovori ob onom što je mrzko, i kad je prisilovan, uviek primetne kakvu utješljivu i slastnu. Dodje li razgovor na lošo življenje, na ubožtvo kakve obitelji, dobričina će pohvaliti njezinu djelatnost i požrtvovnost, da na kraj stane nevolji svojoj. Opisati će bolest svoje susjede, kojoj prerezali nogu, ali zato jedino, da pohvali ravnodušnost, kojom to podnese i vještinu liečnika. Govoriti će o užasu jednog požara, ali sbog toga samo, da uznese hrabrost i okretnost onih, koji pritekoše da ga pogase, i milosrdnost onih, koji na pomoć nevoljnikom bijahu. Knjige su mu za izuku i nasladu, te čitajuć i lošije, razabire, da je spisatelj učinio, koliko je znao i mogao. Nema tog čovjeka, da što savršena izvede. On neće da pluta, da ga kakva nenadnja snadje. Ovako ili onako, na desno ili na lievo, ali da zna na kojoj je. Čega se prihvati il dokide il razkide. Nepodje li mu što za rukom, ugne se u plećih, hvala Bogu! Na mah grada nesagradi. Od prvog udarca dub nepada! Nesrdi se na ružno vrieme, nit se uznemiruje, znajuć, da je to promiena potrebita i zdravonosna, te se veseli liepomu i slavi Boga. Ako je slaba života, nad sve mu liek i šetnja. I šetnjom se on divi čudestvu providnosti, divi se najsitnijoj travki, nježnomu cvietku i drobnomu zarezniku. Šaren leptir, malahna ptičica njega uznosi i nuka, da hvali Tvorca, da razmišlja i uživa. Uviek je živ i veseo, sličan pčelici, koja iz svakog cvietka izpija med. Neko bi se i nasmijao velikoj prostodušnosti našega Mirka, neko ga i sažalio, što je baš takov riedki dobričina. Ali opet svakomu je on drag, svakomu se mili s njim. Stupi li na razgovor, eto veselja. U svojoj je kući angjeo utješitelj, njegovi ga nevoljni i potlačeni prijatelji žele, da ih zabavi i potješi. I sbilja, dragi moji, ovakova ćud valja više, nego li sve carsko blago, te je dobro pjevao naš veseli i umni Njeguš:

Jedno lice puno veselosti,
To je uprav blagoslov Višnjega!

Na hrpe ima zlovoljnika, odkad sve redom poseglo za dobiti i za užitkom dneva današnjega, nestarajuć se, što će biti vieka budućega. Ponestalo starinskog odličja, bogatstvo golo danas razliku pravi, pa je s toga za njim svak i upro. Kroz vanredne neke mješavine i čudnovate zamršaje nekim pošlo za rukom te silno obogatili, pa se kroz to i drugi uzvrpoljili. Neobuzdana ta čežnja kvari domaći mir i ugodu, koja je pravom slasti redovitomu trudu; te se sladki svoj prag zamienio tobolcem, kazalištem i skupštinom. Svila i kadifa, srebro i zlato, što negda sjalo po gospodskih i carskih dvorih, danas do kolibe spuzlo, da već zanj ni novca ni vremena nedoteče; sve u zamami na izpraznost! Pa kako da bude blaženog zadovoljstva?

Gizdelin, koji se na golu razkoš dao, trgovac, što samo džepe puni, sladojilo, komu je do trbuha samo, mudrac koji o svačem dvoumi, dojedan je nezadovoljnik, jer sreće nema nego u miru, nit mira nego u redu. I vjerujte mi, najvećma su nezadovoljni oni, koji plivaju u slasti i masti. Koga nevolja pritisla, tko dnevice izbija koru hljeba za se i za obitelj svoju, taj biednik najmanje se tuži i na upravu i na zadrugu. A nigdje toliko ni takovih nezadovoljnika, kao no u množtvu pohlepnog činovništva. Još je kod nas ta velika nesreća, da je najveće gospodstvo najgrdje robovanje; robovanje tielom, dušom i pameću. Mnogoga našinca vrlo ludo začara namira i odvraća od prometa, poštene trgovine, sviestna rada i nezavisna života. Tko što govorio da govorio, grk je kruh činovnički! Da ništa, koliko moljakanja, koliko muka, dok se postigne ono, što se želi. Po stotinu ih se natječe na jedno mjesto, a jedan ga samo dobije, i ono 99 tuži se na nepravdu, na podmitljivost, pristranost, ruglo i sramotu. Danas podigle se evo učione, ali bi rek, da se u njih više potiče na tašte želje, nego na način, kojim da se do prave sreće dopre i pravoga zadovoljstva. Lasno je pjevati, što sam, kako mi je, lasno udarati na zavode, a nestarati se, kako ih poboljšati i živac im temelj udariti. Vještina je najglavnije što se danas u učioni stiče, te rabi ju se za čitanje novina, kojimi se misli zabavljati, kad se pripoviedа o nesrećah, izbraja razne zločine i uči poznavati svakojake opačine; za novine, koje kroz prosti nevini puk siju svaku izmišljotinu i nepodobštinu, poviedajuć, kako je usilnik ostao slavodobitnikom pravice, kazujuć, kako sila može sve i stotinu drugih čudesa. Sad gojenci ovakovih učitelja netrpe nikakve vlasti u velikoj mudrosti svojoj, nemogu da nadju sebi premca: pak ti stanu prepredati o zadružnom životu, o gluposti, o mahnah; sve im tiesno, htjeli bi novu, drugčiju zadrugu, gdje bi mogli prosjati mudrošću svojom, gdje bi mogli izkazati velike vrline svoje. Dali se za novošću, dali na rušenje današnjeg reda, dokazujuć svakomu, kako je sve naopako, kako bi se mal a mal sve moglo popraviti, prečiniti, ponagoditi, te tako navedu na ono, što je neizvedivo i nepravedno. Po tom se sanja o vilinih dvorovih, gdje je sve inako, gdje svaka sreća, tamo drugi bolji kralj, tamo zgodniji ustav i vladavina, ministri, veliki, pravi ljudi, svaki blagoslov božji! . . . Pa da po taj način neomrzne naše kolo, pa da nam drugi i mi sami sebi nedotežčamo! . . . .

Sasvim tim ovakovi su mudraci držani jedini proroci i utješitelji; oni slobodnjaci, oni prijatelji puka. Znate, čega se puku hoće? Kriieposti kršćanske, da podnese slaboće i mahne svoje braće, da junački udara na neizbježiva zla. To crkva zove ustrpljenjem, i ter kako često prigoda iznese, da se ljudem preporuča i da se od Gospoda prosi! U ljudskoj zadrugi nazivlju to snošljivošću i te se, dragi prijatelji, puno hoće, jer svak svoje zlo ima, i bolji je u toliko onaj, u koga ga ima manje.... Gledajte onog bielobrka, koji po vas dan plače svoje mlade dane, po vas dan proklinje današnje vrieme i naraštaj. Ona krezuba neprašta današnjoj modi ni krasoticam, što se dale na prokšenost, na plesove i izlete. Onaj inostranac neprestaje kovati u zviezde svoje mjesto i nalaziti mahne svačemu, što vidi i čuje u našemu. Ovakovi nisu snosljivi, ali budimo mi s njimi, misleći, da kad bismo bili njihova uzgoja i ćudi, bili bismo možda kao i oni. Onaj susjed prebire na glasoviru ili svira frulu, te mi smeta; onaj je nada mnom i šeta pa me uznemiruje do kasne noći, onaj se dao u mačke i u pse, da mi već dodijaše. Trpite. Zar da se za tu malenkost čujete i neprijatelja stičete? Tko zna, koliko li i vi njemu niste dosadni! Naosob oni što zajedno živu, treba da su snosljivi, da odbiju na dobu, na ćud, na naviku, na bolest, na predsudu. Mnogo, vrlo nam je mnogo podnieti prije nego dodjemo do tog nepohvalnog koraka, da se sbog grižljivosti od naših roditelja i drugih domaćih razstanemo. Ah! kad koga nemila smrt ugrabi ili nam se s oka smakne, tad ti nam zasjaju plemenita svojstva njegova! Kadkad nam to koji stranac napomene, i mi se zastidimo, da to sami nezapoznasmo, žao nam, da se tako kasno sjetismo.

Prečesto dok smo mladi, ako vidimo kakvu nepravicu, mislimo, da je svak opak, te da smo uprav u busiji razbojnika, pak po malo iskusimo, da su ljudi manje zli nego slabi, i što smo se prvo zgražali i smrtimice ih mrzili, poslije udahnemo, razabiremo, opravdavamo! .... Da ste osobito snosljivi u mnenju. Najvećma se ljudi razstaju ondje, gdje istina jasna nije. Da tko reče, da 3 i 4 čini pet, ili da more nije slano, ili da je berba u travnju, mogli biste mu se nasmijati i ukoriti ga. Ali kad je do toga jeli što ili ne, kad je do toga, što danas može biti istinito, sutra ne, kad je do toga, što se samo od kakve vjerodostojne osobe čulo, čitalo u kakvoj knjizi odražanoj, ili što to moda iziskiva: prijatelji dragi, vjerujmo jer smo uvjereni, ali neproklinjimo s toga one koji neće, nečupajmo se s onimi, koji misle na svoju. Možda se oni varaju, a nemožemo li se prevariti i mi? Kakvim pravom vi možete iziskivati, da drugi misli kao i vi? Kod mene se to usilnost zove! I nigdje više nesnosljivosti što u politici, jer je u njoj sbilja najmanje stalnosti. Neki pomahnitaju za jednom strankom, za kakvom osobom, pače još žešće udare na koju stranku ili osobu, na vladu ili vladara kog naroda. Što god ovi pogrieše, sve im se to u smrtni grjeh piše; ako javne zaklade nenapreduju, krivnja je ministrova, ako zamete kakva pošast, do toga je, što se načelnik ništa nestara; ako je hajduka, veliki ih štite, ako trgovina smalaksa, odnese sve lukavi Englez! .... Jao ga onomu tko bi to na drugu ruku tumačio, to bi bio nevoljnik, natražnjak, tudjin, prodanac, hulja i uhoda. Nevoljniče, ti si usilnik pravi, koji bi htio, da svaki poštenjak po tvoju misli, koji bi htio, drugomu oduzeti to sveto pravo, a ti možeš suditi i razpravljati kako te volja. Silvio Peliko, koji se imao rad šta tužiti na prijatelje i neprijatelje, i koji čamio deset gorkih godina u tamnici najtamnijoj, kad ga božje sunce ogrijalo pisaše: „Ako je istina, da nesreće koriste, kad god to mi hoćemo, ako je istina, da mogu više nego li pogode i udobnosti na oplemenenje našega duha, kako je to, da na zemlji ima silno množtvo jadikujućih, tugujućih, mrmošećih i psujućih? I takovi će vam kazati, da su mudraci, da su kršćani! ..... Otresimo se tog zlog običaja neprestano tugovati i sablaznjivati se, mrziti sviet i penjati se, kud nas ni sokolova krila neiznesoše. Ne, ne. Mi sažaljujmo svakoga, bio sretan, bio nesretan, velik ili malašan, dobar ili zao, jer svak ima svoju bolu, koja kadšto potajice srdce zagriza, dok poslije žalostnih, kratkih dana u grob nesvali! .... Ali neka nebude sažali našoj pritrušeno jeda i gorčine; nezaboravimo da ako je život sreća, da je i smrt sreća, da smo se mi kadri popeti na visinu, s koje možemo da mudro razgledamo blagodati te krute vračarice, koja nam otvara vrata nepoznata života. .... Tad ćemo mi, koji smo pravde žedjali, mi koji smo jade jadovali, mi ćemo tad odahnuti u miru prve ljubavi, kriepostno ćemo tvoriti u našem djelokrugu i živiti ćemo duševne pečali“.

Cieli naš mukotrpni život prepleten je žicom gusle jadikovke. Izvor je našoj pjesmi hrvatskoj u vitežki žalostećoj se duši, tuga je baštinstvo naše. Iz tužnih uspomena niču nam krila na junačke polete. Naše su pjesme pune žali, ali takove, koja dušu razblažuje i srdce nježnošću raztapa. Dalje od nas neprirodne nam tudjinske lakrdije, dalje sdvojnost čemernih, robskih duša .... Nije prebogata knjiga naša, ali mi imamo pravoga biserja izvornih, zanašajućih ljepota! Hrvati osladjujmo dužu prenježnom pjesmom našom, ljubimo kao što su ljubili poštovani stari naši..... Mladeži hrvatska, shvati na vrieme veliki cilj svoj! Nedaj se, da te tmine obaviju. Nevidi sve tmurno i oblačno, jer tako nečini svjestan čovjek, nit je ikad bio sasma nezadovoljan onaj, koji sdušno vršio dužnosti svoje. Do nas je, da vidimo svietlost ili tminu, trnje ili ruže. Svaka stvar ima svietlu i tamnu svoju stranu, svaka se besjeda može razumiti dobro ili zlo, u svakom sgodjaju sreća ili nesreća. Kud se makneš danas, čuješ: Todore, svaki dan togore! ... A mi jednu ter jednu: da nismo ni gore ni na istoj, jer kad mi što boljega nebi želili, i zadruge bi nestalo.

Nema mi godina koliko Matuzalemu, ali sam se ja u mom vieku dosta liepih stvari nagledao. Koliko je tomu da u nas brzojava ni paroplova nebilo, da nam redovito ni u varoši ni kroz sela listovi nehodili, te koliko nas to zapadalo i kako nam posli zapinjali! Tužimo se, i razložito na zarovane puteve naše, ali je to sad dar božji, kako nekoč bilo. Prije nam do grada bio dan hoda, pa valjalo i prenoćiti i užinati; a sad za dvie tri ure! ... Nekad trebalo sjašiti, gaziti, ustavljati se svakoga trena, čekati kočijaša, mornara, sad se potrgnu kola, sad slomi veslo, sad te zateci noć, boj se lupeža i sto drugih neprilika! ... Zajedri brodom, a kod kuće plač i zavjeti, sad izčikaj liepo vrieme, pogodan vjetar, sad se bibaj po ciele dneve na mirnoj pučini, sad se bori prot viharu i oluji, te križaj i križaj, sad se vrati s polovice puta, sad

propadni trgovina, izagnji, raztopi se i Bože sačuvaj!... Pak sad vi te muke usporedite ugodnostmi današnjih željeznica, — paroplova; te kako vam je za čas odletiti kud zamislite, pasti na krilo svojih roditelja i prijatelja, opremati vaše posle, živiti pravim životom. Po našoj evo varoši nigdje nebi popločano, nit se noću vidilo prsta pred očima, nit bilo razvedenih žliebova, nit zastranaka, ako je samo porosilo, sve u brlogu. I da je bilo luči i kresiva! A danas žigica za ništa, da bi vas sviet mogao upaliti. Sad kameno ulje, sad svieće svakovrstne, sad plin, sad svaka udobnost i ljepota! Koliko je, da mi zapoznasmo zamiernu kriepost kinina i drugih ljekarija?! Kad se stalo spravljati svježe meso, kad razlučivati sladka voda za mornare, kad se zabacio kremen, stvorili strojevi za kuhinju itd.? Zamukni natražnjačko mračno leglo, nije gore neg je nekad bilo, idemo napred! Istina je, da nije sve, kako bi imalo biti na ovom svietu i u ovom pokolenju, ali sviet ni nemože dati onoga što nema, to jest savršene sreće.

Tko bi htio letiti bez krila, komu je sve razbludno uživanje, taj naravno želi i što se dostignuti neda, te od taštih tielesnih naslada upada u tamnu zlovolju i naglu sdvojnost. Kod svakog djelovanja i suda neka nam je razum vodjom, a pri čuvstvovanju nek nas prati blagost i dobrota, te nam je milo provesti život častan i slastan. Kad nam kakov položaj dosadi, pomislimo na drugi. Na jugu nas žestoka vrućina smlavi, a što bi da smo u Sibiriji? Vi ste stari, sve vam omrzlo, nit kud marite, nit za čim čeznete, osule godine, tišti vas sad ovdje, sad ondje, ali promislite da ste mladi, da biste bili neiskusni, podložni pohotam, raznešeni nadami. — Nemate li poroda? Promislite kako drhću i koliko gorkih progutaju oni što ga imadu! U lipnju se sjetite prosinca; kad je žega, budi vam na pameti kiša. Da smo bez muka, nije do nas. Ako se na nje zlosrdimo, gore nam je, kao što, kad kiša pada, da tko ustane na oblake, mjesto da se zakloni ili zaogrne. Ako biste vi htjeli s gloginja groždja, mogla bi vam odgovoriti gloginja: Ja neradjam groždjem. Evo ti gloginja, to je moje, budi ti liepo! — Te da vi mjesto da to priznate, sasječete gloginju, pa ju na vatru bacite, nebiste već ni gloginja imali. Tako vam je u životu. Tko bi zamislio spavati svedjer na mekih dušecih, te da će mu biti preko života sve ravno i gladko, sve lasno i slastno, vječitim bi nezadovoljnikom bio, jer se toga nitko na ovoj jadnoj zemlji nenaživa!...

Na svietu je bolje onomu, tko osrednjom živi, jer dok smo pohitali za dobrim, nikad ga nestigosmo, da nas podpuno zadovolji. I to je vrlo naravno. Ovo naš nije dom! Tko po tudjini putuje, ma bilo mu Bog zna kako liepo, zaželi domaćeg praga, drage svoje kućice i mile slobodice svoje, da se tu odmori i slašću opoji. I mi ćemo taj mir naći, kad dospijemo k onoj otačbini, ka kojoj će nas privesti pravo čovječtvo, kršćanski uzgoj i život. A jer nam ova staza kroz brda i planine, kroz vrlovite jadikove klance, kroz trnje i dračje, kroz oluje i sniegove, gledajmo, da se na to pripravimo oklopom junaka, ponajpače ustrpljenjem. Svako ćemo zlo ravnodušno podnieti, uzmemo li ga za pokoru našu, te ćemo sretni biti, ako kad odahnut uzmognemo, i osvrtat ćemo se većma na nesretnije nego li na blaženije od nas! Raztvori li nam se, pukne li kakva oputina ravna i podnožna, kakva obala cvietorodna, hladnovita, vodotečna, kakov zgodan položaj i vedar dan, dvostruko ćemo uživati, jer se tomu nenadasmo. Sbilja, dragi, tko život smatra pokorom i pripravom, baštinstvom nevolje svake, ništa mu začudno nije, tuži se ali se i smiriti znade. Tko sluša pjesnika kličućeg: „Ajd na gore više i više!“ tko u nebo oči upire tvrdom vjerom, da u skladu kriepost i sreće dostignuti će pravi i trajni mir, taj će biti zadovoljan samim sobom i s ostalimi ljudi:

Tamno je u svietu
Svietlo na nebesih,
Tamo dušo moja,
Tamo se uznesi!!!

---

*

RAZGOVOR XXXVII.

Starci i mladići.

Starost — žalost.
Narodna poslovica.

Oj mladosti, oj dragosti,
Dobo snage, dobo zdravlja,
Dobo burne odvažnosti,
I na zemlji rajskog slavlja!...
. . . .

— „Evo stoprv u pamet dodjoh i za život se spravih kako valja, satroh svoj sliepi nagon i digoh se na vedrine, i eto već treba da to sve pregorim, jer vidju da se nagnuo dan, tmina se navlači, pa čemu da se trudim? Ništa mi nesladi, ostavi me na oseki znanje i slava! S Bogom otačbino, već mi duši melema nepružaš, kad znam, da mi je brzo ostavljati crnu zemlju. I što mi na srdcu teže, to je, da ću nevidom izčeznuti. Sad bi reć, da sam potrebit takovom ljudstvu, a ipak, kad me nestane, ono će i bez mene provoditi veselo svoje dneve, za malo će se rodbina i prijatelji raztužiti, pak će me zaboraviti, izgubiti se oko običnih zabava svojih, uživati i pjevati, kako možda nikad prije!“

Ovako tužio starac Bogdan i slična vam tužaljka svagdano uši gluši. Obično stupi li se u dvadesetu, kaže se, da je već život dodijao, da je već sve doslačalo i preslačalo, da se bje sanja i zamama; čim se petdeset presukalo, nema ga tko nebi s nova htio nastaviti zlatne godinice, ili barem produljiti sladke navike i ugodne zabavice života. Cicero govoraše: „Ma koliko kratak život bio, uviek je zadosta dug, samo nek je dobar i pošten.“ Nego čim tko u 40 ili 50 ušao, može se reći, da je polovicu života prebrdio, jer bi doista čovjek imao udariti na sto godina po dugovječnosti drugih životinja, koje živu

pet puta onoliko, koliko rastu, a rastenje je naprama poslovanju, a poslovanje opet prama tielesnoj veličini i snagi. Ako uzmemo sve što se radja, i one živinice, koje sami časak živu, srednje življenje jest 39 godina i 8 mjeseci, to jest diete, koje se istom rodi, od prilike će živjeti 39 godina i 8 mjeseci. Ova se vjerojatnost vele množi i posle četiri godine dopre do 49 godina i četiri mjeseca, te onda pada; o dvadesetoj godini je 40 godina i 3 mjeseca; o tridesetoj 34 godine i jedan mjesec; o četrdesetoj 27 godina i pol; o petdesetoj 20 godina i 5 mjeseci; o šestdesetoj 14 godina 3 mjeseca; tko ih se dočepa sedamdeset, može još računati na osam mjeseci, tko osamdeset 4 godine i 8 mjeseci; tko devetdeset 21 mjesec.

Srednji viek se uzimlje iz sbroja godina mnogih osoba, kad se taj sbroj razdieli brojem ovih, tako da se uračunaju sve bolesti, sve nepredvidnosti. Osim djetinstva, kad najviše pomire, iznašlo se, da na svakih sto osoba više od 44 dopru do 30 godina; od 30 do 60 umre ih malo manje od polovice; do 70 dopre jedva trećina onih, koji krenuše tridesetu; desetina do 80; do 90 jedan na svakih 63, stogodišnjak na svako deset hiljada.

I život je po položaju mjesta, puno je do podnebja i do hrane. Obično se srednjom u Englezkoj pridje do 38 godina, dok u Francezkoj do 36, u Napulju do 31 godine i sedam mjeseci, u Saskoj jedva do 29. — Veća je razlika kod dugovjekih. Dok u Francezkoj na hiljadu 364 zahvate 70 godina; samih 272 u Belgiji, a 91 u Beču, gdje jedvice 14 dopre do 80. Po nekih naših krajevih hrvatskih živu ljudi mnogo uz jednostavnu hranu i zdrav zrak. I žensko kod nas podobro odmakne, al opet mužkići su dugovječniji.

Čudo nam se čini, kad u sv. pismu čitamo, koliko življahu stari patrijarhe; a evo svaki dan se po novinah piše, kako je taj i taj prešao 100 godina. Kažu da u Francezkoj žive više od 500 osoba rodjenih prije god. 1774 i da u jednoj obitelji, u okružju Férè, godine otca, majke, svekra i jedne tetke iznose 401 godinu, i dvojica tih staraca, da predlani u lov makoše! Sretno im bilo!

God. 1867 umre u Carigradu sultanija od 130 godina. Nema dugo, da se prikazao za neke posle svoje na sud u Jakinu jedan starac; te zamolio sudca, da ga brže opremi, kako bi mogao prije noći prispjeti kući i svomu otcu pomagati domaće poslove. — Tvomu otcu? zapita sudac. Nu koliko je tebi godina? — Osamdeset i dvie prošle, a otcu 106, ter on pazi

kuću, kad mene nema doma! — Listovi donosili, da u Rusiji god. 1868 bilo 878 stoljetnika, od kojih 40 prešlo 120 godina, 15, 130; 9, 135; 3, 138. God. 1844 u Kijevu umro jedan vojnik od 154 godine, god. 1870 Ivan Salenski od 138 godina, koji imade od više žena 132 djece, izmedju kojih jednu kćer jošter živu, kojoj je sto godina. Nečudite se ovoj dugovječnosti, al nečudite se i što je danas toli kratak život, kad mrtva duša tielo mrtvi, kad tielo gine od pokvare, kad mu se prieči naravni razvitak, kad se truje svakojakim neredom, nemirom, čežnjom, jedom. Znajte pak da život neteče svejednako poput dobnika, već sad brza, sad staje! Stari liečnik Hipokrat dielio život od sedam do sedam godina, sve do sedamdesete. Rimljanin Varro razdieli ljudski život na pet doba sižućih do 15, 30, 45, 60 i 75 godina, ter ih prozva, djetinstvo, prva mladost, mladost, zrelost, starost.

U jednom izvješću Velike Britanije od god. 1851 naš je život raztočen na sto godina, u pet doba po 20 godina. Prvo zauzimlje djetinstvo i prvu mladost, kad tielo raste, duh se satvára, običaji se uciepljuju, govor se utvrdjiva, dobivaju se poznanstva, predaje čovječanstva; te se pri koncu razviju plemenita čuvstva, strasti, zanos, kad kad i zloća.

Drugo shvaća zrelost, kojoj vršak okolo tridesete; doba to snage, pjesničtva, izuma, ljepote; doba odvažnosti, stalnih odluka, kad budućnost pred očima puca, opočine se na krilu svoga zlata, steče se sladko ime otca; dok usuprot razkalašenik bludi, rob je pohoti svojoj, daje se na pakosti i zločine svake i najgroznije, te padne žrtvom svojih nereda, svoga grjeha.

Doba je treće od 40 do 60 godina, kad čovjek do kraja razvije tielesne i umne snage onoga zvanja koje je prigrlio; kad mu značaj stvorio glas i ugodu, kad iskustvo pomaže oštroumlju k izvedbi velevažnih pitanja i podhvata zadružnoga života. U toj liepoj dobi sinovi nam jur gotovi ljudi; mi radostni gledamo koli krasno plode usjevi naši, gledamo kako se razgradile djelaonice naše, zagrozdili vinogradi, što ih našimi žuljevi krčili. Vidimo gospodarom velike tvornice onoga, koji tu nekoč služio. Dà, u toj dobi žilave djelatnosti ljudske stvaraju se zakoni, kroje se odsude, pišu se djela neumrla!

Od 60 do 80 pada obronak života. Vojnik smetnuo i zaboravio mač i pušku za naviek, radnik i težak s radom su na razstanku; trgovac napunio tobolac, rukotvorac svojim imenom razglasio tvornicu, posjednik uživa plodove svoje neumornosti; učenjak, liečnik, sudac, svećenik na velikom su dostojanstvu.

Koliko više ljudstvo kroz čovječanstvo zalazi, toliko bolje vriedni ljudi pod starost svoju bivaju štovani; zasluga je uzvišivana bez natruhe nenavidnosti; otac obitelji okružen je od svoga poroda i milinje mu gledati sinove sinova svojih! Poštene sjedine obigruje neki božanski plamen, dok sramotniku i opačku neumoljna svjetina podieljuje grdna, zaslužena imena, dokle zlu i priekornu životu gorka smrt nit neprekine....

Od 80 do 100 slabe živei, muti se pamet, bliedoća sjedne na vedrinu lica, nestane oblika pravog, koža se sabere, izvale kosti, promukne glas. Nestane krepčine, izčeznu uspomene, potamni sve, i kako svieća žmiruca pri zadnjoj kapi ulja, tako klone život biednoga čovjeka, dok se ojednom neugasi.

Mnogi kad bi istinu kazali, izpovjedili bi, da im mladost nije bila toliko srećna koliko starost! Pitali mudraca Fontenella, kad mu već bilo 95 godina, koje bi razdobje svoga života opet najvolio, i odgovori: „Od 55 do 75". Sbilja je tako, jer u to vrieme čovjek jur zna na čemu je, glas je stekao, što želio dostigao, usidrio se, što pregorio, što dohvatio, zadovoljio ili smirio svoje želje, učinio što mogao i dužan bio, smanjili mu se neprijatelji, već se nanj nesrće, a ono što vriedi, svak mu to priznaje i hvali. Mladost je hitrena, živa, silovita, ali nerazabire. Kod zrelih ljudi pomnja se i razabranje pomažu, i odtud njihova moć. Tu je svježost, dražest, polet, stalnost, ponosnost, smišljenost. Prestanu varke kod očiju, jasna je istina, poznaje se ciena vremenu, shrva se nagon i tašte želje. Starci neće imati velikog uzleta, ali je u njih obilna razbora; štogod čine, promozgaju prvo, gospoduju svomu srdcu, poznaju samih sebe. Reknu, da star za ništa nemari, da mu je bezposlica najmilijom zabavom, a to tako nije. Reknu da star svedj ponavlja onu: „daj nam ga danas" i da se jedino za svoju bradu brine, ali mi znademo, kako ti dobričine sgureni trudom i godinami, jednom nogom u grobu, sade voćke s kojih nikad ploda neokusiše!.... Godine 1868 umro je u Grčkoj monah Vasilj od 155 godina. Od svakle k njemu sgrćalo, da ga pita, kako zdrav i krepak razmako do toli liepe starosti: „Nisam, govoraše, nikad uzimao ljekariju, nit se k liečnikom utjecao. Ljeti i zimi bi se dizao u pet sati, a u osam bi legao na tvrd krevet. Nikad nisam propuštao, a da se nebi sgrijao micanjem, nikad vatre naložio nisam a svedjer je moju sobu svjež zrak propuhavao. Svagda bih se sa stola digao, a da bi još koji zalogaj jesti mogao; vina i čašu vode na tašte i prvo neg bi legao pio sam. Noge bi gledao da tople

budu i dobro pokrivene, glava gola, a odjeća ista ljeti i zimi. Kušao sam kafu i duhan, ali ih ostavih na vrieme. Malo sam jeo mesa, više ribe. Nikad da sam čitao romana, nikad pohlepan bio za glasbom ili kazalištem! Ljubio sam Boga, ljude, rodno mi mjesto; čuvao se netrieznosti i bježao sve ono što razdražuje i živce uznemiruje.“

Jedan car rimski, one noći kad umirao, čuvarom svojim ovu lozinku ostavio: „Radimo!“ Naravoslovac Buffon, kad mu bilo 70 godina pisao: „Starost je predsuda računstva, životinje koje neračunaju ni neosiećaju se da stare.“ Pak zatim nastavlja. „Svako jutro kad se zdrav iz postelje dignem, nisam li ja veseo i sretan, koliko ma bio koji kralj zemaljski? Ako svoj micaj, svoj nagon, svoje želje složim s blagonosnom naravi, nisam li ja mudriji i zadovoljniji? Pogled na prošlost, koji razžalošćuje nesviestne starce, nepruža li ugodnih spomena, milenih slika, što su nad svaku ugodu i razkoš? Sladka su ta osjećanja, jesu sladka i ugodna duši; svaki nemir, svaka nepogoda i gorčina zelene mladosti izčezava pred tom divnom slikom; pak će nestati i tih obmana, što su kao vitica do do vitice na lancu izpraznosti, koja nigda nestara.

Nego i starosti se hoće pravila, a naš ih liečnik Gjuro više kao mudrac nego li kao liečnik izvodi evo ovako:

I. Vi, dragi prijatelji, najprije želite zdravlje pa dugovječnost, a da to postignete, mnogo stoji do vas. Malo tu pomaže i kadulja i ivica i pelin, malo sve vračarije i babje slačarije. Reć ću vam jednu, vjerujte mi da nije šurka, ako ćete da ostarite kako valja, da ste veseli, da niste strašivice!

II. Treba znat stariti i znat da se stari! Pod starost se u svemu ide na manje, ali se ćudorednost jači i to je najljepši ures starosti. Treba da je čovjek prema svojim godinam isto kao i prema svomu stališu. Glavno je poznati samoga sebe, te ni od tiela ni od duha zahtjevati više nego mogu.

III. Razgoditi razborito običaje, te uzdržati navike, dok se tomu narav neuzprotivi. Suglasje dobrih navika tielesnih podaje zdravlje, a isto tako suglasje duševnih dobrih svojstva stvara sreću, te srećni su oni starci, koji svaki dan čine istu stvar jednakom umjerenošću, jednakim žarom!

IV. Otimati se svakoj neurednosti i pretjeranosti. Dok smo mladi, tri nam dana uztuka dosta, da satarem o tri mjeseca nereda; kad smo ostarjeli jedva da tri mjeseca umjerenosti ponaprave tri dana nerednosti.

V. Starcem je u zametu bolesti pobijati, jer njihove snage malaksaju. Dok se mladić ruga jednom prehladom, može ona na smrt dovesti biednoga starca.

VI Zapamtiti, da neke nevolje dolaze s godinami, te da čovjeka malo po malo nestaje, grob ga guta! Trpiti je dakle pod starost neke nedoskotice, kako se neke i u mladosti podnose, nit se tužakati i štapa podpirača stiditi. Napisano stoji na grobu nekog Mletčanina: „Življah dobro, htijuć bolje, evo me ovdje!“ Da mi se kakvo vremešno čeljade tuži sbog boležljivosti, ja bih mu rekao: Njeguj tu bolju, da te još puno i puno prati na putu života, jer pazi dobro, da kad bi te ona ostavila, da te s njom još koje veliko dobro nebi minulo!

VII. Odlučiti tvrdo, živiti dok božja bude volja, ali ne dalje; to jest čuvati se svega što može zdravlju nahuditi i smrt uskoriti, ali se nepredomišljati tomu neumrlomu zakonu naravi, neumirati prije smrti! Mjesto naricanja, mudro provoditi svoje stare dneve, ali hrabreno i u bistroj pameti. Siećati se, da čovjek nije samo tielo, i da izim tielesne naravi ima nešto neoznačiva, što ćemo nazvati životnom snagom. Samoća, osamljenost ubijaju starost, koja po sebi nemože da nadje one duhovne i srdčene utjehe, kojom za mladosti obiluje, i hoće joj se zabave, rada, svjetovanja, da izaspe blago svoga iskustva, da zaboravi puste sanje i zamame i tužne dane svojih sjedina, te da se pusti smierno u krilo blagih misli i osiećaja.

Ovako naš dobri liečnik Gjuro. A ja velju opet, da je starost prava žalost, ali da joj se može poljepšati gruboća pristojnom oblakom! Starost je slabost, te joj se nepristoje prokšenosti ni lude zabave, gdje za nju nije živosti ni ljepote. Starcem se hoće čednosti kao i djeci; ovoj jer neznadu, onim jer im zaboravljati; ovoj, što još stida neimadu, a onim jer ga već imati nemogu. Polet je za mladost, dostojanstvo za starost. Tko hoće, da mu starost nebude teretom, nek nastoji da bude dostojnošću. Ima staraca, koji zlorabe svoju slabost tim, što bi htjeli da im drugi posveti sve svoje snage i staranja. Nek se takovi spomenu, da su i oni bili mladi, i da su i oni imali te iste takozvane slabosti, pak nek svoju nemoć nekrune kriepošću. Oni su kao staro vino, koje je vrlo liepo i slastno, dok se neuzkvasi; oni su stara stabla, koja bi mladost primamljivati imala, da počiva u njihovu hladu. Starcu su izbrojeni dnevi; zato mjesto da žuga i proklinje, nek blagosivlje i ljubi. Nek se od sebe odliepi i k drugomu priliepi, nek

druge ljubi rad njih ne radi sebe, nek se posebnimi i opetovanimi žrtvami spravlja na veliku žrtvu, nek tješi žalostne, nek privodi k Bogu i krieposti, nek smiruje umove dobrotom i nježnošću, nek smatra ostatak života oštrim i svečanim bdienjem smrti. Ovakova starost nad svaki gubitak za dušu stiče. Ali da takova bude, nije dosta da bude brazda po čelu i sjedina, kaogod što vlasti nije dosta sablja i odielo, nit plemstvu grimiz, povelje, rod i pleme; nego se hoće onog dostojanstva, što no prosjava iz mladosti dobro proživljene, iz običaja, iz osiećaja i čuvstva plemenitih, kojih će se miris prosuti i potomstvo zadužiti.

Drago ti je viditi, kad se u starcu zametne borba izmedju slabosti, koja ga vuče nizdole i životne volje, koja ga diže u vis! Milo viditi srednost u djelatnosti, onaj mir, ono carevanje nad svojimi strasti, onu nesebičnost; znajuć da za drugog radi, onu napetost za naukom, onu častnu nezavisnost, koju sama dužnost steže, onu blagost u svjetovanju, onu dobroćudnost, koja privlači osbiljnu i misaonu mladež, onu dobrotu spram tudjim mahnam i pogrješkam, ono opravdanje, koje nikad neprelazi da obrani podlost, ono zadovoljstvo, da gospodi jedino vlašću duga izkustva i da poklanja drugomu blago sladkih uspomena, iskustva, dobrih savjeta, glavnih i triezmenih pouka.

Život je planina sa dva obronka. Popev se na prvi cvatući i zrakom sunčanom obasjani s vrha se njegova vidi drugi, gdje se obara tamnom vrleti, neprijatnimi dolinami i groznimi uvalami. O mladići uživajte na vedrini, ali nastojte, da se uzpnete na vrh zadovoljni samim sobom, i tvrdom vjerom u grudih, da je tamo iza onog maglovitog obronka, carstvo neumrlih nada!

O mladići, sad ste zdravi i veseli, jedri i živahni; pogled vas prirode veseli, raduje vas zlatni bljesak nebesnog svoda, cvatuća svježost livada i polja, ljubica i ruža, jablan i hrast, vrelašce i rieka, jezero i more, sve to vas uznosi i veseli i naviešća vam blaženu budućnost. Ali godine lete, i sobom nose crne brige, jade i nevolje. Budete li dobri, ostariti ćete. Što biste tad vi želili? Koja strahota bi bila srušiti jutrom kuću u kojoj prenoćiste, i pod čiji ćete krov na večer!

Namjeravate li na put, izvidite, svjetujte se s onimi koji tamo putovali. Tako je: starci, oni su putnici koji prodjoše putem, kojim se vi zaputili; oni su kušali zlo i dobro, nazrieli pogibelji i strmeni, i vrtoglavice i opočivala. Čujmo što nam oni kažu, da se na vrieme opametimo. Budi nam milo,

kad nam o svom životu poviedaju, kao da nam, tko sviet unakrst obašao, svoje zgode priča. Stari ljudi puno podnose, s tog nek nadju polakšica kod mladeži. Starci se odrekli mnoge razkoši, pa nekim je barem te utjehe, da ih mladost časti i ljubi. To su vam gosti na polazku, izpratimo ih dakle što ljudskije i ljubavnije.

Po stubah jednog poluokružnog kazališta stare Grčke, posjedali razni gledaoci, da motre i da se čude divnim prizorom. Nadodje neki starac i mimo svih prodje, a nitko mu mjesta da sjedne neponudi. Čim se pak primače k Špartancem, sva mladež poskoči, da starcu mjesto poda. Tad vas skup urnebesno zapljeska, a starac pokliče: „Svi Grci znadu što je kriepost, a samo ju Špartanci izvršuju!“

Izvrstan je onaj mladić, koga starci nazivlju uljudnim. Vidite Stanka! On vam je često kod svoga djeda Vladislava, sluša što mu on priča iz starih dogodovština, svjetuje se s njim, prati ga na šetnju, prisluškiva ga, olahkoćuje mu život, u mrazne mu kosti ulieva žar mladenačkog života. Stanko će biti pravi čovjek. I njemu djed Vladislav ovako govori: „Ja sam već na rubu groba. U mojih šestdeset godina, četrdeset ih provedoh u ovih istih mjestih; te zapamtih novog naraštaja i svakojakog napredka. Poznao sam roditelje ovog puka, vidio sam uzrasti ovu djecu, razvoj njihovih dobrih i zlih svojstva, mogu reći svakomu sam dlaku po dlaku izbrojio i predvidio, što će od njih s vremenom biti. Onu šumu tamo dolje zasadi moj otac, dok ja još dječakom bijah, te mi svedjer preporučivao, da nebi koje stabalce oštetio ili izgulio. Sad se dobro ukorenila i zastarala, da mi svake godine izsječemo drva, blaga božjega! Eno onu kućicu ja pridigoh, kad se iz vojske povratih i sad u njoj stanuje moja momčad. Ma da je prvo ovdje samo jedne murve bilo, a sad evo za pol mjesta dosti hrane kožuricam, pa izobila svile i drugih tkanina. Eno na onu strminu ja prvi postavih bagrene, i sad tamo nemože živina, a služe za taklje. Gledajte onu livadu? Bila to močvarina puna trsti i ševara. Ja probih žljebove, raztočih vodu da natapa, navedoh na mlin, i evo se tihomice sada u jezero slieva! I još bih ja bio štogod učinio, da neudari bolest u bube i na groždje lug, pak da nezaredi sad pobuna, sad porezi, koji mi jedva toliko ostaviše, da preživim jadno i kukavno! Koliko mi ih govorilo, da podjem u ljepše krajeve, gdje zrak zdraviji, položaj pogodniji, ljudi pitomiji i bogatiji! Ali ja nikad; jer ja nad svaku udobnost i bogatstvo cienim

svoje mile navike, i svaku grudu i okrajak, što mi sladke uspomene pobudjuju. Tam u tom zaselku stoprv podignutu vidjeh Anku najljepšu djevojku u selu, bar za me. Onamo pod onim hrastom, kog usadi moj šukundjed, otac ju zaprosi za me i vjenčasmo se! Još crkva nebi gotova, kad ju vjenčah, i usreći me. Sad je ona tamo u grobištu, i na grob njezin tomu je ravno deset godina da svaki večer bogoviti polazim i za dušu joj molim, u blaženoj želji, kad ću ju opet zagrliti u raju. Ostavila mi porod sličan sebi! Moja se Ljubica udala za najvrstnijeg i najpoštenijeg drvodjelca našega okružja, i svake nedjelje djeca joj objeduju sa mnom. I kad ono zabjesni rat, jedva mi krov primio, što se pustih znanaca i prijatelja k meni nagrnulo. Dolje na onoj ledini zavijao sam rane jednomu stražmeštru ranjenu smrtno, te mu dadoh zadnju kap vode i uzdišuć mi u ime božje preporuči onog sinčića svoga, što sad u nas služi za junaka! Uviek sam nastojao, da učinim dobra. Bože moj! ljubljen sam, ljubim! Bože moj, tebi hvala!“

Čestit li je starac bogobojan! On vidi Boga u djelih njegovih i zapoznade da je zakon njegov najbolji; zapoznade svrhu i ništavilo života; što mlad činio za se, sad za Boga čini; po tom sve se prociedjuje, a neslabi, priučava se hrabreno udarati na crnu smrt, smatra se ona kao jesenski dan, kad se plodovi pobiru i spremaju, živom nadom, da će svanuti dan vedriji, koji neće imati večeri ni noći.

RAZGOVOR XXXVIII.

Vojnik.

Boj ne bije svijetlo oružje,
Već boj bije srdce od junaka.

Narodna pjesma.

Vojničtvo je najteži teret, što ga zadruga udara gradjaninu pojedincu; najveća je muka na vojsku! Razložito je to, jer u najljepšoj mladosti, u dvadesetoj godini, ostaviti domaći prag, pretrgnuti nauk, zanat, poslove, običaje i podpasti strogoj stezi po vojarnah, pod šibu nezaoglavljenih gospodara, za mira bditi na pustolove, a u ratu udarati na sve muke, na smrtne rane i ljutu smrt, i što je malo manje odurno i težko, zadavati ju onomu, koji nam nikad ništa zla neučinio. Na prvi je to mah grstno i grozno, a ipak i sami se kralji na vojničku oblače, te je vojnik drag, u svako dobro družtvo primljen, pa on i od motike i od ovaca dolazio, jer iz njega prosieva hrabrost, čast i zasluga domovinska.

Doista, i pomislit kako je neprestani pokolj na zemlji, sve od Kaina do danas, grozota je! Kralji i knezovi hoće da su oblašćeni krv prolievati i valjda neće nikad svanuti taj blaženi dan, kad bi pojedinci i cieli narodi ispunili evangjelski zakon, ljubeći se medjusobno. Težka je dakle potreba da se uzdrži vojska, koja bi pazila na nutrnji red i branila naše mjesto od usilnika, koji bi nas uznemirivali po kućah naših, koji bi prietili domovini, slobodi i nezavisnosti našoj! Narod koji svoju vojsku nema, nemože se narodom zvati, jer vojska na bojnom polju sama je kadra stati na kraj razmiricam zavadjenih puka i naroda. A da se sastavi vojska, treba iztrgnuti iz krila obitelji cviet zrele i jedre mladosti. Strašna je to žrtva jednomu otcu, komu se otimlje drug truda njegovih, jednoj materi, kojoj se diže najsladja utjeha života, jednom

mladiću, koga u najoduševljenijemu zamašaju zvanja pomelo, da iztroši najljepši dio slobodne i cvatne mladosti svoje! Kažite mi kakav drugi način, po koji bi se mogla imati jedna vojska da uzdrži nutrnji red, brani medjaše domovine, štiti obitelj i imanje naše proti inostrancu: ili, ako možete deh mi dokažite, da ova oružana sila netreba, dati ću vam sto razloga, da proti istoj buncate. Da ovaj krvni danak bude malo lakši, treba da ga je svakomu jednako. I to je pravedno i liepo u vojačenju, što diže svejedno to bogata to siromaha, što tu sreća služi, što za svakoga isti razlozi vojuju, tko se može osloboditi vojničtva, što svak jednako služi, što svak može ufati odlikovanja, koja se stiču hrabrošću i stegom. To je pravedno, jer tu iznimke ni razlike nema, već da se ostavi jedina utjeha crnoj udovici, pa i na to se kadšto negleda, a rekli bismo da bi se moglo i imalo malko bolje.

Mi smo već kazali, kako je čovječje dostojanstvo u tom, što je svaki pojedinac slobodan i za svoja djela odgovoran; dočim u vojski se više pazi na broj, nego li na osobu; naviesti se da je palo 10.000 vojnika, a i nekaže se taj i taj; tako će vam častnik reći moj vojnik, što ga služi, a bez da mu i za pravo ime znade. I sasvim tim što vojnici sklapaju jedno silno množtvo, koliko je od potrebe, da ih svaki vrlo točno svoju dužnost vrši! Neke malenkosti, neke potankosti, na oko petljanije nekih, što te jede i ozlovoljuju, a ipak to sviestni ljudi drže neizbježivim za red i stegu, da se vojnik privikne na posluh i na red. Vojniku je vršiti, što mu se god naredi, ali ipak tim neprestaje biti čovjekom; treba ga štovati, jer se pust kini, jer je tolikih lagoda lišen, jer je ostavio svoju obitelj i svoju domovinu, da mir i slobodu njihovu brani. A i njemu je držati na pameti, da ga dolama ni čaka vojnička neuoblašćuje bulazniti i ludovati, nit podleći nekim zlim običajem, nit se kaljati nekimi gruboćami, koje bi htjeli, da vojnika nesramote, pače da pristaju. Vojnik ostaje svejedno gradjaninom, podložan je istim dužnostim pravednosti i dobrote, nije prinužden da koga ubija, ili Bože uzčuvaj da ga drugi smakne, njemu je dužnost braniti domovinu, čuvati red. Pravi vojnik kroz vježbe nastoji steći svojstva potrebita tomu starišu, priuči se čistoći, redu, točnosti, spravnosti, trudu i nepogodam; časti svoju družinu, sluša častnike, opire se svakomu zlu i svakoj napasti! Trud i oskudica uzgajaju; tako da veći dio vojnika izuči srednost, ljubkost, uljudnost i razumnost, makar koliko oni prije bili tupi, surovi i nedozvani; te kadšto nesamo da čitati i pisati nauče, nego jošte u kakvu jeziku i u kakvu se zanatu liepo upute. Jedan englezki vojnik evo ovo o samu sebi povieda: „Ja sam naučio pisati i sastavljati, dok još bijah prosti vojnik sa 12 novč. na dan. Sjedalom bila mi platnica moje postelje, pisaćim stolom jedna dašćica na koljenu, knjižnicom moja torbica; i tako provedoh cielu godinu. Neimadoh novčića, da si pribavim sveću i ulja, nit rodbine ili prijatelja, da me ma ikoliko pomognu; nemogoh si kupiti ni pero, a da mi se nebi bilo odreći jadnoga onoga svoga diela, neimadoh časa slobodna, da sam mogao reći, evo sad sam prost, sad sam svoj: bilo mi čitati i pisati u nemiloj kuki i trieski dvanaestorice nemirnih drugova. Onaj novčić, što mi ga bilo potrošiti u papir i crnilo, bio za me velika stvar. Bio sam stasit i krupan, a zdrav kao čelik i ljubio sam svedjerno micanje; pa sad promislite, koliko sam gladniti imao! Nisam mogao prištediti nego 20 novč. na nedjelju. Jednog petka preteklo mi dva novčića i htjedoh uzeti jedan slani sled. Kad se u večer svlačio, sjetim se da sam ih izgubio. Uvroh glavu pod bieljac i plakah kao malo diete. Sad ako sam ja u tolikoj biedi mogao štogod naučiti i spisateljem postati, ima li na svietu mladića, koji bi se čim mogao izpričati?“

Dičan je položaj vojnički, dično zvanje, u kom se opet na život preporadjaju starinske obitelji i oplemenjuju nove. Svaki vojnik nosi u svojoj torbi diplomu kapetana i još gjenerala! Koliki su slavni vojskovodje bili sinovi krčmara, težaka, tržara. Penjuć se na više izuče ratnu vježbu i domišljatost, koja već postade znanošću, kao i liečničtvo. S toga rat nije više sliepa sreća i slavodobiće glupe sile, nego je snaga izvježbana, mudro izvedena, uzdržana hrabrošću i požrtvovanjem. Vještina je zapovjednika u tom, da kreću cielom vojskom kao jednim samim čovjekom, da čuvaju svaku četu i sve uskup do potrebe na juriš sgrnu, da su u čas, gdje potreba zovne; da čvrsto i točno izvješćuju glavna zapovjedničtva, da znadu na vrieme mienjati odrede, popravljati pogrješke.

Neke vojnike i crkva umetnu med svetce. Legija tebanska za vremena rimskih careva bila sastavljena od samih kršćana, koji nehtijući zaniekati svoje saviesti, svoje vjere i lažnim bogovom žrtvovati, dragovoljno podnesoše mučeničtvo. Kadno svaki čin bijaše svećeničkim pečatom potvrdjivan, ove se rieči nad junačkom sabljom izgovarale: Nek ti je ovo

oružje na obranu crkve i poraz neprijatelja križa, nikad da nisi nepravedno koga ranio, koliko može podnieti ljudska slaboća; da si hrabar vojnik, vjeran i bogoljuban.

Častnici prvi nek prednjače izgledom posluha i poštovanja prama starijemu; nek čuvaju kao oči u glavi svoje dostojanstvo, svoj ugled, svoju čast. Hrabrost nije dosta; tim i psi čuvari obiluju; gleda se jeli častnik tvrd na besjedi, plaća li svoje dugove, plaši li se kakve podlosti više nego poruge svojih sudrugova. Sretan onaj vojnik, komu se može reći kao Bajardu: bez straha i bez srama!

Častnici što no se uzpjevče svojim dostojanstvom i postaju zulumčari svojih vojnika, izdajice su svoje dužnosti, jer oni imadu biti poput roditelja svojim pukovnijam i satnijam: njim je strogo bditi nad stegom, ali gdješto i postupati blago, brinuti se za zdravlje i dobru hranu; nastojati oko dobra ponašanja momčadi, smatrati ju svojim iskrnjim, te pamtiti, da pojedinci od nje sutra mogu doći do istih časti, odlikovanja, pače još i većih!... Sir Karlo Napier, admiral englezki, koji nedavno umre, razstavljajuć se sa svojom vojskom u Indiji, mjesto da joj laska, oštro prikori ponašanje mnogih častnika koji nemilice u dug upadali; kaza im kako piti šampanjac i jašiti vilovite ždrale, a toga neplaćati, čine hrdje, a ne ljudi, jer je poštenje prva dužnost i jedini čovječji ures. Častnici koji se meću više nego mogu, koji vjerovnikom robuju i do suda dolaze, koji se nesrame istim slugam svojim dugovati, oni su nedostojni vojničke odjeće, vojničke časti.

Hrvati su poznati i hvaljeni junaci, te sive sokolove netreba bodriti na boj, to im djedovi baštinstvom ostavili, to im se pretočilo u krv i mozak. Hrvat ide u boj kao na pir! Vojska će uviek predobit, koja zna ostati na svome mjestu neustrašiva: negube bitku padši na bojnom polju, nego oni što u pometnji ostadoše. Veliku snagu i moć dodaje hrabrosti, a dosljedno slavodobiću, sveta svrha, za koju se boj bije. Na nepravdu se odlučnije udara, ufajuć u Boga, zatočnika pravde i pravice!

I rat ima svoj zakon, te što dolazi do veće tančine, manje je ljudstvu poharan; odluči se pobjeda na bojnoj poljani i tim narod manje strada. Vojnik je u ratu samo s vojskom. Stanovnici neprijateljskog kraja nisu krivi pakosti i nepravdi svojih vladara, te je razbojničtvo ubiti ili raniti koga, i Bog će razlog pitati za svaku kap krvi utaman prolievenu. Nit je

to slavno neprijatelja mrcvariti, nego je to težka nužda. Nema se pod nijedan način ticati tudje. I u najnevoljnijem slučaju, kad se pljačka dopusti, vojniku je držati na pameti, da su ti stanovnici ljudi, braća mu po Isusu; vojniku se je sjećati svoje majke i sestara svojih, da poštuje čednost i nevinost žensku.

Kralj Rikard englezki god. 1175. za kazan je odsjekao uho vojniku, koji bi sami grozd groždja ubrao u tudjem vinogradu. Neki admiral genovezki g. 1346 prispjev na otok Skios proglasi, da će biti težko bičevan, tko bi utrgao cigli grozd grožđja, koje bilo glavnim proizvodom onih otočana, jer da zaslužuje kazan sužnja, tko sam sebi nezna zapoviedati. I svak posluša, osim sina toga admirala, koji nije mogao podnieti, da bude slavodobitnim Genovezom zabranjeno ono, što bi prosto svakom tamošnjem otočaninu, te ubra nekoliko grozda, pozoba i nešto istim vojnikom donese! Otac naredi, da bude kažnjen, i premda su Genovezi i drugi otočani pitali zanj milost, on htjede da ga svežu i vode preko grada, a tamničari ga udarali po plećih vičući: „Ovako se tuče, tko krade prijateljskom puku“.

Hrvatska je domovina od pamtivieka vojnički tabor! Mi stražismo na maču i puški, dok drugi dizao sjajne palače. Junaci smo kršćanstva, slobode i prosvjete. Za drugoga našu krv prolievasmo a i danas lievamo, ali neklonimo duhom, sinuti će naša u krvi ogreznuta sablja dikom i ponosom! Vojnici naši, kad se s vojske vraćate, netrujte zlošću obitelja i mjesta vaših! Vojnici kriepostni ljudi da ste! Zemljaci, da ste stari ratoborci, pa ćete osvetiti i Siget i Bribir i Klis. Hrvati pamtite, da na prosvjetnom polju borba je teža, borba sa samim sobom! Shrvajte slabosti i pohote svoje, eto vas slobodnih i slavnih!!!

RAZGOVOR XXXIX.

Dobrota.

Sebe najprvo smiri, tad možeš smiriti i druge. Veća je korist s čovjeka mirovita, nego je biva s najučenije glave.

Što je dobrotnik i mirotnik, taj sve na dobro privodi.

Gerson.

Ima ih, da od njih nikakva zla, a nikad im ni na kraj pameti, da što dobra učine; čudaci pravi, ni da te razume, kad im kažeš da nije dosta neukrasti, krivo neizmjeriti, koješta nepatvoriti, nit se u darmar kakav ulagati. Ali Bog kad srdce čovječje sazda, u njem uciepi dobrotu, kao svet pečat dobrostive desnice svoje. Ako zadanu vjeru negazimo, ako dužnosti naše izpunjamo, te ako drugomu ništa krivo nečinimo, mi smo kao pošteni ljudi smatrani; ako nam naše znanje i mudar savjet poštovanje i priznanje prisvaja, to nas ljubeznimi učiniti neće ništa nego dobrota! Umiljato janje i dvie majke sasne. Tko mnogim dobra hoće, a nikomu zla, njega će sretati ona ljubav, koju nikakvo blago nekupi, nit ikakva sila prisilova. Ma kud se ja obazreo i do kralja i do kraljevskih doglavnika, vidju da ništa častnijeg, a ujedno ugodnijeg i sladjeg nego kad nas svak ljubi. Možemo sve mimoići, ali ćemo o dobrotu zapeti. Tko pravo nije dobar, a takovim se prečinja, sklizne i kaže se licumjercem. Djeca su s toga draga i toliko im se dopušta, jerbo su dobra. Meni deveta, da mi reknu, da sam knez, da sam naučitelj, da sam vitez, ali mi milo, da me zovnu dobričinom. Nego u čem sastoji ta dobrota?

Težko je na to čisto odgovoriti, kako bi mučno bilo odsjeći što je liepo ili ružno, u čem sastoji dobra ili hrdjava volja. Dobroti se hoće krieposti, ali ima nekih oštrih kriepostí, koje se ciene ali neljube. Dobrota je veselasta, vedra, smilovna, ravnodušna; sve gleda dobrim okom, u nje uviek utješljiva rieč za svaku radost i žalost, svakom bi ugodila, nikoga ozlovoljila; nije bojazna ali ni bezobrazna; cieni više drugoga nego sebe i tako slobodna prolazi mimo nevinosti i zlorječnosti. Hrabrost je velika gizda, koja se oblači o znamenitijih dogodjajih; dobrote se hoće svakoga božjega dneva; ona bi imala biti osobitom kriepošću ubogih; a u ostalom ona je ćudorednost nazgodna, uzgoj vrlo nježan, način ugodan, kad se samo nerazmaže, kad se neizvrgne, kad mahna i kriepost neomile jednako, ili da se neizrodi, da nepostanemo lutkom lukavaca. Nema vele da jedan propoviedaoc izrekao: — „Dobrota i poniznost, to je mal da ne ista stvar. Tko je dobar, po naravi je sklon na požrtvovanje, na poniznost. Što bolje napredujete u dobroti, napredovati ćete i u poniznosti. Oholost je odurna, nesamo što naše samoljublje vriedja, nego što se vidi da u njoj dobrote nema, to jest one kriepostí, bez koje je nemogućno ljubav pritegnuti. Budite dobri, pak ćete istinito biti ponizni; vaše oči, ustne, čelo, sve će to nov oblik zadobiti i druge će pritezati, koji vas prije odbjegavali. A kako da budete dobri? Najprvo proseć to od Boga, pak vlastitim naporom, da u svakoj prigodi gledate više ugoditi drugomu nego sebi; dapače kadšto i sama sebe za drugoga pregoriti. To je duga nauka, ali se sve može kad se samo hoće“.

Neznajuć kako da vam dobrotu označim, dajte da vam ju barem razbistrim kojim primjerom. Vriedni svećenik Passeroni, rodjen u kneživji Nizzi, živio mal ne svedjerno u Milanu, gdje umro u 90 godini života god. 1803; bio vrlo darovit i napisao život Ciceronov u pjesmi i mnogo drugih pjesama, punih naravitosti i izvrstnog ćudorednog mišljenja. Ali je on kroz vas svoj život bio i pravim ćudorednikom i kršćaninom; dosta njemu bilo malo kruha i voća, sam u svojoj kući svoje potrebice opremao i sve što bi mu preteklo drugomu potrebnijemu davao! Neznao što će to reći nenavidnost i oholost. Jedne večeri, vraćajuć se kući, opazi kako se provalila gvoždenjača tik puta, što služila, da se ozrači u podrumu. Bojeć se da tko nebi u mraku nabasao i nanj nogu slomio, ostade tu svu božju zimsku noć okočenut. Nije mario za se, samo da drugoga od zla ukloni. Jednom tako zgleda

nekakva trhonošca, gdje zaspao na okrajku jednoga mosta. Bojeć se, da bi mogao kako pasti u rieku, primaknu mu se i tihano ga probudi. A ovaj biesnovit, opsuje ga, što mu san prekida, govoreć, da koji su to njegovi posli, neka se on zanj nestara!... Dobri svećenik mjesto da se na to srdi, moli ga, da mu prosti, i izvadiv iz džepa deset novčića dade mu, da se napije, — da bi se tako izmirili. I ode napred. Pak mu pade na um i smuti ga, da bi to vino moglo odmah iza spavanja njemu nahuditi; te se povrati i dade mu još nekoliko novčića, da štogod prigrize i založi. To je bilo i preveć, nu malo je ljudi da u dobru predju mjeru.

Vojvoda Ponthievre prošloga stoljeća proglasio se bio velikimi dobročinstvi, koja sipaše obieručke oko svog dvora u Rambouilletu. Uze si u tom poslu pomoćnikom pjesnika Florijana, te se natjecahu, tko da prije susretne uboga i pomogne ga. Kroz malo sasma u tom kraju nestalo ubožara, a oni za njimi u druge krajeve, onim žarom i zanosom, kojim lovac gazi u lov na divljač. Pri takovom natjecanju nebi jedan drugomu nikad kazivao, gdje ima ubožara; pjesnik bi za rana izlazio, dok bi vojvoda još spavao; a vojvoda večerom kasnim, kad bi jur pjesnik legao; a kad bi se u nevrieme gdje susreli, izpričavali bi se, da im se mili na zraku, da su ugodna proljetna jutra, nikad pak nebi pravo rekli zašto i kud. Jednoga dana Ljudevit XV bio s velikom pratnjom u lovu i spao na knežev dvor. Začudi se, našav ga gdje opregač pripasao, a u ruci vrljaču drži! I on ništa, već ih odvede u prostranu jednu kuhinju, u kojoj vrela dva kotla i reče: „Evo juha za moju siromaš i meso, čim ću ih danas obradovati. Jednom na mjesec, hoću da im se na moje oči spravlja, da im bude kako Bog zapovieda“.

Uzor dobrote sv. Franjo Saleski govoraše: „Bolje je premučati kakvu istinu, nego ju nezgrapno reći!“ A biskupu Belleyu reče: Da ste svedjer blag i mio. Ako je u čem preći mjeru, nek to bude u dobroti i ljubavi! — Ali će mu taj biskup: A kad ljudi neodgovaraju toj dobroti i ljubeznosti nego protresanjem i klevetom i žigosanjem, kako da čovjek ostane dobar i blag? — A svetac će njemu: A vi opet, da ste blag i mio! Božji sin na kakve li nije protivnosti i klevete udario! Ipak nikad da prokle, da se smuti, tješeć uztrpljenjem sveto svoje srdce.

On je držao, da tko se srdi, sebi čini gore! Kad bi mislio na nevoljnike, o kojih bi poboljšanju temeljito sumnjio, plakao

bi vrhu njih, kao vrhu vlastitih zabludjelih sinova, ali ih ljubiti neprestade, i mišljaše: „Dobro, valjda ove nevoljnike i neljubi nitko do Boga i mene. Zašto im dozlogrdjivati baš s toga, što su griešnici! Ta uprav zato zaslužuju njegu, smilovanje i ljubav. Mogu li ja zaboraviti, da su to moje ovce? Mogu li ja uztegnuti svoje suze onim, za koje Isus svoju krv prolio? Pa komu bih se ja smilovao, kad griešnikom nebih?! Bog dati može, da svane dan, kad će oni svoj grješni život ostaviti i biti svetiji od svijuh nas. Da se bude odbio Saul, neimadosmo sv. Pavla! Tko želi oštrinu i žestinu od mene dalje, toga ja neću!“ — Znate kakva bilo od tuda ploda? Sviet bi klicao: „Ako je biskup Genove toliko dobar, koliko dobar imaš biti ti, o moj Bože!?“ — A on nastavljaše, da su životi svetaca evangjelje u djelu, te osim što su ti životopisi zabavni i ugodni, pobudjuju nad svaku inu knjigu na bogoljubstvo, junače na pravi kriepostan život! I doista ovi vitezovi, koje zovemo svetci, izpovjednici, naučitelji, djevice, imadu nešto, što ih nad divove uzdiže. U njih slavodobića većeg nema od onog, što ga odnose svagdano nad svojimi strasti i pohotami. I slabosti se njihove mile, i to s poniznosti. Malahna su kadšto duha, ali im je srdce neizmjerno kao ljubav, plamen je živi i božanski, koji zanosi, ljepši s nutri nego li izvana. Osobito bliješte dobrotom, nit su i onako bezbrojne knjige mogle sabrati sva prezamjerna njihova djela.

Ogledalom ljubezne svetosti bijaše Florentinac sv. Filip Neri. Još ga djetetom prozvali, dobri Pile!.... Ponarastav postade pjesnikom, prijateljem izboritijih učenjaka, upraviteljem na duhovnom putu tolikih velikih svetaca; sasvim tim on bi se znao uvirati po Rimu izmedju odrpanih nevoljnika pod svodovlje sv. Petra, kao i izmedju velikih glavničara, bogataša, sudišta, palača i to takovom ljubeznošću i ljudskim florentinskim načinom, da bi svakoga ganuo na milosrdje, na ljubav, na pravednost, na dobrotu. Sabirao bi mladost na liepe zabave, na pjevanje i guslanje, na šetnju, na promatranje umjetnina, vodio bi ih, da gledaju stare umjetničke uzore po Rimu, osobito u vrieme poklada; pa bi se s njimi ustavljao kroza sela i varoši i gostio se; te bi ih tako učio, sviknjivao onoj riedkoj njegovoj ljubeznosti i blagosti. Srdce bi im oplemenjivao. S jednog divnog poglednika na brežuljku Janikulu, odkle se veličanstven pogled prostire na vaskoliki vječni Rim, on je činio da mladež predstavlja drame i komedije nabožne; i po taj način tolike na bogoljubstvo naveo i zaljubio. Izmedju

ostalih njegovih zavoda, da spomenem bratstvo, koje okući i podržava oporavljenike, što iz bolnica izlaze. Popustljiv toliko u svačem, što u živac nekreće, koliko opet tvrd, gdje ga sviest i zakon veže, mišljaše, da tri stvari sviet prekovraćuju: obzir, potvora, inad!

Jednog svećenika, koji silazio u Rim željom, da se dokopa širita i mitre, zapitao: A onda? — Onda mogao bih obući grimiz kardinalski! — A onda? — Mnogi sv. otci su bili izabrani izmed kardinala! — A onda? (zaključio bi Filip) a onda smrt! — Tako se isto bio uhvatio jednog mladića od visoka koljena, a pristala i veselasta. Zapita ga, koliko bi on još mogao tako uživati? — A onda? — Dokuči i ganu se mladić i postade svetac!

Vinko od Paule po pustarah Francezke pasao blago svoga otca, dok neki redovnici neušli u trag dobroti njegovoj i dali ga u svećenike. Neko vrieme u Francezkoj biesnio rat, glad, požar, pustošenje, pljačka i mrcvarenje. Dok kralji i vojske stostručili jade, Vinko sa svojim Isusom melema tim grdnim ranam davaše. Što god bilo nevoljnika u Parizu, Vinku se klanjalo i on bogataše moljaše i zaklinjaše, da jadnikom u pomoć priteku. Gladnoj Loreni kroz godinu je dana smogao poslati preko šeststotina hiljada lira, on, koji ni novčića neimao svoga! Takova je ljubav! Poharale vojske Šampanjsku i Pikardiju; a Vinko priposla i hrane i odiela, ponapravi kuće, dade ženam kudjelja, krosna; ljudem čekića, pila, motika, rala i žita. Do te nevolje mnoge majke bile spale, da su svoju vlastitu dječicu zapuštale. Druge opet nemilostive bez srdca majke, da ih se oproste, na puteve bi ih izlagale ili na crkvena vrata i samostanska, gdje bi većina od glada i od studeni umirala, a neki dio bi starijom vlasti bio skupljan i podavan jednoj plaćenici dojilji bez ikakve brige za njihov duševni ili tielesni spas; tako da oni što bi ostali boležljivi i osakaćeni, tumarali bi bez ikakva uzgoja žalostno zapušteni. Vinko jur bijaše ustanovio sestre milosrdnice, dobre djevojčice, koje zaboraviv sve udobnosti svoga stanja, pomažu bolestnike po njihovih kućah, ili su uz one što ih muka u bolnicu nagnala: tu one pomažu ne hranom i liekom, već onim melemom, što je nad svakim inim za bolestnike, riečju sladkom i prijateljskom, savjetom pametnim, izkazom nesebične dobrohotnosti.

Vinko skupiv množ nahoda i davši ih na odgoj u dojiljah za plaću, navede neke gospodje, da bi ih pohadjale, srdce im

raztopi, opisujuć, što podnose ta biedna dječica bez ikakve svoje krivnje a i bez ikakva naslona; te ih nagovori, da ih uzmu pod skrbničtvo, da u njih matere steku! Svakog bi božjeg jutra gradom obilazio, da kupi te nesretnike, koje bi na svom njedru, svojim dahom ugrijavao i k milosrdnim sestram donosio. Ove sakupile podosta dojilja i koza mliekatih i službe, te ih kršćanskim požrtvovanjem i ljubavlju i njegovale i odgajale.

Tako bi ponarasla ta djeca, ali kud da krenu bez kruha, bez krova, bez ikoga svoga? Vinko ih jednog dana sabra sve na kup, i dozvav tu gospodje, ovako im progovori: „Ljubav i smilovanje vas prignulo, da se za ovu biednu sirotčad zauzmete. Možete li ih vi sada zapuštati? Ako se još za nje pobrinete, živiti će, uzrasti će; ako ih ostavite, ili će dospjeti ili će živjeti nevoljno. Odlučite. Što ćete?“

Dosta su te rieči bile, da gospodje poskidaju zlato i drago kamenje i Vinku to predadu, koji iz toga osnova liepo sklonište, gdje bi mladići našli najveća dva božja blaga, strah božji i dobar zanat. I danas je još u svakom gradu ovakovih milosrdnih zavoda za onu siromaš. te koliko se nebi imale blagoslivati one dobre duše, koje se brinu za njihov uzgoj i sreću. Vinko zasnova i poslanstva, koja bi istinu kroz puk razprostirala. Tražio je, da se svećenici dobro izuče, jer ako su ovi dobri i valjani, vode i vesele druge. U Parizu ustanovi skup, koga starešina za stolom nesjedi, nego izmedju dvaju siromaha. „Bog ljubi uboge (govoraše Vinko svojim svećenikom) i po tom ljubi one, koji uboge ljube, i nas će ljubiti, ako budemo dobra činili njegovim ubogim. Mi smo svećenici ubogih, za nje se brinimo, ostalo nam sve drugotno!“

Ali ima stvorova još nesretnijih, jer svoj udes zaslužiše; to jest onih, koji rad svojih opačina odsudjeni su na mučila, na uze. Razstavljeni od dobrih, da nikad nečuju rieč smilovanja, usilovani su se zalagati krušcem pokore, promišljajuć u zaboravi i mučeni od boli i duševne ljute posljedice zloće i opačine. I k njim na krilih ljubavi priliće dobrota. Vinko bi ulazio k njim, plakao s njimi, prosio milost podobrenim, tražio da obrati otvrdnute, sve nagovarao, da ravnodušno podnose pravdu ljudsku, kako bi utažili božju. Oni bi nevoljnici nagrnuli oko tog ljubeznog svetca, koji ih milovaše, premda bijahu veliki zločinci; oni bi ga slušali govoriti o kriepostí, za koju nikad neznadoše, o dužnostih koje su oskvrnuli, o Bogu, komu je mila pokora, kao i nevinost; te okriepljeni bo-

žanskim duhom, psovaoci bi se na molitvu dali, ljubili bi ljudstvo, koje ih dostojno kazni; kajali se za svoje grjehe i misniku svoje grdoće izpovjedali. Jednog nadje Vinko u tamnici u Maršilji, neobično raztužena, da od srama nije smio očiju podignuti sa svojih gvoždja, nit ga išto moglo utješiti. Ljubko mu se Vinko primače stavljajuć mu ruku na poniznu glavu i reče: „Prijatelju dragi!“ Čujuć on spominjati sladko ime prijatelja u tom nemilom stanu, proplaka ustade i govoraše: „O poštovani, ja sam krivac; ja sam krivac; ja sam ova gvoždja zaslužio. Niti plačem s mojih muka, nego što odsuda moja smrt zadade mojoj majci; a sad moja žena i troje djece u velikoj su nevolji, pa će i oni zaglaviti sa sramote moje, i možda će izdisati, a mene proklinjati!“...

Srdce se na to Vinku ganulo i suzami oborio. Onaj koji toliko svoju obitelj ljubi, nije mogao doći do zločinstva, nego od velike muke i ona žalost kaže, da se je on pokajao i da bi on opet želio čovjekom biti... Vinko zamoli tog nevoljnika, da stavi nanj svoja gvoždja, a da se on povrati doma i obraduje svoju obitelj. I Vinko za dvie godine nosio te okove, nastojeć kako bi poboljšao druge nesretnike.

Takova su djela činila, da je Vinko siromahom puno omilio, te da je i od bogataša čašćen bio! On se je domogao velikih časti. Rim ga izabrao sudijom u razmirici sa kraljem Hinkom IV. A mislite li, da se on s toga posilio? Naproti, on je svagdje izticao, koga li izabraše! Neki ga knez jednog dana zovnu, da mu bude ob desnu. „Neznala vaša visost, reče mu Vinko, da sam ja sin siromašnog čobanina?“ Knez mu na to: „Nije čovjek čovjekom po rodu nego po krieposti života.“ Neki mu biskup zanosom opisivao veličanstvenu svoju palaču, a Vinko će: „Ah! znam, znam, ja sam oko te palače, dok dječakom bijah, pasao blago!“

To ga pak ni malo ponizivalo nije, nit ga smetalo, ni strašilo pred bogatim i mogućim. Pače jednom kad kraljica Ana Austrijska, vladalica Francezke, htijaše kazniti prkosne Parizane, Vinko neplašeć se, da joj na žao učinio, te i da ga kazni, ode k njoj, te joj izkaza tužbe puka i kako bi to nepravedno bilo, da se uz opake i nevini kazne; pa osta oslavan, što svoju domovinu oslobodi od gnjeva i zlobe mogućnika.

I još bi mogli navesti množinu ovakovih uglednika, redovnika, kao što je bio sv. Vinko Pavlov, jer dobrota se naoseb pristoji redovnikom, ali se nje hoće i u svakom stališu i u samom carskom dvoru. Sveti Vjekoslav postade kraljem

Francezke god. 1226. još dječakom pod skrbničtvom svoje matere Bianke Kastiljske, koja odhraniv ga na svom njedru i blago ga uzgojiv, običavaše mu reći: „Sinko moj, volila bih te mrtva viditi, nego da ikad sagriešiš!“ Za stolom se nikad nebi okusio, što bi mu najvećma sladilo, i to uzdržavanje svoje krio pod izliku zdravlja. Toliko se bio dao na pokoru, da je izpovjednik s njim na velike dolazio. S tvrde daske na kojoj spavaše noću bi se dizao, da moli, kroz čitavo bi božansko pojanje i pripovjed pristao, kad god bi se mogao poslu oteti; jednom bi se na nedjelju izpovjedao, pak bi čitao sv. pismo i tumačio ga svojim dvorjanikom; razpravljaše o vječnih istinah, a kad bi mu tko spočitavao i korio ga da gubi vrieme, odgovorio bi: „Gle, a da sam na igri, nebi mi zamjerili!“ Kad bi se pak primaklo vrieme, kadno crkva svetkuje velika otajstva ljubavi i tuge, bos i gladan bi obijao ulice glavnoga grada, oblazeć crkve i dieleć obilatu milostinju ubogim, jedinoj pratnji svojoj! Kako izkupi u Mletčana koplje, spužvu i trnovu krunu Isusovu, tako prikupljavaše knjige, izgledaše riedkosti prirodne: obogati i ukrasi perivoje, i čak iz Azije dovede neku vrst lovskih pasa. Ali kad ga jedan poklisar zapita, gdje su mu njegovi hrti, on ga dovede u blagovalište puno siromaha i reče: „Evo pasa, koje ja hranim, i koji uhvam, da će mi pribaviti život vječni!“

On je glavom nevoljnike i bolestnike liečio i na ruku im u svačem bio; u državničkih poslovih svjetovao bi se sa sv. Tomom i drugimi mudrimi redovnici; sve je krieposti na dužnost svodio, sve dužnosti na kršćanski život; nit bi žalio žrtava, samo da svoju dušu smiri. Posve prijazan, svakom govoraše vi, milio mu se odveć veseo razgovor, ali nikad rieči neobuzdane ili zlorječnost; laži podnieti nemogao nigdje i nikada; psost podništo, pače to bi najstrožije kaznio: nemogao čuti predstavu kakvu ili glasbu razmazanu, nizku.... Htio da se svak oblači prama dostojanstvu i prema dobi. Neka velika gospodja pridje na saslušaj preveć nagizdana, on ju po tiho sasluša pak progovori: „Gospodjo, ja ću se sa svim srdcem za vaš posao zauzeti, ali pod taj uvjet, da vi budete unapried imati veću brigu za vaše spasenje. Ljepota netraje nego od jutra do mraka, prolazi kao poljski cviet; mislimo dakle na duševnu ljepotu, cviet koji nikad nevene.“ Ona ganuta dade se na pravo bogoljubstvo.

Ovaj čovjek tako bogobojan, slabašna zdravlja, potreba na oko, više uztrpljiv nego li darovit, više postojan nego

smion, uviek blag i povjerljiv sa svakim, zapušten, činjaše se da ni malo prikladan nije da upravlja jednim hajdučkim, poludivljim družtvom. Pa ipak on je bio jedan od najslavnijih kralja europejskih, i razširenje kraljevstva francezkoga, koje začeli predji njegovi silom i lukavošću, dovrši redom i dobrotom; pomnoža dobra krune, svlada usilnike, viek na svetom stožeru pravde! Što on toliko ljubio ubožare i štovao ljude, nesmetalo mu, da dubokoumuje, da ratove vodi, da politikom vlada, da sve poboljšaje, preokreće i na kriepost napućuje. Jedan mu fratar propovjedao o dužnostih kralja prama podložnikom, te da svako kraljevstvo ode naopako, čim pravice ponestane. Da ove sbilja ponestalo nebi, Ljudevit ustanovi sudišta i izdade zakonik, glavom bi on saslušavao tužbe; te bi razaslao popove i fratre, da izvide što sudci čine. Poglavarstvu podade pečat nepodmitljivosti tim, što ga obveza na zakletvu, da će svakomu jednako pravicu krojiti, da darova neće primati, da neće posjedovanja u svom sudbenom području nabavljati, da se neće zaduživati ili u svojtu ulaziti, te da će se obvezati na odgovornost četrdeset dana poslije nego bi bilo sudjeno, dok svačemu bude kraj. Vrlo bi često sjedio u njihovoj sredini, te poslije nego bi sv. misu slušao, zalazio bi u gaj Vincennes, i naslonivši se na kakav hrast, okružen pratnjom, slušao bi svačije tužbe i molbe.

Joinville, njegov dvornik, komu se više milio lagodan nego svet život, povjeda nam zamjernom iskrenošću i zanosom o kralju. Kad bi kralj bio dobre volje, pripovieda ovaj, veljaše mi: Dvorjaniče, zašto je poštenjak bolji od svetinjaka? — Ovdje bi se izmedju nas zavrglo prepiranje i napokon zaključivaše: Ja bih volio biti poštenjakom. To je tako sladko i liepo ime, da su ga puna usta!

Često bi kralj Vjekoslav noge prao prosjakom, a još radje sliepim, da ga nepoznadu. I kad bi se na to Joinville sgražao, kralj bi mu rekao: „To nije dobro ni liepo! Zašto da nam se grsti ono, što nas sam Isus učio? Za ljubav božju i moju priviknite se, molim vas!“ — Drugi put bi kralj rekao: Treba držati članke vjere u djelu i u rieči, i do potrebe podnieti muke i smrt istu, te vjerovati i ono što samo čusmo. Kako je bilo ime vašemu otcu? — Šimun. — A kako to vi znate? — Mislim da je tako, jer mi mater to svedjer kazivala. — Istom stavnošću dužni ste vjerovati sv. Evangjelje. — Drugi put upita nekoga kralj: „Bi li ste se radje ogubali ili smrtni grjeh učinili?“ — Ja ogubao? radje trideset

smrtnih grjeha učiniti! — Tad kralj ni rieči. Kad bilo sutradan, prizovnu istoga dvorjanika, naloži mu da opetuje što jučer izrekao i reče: „Vi ste govorili kao čovjek izvan sviesti; jer je sbilja gruba guba grjeh smrtni! Smrt zdravi gubu tiela, ali kad grješnik ovaj život pregori, tko zna jeli se on pokazao tako i toliko, da mu je Bog oprostio“. — Pak smilno ga pogledajuć: „Molim vas što igda, da srdce promienite i da svaki udar tielesni radje podnesete, nego li smrtni grjeh, koji dušu ubija. Želite li biti poštovan na ovom svietu, pak uživati raj na drugomu? Čuvajte se, da nebi učinili ili rekli što bi zatajili i što kad bi sviet saznao, vas bi zasramilo, te bi vas znoj mrtvački oblio, dok bi priznali i rekli: Jesam učinio, jesam rekao“!

U ono doba kršćanskoj prosvjeti prietili Osmanlije, prot kojim se digla sa svih strana ona sila, pod imenom križarskih vojna, koja premda djelomično uspjela nije u oslobodjenju svete zemlje, spasi ipak kršćanstvo. Sveti Vjekoslav u jednoj se težkoj bolesti zavjetova, da će krenut na iztok i s knezovi Francezke, i s Joinvillom i s prokušanijimi i hrabrenijimi u ratu predje u Egipat. Ali suzbijen morade nazad. Cingota (skorbut), koja se razvi iz tolikih mrtvaca, hrana prosmogla, vode usmrdjene, haraše jednako slaba i jaka. Vjekoslav liečio i pazio bolestne, da ih utješi, izvrgavši se očitoj pogibelji, dok i on neoboli i dok ga nezasužnjiše, neimajuć kod sebe ništa drugo do časoslova, kog bi on čitao mirno i spokojno, kao da je u svojoj crkvici. Ohronuo, gol pod nebom, krov mu ponudi jedan siromašni arap, s jednim samim poslužnikom, nikad se nerazsrdi, žalniji s tudje biede nego li sa svoje; miran i neustrašiv, da bi iste neprijatelje svoje zadivio! Sultan mu posla 50 prioblaka zanj i za družtvo mu, al to on neprimi, govoreć, da kralj jednog kraljevstva, koje je veće od egipatskog, nikad neće obući dolame kakva kneza inostranca: nehtjede da ga odkupe, pod uvjet da pusti sve što u svetoj zemlji Francezi posjedovahu. Sultan tad zaprieti, da će ga svim iztokom provesti kao roblje, te ga još mukami mučiti, ali mu on odgovaraše: „Sultanov sam sužanj, nek od mene čini što ga volja!“ — Preko deset hiljada sljedbenika njegovih pade u sužanjstvo, i po dviesta, po trista na dan bi se iz tamnica izvodilo, da ih nagnu, da zanieču Isukrsta. Ni prietnje, ni mučeničtva nemakoše s mjesta te velikaše, koji sad poslušniji na mig nesretnog kralja, nego kad on u zlatu i grimizu sievaše! Napokom nekako se slobode dokopao, te se

zaustavio Vjekoslav ciele četiri godine u svetoj zemlji, da utvrdi moć križara, pak se vrati u Francezku, gdje podnesav junački sve nepogode, osta dobitnikom većim nego drugi sjajnimi slavodobići, te bi se bilo već bezbožtvom smatralo oprieti se i najmanjoj njegovoj: tako se on vidje snažnim za preustroj kraljevstva. Preporučivaše, da se nebiju zarobljeni Turci, još manje žene i djeca, ali nastojaše da ih obrati; a kad bi uspjeo, vrlo bi im ugadjao i s kršćani ih okućivao. Kad bi mu pak ovi na dvoru krali plitice ili srebrenine, nebi ih kaznio, već ih namah preko mora slao!

Vidjesmo koliko ljubljaše svoju suprugu Margeritu, koja se nazivaše kraljicom zemlje i službenicom neba! On pisaše svojoj kćeri: „Mjera, kojom imamo ljubiti Boga, jest ljubiti ga neizmjerno“. A sinu: „Gledaj da ti puk dobro hoće, jer bih ja volio, da kakov Škoćanin dodje iz Škotske, da ovim kraljevstvom upravlja kako valja, nego da ti njim zlo i naopako vladaš“!

Ta ga pravednost toliko u mir zaljubila, da mu već ni na um nepadalo, da proširi svojih granica; jedino gledaše jeli što dobro ili zlo, a ne jeli koristno. Uviek je pak razmišljao kako da ponovi pokušaj da osvoji i oslobodi svetu zemlju i sve opremiv, izkrca se u Tunis. Ali mu se neprijatelj suprotstavi svom silom Musulmana, uznemirujuć kršćane neprestance. Nebilo vode, prašina iz pustara nedala kvrknuti; sad srdobolja, sad kuga umete kršćane obkoljene na polju i prisiljene na obranu. Mjezimac sin kraljev pade izmedju prvih žalostnih žrtava, zatim papinski legat i druga velika dospoda. Vjekoslav neklonu duhom, pače kriepljaše druge, dok i njega bolest nezakvači, te zapovjedi da ga stave izpred jednog razpela, da moli i vapi onoga, koji na njemu bio mučen. Zazvao sina Filipa, nasljednika svoga, i zadnjom se s njim oprostiv, reče: „Sinko moj, uzdrži dobre uredbe u kraljevstvu, a zle izpravi. Neželi puno za ljubav! Nenameći poreza ni carine puku bez velike potrebe. Ako si što smućen, srdit, odmah k izpovjedniku, ili k drugom kom pouzdaniku i tako se smiri! Svedjer nek su uza te čeljad mudra i iskrena. Slušaj rieč božju i usred srdca ju hrani, i svedjer nastoj na molitvu i oprost. Da ti je sveta tvoja čast, nit podnesi da tko pred tobom izreče rieč grješnu, ni da tko za drugim mrmoši! Svakomu da si pravedan, bio on bogat, bio siromah. Sa službom i poslenici da si plemenit i štovan na besjedi, da te ljube ili te se boje kao gospodara. Ako se gdje zavrgne razpra, izvidi istinu, jeli o tebi ili o kom drugom. Ako ti reknu, da je što tudjega pri tebi, bila to stečevina starih ti ili tvoja, odmah povrati. Gledaj da je pod tobom sve u miru i u pravednosti. Čuvaj ustanove i sloboštine, što ti ih predšastnici dohranili, jer ako gradovi budu mogući i sjajni, žacat će se neprijatelji jurišanja. Kad je pred tobom sirota i udova, brani ih prot jačemu, dok ti neuočiš istinu. Nada sve se čuvaj rata s kršćani; a ako te kako uvrzu, nastoj da biedni puk preveć netrpi. Daj vlast onomu, tko ju zna rabiti, i poduši zloporabe; jer ti si pozvan da zlo utamaniš tudje, koliko više onih, koji ti iz ruku vlast primili“. — I dovršivaše blagosivljuć ga i nazivljuć mu vjekovitu sreću. Istom se ljubeznošću i s drugimi oprostio, već nehtje o ničem misliti nego o Bogu, te uz sladke vapaje i imenujuć zemni Jeruzolim, za kojim bijaše čeznuo, otvori oči nebesnomu. Malo godina neprodje, uz glas svega naroda Rim ga proglasi svetcem, kako ga već i svi nazivahu.

Nego gle, kao da mi kažete, da vam ja neznam govoriti, ako ne o svetcih i o velikaših! I o drugom sam na drugom mjestu govorio, a ovdje ću vam ponoviti, da dok se drugdje nadaruju i uzvisuju oni koji više kršćana ubiju, svake se godine u Francezkoj u Parizu diele nagrade za kriepost iz ostavine velikog čovjekoljuba Monthyon-a, i tamo se vidi dobrota i milosrdnost dobroga i poštenoga puka. Evo vam nekoliko primjera, koje vadimo iz izvještaja ovoga družtva. Godine 1860 bile su nagradjene: Ljubica Bagot, koja neimav nego samih sedamstotina lira prihoda, ustanovi jedno stječište, gdje bi se sirotice učile čitanju, pisanju, radnji, te živile u božjemu strahu; Marija Robert, koja kroz četrdeset i dvie godine služila svoje gospodare padše u nevolju, i to bez ikakve plaće, pače ona njih svojima rukama uzdržavala; Vjekoslava Rebière i Barbara Caléne, koje živile o svojih rukuh, a sasvim tim za trinaest su godina hranile jednu bolestnu staricu i jednu siroticu. Marija Marcilac, koja je mukte učila dječicu i djevojčice siromašne kao što i ona; Ljubica Diancourt, preprodavaonica zeleni, uzdržavala dvie sirote i bez krova i bez kruha; Karolina Pierri, koja kroz cielih petdeset godina zamjeritom vjernošću i žarom služila bogatu neku gospodju. Tako isto Marija Mandalina Fournier. Kata Gurgy, siromašna žena, nadje jednu siroticu, koja kad ponaraste na nesreću bi prevarena od nekog zlosretnika. Umre od tuge pri rodjenju i čedance preporuči Kati, a ova ga povjeri dadilji, pa ga uz-

goji kao svoje, te prem ona živila o vezenju, a suprug joj o šilu, upraviše njim, i da mu priličan zanat dadu, posvetiše ga glasbi, a kad u tom neuspjeo, dadoše ga na rezbarstvo. U kojoj umjetnosti napredova toliko, da je mogao pomoći svoje roditelje, kad već suprug Katin obnemože. Kad pak mladičak sazna, da nije sin šivačev, da ovog oslobodi muka, koje trpi svaka plemenita duša, kad ju inostran pomaže, zaprosi, da bi ga on zakonito posinio; troškove zato što ih drugi čini, da imadu pravo na baštinstvo, on učini da se obduži pomagati potrebne roditelje.

Jagica Mahé, voćarica u Angersu, provodila svoj dugi život djelujuć mnogovrstna djela kršćanske ljubavi, kad joj iznenadce pade naočekivana nagrada od 5000 lira. „Kako? kliknu. Nigda nevidih te ljepote božje! Mnogim li će ovaj novac nasladu dati!“

Leonia Silie postade učiteljicom uzprkos jednoj obitelji mogućoj u njezinu selu. Dogodi se, da se zapali kuća te obitelji i tako ostane bez krova. Leonia ju prima u svoj kućerak preko sve zime i jednog bolestnika lieči i pazi. — Marija Duchesne rodjena u velikom siromaštvu u jednom selu, koje toli ubožarilo, da ni jednog učitelja uzdržati nemoglo, na savjet župnikov dala se da nauči čitati, pisati i računati; postane učiteljicom i posveti se poučavanju svojih sumješćana, ne samo mukte, već još i pomagajuć ubožniju djecu. — Roko Martin bijaše pošao za drugog na vojsku, te kad se povratio okući se s jednom ženom, koja imade majku bolestnu i tri brata sliepa. Vojnik si smatrao dužnošću da ih pomaže i služi u svem i na viek! Sa šest hiljada lira što imao, kupi im jednu kućicu, ali na brzo imade troje djece, udari glad i nadje se na putu! Žena mu prisilovana da se za nevoljnike brine, ništa nemogla privriediti, tako da sve visilo o tom, što bi Roko sa deset svojih nokata izbio. I to iznosilo 30 novč. na dan, ali ili rad svoga ljudstva ili s vojničkog zanosa nikad nemogaše podnieti, da njegovi pruže komu ruku za milostinju. Sav svoj jadni dobitak ulagaše im za kruh, tako da bi on često gladan na radnju dolazio. Tako ti živario preko deset godina dok jedan liečnik neopazi njegovu plemenitost i nagradi ga, i učini da ga pomažu dobročinci dobročinaca.

Župnik sv. Ivana i Frana u Parizu posla družtvu Monthyon sliedeću pripoviest: „Žena nekog Jakice, vodarica, imajuća troje djece, od kojih jedno niemo-bolestno, koja jedvice

35 ili 40 novč. dobiva na dan, dodje k meni malo prvo, da pružim pomoć nekoj nemoćnoj Perki, kojoj nestalo dvajuh prsta, te tako nemože da si priskrbi hljeba.

— A gdje je? zapitah ja.

— Kod nas doma.

— Od kada?

— Ima deset mjeseci, u jedanaesti krenulo.

— Koliko vam plaća na dan?

— O dragi gospodine, što ćete da mi plati?

— Kako? Ništa?

— Ma ni napitak vode!

— Prima li ona milostinju od župe?

— Dà gospodine, i ja koja ovako pribavim koricu za moju djecu. A kad je s nami, jedemo što je Bog dao zajedno!

— Ali vi to niste u stanju. Jeli vam barem obećala, da će vam odvratiti, ako bi ikad uzmogla?

— Što velite? Što ćete da nam obeća izim molitve?

— A dotežča li to vašemu suprugu?

— Ah, ne, on je dobar kao kruh koji se jede. Njemu je svejedno, ni da će igda prosloviti o tom....

— Jeli mu krčma draga?

— Ah ne, nikad; smrtni je radiša, dušu bi za djecu dao.

— Nego, ima tomu deset mjeseci, puno je to!

— Nadjosmo ju na sred puta, zaprosi da ju za koji dan zaklonimo; pa hoćete da sam ja i moj Jakica od straha božjega mogli ju neprimiti ili iztjerati?! Pače on svedjer napominje, kako treba činiti drugomu, što bi želili, da se učini nam.

— Nego dobra ženo, koliko sobica imate?

— Dvie.

— Koliko najmovine plaćate?

— Plaćam sto i dvadeset lira. Poskupili mi dvadeset lira, tako da spada po osam novč. na dan.

— Meni se čini da biste vi mogli prositi.

— Oh! gospodine duhovniče, rekoh vam da hvala Bogu krušca za dječicu imam; dok s mojim čovjekom budem mogla čeprkati, stidila bih se ikoga uznemirovati, ikomu dosadjivati.

— Dobro, primite dobra ženo, ova dva škuda za....

— O! što li ću obveseliti biednu Perku!...

Suze oblieše ovu milostivu ženu. Njoj sam ja davao ta dva škuda, ali sam ju puštao u misli, koja ju u velike uzvisi, da je to za ubogu Perku".

Kad bih vam mogao pobrojiti one što u rieke skakali, u požar srtali, u rude, u čatrnje, u prokope, da spase nevoljnike!?! Samo ću vam nadostaviti, da nagrada Monthyon nedaje se za vrla djela obiteljska, ova se smatraju golom dužnošću. Poslednji put bi nagradjena jedna žena, koja spravljala odjeću i brašenicu onim biednim Njemcem, koji selili iz svoje domovine. Mogao bih još dosta liepih i plemenitih čina iz kruga ovoga družtva pripoviedati, koji su svi slični u požrtvovanju, a koje svako ima svoju veličinu. Pustimo da se sviet divi junakom, diplomatom i ministrom, ljudem poslovodjam, a mi blagosivajmo onu poniznu dobrotu, koja potajice, u zabiti čini dobra iskrnjemu i kršćanski se pregara, da oblakša muke, koje gleda ili koje u srdcu svome ćuti. Po sto put blagosovljeni dobrotvori biednog čovječanstva!!!

RAZGOVOR XL.

Životinje.

Hvalite Njega sve zvieri . . . . .

Čuli ste možda, dragi prijatelji, kako neki mudrijaši pjevaju da je čovjek od opice, to jest, da se malo po malo opice uljudile i postale pravi ljudi! Vi, koji se takovim mudronjam izpod brka smijete i koji se liepe svoje pameti odrekli niste; vi, koji vidiste po zvjernjacih i po ulicah one grstljive živine, kako da neplanete od jeda i užasa, da su one godeline predji Galilea, Rafajla, Cezara, Napoleona, Klovija, Zrinovića, Gundulića!!! . . . . Ja vam kazah, kako je usavršivanje osobito svojstvo čovječje. Kroz šest ili osam hiljada godina, što ih poviestnica niže, nikad se napredka kod životinja neopazi: ako se koja što i nauči, kao pas loviti ili kos pjevati, ili papiga izgovarati, to one svomu leglu neznadu kazati, i čim ih pustiš na slobodu, one već to pozaborave.

Ako je istina, da neke životinje imadu nježniji ustroj nego li čovjek, a sastav sličan njegovu, to dokazuje tim jasnije, da umni darovi čovjeka nepolaze od njegova ustroja, nego pripadaju njegovoj duši. Životinje vezane su nagonom; čine što uviek činile, a čine bez da to ikad od ikog naučile. Buba se sama skrije u kožunak, postavši leptirom prolomi, izleti, sdruži se i dospije. Kokoš stoji na jajih bez da se i osieća jesu li njezina ili prepeličina ili, od guske ili od patke. Patčić, čim se izleže, bježi u vodu. Kod životinja višeg razreda bi rekao da ima neke razumnosti, mogu nešto činiti ili ne, traže ono što im potreba, izbiru izmedj dvie jestvine, dva puta! . . . Ali ova svojnost je njim prirodjena samo na ono što je vanjsko i sadašnje, gdje usuprot u čovjeka je razum obasjan razborom, stvara slobodni umni čin; čovjek zalazeć iza stvari, koje vidi i pipa, iztraživa zakone tielesa računom,

načela pravde ćudoredjem, a zakone svoje misli mudroljubljem; te u svom tvoru gadja cilj, koji je izvan prostora i vremena.

Kad je to opica naučila? Tko ju naučio govoriti? A govor je oznaka čovjeka, sredstvo njegovoj misli. Živine, koliko ni neživuće stvari neimadu prava na nas, nit mi dužnosti prama njim, ali smo se mi dužni služiti stvari onako kako je to božja volja; tako je naša dužnost, da utaman nečinimo da živine trpe. Pismo govori, da ih Gospod stvorio za korist našu, ali govori i to, da pravednik čuva život životinja.

Osim zareznika, koji nam dosadjuju i životinja šumskih i vodenih, koje progonimo i lovimo, ima nekih, koji su nam drugovi života, kao pratnja ljudskoj zadrugi, pomoć pri našem trudu. Vjerojatno ih čovjek u prvoj seobi doveo u Europu i upotrebio ih, da upitomi prirodu i poboljša svoju hranu. Imamo konja preizvrstne pasmine, prama onoj azijatskoj, gdje usuprot magarac se je kod nas izrodio i spao. Mazga je prezgodna za teret. Koliko li nema vrsti pasa za prostu ugodu i zabavu ili za korist, kao vrst pasa iz Novaje zemlje, koji iz vode spasivaju, pas pastirski, pas lovski, pas sv. Bernarda! Mačka se rado goji i uzdrži, jer nas od nemani, miševa čuva. Ovce je za stalno čovjek od vajkada hranio i veliku korist vadio bilo iz mlieka, bilo iz mesa, bilo iz vune. Lecavija i hitrija je koza, u nje dobra mlieka i boljih kozlića, ali kud prodje sve opusti, nit joj je kostret nit meso prama ovčijemu. Nad svaku je životinju čovjeku koristan vol s kravom i telići, koji su i za teret i za mlieko; a kad se ubiju eto mesa vrlo tečna i slastna, eto kože, eto rogova, eto papaka: sve to služi! I ter kako! Prasadi ima po nekih mjestih na krda po šumah gdje se hrane žirom; a drugdje se opet čuvaju i hrane po prasetnjacih, pa se ugoje, da se brada masti! Sad nadostavite kunce, kokoši, guske, patke, golubove itd. Drži se paunica, stiglica, papiga, opica; a po drugih krajevih slonova, jelena, deva, a osim toga i pčela. Od najljepših je prometa odgojenje životinja, od kojih gnjoj, glavna potreba poljodelstva. Čovjek dakle može iztaknuti svoju vrstnoću i korist svoju postići pravim gojenjem životinja. Živine ili nas služe ili nam pomažu, ili su ni tamo ni amo, ili su škodne. Milo bi nam bilo, kad biste ih vi ovim redom sve proučili, koji neće biti po znanstvenu, ali mi se čini ćudorednim i zgodnim, da izbjegnete velikim pogrješkam, da pištedite neke žalosti nekoristne, kad ih i onako dosta, i neizbježivih. Na primjer, mislimo, da je škodna krtica, gdje usuprot ona sama može izkorenuti one biele mrave, štono su ličinkom kebra, velikog strenitelja sjemenja i plodova. Roda se hrani zareznici, jeina miševi i noćnimi zareznici; kosovac kupi po perivojih puževe i svake godine proždre na milijune škodljivih zareznika; tako ševa jede šturke, skakavce, mravja jajca i kroz sami ih jedan dan donese preko 400, da hrani svoje male. Dokazano je, da ubijanje tih plemenitih ptica pomnaža zareznike i kebre, koji su najgrdji rušitelji naših usjeva! Krokodili (psoglavke) Nila i Inda žderahu ljesine bacane u te rieke; a pošto sad mal ne utamanjeni, lješine usmrde zrak i možda su uzrokom kratelju. Tako ih razbrajajuć, smanjiti će se broj škodljivih, koje smo vlastni tamaniti za našu obranu i naše dobro. Malo ćemo pak naći životinja, a da bi bezkoristne bile, te se od svake može kakva korist imati, i zato nam ih čuvati i uzdržavati. Mučiti one što nam pomažu i toli nas vjerno služe, prava je okrutnost. Doista živini je život kao da ga i nebilo, jer mu ona za dugotrajnost nezna, te joj malo stalo poginuti prije ili poslije; ali ipak je to život i nije ga ugasnuti bez potrebe. Tako mislite i o slobodi. A vrh svega nezadajmo životinjam muka, jer je to veliko zlo, zlo za onog tko trpi, pa i za onog tko muči. Oni koji su vam nemilostivi sa živinom, koji ju preko izma obterećuju, koji ju bez potrebe mlate, srdca su otvrdnuta, te se priviknu okrutnosti i prama ljudem. Dragi moji sumješćani, kad bih ja češće gledao, kako lupate vaše konje ili magarad, iskreno vam kažem, da ja nebih znao, tko je krivlji, vi ili niemo živinče. Svedjer sam hrdjavo mislio ob onoj djeci, koja pse draže, koja mački na rep staju, koja magarad badaju i zlostavljaju, koja perad gološaju! . . . Predvidjao sam, da će takovi postati susilni, te kad bi ih živo udarilo, očeprljalo, opeklo, rekao bih, neka neka!! Dječak, koji nije još u stanju, da ljudstvu pomogne, neka se bar dobrohotan ukaže sa živinom, te da tako oćuti slast kriepostna djelovanja.

Milica se preko načina zaljubila u svoga psića, drži služkinju da joj ga čuva, njeguje i na šetnju vodi, ali Bože sačuvaj da ga zapusti ili ozlovolji; ukorava prijateljice kad se potuže da im pas oprave gazi i blati; strah božji na supruga, kad psa iztjera iz svoje sobe, gdje mu razbaca pisariju; u rieč, gospodja siromahu otimlje iz ustih a psa gospodski pita!

Branko ima krasnu pticu, pjeva Bože da tebe! Ljubi ju, miluje, razgovara se s njom, gnjezdo joj od pamuka svija, svaki

čas joj vodu mienja, i mrvica i sladora nudja. Majka mu otcu govorila: „Gle dobra li u Branka srdca!“ A otac bi na to: „Branko neljubi pticu nego sama sebe. Miluje ju ne rad nje, nego što mu to sladi; rek bi da je ljubezan, a on je sebičan!!“

Slavko bi od svoga diela svedj ostavljao po malo jednomu dragašnomu, veseljastu psiću, koji čim bi ga zagledao, udario bi u trk, obliećao bi, uskakivao se! Budne jednom na objedu kod svoje strine i opazi, kako jedan rodjak kao i on sprema kruha i mesa za svoga psića. Upita ga, ima li ga? A on mu odgovori: Ne, ja ovo dajem jednom siromahu, koji mi odvrati: Bog ti dao! I od tad Slavko nauči, koliki je veći blagoslov činiti dobra ljudem nego živini.

I Dragomir miljuška psića, ali s toga, što je dobar čuvar i što laje na lupeže. On zimi siplje mrvice vrebcem: nadje koje izgubljeno janje, u tor ga dovede; vidje jednu ševastu kozu, izlieči ju: odvrati nekog opačka da neukida gnjezda lastavicam izpod streha. Pače Dragomir se jako brine i za nedišuće stvari. Veličanstvena stabla, zelenu travu, dražestne slike on zagleda udivljenjem, nit može trpiti, da ih tko kvari. Spazi jedan ružičnjak, gdje opao i povenuo i pritrča da ga zalije; ruže se razcvatu, a Dragomir se razveseli, misleć, da tkogod tuda prodje i vidi, da će se od milja razstopiti i Gospoda blagosivati.

Po Englezkoj, Njemačkoj i u Trstu se zavrgla družtva na obranu životinja. Neki gospodin Goutier, Francez, početkom svakog proljeća čini da obćinski učitelj izgovori svojim učenikom sliedeće rieči: Ako bi se tko od vas šetnjom namjerio na kakvo gnjezdo, pusti ga na miru; tako ćeš učinit djelo dobro i koristno.

Naš fra Luka, koji običaje svaku na dobro svesti, evo kako jednom propoviedaše: U životu svetaca naidjemo na mnoga mjesta, kako oni bili vrlo dobri sa životinjami. Uz Tobiju se igrao pas. Glasovit je pas sv. Roka, koji mu bolestnu svaki dan po komad kruha donašaše, kakono gavran sv. Ilariju u pustinji. Kaže se, da je pas Ksantipov za svojim gospodarom preplivao iz Atine na otok Salaminu; i čim tamo prispio, dospio! Pas jednog talijanskog vojnika umrvšeg u Rusiji god. 1813 povrati se do Milana i ustavi se ondje, gdje prvo njegov gospodar stražu stražio, nit se već odtalen maknu. Našlo se opet pasa, koji po smrti gospodara nikad s njihova groba! Sveti Gallo, živeć po planinah Švicarskih, davaše dio svoje hrane jednom gladnom medjedu, a taj medjed, kao za harnost dovuko mu pred kućicu jedan hrek za ogrielo. Sveti Frane Saleski, kad jednom snieg pao, razmete ga, te na čistu posu žita golubićem: „Oh što li me nenaučiše ove drage živinice, govoraše; jedne čekahu uztrpljivo, te kad bi se druge nazobale odliećahu, a nove padahu. Nagrnu jedno jato drugih ptica, a dobri se golubići odmakoše, da ih prepanuli nebi, jer se ovi istom približali, kad golubići pozobali. Suze mi na oko brznu, kad gledam pustu priprostost i ljubeznost medjusobnu ptica. Jedna me propovjed nebi toliko bila ganula; i ovaj primjer krieposti, učini mi veliko dobro“.

Sv. Frane Asiski ljubljaše ptice, ribe i četveronožce; zvaše ih svojom braćom; mišljaše kako ih Bog sve stvorio, kako ih u korablji skrio, kako čini da i vrhu njih sunce ogranjiva, cvieće cvieta i za nje, žito zrija, te kako blagi čiču zimu rad gološnog janjeta. Sretnu jednoč seljaka, koji nosaše na prodaju u Sienu dvie grlice; pa promišljajuć, kako svete knjige prilikuju grlicam čiste duše, zamoli ga, da je poštedi; te kad mu ih ovaj darova, stavi je u njedra i savi im gnjezdo da rastu i legu. Janjci bi mu spominjali jaganjca, koji odnima grjehe svieta, i prolazeć livadami milo bi ih pozdravljao. Namjeriv se, gdje jedno janješce paslo medju kozami i jarci, kao prognanik u tudjini, smili mu se i htjede da ga kupi; a neimajuć drugo do svog ogrnjača, raztuži se, dok jedan putnik nabasa i kupi ga i njemu darova. Frane ga povede sa sobom, preda ga nekim duvnam, koje mu ga za ljubav pazile, i od vune njegove skrojile mu odielo, koje on volio više od kraljevskoga grimiznoga plašta. U Rimu uviek hodao sa jednim janjetom. Kad bi vidio da vode janjce na zaklanje, raztužio bi se tako jako, da bi samu odjeću sa sebe skidao i prodavao, da ih spasi. Tako bi i zecove lovcem izbjegavše sahranjivao. Vrlo mu se milila boja ševâ, jer sieća na prah iz kog ponikosmo i u koji ćemo se obratiti, sladila ga radost i veselje, kojim se ptice u oblake dizahu pjevajuć slavu božju. Cvrkut laste činjaše mu se pozivom na molitvu, a kad bi noćju čuo slavulja prebirati, ustajao bi da s njim pjeva. Ugadjao mu čvrčak, koji bi ga za rana budio, da jutrom slavi nebesnoga svoga zaručnika. Zimi bi davao meda i vina pčelam. Kad bi spazio mravka na putu, uklonio bi ga, da ga tko satro nebi. Na dan Božića davao je obilatije hrane govedom i inim životinjam. U cvieću bi nalazio one slike, kojimi se sv. pismo izkitilo; ruže mu spominjale Mariju Dje-

vicu, iz koje je uzet znamen njezine pobožnosti; ljiljani providnost, koja ih resi veličanstvenije od nakita kraljevskih; te nikad dopuštao nije, da u perivoju njegove braće samotnika uzmanjka ikakva mirisava i raznobojna cvieća.

Tako dobre duše mnogo iz prirode uče i poticaja nahode, da slave Onoga, koji tolike divote stvorio:

Tebe vječni hvali Bože
U šikarju nježni cviet,
Kô prostorjem bezkrajnijem
Razsijani sviet uz sviet!!!

RAZGOVOR XLI.

Zabave.

Iza truda, sladak opočitak.
Narodna rieč.

Pritegneš li, pukne. Poslije truda hoće se proste zabave, hoće se i kamena s ramena, i bacanja i doskočica, i skakutanja i pjevanja, i hlada i crvenka i zagonetka. Neki htjeli bi ljude svesti na gole potrebe, kao da je u tom zdravlje i nezavisnost. Ne, ja nebih rekao, da se mi i svake proste naslade odreknemo, jer nas tamo narav naša priteže, a pak ni grjeha nema, kad je u redu i medjašu. Vjeri se neće mlakonja, njoj je veselost ures, a prorok pjeva: Slavite Gospoda u veselju! Bog nam je dao tielo i duh, ali oni nisu za neprestani napor, te im se hoće opočitka, zabave; stvori nas Bog više da se veselimo, nego da tužimo i jadikujemo; hoće da se uz drugoga i mi smijemo i radujemo; pa i Isus je na piru bio. Ali zabava ide prema radnji, da se okriepimo i osnažimo. Tko neradi nek nejede, a pa nema prava ni na opočitak.

Vi ćete se možda čuditi, da poslije nego sam vam toli živo preporučivao štedljivost, da vas sad po neki način nagonim na prokšenost? Ali ja nevelju, da vi u ludo prosipljete. Ima liepih i ter kako liepih zabavica, a da ništa nezapadaju. Takove su vam prirodne krasote, u koje da se što većma zaljubite uviek sam vas nagovarao. Eno ti vam jedna neizmjerna ravnica, jedna visoka planina, uvale u porječju, jutrena rumen, sunčani zahod, svečani mir, zviezdovite noći, osmjeh cvatnog

proljeća, veselost zrele žetve, čarobne tihoće jesenske, skoka momačkog, zahladka staračkog!.... Nepodiže li vam dušu zvon s vaše seoske crkve, kad no vam sladkim i ugodnim zvukom prizivlje doba nestašnog djetinstva i vesele zgode starih svetkovanja? Kakav li mir u duši i srdcu vašem neoćutite na žalno-svečano pojanje u crkvi vašoj, na burni i milo-tihi odjek orgulja?!... Pak i iste mudre i harne vlade i obćine spravljaju veselje kad i kad svomu puku, da mu odvrate barem djelomice za puste žrtve, koje svakog časa prinaša na žrtvenik domovine. Nema išto budnijeg mjesta, a da u njemu glasbe nebi bilo, koja no dušu oplemenjuje i srdce uzigraje. Nema živahnijeg mjestanca, gdje kola nebi bilo, i svirke i pjesme. I nestalo nas Hrvata prvo, nego naših slavom ovienčanih gusala, velike poviestnice mučeničkog nam života. Kao što nam osbiljna milotužna struna pokrene dušom i pobudi velike pomišljaje, tako vesela svirka uzdrma srdce, razgrije čuvstva, razveseli, ohrabri, uljudi, da smo prijatni i ljudskiji u ljudskomu kolu.

Onaj perivoj nije vaš, ali vi uživate, što ima boljeg, jer vaše oči veseli raznobojno njegovo cvieće, jer vam miris njegov godi, jer ste u hladu njegovih stabala, koja ni gnjojite ni zalievate. Pravi je posjednik kakve stvari onaj, koji u njoj užitak nahodi; tako da oni vileni konji, one sjajne kočije, ona krasna odiela, ono drago kamenje, što vidite na bogataših, vaš pogled svejedno veseli, kao da je to i na vami! Tako biserje i zlato, tako prekrasne slike!

Nego koliko otrova čuvajte se sliepih igara. Htio bih, da ih mrzite do zla boga! Od stotine, što ih se prekovratilo, osamdeset ih s ove prokletinje. Zato vas svjetujem, da se čuvate kartanja ubitačna tielu i pameti i tobolcu. Nema do starinskih naših junačkih zabava, skakanja i utrkivanja, umećanja, strieljanja itd.

Već sam vam govorio koliko su štetne krčme. I još je manje zlo i opijanje, nego zlo i opako družtvo i danguba; a plod ovoga sramotno govorenje, protresanje, igra!... Koliko se hoće, dok nagneš jednog radnika da što na dobit dade, da za starost i za bolest misli! Jednom li se zapalo u hrdjavo družtvo, naučilo li se izpijati i po sielih dangubiti; s Bogom! Sviet, kad je veseliji i umjereniji je, skloniji na dobro, odvažniji na svako plemenito djelo. Prava životnost koli pojedinaca, toli svjetine, nalazi svoj izljev i zasladu u prostoj zabavi.

Kazališta mnoga, na što danas spadoše, veliko su ognjište pokvarenosti. Navali sila svjetine po tiesnih dvoranah i stanicah, gdje se zrak okuži dihanjem i sviećami. Predstavljanja mnoga nećudoredna iznose nam podlosti i poniženja čovjeka, te kako čovjek svedjerno treba da pohoti podlegne; eto ti sve hvaljene slave čovječje! Odkrivaju se duševne boli, laska im se, što je nesramno kao kad se i tielesne odkriju, a još je pogubnije, jer nam udomaćuju čudnovate zgode i čudnovatije značaje, gdje bi uprav trebalo svoditi na pravi i običajni život, kakav je, sa mahnami ali takodjer i sa krieposti! Kadšto predstavljači zabavljaju obćinstvo svojimi tielesnimi nevoljami, podražuju ga putenim gnjusom, poživinčuju ga, te su rad da obćinstvo bude kao i oni!.... Tamo je svega i svačesa što nevoljno tielo blazni, tamo se pleše da je strahota, tamo se cirlika, tamo se blebeće, i prečesto se okrivljuju roditelji, a u zlu se sokole djeca. Tamo se prečesto pogrdjiva ono, što materinim mliekom usisali i što nam najdraže i najsvetije na svietu. Ima i iznimaka, ali žalibože malo gdje se u kazalištu predstavljaju takvi igrokazi, koji krieposti nadahnjuju, koje izvadjaju pravoga gradjanina i otca obitelji; jednom riečju, gdje se opameti ili iskreniji postane. To me peče, jer se po kazalištih ponajvećma zabavlja i utjehe traži jadnomu životu.

Bolja je i koristnija zabava razgovor; onaj izljev osiećanja, onaj sporazumak s ljudi, koje ljubimo i štujemo, oni razgovori o dnevnih dogadjajih, o vidjenijih osobah, pa razloženje, pa uspomene, pa predvidjenja prava su naslada života. Po taj se način neuputan mnogo nauči, uputan bolje prozirne, te čovjek čovjeku priobćuje, što je iz knjiga naučio, što iz težkih iztraživanja, što iz mučnih putovanja, što iz dugog izkustva. Nego:

I. Bježite od svega što bi moglo uvriediti ljubav, čuvajte se zlobna suda, sablaznjivih rieči, naopaka tumačenja, ujedljivih dosjetaka i obodaka, što su nekim kruh svagdanji.

II. Na stranu sa posebnosti. Udrete li u razgovor o vaših poslih, o vašem zanatu, o vašem znanju, to već razgovor nije, to je samoslovje, kad propovjed nebi bila!....

III. Zadovoljite onog, s kim se razgovarate, pustite ga da izreče što zna, dajte mu slobodu da vam se i opre i protuslovi...

IV. Tražite razgovora, koji bi vam srdce čuvstvom razblažio, a razum mišlju obogatio; ako toga nema, trice su i petljanije, gubitak vremena i nesmišljenost!

V. Znajte svršiti i poći na vrieme. Da ste pomnjivi, da se nije okolo stojećim dosadilo. A to ćete lasno poznati i na licu i po pretrgnutoj rieči i na kretanju, koje bi neki zvao govorničtvom sjedjenja.

Gdje vam pak ljepše zabave od čitanja? Sladko u čas ti prolaze sati, i tu crpiš obilje za razgovor i za misao. Ali danas to mnogim služi kao pokrivač dangubi njihovoj; čitaju, jer neznadu što drugo da rade; čitaju, da otmu silu vremena i da se uljujaju; čitaju, da sami sebe prevare i da nemisle svojom glavom, čitaju, nepazeć ni što ni kako, nemareć koja je glavna svrha piščeva, nemareć kako je što rečeno, jeli istinito, jeli čisto, pošteno i pravedno. Govorim vam da čitate mnogo, ali malo knjiga, a uviek da svoj sud prištedite, koji vriedi, koliko ma bilo čiji. Tko sve misli tudjom glavom, taj nije svoj, nije čovjek! Najbolje bi bilo, kad biste vi čitali onu vrst knjiga, što no je za češće čitanje, što ju nije dosta jedan jediti put pročitati. Svjetujem vas, da se čuvate svakakovih časopisa, osobito po kojih nepišu ljudi mudriji ni od vas ni od mene, te koji navlaš treba da obćinstvo varaju laži, saviest i značaj da skvrne robujuć nizkim pohotam i strančarenju.

Poštene su zabave one, koje radjaju sladko veselje, a ne halabuku, koje okriepljuju, a ne more, koje se češće ponavljaju, a manje traju, one, koje nas k našim svagdanjim dužnostim upućuju čile i vesele; one koje možemo provoditi s častnimi i dostojnimi osobami, one koje se pristoje časti i položaju našemu i drugih, te koje napokon i same kažu, da svrha životu nisu zabave! . . . .

Naš župnik svakoga svetca po večernji predvodi mladost našega sela i upravlja njihove zabave, te navodi sv. Filipa Neria, koji ustanovi sastanke za zabave mladeži. I kaže, da se zabava vrlo dobro slaže s blagom vjerom, primajuć s veseljem od Boga darove i družujuć šetnju sa dužnošću, pače potičuć svedj na bolje i na ugodno bogomilje.

Tko navikne ljudskim zabavam, bježati će od živinskih. Tko je privikao raztrešenosti nevinoj, nemori ga muka, da se baci u bezsramnosti; pa tako i zabava postaje uzgojem. Može jošte i na čisto ćudoredje navraćati, pregne li za tim!

U Švajcarskoj u velike se uznosio običaj narodnog pjevanja, zaveden nekim Haupertom god. 1833, gdje mladež mjesto da se razkalaši u zlu družtvu, po krčmah, druži se,

da pjeva ljepote prirodne, slave domovinske, pjesni nabožne; te po kućah, po tvornicah, po trgovih neslane i nećudoredne pjesme zamienile druge pune plemenita čuvstva, pune zanosa!

Veselo nado
Naroda svog!
Veselo, kliče
Sami ti Bog!!!

RAZGOVOR XLII.

Malenkosti. Manjičavosti.

S malih na velike.
Narodna rieč.

U nedjelju naš vriedni župnik tumačio onu evangjelsku stavku: „O slugo dobri, koji si vjeran bio u malih stvarih, unidji u radovanje Gospoda tvoga!"

Evangjelske ove su rieči pune tolike mudrosti, da ih je malko mozgati, pak će se uviek novi nauk vaditi i nova kriepost. Tako ja razmišljajuć ove, uvidih kako se težko varaju oni koji kažu, da se na malenkosti osvrću samo ubivene glave, koje nisu kadre ništa velika zamisliti. Zorom Mirko trgovac podranio i ošinuo svoje ždrale s desna i s lieva, letio kao mahnit na sunovrat, samo da prispije na trgovište... Nespazio da je konju izpao s podkove čavao, te odašav malko i podkova mu pade. Ni kuće ni kovača na blizu; hoćeš, nećeš, gonilo se napred, i moj ti konj ohronuo. Kad kroz jednu dubravu navale na Mirka hajduci. On htjede da odapne, ali ždrale jadna ti majka! tako ti ga lupeži sadrieše... Pa eto, neprispije na trgovište za svoje posle, ošteti konja, izgubi novce i pade u dugu bolest od pustoga straha!.. A sve s česa? Jer u naglosti nepazio na onaj čavao, koji bijaše ispao...

Pripoviedao sam vam kako Galileo Galilei i Izak Newton s malih i vrlo neznatnih razmatranja doprieše do velevažnih zaključaka o prirodnih zakonih, o mjerenju vremena i o razčinbi svjetlosti. Newton, kad opisivaše svoj način učenja, govoraše: „Nikad svog predmeta negubim s vida, te čekam dok se liepo svane!" A drugi put: „Ako sam što ljudstvu koristio, to sam dužan svomu velikomu nastojanju i uztrpljivomu iztraživanju".

Malenkosti na koje se drugi neosvrćao, a na koje pomnjivo pazio Kristof Kolombo, dovele ga da je odkrio novi sviet. Samuil Brown mučio se da izmisli, kako bi sagradio most na Twedu, i u to ugledao, kako s jednog stabla na drugo pauk nit protegao, te ga to uputilo o visećem mostu. Isambert Brunel opažajuć drvotoč, koji uoštrenom glavom i debele grede vrtijaše, a provrtinu čudnovato zatvaraše, zamisli kako bi podrov, tunnel, izpod Temse izveo, po kojem se već prokrčili toliki prezamjerni prokopi. Smijali se glasovitomu razudniku Hunteru, koji promatraše kako jelenu rogovi rastu, a po tom on izvede, kako se dihavice raztežu, upozna narav zubi i liečenje nabuhlosti i drugih nekih rana!

Ljudsko znanje nije drugo do skup malih činjenica, što ih pokolenja opažala i bilježila, mrvice izkustva nagomilane. I snieg prši, pa ipak tolike gomile narastu, da treba golema rada, dok se odkora. Tko se upiše u družtvo za razprostranjivanje vjere plaća samo jedan novčić na sedmicu, a god. 1868. izidje sbroj na 5,308.867 for. Često pak baš nisu ono malenkosti, što se takovimi nazivlju, kakono nije malenkost ona rupica nevidiva, kroz koju voda zalazi u brod, dok ga nepotone, i ona pukotina, koja nam kaže, da je kuća na slabu temelju, te da može porušiti se! I propast naroda odatle je, što se zanemaruju male stvari. Nekim se to čini malenkost upravljati kućom, štediti; a kad tamo to je uprav dužnost domaćice i svake vriedne žene, znajuć da je sve mršavo, gdje oka gospodareva nema, te da je pravi i glavni način tečenju novca, trud i rad, pak štednja.

Ima li stvari sitnije od jedne rieči? To vam je malo pokrenuti zrak ujedno s onim iz pluća, izčinjen malenim micanjem ustiu i jezika. Ipak jedna rieč uzdrma svietom; jednim dà vi se na uviek obvezaste, jednim nè unesrećujete, žalostite nevoljnika, koji se k vam utekao, i suzbijate prkositost lopova, koji vam bio zamku zapleo. Što je jedno sitno zrnce, a ipak ono će stablom debelim uzrasti, koje će svojim hladom kriepiti putnika i mnoga pokolenja.

Što je diete netom rodjeno! Pa ipak izrasti će, postati valjda velikim čovjekom, ili što je više, pravim čovjekom; te će posjedovati neumrlu nebesku slavu. Jedna majušna knjižica može okužiti cio narod; može biti okrjepom i osladom jedne duše raztužene!....

Vi se na koprivu ježurite i čupate ju. A vidite, kako nju sladko krave i purani pasu, na njoj se debljaju, a iz stabljike raztegnute ima se konac tanak kao od konoplja.

Život sastoji od malih stvari, jest svedjerno opetovanje sitnih djelovanja. Nekoliko takovih čina častno izvedenih stvara značaj. Neki trgovac, obogativ svojim obrtom, kupi posjedovanje i zaselak sa svim pokućtvom od jednog velikog na ubožtvo spalog gospodina. Kad mu ovaj predavaše, spazi da nema jednog pisaćeg stola. Prodavaoc mu reče: „Nikad nebih bio pomislio, da ćete vi kod tolike kupovine paziti na tu malu stvarcu“. — „Šta? odgovori trgovac, gospodine moj, da ja nebudem gledao na male stvari, ja nebih bio mogao ovog posjedovanja kupiti. I prostite mi što ću vam reći, da i vi na to pazili budete, nebiste valjda do prodaje došli“.

Kaže se u jednoj svetoj priči, da putujuć dobri Isus sa sv. Petrom, naidje na konjsku podkovu. Petru bilo muka sjašiti, ali dobri Isus sadje s magarčića, uze ju i prohodeć kroz jedno seoce, proda ju za tri novca i za ove kupi malo trešanja i stavi ih u njedra. Putujuć napred prolazijahu kroz poljane puste i suharne, kakvih ih ima kroz Palestinu, a sunce žeglo da izdahneš; i Petar ožednio, da izkapa. A dobri Isus mučke izpusti nekoliko trešanja i Petar sjaši i željno ih pokupi i pozoblje. Idući napred uz tu pustu pripeku, dobri Isus još prosu, a Petar opet sjaši, i bijaše srećan i . . . . . tako se višekrat ponovilo, a netreba ni da vam kazivam, kakov je tim nauk dobri učitelj davao svomu učeniku. Ovo je priča, ali je u Evangjelju pisano, da Isus poslije neg uzmnoža kruh, reče Apostolom: „Skupite mrvice što pretekoše“; a kazah vam kako li pohvali slugu svoga, vjerna u svakoj najmanjoj stvari. Ima ih, pak im uviek zagrizljiva rieč na ustih proti svomu kakvu drugu; stvar to mala ali bi ovomu mogla neugodna biti, prem on toga nekaziva. Drugi bi htio poviedati što je čuo na sielu ili u novinah čitao; stvar mala, ali bi to izvrglo možda smiešnosti kakva sugradjanina; i on to premuča. Dobro! bio si sluga dobar i vjeran! Uviek se može koja stvarca pripoviedati i drugomu na ruku učiniti. Pošljete bolestnu kitu cvieća, malo voća; prispije komu gost, a vi da ga ljepše počasti, pošljete što znate da kod istog nema; zajmite, komu će što koristiti: knjige da čita, izpratite družtvo, obadjete domaće; sve bi to reko da su malenkosti, a i ter kako izpunjuju praznine težkoga života! Susretnete li Kazimira? Odmah vas zaleti; kako vam doma, kako sin na vojski, kako vam muž, jeli se vratio s puta, kako nećakinja, kako to, kako ono, pita o svem i svačem i vam je to vrlo ugodno. Nadje li se naš Kazimir u kolu, pak ti spazi kakva zgružena, zapuštena stvora, valjda što je dosadan, što duhovit nije, prileti k njemu, osokoli ga, zametne razgovor, razvedri ga i čini da progovori i ljudski mu bude. Uprav one male brižice, za koje drugomu ni malo stalo, čuda izvadjaju. Kazimir ih sdušno pazi i vrši, nigda njemu mira, sad loži vatru, sad cvieće zalieva, sad svieće nalieva. I on je vriedan svoje posle zanemariti, samo da se većom brigom i ljubeznošću za drugoga može zauzimati. U rieč to je proljetnja rosa, a komu ona nije mila i draga? Neki uzimlju za malenkost neke svakočasne dužnosti, koje su jednim dosadne, a drugim nizke, niti dostojne ikakva duševnog napora. Tako bi bilo n. pr. dizati se jutrom kad Bog zapovjeda; to je u sebi stvar mala, a od tog ti cio dan visi; svakoj nedoskočiš i sam si usilovan izpovjediti, da se nisi vriedan skočiti iz postelje, kad bi htio i kad bi trebalo. Od kolike je to potrebe razdieliti točno svoje vrieme i toga se čvrsto držati; ali ne opet ni tako, da s toga zapustiš druge dužnosti i pristojnosti. Tako: držati sve svoje stvari u skladnu redu, da svaki tren možeš staviti ruku na ono što omjeriš, te po taj način ištediš zlatno ono vrieme, što ga nesmotrenjak utaman baca, i neuztrpljivost, kojom se davi, razmećuć i biesneć, a ništa nehvatajuć.

Tako čistoća u odielu i u kući, mala je i to stvarca, kažu nikogovići, ali pokaziva čast, koju nosimo prama samim sebi i prama drugomu. Tako bistrina i pravilnost u pisanju. Englez Fox bio ministrom, kad uvidio, da mu je hrapav, sasvim nevaljan rukopis, i stao da krasopis uči. I to je jedna od onih malih kriepostí, kad gledamo drugoga poslužiti i u najmanjoj. Nek je to prividno, ništa i ni malo, ipak dokaziva vašu spravnost, a zasluga je u odluci. Ma vam to kadšto i dosadno bilo, pustite i usilujte se, da odvratite. Tim se ništa negubi, a puno dobiva.

Još ću vam reći, da iztaknete tudje zasluge i vriednost. Toliko stvar ova štiče veću cienu, koliko je zaslužnija osoba, koja to izvadja, te sebe pomračuje, da drugi prosja. Vi velite: O! da sam bogat! oh da mi je novaca i snage . . . Nu sve ovo nezapada ništa, i s malim se naporom može učiniti mnogo. Ovomu nadodajte i to, da je nastojati ukloniti zaprjeke, koje su nauzprjek tudjim osnovam, stavljajuć se u dotični položaj. Predlaže li se u mjestu kakva svečanost, dobrotvornost, po-

boljšanje, nekih vam ima, pa da se pokažu tko sam, ja sam, o tom ni da proslove, kao da je to njim deveta! Drugim opet ništa milije, što stvarati protivnosti, zanovetati neslanimi: ma ma, eh eh. Nisu vriedni za obće dobro ustupiti komad svoga zemljišta, zajmiti konja, dati vode iz svoje čatrnje, puštati prolazak kroz svoj vrtao; malenkosti, ali golema smetnja cieloj jednoj obćini!

I stvari, koje su u istinu neznatne, kadkad steku veliku važnost, te sam ja opazio uviek, da ih vriedni i veliki muževi nezapuštaju, prem se malahni pokazuju oni, koji to u velike pišu. Naše ponašanje je ono, koje je za nas; i češće nego se misli zapuštanje malih stvari čini, da se u nas velika pouzdanja nema. Juraj se srdi na svaku malu, svedjer govori o dosadi svojoj ili tudjoj, uviek nakostrušen, sve mu divlje, sve crno, sve nevoljno; nikad zadovoljan, jednako mu smeta i prašina i kiša i sunce i suša; danas se prepao od zapadnjaka, sutra će od iztočnjaka, sad ga boli glava, sad trbuh, sad kašlje, sad se znoji, sad mu dozlogrdi zima, sad ljeto, pa tako sve mu težko do sudnjega dana. Ali ove nas nevoljice za života neostaviše! Pa od jadanja nikakve koristi, i onaj što nepazi na svaku, sve mu ravno, i zdrav je i veseo! — Ljubomiru je drago veselje, ali nepušta da se svak po svojoj volji veseli; hoće da je zabave, ali kakve se njemu mili, ako predložiš šetnju na onu glavicu, on upre na drugu, ako na ovo sielo ili kazalište, on traži drugo. Ali i u šetnji kao u svačem inom nismo li mi slobodni, i ništa grdjega nema, što zapeti sve na svoju; tako nikad pravim drugom, nego usilnikom i omraženikom.

U male grjehe ubrajam nehajstvo; negovorim o lienosti, smrtnom grjehu, već o mlahavosti i polaganosti, kadno sve hoćeš nećeš, pa nikad kola uza stranu! Zakrenuo potok, razdro njivu, provalila se pristava, ima se podmaziti i pritvrditi kuća, razpraviti soba, načiniti sprema, danas! sutra! nikad!!! I tako vam s ispunjanjem dužnosti svoga stanja; nepropuštaju se, ali se pusto odgadjaju. Imaš n. p. poslati jedan list, i čekaš dok se knjigonoša uputio. Hoćeš li kom u čem pomoći, kakvo malo dobročinstvo učiniti, dok se otežeš i vrndaš tamo i amo, gubiš se, nemaš onog što je najljepše: spravnosti! Napisano je na vrčevih: danas je mudroga, a sutra ludoga, te i ter koliko ih sbilja ostalo praznih šaka govoreć: vidit ćemo! Drugi opet nikad se neznadu na što odlučiti. Kako se obući? Kamo poći? Što darovati? Na koju igru igrati? I dok se

tako metaniše, sunce tone, sumrak pada, a ništa se neučini, ili ono što se učinilo, ni tamo ni amo! Težko ti ga onomu trgovcu komu ovaković na vrata bane! Gle ovo, gle ono, ovaj liep, ovaj krasan, ovaj divan, onom manjka to, ovom ono, te nek zahvali Bogu, ako mu i pred samu noć što kupi. A i mali bi napor bio dosta, da se ta neodlučnost slomi; treba samo izabrati, odsjeći, pa kud puklo puklo! Uz to je mahna onih, što no se nečim bave, koliko i ničim, gradeć i razgradjujuć, a nigda se kraju neprimičuć. Uz to su vam i oni grabežljivci knjiga nekoristnih, a osobito zlih i opakih, koji smrtno grješe; jer to je ludo čitanje upravo nova vrst dangube, privika na trud bez cilja, na rad bez uzroka. Druga je opet mala pogrješka, nesmotrenost. S jednim se razgovarate, a vi ste raztrešeni, pa ga sve kad i kad priupitivate. Pa? Pa onda? Kako? Što rekoste? Tako ga jadna izmučite, a vi opet ništa nerazumijete. I kadšto još zabudalite i uvriedite, pa se stanete izvinjavati, da niste razumili, da ste se prevarili.

Što pak da onim rečem, koji svedj sustavno protuslove? Kadšto će to biti potrkušice, pak se mal a mal dodje na velike, kao da kuća gori! Ili n. p. zaliećaju ti se u rieč, pretrgavaju bez potrebe govor, priupitivaju, nieču, prevrću, sumnje, petljane, dok nedosade, da se čovjeku smrkne.

I ono su mahne, kako neki običaju grubo stati, sjediti, govoriti, ponavljati svedjer iste rieči, vjerovati babinim bajkam, govoriti uviek o tudjem poslu, igrati se riečmi i izvrćati ih, sricati, zabašurivati, ludovati u najozbiljnijem razgovoru, verati se oko svakog ženskića, kaditi sve ljude. Mnogim je žao kad ih pitaš koliko im godina? To je njihova slabost, al opet zašto im i dosadjivati? S druge strane, svak ima onoliko koliko ima. Nezaboravimo ni sumnjičave, koji se na svašto namrgode i prot svačemu žugore, te ti napnu nos za malu, pa ih krivo pogledao ili kraj njih neobzirce promaknuo. I što je još više, ovakovi su ti najgori s domaćimi i s prijatelji. Drugi bi ih zaušiti mogao, pa ništa, a sa svojim za kakvu tricu odmah se počupati! Sve da bi oni u ostalom najbolji bili, s ovoga omrznu, jer truju domaći mir i sklad.

Tako dosade i oni pusti zlovolje, svedj namršteni i nezgrapni; zapitate li ih štogod, zaklimaju glavom; predložite što, povjedajte kakav dogodjaj, kao da nista vidili ni čuli nisu; zabave su im najgora pokora; gorak im posmieh na ustnah; odgovaraju porugljivo, nit se obraćaju prama onomu, s kim zbore, htjeli bi se ukazati poniznici, a kad tamo ohole oho-

lice! . . . . Ah! šta ja, ja neznam ništa! Pa što mene pitate? Eto vam, gledajte, činite što hoćete! Ja sam deveti u plugu! A kad tamo stanu se jadikovati, stanu nabrajati svoja mučenstva, nepravde; kako drugi nedostojni uživaju, kako se pak njihove vrline nepripoznaju i nenagradjuju. S takovim bi i pokojnomu Jobu bila puna kapa!

A žena srdna i zagrižljiva? Za ništa plane kao bies, naoblači se, uzmuti se, da to za više dana traje i truje. Navrati li se k mužu znanaca i prijatelja? Namrgodi se, brblja kako će ih na vieke odbiti. Čini sve naproti, ako ste vi što srdni ona pjevuca, ako se vi smijete ona žuga, ako koga hvalite, ona ga proklinje, a u zviezde kuje onoga, koga vi kudite; ako joj se što uzprotivite, pobjesni! Žena, pa ona bila, kao gorska vila, ako je smućena i namrštena, odurna je! . . . Ništa pak na svietu ogavnijega, što kad žena, koja bi imala uviek ljubezna biti, divljačno se ukočene i na svašto se sablaznjiva, svega se srami; ali je opet smiešnija namiguša, koja se pjevči svojimi vrlinami! Nadje blekova, koji oko nje oblieća, ali za kratko, te tražeć da ona koga nasadi, nasjedne sama! Blaženih li nekih ćudi, vazda živahnih i veselih, koje svakog trena znadu ružu ubrati. I doista naš život, koga priklopile tolike biede i nevolje, male i velike, može se oblaženiti i osladiti sa hiljadu sitnih nasladica i ugodnica! Većina to cieni kao neznatno i obično, držeć valjda, da se većim sudom bolje zagasi žedja, ili da je odielo spretnije i ljepše, što je od komada odkrojeno.

Nije mrzak veseljak, smijuša, ali prolazi razlika od smjeha opice, suludnjaka, pijanca, do smjeha pametnika, što no se vidi a nečuje! Dosjetci, zagonetke, šalucanja, živosti, to su prava začina razgovoru, samo da nespuznu na nizkoću proti poštenju i ljubavi. Naopako, ako u živac krenu, ako čuvstvom poigraju, poštenjem, kriepošću, zadaju rane, koje se lasno nevidaju. Naši kažu što je preslano, nije ni mački drago! Svedjer isto te isto! Što li su ga dosadni oni veseljakovići, koji su kao na piru, samo kad mogu svaki čas drugoga navoditi na prokšenost i smjeh, pa ih to i čovječtva njihova zapalo! . . . Svemu i svakomu se smijati, nit je liepo, niti dobro, jer tim priviknemo gledati svaku stvar sa smiešne strane, pa mjesto da ljudem zasluge priznamo i pohvalimo, stvaramo i kudimo im mahne i slaboće.

Viktora Alfiera, glasovitog talijanskog pjesnika, snašla nekakva bolest još dok učenikom bio, da mu do jedne dlake

kosa opala s glave! Bilo mu staviti vlasulju, a kako to bilo začudno viditi na glavi mlada dječaka, stanu mu se saučenici rugati. Alfieri vatra živa nije to mogao podnieti, te se s njimi svakog časa zavadjao i šakao. Ali to mu nepomagalo, pače njih grdje žestilo. Kad on vidio na kojoj je, dosjeti se i promieni gusle, te se on prvi stane toj vlasulji svojoj smijati, stane ju u zrak hitati, naopako izvrćati i bies ti ga zna kakve još šale zbijati. Tako se koji dan i poslije proveselili, pa nit im više na pamet padalo, da tu vlasulju Alfieri nosi, i pustiše ga sasma na miru. I vi tako učinite. Ako vam se pribada ono što možete izpraviti, izpravite, i mjesto da planete, smierno podnesite i okoristite se! Anaksimander, izumitelj zemljovida, zanešen jednog dana preko trga prolazeć pjevucao. Naravno, nebio to glasić slavuljev, te ti nagrnu za njim opačci i stanu mu se rugati, neznajuć ili bolje nepamteći, da je to jedan od najmudrijih sinova ciele Grčke! A vikali bezjaci: Gle pjevača, kiša će, žabe kvrkoću itd. Mislite možda da je ovaj na to planuo? Ne, pače se i on stao smijati i okrenuo se, govoreć im: „Imate pravo, drugi put valja da ljepše pjevam!“

Ništa pak gore, što kad se uzmu u porugu tielesne mahne, ševajuć za ševcem, tepajuć pred tepavcem, grčeć se pred grbavcem. Evo svaki nas ima po koju krastu, a još će ih godine navući, pa recite bili nam milo bilo, da nam ih pod starost iznose? Prodjimo se betežnih u tielu, te ako su ubogi, još ih usrdnije pazimo, jer si mučnije sami pomoći mogu; ako nisu, čuvajmo se ne samo rieči, nego i najmanjeg miga i pogleda, koji bi im mogao njihovu nevolju spomenuti; ako su nam pako drugovi, gledajmo, da ih razveselimo kao kakva bolestnika. A znate li vi, da ono slabo i možda nagrdjeno tielo oživljuje liepa i plemenita duša, uznositi um? Koliko se je takovih proslovilo znanošću, slikarstvom, zakonarstvom; koliko li ih bilo izvrstnih učitelja, dobrih i valjanih domaćina. Pa da ih s toga pogrdjivate? Pače ih većma cieniti imate, što su znali tielesne mahne nadoknaditi duševnimi vrlinami! . . . . .

Tielesne mahne uplivaju na duh, one su žalostna i neprestana kušnja, koja žesti i prožiže, te čvrsti značaj ili opaja srčbom i nelagodom. Tko je grbav, nek duh uljepšaje. Petar i Anica, brat i sestra. Petar kao dren, čvrst, jak, veseo, svjež kao rumena jabuka. Anica nevoljna, slaba, žutljikava, nemožeš je gledati. Majka im poda ogledalo govoreći: „Ogle-

*

dajte se unj zato, da ti Petre videć, kako te Bog zdrava i krasna stvorio, nikad se nikakvom mahnom neokaljaš; a ti Anice, da se naučiš stjecati i zaljubljivati se u duševnu ljepotu".

Tko iztražuje tudje mahne, da ga može prikoriti ili mu se narugati, budi mu liepo da ga uhodi prilikujemo. I često je poruga odraz klevete. Uzimati koga pod usta, nazivati ga natražnjakom, mračnjakom, svetinjakom, papinovcem za porugu, to je zločin na duševnu nezavisnost pojedinaca. A danas je to u ljudskom družtvu svesebice, kad se god hoće da pogrdi, što je duši i srdcu najmilijega!.... Ako je uprav grstljivo viditi prekomjerno djevojkasanje i prečinjanje, previjanje i utezanje, pirlitanje i mazanje, gjingjerenje i gizdanje, to opet nije kuditi, pače je hvaliti srednost i skladnost. I ljepota dar božji je, te kad se ona uzdrži, znak je, da je čuvana kako Bog zapovjeda. Ali nada sve nas plemenita čuvstva ukrasuju. Ima ljudi i žena, pak i mrtvih staraca, da ih narav malko nagrdila, al ipak iz njihova lica prosieva smilnost, dražest, plemenitost i nevinost.

Prijatelji moji, priviknimo se paziti na malenkosti. Svi imamo da nekog ljubimo i zadovoljimo, te večerom promišljajmo, komu smo preko dneva mogli učiniti na ruku, te ako nismo, odlučimo to izvršiti sutra. Znam jednog moga susjeda, koji se nigda s puta nevratio, a da što u svojoj kući nepoboljšao, bilo u pokućtvu, bilo u nakitu, bilo u spravljanju jestvina, bilo u poljepšavanju zgrada i uredjivanju vrtova i perivoja. Tko vidi njegov dvor, povrće, svak se divi! Jest udobnosti, lagodice, potrebice, razborne dokolice i zabavice osladjuju gorki ovaj život, koji i onako nije drugo, nego skup malina, koje časovi zovemo.

RAZGOVOR XLIII.

Ljudstvo. Razgovor.

U male stvari broje one, koje mogu pružiti velikih ugodnosti; a to su načini uljudnosti ili što no mi Hrvati liepo kažemo: ljudstvo. Ljudstvo je poštovanje nas istih i drugih u svakoj prigodi života; pomnja i okretnost, da drugomu omilimo činom i besjedom, koja no izraziva dobrohotnost i poštovanje, pak izbjegavanje svega što se tomu protivi. Ljudstvo je odmah do ćudoredja, nezapada ništa a kupuje sve, i bih ga uzporedio svjetlosti, koja tihomice bojadiše svaku stvar; začini, koja daje slast i ugodnost jestvini; i sjaju pokućstvenomu. Jedna sprema od golih neotesanih dasaka služi svejedno kao i najugladjenija; dobra je juha i u jednoj zdjelici neopranoj, ali koja tu pusta razlika!? Ljudstva može imati prostak koliko i knez, ono više podržava mir nego možda najveće zasluge; pošlo je za poniznošću, vodi k ljubavi i smilovanju, skriva i smanjuje mnoge mahne, te čini čovjeka izvana kakav bi imao biti iznutra. S vlastite naše koristi mi bismo imali biti uljudni, jer je uljudnost najbolji, da nerečem jedini način, kojim se srdca predobivaju. Nikomu se nemili kroz grabovinu, nitko nemari za namrgodjenika, med se liže jer je sladak, ubodac igle kadšto veće muke zada od zaušnice. Dječinski je to: robovati svakoj promjeni, ali je i oholost nikomu se nepodlagati; i tko nečini ono što svak čini (razumieva se u stvarih dobrih i poštenih), rek bi da hoće, da je od svakoga veći, i tim muti svačije samoljubje. Pošten će se čovjek uviek običaju priložiti u malih stvarih, da tako bude lašnje uspjeti u većih.

Kad djecom bijaste, mati vam je kazivala ljudsko ponašanje, učila vas hodu i pogledu, kako treba mirno koracati, ravno se držati, kako se nevalja u nikog zadrečiti, ni kao leden stup stati, ni nespretno nogama razmećati, ni mahnito

rukama razmahivati, ni potrkivati, ni vikati, ni ludati, ni smjehom se daviti, ni na drugog navaljivati, udarati, potezati, dražiti, ševrndati, psikati, lupati. Kako nevalja drugog zviždom zvati, ni pred drugim se svlačiti, izuvati, oprašivati i čistiti. Kako je nepristojno drugomu pleća okrenuti, u družtvu zievati, češati se, prati se pljuvakom. Pa ćete se vi dragi još siećati, kako vam je draga vaša roditeljka govorila: Kad si sinko u uljudnu družtvu, nekašlji, nepljuvaj; a kad bi ti do muke došlo, da se nakašlješ ili kihneš, na stranu glavom, povadi rubac, stavi ga na usta. Nezabadaj prstiju u nos, kad se oseknjivaš, netrubi kao da si u boju, nit po tom u ubrusac gviri. Buljiti, izplazivati jezik, zviždukati, iznositi grstljive stvari, čegrtati gvoždjem, kamenom, iznositi smrad, gnjus, škripati zubi itd., to nečini uljudno čeljade. U tudjoj kući nediraj u stvari, koje potiču tvoju ljubopitnost.

Ove savjete držte na pameti. Pokvara je uobičajenost opakih djela. Mahna je pomanjkanje dobrih svojstva. Smiješnost je griešiti protiva pristojnosti. Neke tančine u ljudskoj zadrugi mienjaju mjestom i vremenom, i te su pobilježene u knjizi, koju nazvali: „Uljudnikom". Moglo bi mu se ni za ime neznati, i nebiti zli, ali biste bili pozdravljeni neuzgojenimi, sudilo bi se o vami zlo, i to bi na samu pomisao drugoga vriedjalo. Tim biva kao sitnim novčićem, svaki napose male je ciene, a kad ih nakupiš ima ih i vriede. Treba se dakle dobro u ljudstvu uputiti. Zato čim ste zašli u družtvo, gledajte pomno, što uljudna čeljad čini, te i vi činite po isti način. Neuljudnost je ponajvećma od samoljubja, koje traži da svoje nevolje milujemo i zadovoljavamo, i da djelujemo kao da nikoga na svietu nema, komu bi mi mogli time omiliti ili omrznuti, štetovati ili koristiti. Dva smo, a s nami jedna žena. Uberem dvie jabuke. Gledam li zadovoljiti sebe, uzet ću jednu, dadnem li drugu ženi, treći bi valjalo da se s nami počupa, želi li imati i on. Ja pak nudim jednu ženi, možda je ja nezagrizem, ali sam se osladio onim hvala i kod nje sam ostao uljudnim; a drûgu dam drugu. Primi li ju on, ja sam ostao bez išta, ali svakako sam se uljudno s prijateljem ponio; ako se on sbiljimice uznećka, ostane za me, tako njemu ništa, ali već nije ponižen i imati će nasladu i dragost, da je meni ugodio, čim je sebe lišio.

Vidiš li onoga na šetnji, kako vrnda sa štapom i kojekud odapinje, da se svak straši, tko pokraj njega prolazi. Da on nije samoljub, on bi svedj gledao u vrh svog štapa i svog štita. A vidiš opet onog, gdje vas nogostup zaokupio, da ti je sila po glibu gaziti? Ono je samoljub. Dobro veli takodjer naš starina, da lula i ples iztjeraše razgovor i pristojnost. I sbilja mnogo pušenje niti je pristojno niti nam koristno, te nas čini nedruževnimi, jer nam je već puta milije pušiti nego se s uljudnim družtvom bilo ženskim bilo mužkim razgovarati.

Težak je pravi čovjek, kad nije kadar ni mušici nahuditi, od besjede je, milostivan je, pa ipak sviet ga nemari. A zašto? Pamtite, dragi prijatelji. Težak se prnjavo oblači, nezgrapno nosi, smiešno je obuven. Mogao bi bolje, al nit zna, nit hoće. On nelaže, ali namah istinu kaže, istinu težku i tvrdu; n. pr. on bi vam u ove gusle udario: Ajme! kako si pobliedio! Rek bi, da su te iz groba vadili! Uj! Vidjeh jednu hrdju, baš kolik ti! Ti nemožeš skočit, al si i vida slaba. Hvala Bogu! Nije Bog dao svakomu jednako. E! biedan! E! tužan! E! jadan!... Ima dana, da je taj nezgrapni čovo veseo, da se s njim živiti nemože; opet ima, da je crn, zlovoljan, svaka mu rieč kao striela. Srdit! Kad se razgovara, zapanjiva, zviždi, dere se, kašlje ili kihajuć orosi okolo stojeće. Ako se nasurlja na te ili te očepi, on nezna, što će to reći: Prosti! Prosti brate! Ako ste mu sto usluga učinili, on nereče ni hvala, ako vas sretne, ni dobro jutro, ni sretno, ni zdravo; ako ga u ime čije pozdravite, on je vriedan odvratiti: Pak onda? Što mi je stalo? Stanete li što razložiti, njemu deveta! Govorite li njemu? Bog zna, gdje mu je glava. Vrnda, klepeće, zviždje, pa kao iza vas priupitiva: Šta? Šta? Što si rekao? Odgovori vam jednu za drugu, i napokon vam zakrči rieč u ustih. Ako će pak da on što povieda, nigda na kraj, mrvi rieči, preskače, zameće i pobratime i dragoviću, ah! ah! onda ti ja, pomozi mi reći, zvao se, zvao, pasja para, nu, nu, onaj, onaj, iz, iz, od, od. — Bože sačuvaj svakog brata kršćanina! Stane ga po kući triska, vika, uzbuni svu čeljad, zagluši susjede, i jao ti ga, da se tko javi, nek se umiri!... Al sam ti u ćaćinoj, u svojoj sam kući. Ovdje sam kralj. Razbije li diete čašu. Grom i pakao! Nadje li se u nalozi svjetine. Gazi, probija, dok prvi na čelu množtva neizpane. Obeća da će doći toga i toga časa. Hoće! treba ga čekati i čekati! Zajmite mu kakvu knjigu. Nevidjate ju više. Recite, ajdmo na desno, on će na lievo. Vidi li da ste nagnuli k rieci, on će uz brieg. Za najveselijim i najsvečanijim objedom, on će počet govoriti o mrtvih, o ranah, o vukodlacih i svakih petljanijah. Unidje li? Nigda za sobom za-

tvoriti vrata. Čitate li kakvu knjigu, kakov časopis? Zgrabit će vam iz ruke, da prvi razreže, pregleda. Čitate li list? Nagne se, da što ulovi. Ako ćete s njim zajedno u kočiju, ulazi prvi, sjeda na prvo mjesto; jeli kod ognjišta, svega ga sam zaokupi, jeli u crkvi ili kavani, sjedne po sred klupe, nit bi se lievo ili desno pomakao, da prispije Kraljević Marko ili Kosara djevojka! Prekjučer rosilo, a razapeo štit, pa zagazio putem, susreo ženu sudčevu, čąstnu gospodju, nakloni joj se, al nit se ukloni, da ju izbavi gliba, nit joj kišobrana pokloni. I kad šta dobra čini, neslan je. Makar se u njega gostilo kao u Smiljanić Ilije, istim se prijateljem k njemu nemili, jer je mrdav, osoran, mučaljiv, nemio! Dadne li koji novčić siromašku, na grlo mu ga iztjera, psujuć ga što dangubi i što svietu dosadjuje. Svojbini želi dobra, pače njoj će istinito ostaviti sve svoje, ali koja korist, kad nigda ni da ju pogleda liepo! Razcvao mu se perivoj da je divota, pa ga zaprosite, da rodicam ili ako ćeš pred Gospinu sliku na žrtvenik pošlje kitu cvieća? U njega sjemena svakovrstna, u njega razsada, u njega za navrtke, u njega riedkih rastlina i voćaka, u njega svega, a podji upitaj!? Dadne nešto malom svom sinovcu, pa mjesto da mu reče: drž dragi, pa budi miran i dobar i poslušan, uči dobro; on izlane: Nà, meni to već netreba!

Ovo nisu veliki griesi ovakova težaka, ali ovo nam razjasnjuje, kako nije dosta imati i dobro srdce i zdrav razum, nego se jošte hoće uljudnosti i ljubavnosti. A komu je do toga nesmije biti samoljubom. Mnogo puta nehotice drugomu na žao učinimo, i s toga je dužnost, da to izpravimo uljudnošću i onom umilnom ljubeznošću, koja se poradja iz medjusobnih odnošaja. U obće priviknimo se svemu onomu, što dosade nezadaje, ni smetnje ni gubitka vremena, nit drugomu muke prouzrokuje; onomu, što bi ugodno bilo, da nam drugi učini, te što nas u ljudskom družtvu drage i ljubezne stvara.

Imadu dakle jednu višu duhovnu svrhu neke malenkosti prividne, koje bi čovjek mislio, da nisu za ozbiljne ljude. Hoće se po svaki način dobrohotnosti, a za to nek vam je prvim i glavnim pravilom, da niste samoljubi i sebiradi, to jest, da netražite svoje udobnosti i lagodnosti, da negledate sebe u svakoj zadovoljiti, a na drugog se neobazirati. Uslied toga treba bježati od izpraznosti, to jest nezamišljati, da ste što od drugog bolji i izvrstniji. Jesi li bogat? Jesi li liep? Jesi li od bedra Adamova? To je sve puki slučaj! Jesi li mudar? To je dar božji. Ali prava je zasluga skromna, neutječe se na prvo mjesto, svakomu se nastoji umilit i omilit! Liepo nas je ljudstvu učio Isus, kad no reče: Nesjedajte na prvo mjesto, jer je bolje, da kad gospodar dodje, te rekne: Pomakni se na više, a ne, sidji doli.

Čovjek skroman nehvasta se veličanstvom ni znanjem, negovori o svojih zaslugah, nit se koči, što ga drugi hvale: neveliči se nit gospodari, nikoga nepogrdjiva, hvali koga god može, časti tudje mnenje ako ga i prigrlit neće, nepropušta a da na pozdrav nebi odvratio ili na pismo odgovorio, nemari da se vele o njemu sbori ili o njegovih poslih, nenapinje nosa, nežuga, neprotivi se grubo, nit jaši pri svojoj; bio ovdje ili ondje, bilo mu ovako ili onako, njemu svejedno. Nit se pravi čednik smućuje, nit se ponizuje pred drugim himbeno, traži da bude naklonit prama svakomu onoliko, koliko se pristoji i koliko tko zaslužuje. On negrije vele glave, nekoraca kud nemože, nenosi što mu nedolikuje, nit gladi brade da bude smiešan, nit se zaliziva nit maže kao žensko. Onaj prekomjerni zablješćujući šar, one vrpce, one mriežice, one rese nekažu ni dobar ukus, ni jednostavnost, već poradjaju smjeh. Najljepša gizda bit liepo umivenu, skladno izčešljanu i čisto odjevenu. Neki veliki mudrac reče, da je čistina čistoća duše. Ako je prekomjerna, naginje na izpraznost, malo li je, kaže zapuštenost, nered, preziranje drugih.

Odjeća neka je prama ćudi i dobi i dostojanstvu, ali svagda da je skladna i dolična. Djevojčice naoseb imadu se oblačiti prostije od udanih, i uvjeriti se, da gizda i suvišno gjingjerenje nenadje momka, nit se odraža cvrkutanjem i skakutanjem, napuhivanjem, prečinjanjem, bilo u hodu, bilo u govoru, bilo u nošnji, nego jednostavnošću, prostotom, iskrenošću i čednošću, čega je danas žalibože mnogo ponestalo!

Protivna je čednosti bezobraznost, značajnost onih, koji sebe više ciene nego drugoga. Vidite li Stanišu? Zemlja pod njim drhće, pitajte ga, zagonenite mu, on vam zna sve kao otčenaš, govori o svačem, o svačem sudi, jedva načuo o čem se zaprelo, mahomice odsjeca, presieca dugoreka, te tako svašta bulazni, da bi mu se sit čovjek nasmijao, a nit što svede nit nauči.

Ljubopitnik je dosadan i grstan u družtvu, kao pauk koji mušice hvata, plašiv kao zmija, koja se svakamo povlači. Gledajte onog bezposlicu Marka! On je prošo sito i rešeto. O svakom ti zna na dlaku poviedati, svačiji mu život kao na

dlanu. Po mjestu zna do najmanje i najtanje. Jeli tko kihnuo, tumači kako i čemu. Htio bi se u svašto uvući, svačije posle doznati, što tko čini, što jede, kako živi, tko mu u pohode ide. Što si bio u onoj kući? Gdje si kupio tu i tu stvar? Zašto si kupio? U koga? Koliko zapada? Čemu će ti? Vidi li ti skrinju zatvorenu, spremu, povlačnik, htio bi se u ključ pretvoriti, samo da glavu uvuče, da izvidi što ima? Prispije li kakav list, goneta po nadpisu, krade slovce po slovce, nebi li se čemu dosjetio. Dodje li liečnik k bolestniku. Hoće da zna, što mu se čini, što naredjiva, što predvidja. Znatiželjnost ga navodi da službu peruša, da bratova pisma prevrće, da svakud njuši i stražari. Ovakov je čovjek svagdje slabo pričekivan, nit ga se na oči mari, te čim ti bane u kakvo družtvo, pretrgne se govor, zatvaraju vrata i prozori. Što se stavljaš u tudje posle? Nije li ti dosta tvojih? Stara je to zlatna rieč: Tko želi mirno živiti, nek gleda, sluša i muči. A naš čovjek liepo kaže: Što manje znam za tudje posle, manje me glava boli.

Nekim bi reko da je bolest uviek govoriti, a to je slabost velika, osobito kod žena slaba uzgoja. Čujmo kako djed Luka o tom mudruje:

„Tko brzo govori, polagano se kaje.

„Malo govori, puno slušaj, nikad se nećeš neprevariti!

„Riedko se pokajah, što sam malo govorio, često mi bje žao, što sam puno govorio.

„Mnogo zna neznalica, ako mučat zna.

„Po pievu se pozna ptica, po govoru se vidi koliko soli imaš. Revanje osla očituje da lavom nije.

„Usta zatvorena, a oko otvoreno, nikog neprekovratiše.

„Tko govori prosiplje, tko muči kupi.

Evo još nekoliko njegovih o razgovaranju, koje bi mogle koristiti:

„Prvo nego ćeš govoriti, misli što imaš reći.

„Neutječi se, da budeš prvi, a ni poslednji na rieči.

„Neponavljaj što si rekao. Suvišno je i dosadno.

„Tko je razborit zna uzdržati i čuvati tajnu.

„Ljudi izučeni u malo riečih izreknu mnogo, neznalice puno govore, a malo reknu.

„Govori čisto i bistro, čvrsto ali ne naglo, liepo ali ne prečinjeno, ne izkrivljeno, ne na odskoke kao jezičac zvona, ne zvekom poput suda udubljena. Liepa rieč i hrdjavu stvar izčini. Liepa rieč zlatna vrata otvara. Negrmi, kad gromovnik nisi, nebreči; liepa besjeda osvaja, ljubezna besjeda zanosi.

„Nekuni se da potvrdiš ono što kazivaš, tim daješ znak, da ti se nevjeruje.

„Dodje li se do prigovaranja, izkaži što i kako misliš, ljubezno, umjereno, bez natege, nit se ugrijaj, jer besjeda izgoni besjedu, pa bi mogao što izlanuti, da bi ti kašnje žao bilo. Nit prkosi za koju malicu; čim vidiš da stvar deblja, popusti. Sam je Bog neprevarljiv; samo slabići misle da jesu i oni, a čovjek uman o sebi sumnji, dočim ludov nesumnji o ničemu.

„Ako se ukočiš i mramorkom zamukneš, reći će ti da si kao klis na kamenu!

„Ako puno, puno čevrljaš, izrečeš što bi kašnje želio da nisi izrekao, i vidiš kud si ludo zabrazdio.

„Nebudi plačkalo nit hvastalo. Lud je onaj, koji se hvasta što je učinio, još ludji onaj koji trubi što će učiniti.

„Ti si iskren, ali pretjeran; onu istinu toli težku i žestoku mogo si uštediti. Da neizgubiš kad kad prijatelja, treba gorku progutati i sladku izbaciti. Ni svakoj istini vazda čist put.

„Kad bolji od tebe govori, muči. I u obće kad drugi govori, da si pomnjiv, il se barem takovim ukaži. Znati slušati toliko je, koliko znati govoriti. Pazi na upit, da nepriupitivaš, a odgovaraj otvorito, ali neprkosno, čisto i u kratko.

„Ništa nereci ob onom, o kom nemožeš šta dobra. Da si radje trubljom krieposti, nego zviždalicom mahna. Riedko govori o tvojih posebnih stvarih; stani, dok te neupitaju, i radje drugoga pitaj o njegovih poslih; o sebi govori što možeš manje, bilo dobro bilo zlo. Rieč Ja uviek je odurna.

„Nešapći nikomu na sami, kad si u skupu, a ako to dva čine, od njih se odaleči.

„Znak je tuposti i nezasukane glave presjecati, kada tko govori, a osobito, ako to biva s toga, da mu se zagonene, ili ga popravi ili mu rieč pozajmi. Još gore na polovici s toga drugog pretrgnuti, a da mi prosliedimo. Ništa sladjeg u razgovoru, što dobrota prosvietljena".

Ovako naš zlatni djed Luka. A ja ću vam i na svjetovnu reći, da je to velika neuljudnost, psovati i ružne rieči izgovarati. Što da rečem o bezsramnih i opakih, koji grstno i nepošteno govore, i rugaju se stvari i osobami svetimi? Ovim, dragi prijatelji, vrata u brk zatvorite .... Govoreć zlo o drugomu, hitajuć se kamenom za svakim, razdražujete slušaoce zlošću, ali i svakoga strašite, da nebi i njemu isto opremili.

Ovakovi su od straha u družtvu dobro primljeni, kao no kad se psu desna daje, bojeć se da neujede.

Nekim je samo ugodno drugovati s manjimi od sebe, da mogu imati prvenstvo; to su ludjaci, koji će uviek hrdjom ostati. Nek vam je svedjer milo družtvo znanijih, a osobito poštenijih i ćudorednijih. Uviek ćete štogod naučiti, njihov će vas izgled poboljšati, njihovo prijateljstvo obasjati, jer se krieposti primaju svejedno kao i mahne. Sve kad vi ništa nebi od jednog neotesanca poprimili, svakako ma najmanje bi mu se privikli. Tko pak hoće da je na domaću s ljudi, koji su na velikoj časti i u veliku bogatstvu, zapasti će ga to skupo! S takovimi je kao i s koprivom. Tko može živjeti s Markom onako srdnim i nepristupnim, da ga svaka mala obode, izkolači oči, izbeči se, napne nos! Ili s gospodarom Jakom, koji uviek i u svem protuslovi? Ili s onim čudakom Ilijom, koji sve izvrće, nadomeće? . . . Ili s onim pljuskalom Franom, koji ti neprestano dolazi s kojekakvimi bajkami i čudestvi . . . . Bježte, raztvarajte vrata i prozore, eto veseljaka, a kad tamo pravoga pravcatog neslanog petljanca. Gizdelin je uviek namazan i ulizan, s usta mu teku medene rieči, svaki se čas klanja, previja, hvali, blagodari, svaki čas pita oprost, reć bi, da mu bez vas naopako, da mu svaka vaša nezgodica prekida san, nebi vam protuslovio, da rečete, da gloginja groždjem radja. Gizdelin taj može omiliti sličnim sebi, ali tko ima zrno soli, krsti ga se . . . . Može se dakle biti neuljudnim presladkom uljudnošću golih naklona! . . . Uljudnost nestoji u bezbroju presladkih rečenica, koje naša čuvstva i netumače, nego ih hine.

Uljudnost je ponašati se prama drugomu čuvstvom udvornosti, naklonosti i dobrohotnosti, te ako vi ova čuvstva u srdcu gojite, vi ćete ih lasno očitovati i spoznati će vas kao dobre i plemenite. Ako ih pako nemate, a htjeli biste ih iznositi i prečinjati se, ja vam velim, da ste licumjerci i varalice. I varalice su oni, što no ugladjeni i uljudjeni s vami svlače to ljudstvo u vlastitoj kući, gdje su pravi pravcati neotesanci, grubi divljaci. Ovi vam se samo prikažu, da tako trguju s ljudstvom. Hoćete li da ugodite i omilite? Da ste uviek jednake volje; tražite, da svagdje mir i slogu uvedete, budite harni i za najmanju vam ljubav učinjenu, činite hitro i dragovoljno uslugu komu možete. Budite ljudski, prijazni, blagodarni; budite dobrohotni, budite snosljivi, to je cviet uljudnosti; — ljudski, pa ćete se veseliti tudjoj sreći, žalostiti

nad tudjim udesom, nastojati ćete da zlo i nepogodu umanjite, umnožati ćete ugodu ljudskoga družtva; prijazni, tražiti ćete što može drugomu ugoditi, predusresti ćete tudje želje, prištediti mnoge neprilike.

Plemeniti oprostiti ćete male uvrjede, tumačiti ćete je u dobro, razumiti ćete manjičavosti, spomenom, da je svakomu izpred svoje kuće omesti; nećete zahtjevati, da se drugi po vašu oblači, jede, misli, govori, žrtvuje svoju slobodu u stvarih, koje neškode ni vam ni drugomu. Dobrohotni, gledat ćete ljude s njihove bolje strane, vjerujuć više kriepostim, nego li mahnam, prostodušnosti nego zamkam, te ćete ih cieniti, ljubiti i tako sklonimi postati, da im činite svako dobro. Snosljivi nećete ni na blizu pokvari i podlosti, pa one sjale u svili i zlatu; ali mahne, kojih svak imade, gledat ćete pokriti i opravdati gdje se uzmoglo, paziti ćete više na čine nego na prividnosti. Da i negledate na dlaku u svemu, dobro srdce, zdrav razum i samozataja vašeg samoljubja činiti će da opraštate pomanjkanja.

Ma bio prosti težak, on je pravi čovjek, ako je prijazan a ne podal, dostojanstven a ne napržit, točan a ne sitničav, razložit a ne prkosit, štedljiv a ne škrtac, ljudski prama starijemu, čedan prama vrstnikom, — s jednakimi dragotan; na besjedi kao i u djelu pošten, otvorit, srdčen. Tko se s njim razgovara negubi vrieme. Kad naši ljudi Hrvati budu narešeni ovimi kriepostmi, tada će još bolje prosjati prirodjena im plemenitost, te će nam domovina biti velika i častna, kad njezin temelj nepomičan bude na tvrdom narodnom značaju. Kakvi su ljudi, takova je država, kakav nas braćo pojedinac, takovu ćemo viditi milu našu Hrvatsku, ili u slici nevolje i žalosti, ili u diki slave i ponosa. Do nas je!!!

RAZGOVOR XLIV.

Psost.

Ne samo ne ljudski, nego i bezbožno je psovati, a toga danas svesebice, i to ne samo kod divljeg već i kod pitomog svieta. Zla običaja, grdna govorenja! Ili se izgovaraju besjede kakve nigda nebi smjele izustiti uljudne osobe, ili se psuje Krst i njegovi svetci. A sve to uz koju hasnu? Dječina misle da su već ljudi, kad im se ta prokletinja na usta navrnula, kao da to isto i neoprani blekovi nečine! I osobe inače častne i otci obitelji pred porodom svojim u taj grdni grjeh upadaju. Da se opravdaju, navode svoj liepi običaj. A što bi te ljudine odgovorile, kad bi im lupež, što ih pokrao, ili pustahija, što ih zadimio, kazao, da je to njegova navika!? Mahnite se ljudi za Boga toga grdnoga običaja, a pak nemislite, da će vas stati velikih žrtava, samo ako osbiljno o tom stanete razmišljati.

Neki vjerovjestnik obavljao je duhovne zabave u nekom selu, pak će ti k njemu seljak, da mu se ljuto izjada, kolika mu je rana na srdcu, što nemože da primi svetotajstva.

— A zašto nemožeš?

— Jerbo (odgovori taj čovjek) otče, uobičajio sam se, pa mi psost svaki čas na jeziku i nije moguće, da se je ostavim. Čim se izpovjedim, odmah priupadam u isto. Za ništa, za najmanju sitnicu se oborim. Otče i kad pred tobom klečim, a ono mi sune, pak bih prosuo, da bi se crkva tresla! . . . Jadan ja i do vieka, srdce mi od tuge i žalosti puca i tim većma jer sam kućni starešina.

A vjerovjestnik će: — Bili me poslušao što ću ti reći?!

— Eh! otče, to znaš, samo ako mogu.

— Ah! ako mogu, neboj se, vrlo lasno! Svaki put kad ti se koja psost izmakne, stavi po jedan pjesak u džep.

— Hoću! . . .

Sutra dan ode na radnju i kad bi god koju izlanuo, pjesak u džep. Hoćete vjerovati do podneva napunio pun puncat džep i vratio se doma od muke ni živ ni mrtav. Kad bilo po podnevu manje, ni polovicu, sutra još manje i čujte ljudi, kroz petnaest dana izkorenuo sasvim taj zli običaj, slomio svoju narav i postao plemenitim čovjekom i u kući i na dvoru.

Kažu neki, da još u srednjemu vieku bilo se zametnulo društvo radnika u Florenci u tu svrhu, da tko bi se zakleo Bogom, plati globu. I toga se dosta nakupilo, jer ljudi uviek bili isti, te se zasnovalo društvo milosrdno, koje danas ima silnu zakladu, te se brine za bolestne i za mrtve. U Rimu takodjer ima bratovština proti psosti, tako da članovi te bratovštine, sakriv koprenom lice, idu po krčmah i drugih zakutcih, te kad čuju kletve i psosti, kleknu pred nevoljnika, da zanj mole ili ga na Boga spomenu. A tu ima kad kad i velike gospode i dostojanstvenika.

Braćo, ove je grdne rane preveć i na našem tielu. Kao nikakva druga mahna tudjih pokvarenih naroda primila se psost i nas Hrvata! Žalost je i sramota velika, da mi u tom malo od kog zaostasmo. Od velikog gospodina do prostog težaka i čobana grdna se psost usvojila i prosula nemilice. . . . Ni izpovjedi ni pripovjedi tomu na žalost nepomogoše. Čovjeku obraz opada, kad kud se makne nečuje drugo nego psost i nepodobštinu. Uprite ljudi, ma gdje se našli, da se to zlo izkoreni, da se ta ljaga sa svietloga našega lica sbriše. Uprite Hrvati, jer te sramote nemože već da podnosi dična naša starina nit željena budućnost. Nema koli pojedincem toli narodom sreće ni blagoslova, dok nebude čiste sviesti i ljudskoga tvora! Narode ljubi Boga i njegove dičnike, a čuvaj starinu!

RAZGOVOR XLV.

Mrtvi.

Rod bo samo koj si mrtve štuje,
Na prošlosti budućnost si snuje!
Preradović.

Kako ova rieka što pred nami teče s vriela je i s pritoka i s nebesne rose, tako je naše pokolenje iz svijuh predjašnih; od njih mu dobro i zlo, te mu na ruku sva glavnica, sve izkustvo, svi izgledi zli i dobri. Napredak je naš s napredkom naših predja, koji tako rekuć jošte živu s nami. Živu kao razumna bića i poslije neg im kosti otruhnule, i mi imamo dužnosti prama njim: smrtni nam grjeh kaljati njihovu čast, smrtni grjeh nepoštovati mrtve, neizpuniti želje njihove, koje nevriedjaju prava i dužnosti potomaka. Vjera pak učeć nas da ih pomažemo u očišćenju, poduživa nas na prošnje i iza groba, pruža svezu družtvenu, rodbinsku i čuvstvenu.

Pri sutonu nekoga turobnoga dneva mjeseca prosinca vihario biesni poburnjak ulicami grada, i komu je bilo kamo pregaziti, stinula mu krv u žilah. U jednom dućanu radile tri mladice pred jednom vremešnom ženom lica veselo-ozbiljna. Kad ova čula, da je odbilo pet sati i da sviećar stao po gradu užigati svieće, ostavi radnju i izvadiv iz spremice jedan bieli ubruščić, dvie voštanice i jedno propelo, zaogrnu se i izadje. Djevojčice se zamislile nekoliko, pak će jedna:

— Hrabrena li je strina Kata? Za vas sviet ja nebih ono činila što ona! Oblačiti, pokopavati mrtve. Uh! mrem od straha!

— Ali — odgovaraše druga — ona se mrtvih neplaši, ona ih štuje, daje im poputbinu, umivajuć ih, oblačeć ih i moleći za nje. I slieđiše pripoviest, kako još od mladosti se posvetila

tomu toli odurnomu djelu milosrdja, te kako ju poruguše svakojako nazivahu, ali biednici ju blagosivlju i netom im tko drag umre, odmah šalju po nju, a ona doleti i to obavlja sve rad velike ljubavi božje. Kako ona do te samozataje doprla, pitali ju, i ona im kaza:

— Ostadoh siroticom u onoj dobi, kad no sve cvate i pjeva, te ja dodjoh u grad, da preživim; i ja se sprijateljim s nekom čeljadju, s kojom bi bila morala mahomice pretrgnuti i reći: Neuvedi me u napast, i koja me mogla vremenito i vjekovito upropastiti. Osobito se sprijateljim s nekom Fulvijom, živahnom, suludnom, zanešenom za naresom, igrom, pjevanjem, družtvom; tako da i mene od radnje odvraćaše, i od moga poniznoga stanja uklanjaše, a vodjaše me na šetnje i plesove, k laskanju onih, kojim sam se milila i ljepotom me djevojkom nazivali i pozdravljali. I ja držala Fulviju presretnom, koja uživaše, pače carevaše na ovom svietu. Bez nje nikad ni ples, ni glasba, ni kazalište. Kad kad bi mi na um pao katekizam, što mi ga dobra moja mati kazivala, i ubožtvo jaslica i muke na Kalvariji; al jednog dneva nemogoh opet srdcu odoljeti, a da nevidim Fulviju, da nečujem novosti, i da se neobučem kao i ona i s njom izidem. Ovako misleć, uputim se k njojzi, kad evo izleti Anka sestra Fulvijina i jecajuć me uhvati za ruku i reče: Gospodjice ah! priteci, moja sestra je umrla!

— Umrla!? ma kako? ma kad!?

— Sinoć kasno došla s plesa, ćutila se slabo, svu noć muke i smrtni znoj; zvah susjedu da joj pomože, ona se bojala da nije kratelj i nehtje; zazvah liečnika i on uvidi pogibelj veliku. Eto u malo sati izdahnu. . . . . I od straha, da je kratelj nikoga uza nju. Ali ti si ju ljubila, deh! ti ju nezapusti!

— Neću istinito, rekoh ja, i ušav s njom protrnuh svakolika, videć ju preobličenu, onu žensku glavu, malo prvo cvatuću mladošću i ljepotom! One rumene ustne uvenule, ono bistro oko potamnilo, oj pusta mladosti, oj pusta ljepoto! Naokolo nered, sjaj i siromaštvo, nakit, šeširi, vrpce, ali ni košulje; jedva nešto postave, da se umota. Ah! djevičice moje, koliko mi pustih misli nije pobudio težki udes ljepotice, koja časimice s raskošnih zabava pade na mrtvački odar! Tad smotrih, a nikad prije opazila nisam, i časopisa i slika i kazalištnih pozivnica, ali ni za liek znakova, da smo kršćani. Nikad nisam zamisliti mogla, da jedna djevojka može

tako zaboraviti dužnosti svoje i staviti na pogibelj kriepost svoju! O! što li nam smrt neprogovara!... Bog zna odkad nisam onako žarko molila, kao tog časa, za njezin pokoj!

Ja s Ankom odpratim Fulviju do vječnog počinka, kamo se nemaknu nijedan drug njezina veselja, njezinih sretnih dana; pak uzeh sa sobom Anku i hranih ju sa svojim znojem, dok jedna gospodja susjeda, obasuvši me velikom hvalom, htjede, da joj Anku pustim, da bi ju ona poslala u kakov samostan. One dobre duvne zamilovale i mene, i upisale me u jedno družtvo djela milosrdnih, te me toliko občarale te dobre duše, da sam se izpovjedila, počela moliti i neprestano raditi najsladjom mišlju i utjehom, da ću nedjeljom na zabave k dobrim drugaricam, na pjevanje, na molitvu.

Kad poumirale neke sestre, ja ih oblačila i čuvala, te se pročulo o mojoj hrabrenosti i vještini u tom poslu milosrdnom. Tako ja prosliedih! Novcem, što mi ga ona dobra gospodja dala, otvorih ovaj dućan, u kom mi vi pomagate; a kad stara nebudem već mogla to sveto djelo vršiti, molit ću se za duše njihove. A vi djevojčice, misleći na smrt, živite kršćanski, te kad umrem, popratite me do božjega suda, koji je pravedan, ali dobar i milostiv. — Ovo su doživljaji strine Kate.

Kod nas, kao svako drugo plemenito čuvstvo, tako je i štovanje pokojnih posvuda u vjerujućem i pobožnom narodu. Mrtvih dan, to je kod nas pobožno-ganjiva svečanost, kao kod malo kog naroda. Svu dugu noć brencaju zvona na molitvu i prašćanje. Tad se spominju dobri i kriepostni predji, i njihova se uspomena blagosivlje. Dok je tog liepog običaja, dok se zna za drugi bolji život, neće minuti narod ni na ovom svietu po koji sretniji čas!

RAZGOVOR XLVI.

Groblje.

Sred vječnosti stojiš i obaraš
Viek joj tajni u viekove nieme,
Snebivanjem bića tako stvaraš
Njojzi tečaj, umrlijem vrieme.
Sve što tonu u prošasti sien,
Sve što biva trenom bivajućim,
Sve što trenom biti će budućim,
Bješe, biva, biti će tvoj plien!...
Preradović.

Život je cviet, koji netom zene, svene; zagonetka, kojoj odgonetka je prieko granica života; igrokaz ili žalostna igra, gdje zadnji čin uviek šaka crne zemlje, i gdje se preplet razmrsiva iza groba. I u grobu je dospietak svakoj veličini i svakoj nevolji ljudskoj, svakoj uznešenosti i svakoj potištenosti, na rubu groba ostavljamo sve osim djela naših! Dobra je dakle i spasonosna misao o smrti; koristno je pohadjati ono polje, u kom smrtnici umoreni spuštaju težku verigu nada, što ju vukli od povoja do pokrova; polje, u kom počivaju toliki naši mili i dragi, i gdje ćemo se do malo i mi nastaniti. Tamo se svakomu kliče mir i pokoj. Dok smo živi neprestano se nenavidimo i zlobimo; tamo je svak dobar, blag, ljubezan, mio; vrstan otac, pravi muž. Tamo, promišljajuć naš kratki viek, vidimo koli je ludo zlo djelovati i braću ogorčavati; te se tu odluči i pričvrsti u dobru.

Po gradovih su groblja veličanstvena, sa svodovi, stupovi, slavoluci, nadpisi, grbovi, cviećem nakićeni, a svieće svagdano užigane brigom onih, što dohode, da odahnu na hladnih kostih svojih dragih; dok s vremenom svega tog nestane, čuvstvo ohladni, cvieće u svibnju neprocvate i ime uslikano ili ure-

zano izjede kleti zub vremena. Oni sjajni i kadšto prem laskavi spomenici moje se duše nedojimlju toliko, koliko ono prosto na uzvisitu i čarobnu brežuljku seosko groblje. Ovdje čovjek počiva s narodom, koga no je sasma i svega poznavao; tko ga tamo posjeti i bez križa i bez spomenika zna kazati, ovdje počiva taj i taj, a viš glave je taj. Koliko mi puta neumrlost duši progovorila, kad bih gledao, kako naš pobožni hrvatski puk popada po grobovih svojih otaca i tu nariče, ni neznajuć kadšto koje uzvišene rieči izgovara, što mu vrelo čuvstvo i milostivo nježno srdce šapće! Dobri puk groblje gleda kano kuću svoju, i moli na njem Boga za pokoj svojih starih, da im poda vječni mir i svjetlost. O! da, braćo draga, nigdje nećete tako živu iskru liepe naše vjere u srdcu oćutiti, kako na hladnom grobu! . . . Tu ćete vi ranim jutrom, pri sutonu ili na tihoj mjesečini, uzkliknuti: O! naša je vjera iz krila vjekovitog otca nebeskoga, kad nas ona vezom ljubavi spaja s umrvšimi i kad ih mi ljubiti možemo više, nego išta na crnoj zemlji . . . .

Ah! sažalite one nesretnjake, koji kažu, da mrtvo čovječje tielo nije ništa razliko od ma bilo koje druge crkle životinje; da je sve šaka vapna, pranika i zemlje, te da je svejedno, kad bi se i bez crkvenih obreda i svečanosti pokopavalo. Sretnete li mrtca, smili vam se, obuzme vas žalno čuvstvo, da i nehote skidate kapu, pa u nosilih bio i onaj ubogar, što ga jučer poćeraste s vrata. Crkva pak blagosivlje i kadi mrtvaca, i dok neki iza groba ništa nevjeruju nit ufaju, ona križem, znamenom odkupljenja, sjaje u tu tamnu noć, u kojoj je za nje svršilo sve, a za nas počima sve.

One kosti, onaj pepeo misliše, trpiše, uživaše, ljubiše. Ovaj bio izvrstni zidar, onaj valjani konopljar, onaj obrtni poljomjerac, a sad što?! . . . Svi čuvstvovali, svi hlepili za boljim, za znanjem, a pak gdje sad njihova vještina?

Posmagali za srećom, i onaj Bog, koji im u srdce tu želju usadi, reče: Dosta! Onog prezamjernog tjelesnog ustroja već nerazpoznajemo doliš gnjusne njegove ostanke, ali umni pogled vidi, kako je to tielo bilo boravištem sjajnoga gosta, koji se preseli na život vječni! . . . Ovo je vjera ljudskog pokolenja, nit će nam tko utuviti, da su pod isti krov otišli Galileo i Nasradin, Juda i Washington. Nek se sakriju ti novi mudronje, koji pjevaju: „Ja znam više nego svi ljudi, što ih bilo i što će ih biti!“

Tako sam i ja mislio, kad se ugodni zvuci seoskoga zvona

razliegali i kad je jedan naš zemljak zajedrio na onaj kraj, kamo svi potežemo. Bio to siromah kumašina Dobrinko Dobrinović, čuven na daleko i na široko. Pa takovu glasovitu poštenjaku izišlo za nosili malo i veliko, i načelnik i liečnik, da i nespominjem župnika. Svak se pokunjio, a tajni se šapat raznosio o vriednom i poštenom njegovom životu, svak ga oplakivao onimi prostimi ali dirajućimi besjedami, koje mi se više srdca kosnuše, nego one popjevaljke i sažalovke, što ih kroje, koji srdca neimadu.

— Neznate mu zgode života? rečem ja. — Slušajte: Ostao sirotom; nejačak i ubožak ode k nekom bogatcu svojti, da bi ga umolio, nek mu zajmi koji novčić i to toliko, da prosliedi zanat svoga otca. On mu se naruga, i baš toga trena vadio iz mišolovke miša, te mu ga baci, rekav: Eto drž, u dobar zajam! Od muke mal da ga Dobrinko neuvriedi; ali se uztegnu, uze miša za rep, te izidje. Kad neki prohodnik: Daj mi tog miša, da ga dam mojoj mački, i poda mu novčić. Dobrinko za taj novčić kupi jedan limun, te izažev ga u jedan sud vode, stane na vrata, kud drvari prolazili na trgovište, i te debele limunovke pili, a on novčić po novčić sakupljao. Ter opet kupi više limunova i udari tim putem tako, da sastavi nekoliko forinta, pa poče i drva za nje kupovati i liepo se čovjek uputio. Pljusak iz oblaka udario za ciele božje dneve, potoci razrovali puteve tako, da nit je tko mogao skupiti ni donieti drva. Onda ti Dobrinko proda svoja i omasti bradu, stvori malu glavnicu, i nesamo da oživi otčevu kovačnicu, nego još i na dalje zape, govoreć: „Iztegni prvu, druga izpada sama“. Onu vodu, što se gubila, svede u žljeb i načini jedan mjeh, te ga uporabi da kreće maljem. Naspori radnja, proču se, te uvidiv kako je željezo izmedju poglavitih ratila uljudjenja, nabavi strojeva, navrnu još vode, da mu je veće snage. Kolikim je on po taj način providio radnje! Koliko je inostrana namamio u naše selo, koje kroz malo postalo ugledom i nenavidnošću okolišnih! . . . Stade ponajpače kovati motike, maškline, rala, kosire, srpove, sjekire, pa i strojeve za guliti korenje i troskot, za mlatiti žito, tući pirnič itd. Kad da će buknuti rat, on skova toliko pušaka, da su ih hvalili u velike! . . . Gledajte, jeli ovaj zavriedio da napreduje? Ali se svaka neda predvidjeti. Nova vlada sklopila pogodbu s izvanjskimi vlastmi, te po tom trgovina bila slobodna, to jest, inostranim rukotvorinam bilo prosto u naše krajeve bez carine. U Englezkoj gvoždja koliko

hoćeš, uglja, strojeva, radnika, tako da mora izvoziti mnoge rukotvorine za vrlo male ciene. Po našoj zemlji poplavilo, ljudi zapuštali kumašina Dobrinka, da je davao za 5 što kupovao po 10, te osim tog velikog gubitka nebilo mu moguće već napredovati, morade zatvoriti radionicu i pregoriti sve! Biedni Dobrinko! Promislite, koliko tužba nanj, kad umanjio radnike, koje li puste vike, kad im htio sniziti plaću?!... Nečini li se na prvi mah nepravedno, da on nepomaže u potrebi one, koji ga na noge digli?! Ali vam su još desnice čile, vi opet dobiti možete, a on izgubi svoju glavnicu i poslje neg se izmučio, da bi sve vjerovnike namirio, vrati se k vignju otčevu, da u oskudici provede tužne svoje dneve iza tolikog hrvanja i takove vriednosti i radinosti svoje!... Tada ga oplakivahu oni, što proti njemu žugahu, sažaljivahu ga oni, što ga nenavidjahu, a svi ga pazismo onim poštovanjem, što ga zla sreća zaslužuje. A izgubi li se on pri tom? Ne, a ovih zadnjih godina on je bio svemu okolišu učiteljem izkustva, ćudoredja i pronicavosti; zato ćemo mu na križu urezati na vječnu uspomenu:

Pokoj kumašinu Dobrinku Dobrinoviću,
obrtniku nesretnomu ali poštenomu.

— Ah! dà, poštenjak on u istinu bijaše; zače ovako govoriti obćinski tajnik. Priprost, miran u ponašanju, čist i otvorit, nepreuzetan, ali i neplašljiv, nekim neobičnim pouzdanjem u sebe svakoga premamljivaše. Dobrohotan, milostiv, ljudski prama svakomu, nemanje siromahu nego velikašu, i po zaslugi, jer je čast onoga, tko ju dostoji. Uredan u tvoru, dobre ćudi, više bi uzveličao važnost dužnosti, nego li zanemario i jednu ciglu. Nastojaše radje, da on koga zaduži, nego da drugi njega obveže, da više zadovolji drugomu nego sebi; ali čim bi bio sobom zadovoljan, odmah bi i s drugimi. Štovaše uboge, o bogataših zla negovoraše, milo mu bijaše uz poniznike, slušaše starije, ljubljaše dobre, izpričavaše slabe, sažaljivaše opake i nastojaše ih obraćati. Imadijaše mnogo poznanstva, malo prijatelja, ali prijatelji smatraše sve dobre i kriepostne ljude, pa oni ma gdje bili, i on ih nikad nepoznavao. Tugi se uklanjaše i nekoristnom komešanju, i mjesto da se srdi i duhom klone pred mučnostmi, znao bi ih on navrnuti na svoju ruku. Svedj isti, ma što mu se slučilo, jednako bi se u čas razveselio i raztužio, domišljajuć se, kako nitko nemože predusresti posljedice dogodjaja, te kako svaki

vihor nebiesni da sve polomi, kako od zla često izhodi dobro i ono što nam jučer sladilo, danas nam je gorko. Bježaše od pravde; a ako bi koga besjedom ili inako uvriedio, izpoviedaše i proštenje pitaše, govoreć, da liepa i poštena besjeda izpravlja hrdjave čine. Kad bi što u kući bio ogorčen, držaše to tajno, običavajuć reći: „Što je pod krovom, nek ostane pod njim!“ ali dodavao: „Jao onoj kući u kojoj kokoš mjesto pjetla pjeva!“ Ako bi ga tko u čem opomenuo, mjesto da se srdne, on bi se naklonio i ostao mu haran, što mu je mahne njegove odkrio i tako ga pravim putem uputio. Kad bi čuo, da je tko u nevolji ili u žalosti, nije njega bilo moliti, već on pomagaše, tješijaše spravno, nježno, blagodarno i tajno.

— Kad bi se preobukao, nastavljaše tajnik, uprav bi prosjao poštenjakom, sve mu je pjevalo. Govorio bi otvorito sa župnikom kao i s biskupom i predstavnikom, objedovao bi kod župnika ili kod mene; s njegova poznatog poštenja svak bi ga zvao, da procieni drva posječena ili lišće na murvi, i da smiriva kojekakve razmirice. Izabran u obćinsko vieće brinijaše se za javne i obćene poslove kao i za svoje, uviek na sjednici, ne da tu samo sjedi, nego da razloži, da odsieca dà ili nè; kad bi došlo na imenovanje učitelja, liečnika, primalje, tajnika, potanko bi razsudjivao, tko je pristojniji i dostojniji, te bi vrlo pomno na to pazio, što se odlučuje.

— Osobito oko na učionu imaše — preuze rieč učitelj — i podnipošto nikad nebi izostao, a da neprisustvuje izpitom. Mladeži govoraše, da je mlad, tko je zdrav; bogat, tko nije dužan, te da svak ima onakovu starost, kakvu si za mladosti pripravi. Tko bi se htio ženiti, reko bi mu: Drž se kuće i plemena! A proždrlcem: Vami su dvie hrdjave noći, jedna, jer vam je trbuh prepun, druga, jerbo je prazan. A pijancem: U grozdju su tri špice: jedna zdravlja, jedna veselja, jedna pijanstva. Razpuštenim: Strasti se nepodmiruju nego na štetu sreće. Trgovcem: U trgovini glas više vriedi nego sve lukavosti, i jedna dobit učinjena na uštrb dobru glasu, neizmjerni je gubitak. Pravdadžijam: Bolje se načiniti, nego šaku vjetra dobiti. Kad bi gledao krasna prodolja zasadjena zelenom maslinom, murvom, trešnjom i grozdnim vinogradom, govorio bi: Čovjek čini sad i polje, to jest, hoće se truda, nastojanja, gnjojenja, ako ćeš da radja; i nikad nebi prestao hvaliti onoga, koji pomagaše težaka vlastitom korišću, nadodajuć, da je gospodar na selu zimnica svakomu upravitelju imanja, a zdravlje samomu imanju, i da oko gospodarevo konja tovi.

Evo nekih njegovih poslovica:
„Strasti se nepodmiruju, nego na štetu sreće.
„Bolje išta, nego ništa; ili bolje i u sumraku, nego u mraku.
„Bolje se prignuti nego zapeti.
„Što je preslano nije ni mački drago.
„Kad pukne, svak omudri.
„Voda što protekla nemelje više.
„U mutežu se negleda.
„Gdje je jedan zloriek, eto brzo dva neprijatelja.
„Popravlja se gladilicom, ne sjekirom.
„Negazi, kud je drugi skliznuo.
„Što se noću omoči, danju se osuši.
„Nemisli na ono što ti manjka, već što ti treba.
„Nemože se križ nositi i pjevati.
„Vadi a nemeći, izcrpio bi more.
„Sticanje uči trošiti.
„Dok je glave, bit će kape.
„Vrag je mudar i na tanko snuje.
„Dim je domovski jasniji od tudjeg plamena.
„Nabacaj granja, eto vatre.
„Početkom si na pô puta.
„Na brz upit, potihano odgovaraj.
„Čim si odlučio, muka odminula.
„Svak drži, da je pametniji nego je.
„Koga zmija ujela, i guštera se boji.
„Tko će ribe, nek zagazi; tko neide nedonosi.
„Tko drugomu jamu kopa, upada u nju.
„Tko živi o nadi, zaliće se za maglom.
„Kako zajmiš, tako ti se vrati.
„Tko nema u džepu, nek se krsti željkovanja.
„Tko dobro utvrdi, tvrdo i nalazi.
„Tko traži puno prijatelja, nahodi malo.
„Komu je sklena glava, nek neide kroz kamenje.
„Tko puno stoji u tudjoj kući, inostran je u svojoj.
„Tko odveć drugom zamiera, sebe zaboravlja.
„Tko govori što mu na umu, čuti će što mu nesladi.
„Tko brzo pogrieši, polahko se kaje.
„Tko neće kad može, nemože kad hoće.
„Tko opravlja, puno negovori.
„Ono je čovjek, koji puno čini, a malo govori.
„Brzo a dobro, mučno biva.

„Igla i krpež, sve blago siromašici.
„Neniči, gdje te nesiju.
„Potihano zapućuj, ako ćeš nadalje.
„Dugo je polje do usta.
„Čut a nerazumit, jest lovit a neuhvatit.
„Tko umije njemu dvije.
„Marljiv znana nadkrili.
„Novčić uštedjen, dvaput dobiven.
„Govorit a nemislit, isto kao pucat a neomieriti.
„Šalji luda za njim druga.
„Prečinjat se, kao snovati, a netkati.
„U kakvu si kolu, onako i igraj.
„Sladojilu sve ravno
„Nema dobra bez muke.
„Izpoviedniku, liečniku, odvjetniku, ništa nezanieči.
„Zlato, vino, prijatelj, sluga, što stariji to bolji.
„Nikamo neprispije, tko svakom oputinom grede.
„Tko nagadja, pogodi.
„Blažen, tko ima dobra susjeda.
„Tko kaziva što čuo, može se i oblagati.
„Tko puno vjeruje, puno proklinje.
„Tko na trgu kuću gradi, ili je posve visoka ili posve nizka.
„Tko se u svašto stavlja, opari se.
„Tko čini za se, čini za tri.
„Tko jamči, plaća.“

A da mu se nebi reklo, da na svoju mudruje, kazivao bi, što je od drugoga čuo. Na primjer: uviek sam čuo da jedna budala stotinu izludi. Ili: Kuharica našega krčmara kaže, da vazda kotlača udara. A mesar: da nema mesa bez kosti, nit terezija bez uteza. Moja mi baba često govoraše: Nevalja mački za spremu kazati. Naš župnik reče s oltara: Bolje je ono što Bog šalje, nego što čovjek pita.

Dok se ovako govorilo, puk kad i kad klicao: „Dobro!“ „Liepo!“ „Dà bogme!“ „Slava!“ „Evala“ „Ljudski“. Pak jedan nastavi: — Meni reče, da onaj, koji drugoga krivi rad svojih nesreća, da je neznalica; onaj koji sama sebe krivi, da počimlje na bolje; da je pak najbolje, nekriviti ni sebe ni drugoga, već se domišljati, kako tomu na kraj stati.

— A meni: Bog je obećao mir nevinosti, obilnost obrtnosti, stalnost vriednosti.

— A meni: Hvali sve što je za hvalenje, nekudi sve, što ti se čini kudjenja dostojno. — Pa jedan drugi: Meni preporuči-

vaše, da pazim na malenkosti, jer sve što izmače, nema ga više, a tko prezire novčić, nije ga vriedan, jer je štednja prvi dobitak a svakoj se stvari hoće svoje mjesto i svaka da je na svom mjestu. Posudja, ako su izvržena suncu, kiši, štete se, gubi se vrieme tražeć ih, i nered taj kaziva za nered smetene pameti. — Opet drugi: — Kad bi se upleo u naš razgovor, uviek bi nastojao, da nam izvadi iz glave neke mahne, osobito nesmišljenost; željaše da običaje stare poštujemo, nit da se uspavamo i svedjer onu staru pjevamo: „pleti kotac kao ti otac!“ — On govoraše: Nevalja činiti što svak čini, nego kako čine oni, koji dobro čine. I kazivaše nam liepi način, kako se goje bube, navrću voćke, režu murve i loze, goje pčele, uzdrže krumpiri, prede kopriva, spravlja gnjoj, koristi zimskom dobom, kaldrmanjem, krošnjami, a vrh svega vježbanjem u čitanju i pisanju.

A jedan će njegov unuk: — Kad sam ja odlazio na vojsku, ovo mi u pismeno dade:

„Daj se u ruke božje.

„Trpi dosadu, suprotivu, mučnosti duhom snosljivosti.

„Budi uljudan, milostiv, ljubezan, dobroćudan, stalan, dostojanstven, a vrh svega ponizan.

„Nikakav uspjeh nepripisuj sebi, nego sve Bogu.

„Izbiri sredstva shodna svrsi.

„Slobodno očituj nabožna svoja osjećanja.

„Ogradi se prama sućuti i odurnosti, privlačivosti i odrinuću, da čuvstvo razum nezagasi,

„Nek ti je sva zabava i raztrešenost u knjizi.

„Nikad ugoda, koje bi ti mogle naškoditi vremenito i vjekovito“.

I tako sborili naši seljaci, tko jednu, tko drugu, dok naš liečnik ustade i započe: — Što sam svedjer zamierao u našemu kumašinu Dobrinku, bila je njegova veselost i vedrina. On govoraše, da je bistrina duha, kao sunce svibanjsko, na kom ruže cvatu. Zato svetcem bi on izlazio na šetnju s djecom i sa seljani, te je njegova želja i nastojanje bilo, da svaka svečanost, svaki veseli dan svrši hvalom čudesnih djela božjih! Vi trošite, govoraše, gledajuć novi sviet, polazeć u kazališta, a ipak uviek su vam pred očima ove uzvišene krasote zemlje i neba, koje su nešto više, a nezapadaju ništa. Često bi se on na silnu dalečinu šetao, pa tako uviek zdrav i krepak bio. Prošlog ljeta, kad nas zlokobni kratelj pohodi, Dobrinko se svom dušom zauzeo, da se nebi domako k našoj

obćini, a zatim svoj život izlagao da drugoga spasi, da mrtve pokopa, da ožalošćene utješi. Ništa njega smutilo nije, nit se ikad potužio, da mu je vruće, da mu je studeno, što je povodanj ili žega. Znadijaše da je život dar, zato je zahvaljivao Onomu, tko ga je dao i tko ga uzdrži. Znadijaše, da može bit uzet od trena do trena, pak je svedj pripravan stao. Valja, veljaše, ljubiti život, jer istom po njem možemo djelovati dobro, a nebojati se smrti, jer nas ona iz sužanjstva privodi k pravoj otačbini. Neizbježivost smrti nek nas ojunači, da lakše podnesemo muke života. Nazad malo dana nadjoh ga vani gdje se sunča, činjaše mu se ljepše onog časa, kad mu sviet bilo ostaviti. Obaziraše se naokolo i spominjuć se dobra, koga bijaše učinio, kao da se ganu, i blagoslivaše Boga, što mu toliko liepih pripravio stvari. Ubrav ranika, zasadi ga na grobu svog rodjaka i reče: Tvoje se oči neće razveseliti divotom ovogodišnjeg proljeća, a pa što zato? Eto tebi nebeskih vedrina i sladjanog pogleda Onoga, s koga sunce sjaje i cvieće veseli.

A vas puk klicaše: — Da, je, je, uprav je tako!

Onda župnik, koji naramenicom i trebnikom čekaše na rubu rake, nastavi:

— On se je klanjao Gospodu, ne u srdcu samo, nego tvorom i u crkvi njegovoj, utočištu neoskvrnjenu, gdje Bog prebiva sa sinovi čovječanskimi; znadijaše pako, da je čovjek pobožniji, što više dobra čini iskrnjemu svomu. Nebijaše ohol, jer u Boga vjerovaše, nit nenavidan, jer ljubljaše svoga iskrnjega. Govoraše, da tri prijatelja čovjek imade: novce, nu da ovi prvom bolju za ništo su; iskrnje, i ovi ga njeguju dok izdahne; dobra djela, koja ga sama prate iza groba. Što većma starim, nastavljaše, to moj pogled bolje razaznaje tračak svietla kroz tmuše, koji mi istinski javlja, da je tamo sunce. Kad ga zapitah, jeli mu težko umrieti, odgovori: A šta je to umrieti? Ja čujem, mislim, razumijem, ljubim, ovo je moj život sadanji, a neću prestati razumjeti, misliti, ljubiti, kad se ovaj život zamieni boljim životom, promienjenim na vieke.

Kad već bio na skončanju, pozdravi znance, veseo, što nije sasvim nevjerovao, i što se nije sasma pouzdavao u ljude nit se od njih čemu nadao, pa što ih nije tako zle i opake našao. Liepo li je, klicaše, na smrtnom času reći, nisam nikoga uvriedio! Pak poslednjeg dneva poslije neg svoje molitve izrekao, blagoslovi unučad i ovako im progovori: S Bogom djeco, neostavljam vam bogatstva, nego kršćanski uzgoj

i najbolji posjed: jedan dobar zanat. Bolje jednoga znati kako valja, nego ih stotinu ni tamo ni amo. Budite uviek takovi, kakvi biste želili, da vas sviet drži. Što plačete? Idem ja malko pred vami onamo, gdje ćemo se svi u brzo naći. Ljubite se medju sobom, uzdržite se u božjem strahu i slušajte vašega župnika. Pa s njimi zajedno umiruć projeca Vjerovanje, što mu ga na kršćenju kum izrekao. Tako kumašin Dobrinko živio radeć, a umro moleć, a mi ćemo mu se duše spomenuti i unj se ugledajuć uspomenu mu poštovati.

Svak iza ovih župnikovih riečih ponikao nikom i pomolio se za Dobrinka Dobrinovića, te bacio na hladni njegov grob šaku crne zemlje u znak sažali. I krenusmo domu svomu misleć na nesmiljenu smrt, jer se te spasonosne misli hoće, da se dobro život provede.

RAZGOVOR XLVII.

Zašto nam dobro djelovati?

Da se sviet preporodi gole besjede nisu dosta, raditi treba. Tako nam se podvikuje. Ali što god ovo mi govorismo željom, da naš razum prosvietlimo i srdce uzgojimo, cienimo, da je to radnja, trud, kog nam dobri Bog blagoslovio! Skupiv sve na jedno što izrekosmo, možemo zaključiti, da nam nutrnji glas veli, što je dobro, što li zlo, da nam odkriva tri duboke zasade: providnosti, neumrlosti duše, dužnosti da slušamo ćudoredni zakon i ugledamo se u red od Boga postavljeni, te ako ga kad narušismo, da nastojimo to oprati pokajanjem i pokorom.

Ovaj nutrnji glas nije dosta čuti, nego ga jošter treba poslušati, poznati naše dužnosti i naša prava, medjaš gdje je naša narav i tudje pravo; poboljšati razum i volju, kako da se posluže tielom na postignuće plemenite svrhe, za koju je čovjek stvoren, to jest da pozna istinu i ljepotu i da tvori dobro. Ćudoredan je čovjek koji tvori dobro, jer je dobro, a ne jer je koristno; ne rad samoga sebe, već rad bića na kog je upravljeno djelovanje njegovo.

Kad ćemo dakle, da što započmemo, kad nešto izbiremo, pomislimo na onoga, na kog taj čin smiera, pak sudimo što i kako. Volja, jer slobodna, može oči zatvoriti naravnoj svietlosti; ako to začesti, tad osliepi i nevidi dalje. Ako se i sviećom u ruci posrne, svieća kriva nije, nego naše noge, ili bolje naša pamet.

Četiri ima neprijatelja kriepostno djelovanje: mekoputnost, oholost, pohotu i veličanje. Treba im suprotstaviti ove krieposti: trieznost, umjerenost, čednost, štedljivost, trpljivost, blagost i ravnodušnost; pa red i umjerenost u djelu i u čuvstvovanju; zadovoljstvo sa svojim stališem; život radin i redovit, ljubezna srdačnost, a napose iskrenost, koja je pameti

što no svietlost očima. Hrabrosti, koja se s pogibelju bori, manje je potrebito, nego značaja, komu je na suprotive udarati. O! sretnih vas, ako nekim nagovorom i nekim napastim čisto bistro odkažete: Ne, ne, jer to prosto nije!

Pa kad to sve učinim, čemu se mogu nadati? Kadšto nagrada ili kazan stiže i na zemlji; mir i blagosov okružiše kuće dobrih, koji se s malim zadovoljuju, koji su triezni u obilnosti, radeć mirna srdca, uživajuć što imadu, bez da bližnjega nenavide. I veseliji i zadovoljniji, često i zdraviji nego opaki, vrše većom stalnošću svoje posle, jer im i glava i srdce u djelovanju njihovu i onomu dragih sinova njihovih; dok se zlotvori troše u opačini, u nenavidosti i oholosti.

Ali svedjer nebiva tako; kadšto poštenjak propada, tko bi htio nemože da pošteno živi, a opačku sve pjeva; usilnik se baši na muci i porazu pravednika, varalica broji na tovare. Možda se i vam istim sluči, da uzkliknete: Činio sam dobro, a snašlo me zlo! Ljudi moga poštenja nepoznaše, moje namjere ocrniše, govoriše, da sam dobro djelovao s vlastite koristi, moja dobročinstva mi na sobstvenu škodu obratiše, zlobnici me oklevetali i pošteni im to povjerovali; spletkaši i prilizavci zauzeše mjesta, koja ja željah i zaslužih znanjem i poštenjem. — Doistine smrkne se čovjeku pred očima, kad stane promišljati o ljudskoj nepravdi i o sredstvih, koja neki ulažu, da do vremenita užitka dopru. Nije tražiti da svietu ugodiš, pače mu koristiti nemožeš, ako mu zbilja neomrzneš, nit čekaj priznanja ili zahvalnosti od onih, koje si pomagao, jer se svojeljubje otimlje tomu. Tako će vam sviet dobro odvraćati, a vi ćete se naći zadovoljni u zaboravi, preziru, nuždi, kad se sjetite, da ste vašu dužnost izvršili. Bitnu korist, sladku nasladu, da ste ljubljeni i cienjeni, možete imati ili ne, ali će vas cieniti neko, tko vašu i najskrovniju pozna, tko vas u živac dirne kadno mahnu kriepošću nazivljete, koji to nikad nezaboravlja i svedj vam napominje. To je saviest. Ona će vam dati naslade, kad no vas dobro sretne, ravnodušja, kad vas zaokupi nezahvalnost ili ine neprilike. Pravednik je u tamnici mirniji i vedriji, nego zlotvor u zlatnoj palači, pri carskomu stolu. Da možemo viditi srdce lopovu i zamisliti koje on muke podnosi, kad bi reko, da u zadovoljstvu svojih zloća pliva, doista se s njim promienili nebi.

Sandi, pjesnik persijanski, prolazeć jednom dubravom spazi nekog opakog gospodina, gdje sladko spavaše: Veliki Bože, kako zlotvor spava, nit mu uspomena tolikih zloća sna uznemiruje; — uzkliknu pjesnik. — Jedan mu glas odgovori: Opaki su mirni, da tako dobri mirni mogu biti. Pak svrha se gleda.

Vidio sam nevaljanaca, lukavaca, klevetnika, zlobnika, razpuštenika, koji nit šta vjeruju, nit se čemu nadaju, pa ipak sve im na ruku, i na štetu dobrih oni napreduju. Vidio sam, koji ucviliše udovu i sirotu, koji pritisnuše, tko nehti biti ratilom pohlepa njihovih; vidio sam ih, gdje se popeše na visoko, gdje se baniše po palačah, obasuti časti, dostojanstvi, odlikovanjem; do malo opet tuda prodjoh i vidjeh njihove sinove u nevolji i poniženju. Vidio sam, gdje se sinovi izvrću na roditelje, gdje ih zlostavljaju, gdje se pri njihovu ukopu smiju, a malo kašnje vidjeh, gdje ih sramotno u tamnice vode.

Nu konac svemu treba vidjeti. Stári se, strasti se izčihaju, sve ide na manjak. Pa i kad bi pravednik imao uviek živiti pod klevetom, pogrdjivanjem, u nevolji, pod pritiskom, — što je ovaj jadni kukavni život?! Bio sam kod tolikih kad umirali, a nit se na jednog nenamjerih, da mi reče, da mu je ugodno, što život u raskoši i bogatstvu proveo. Do jedan je onog časa ćutio, da ima drugi život, gdje će nagraditi ili kazniti onaj Bog, koji sve vidi i pravedno sudi. — Odplata dakle naših djela jest naravna i vrhunaravna, ali uviek za prekršajem zakona eto zla. Zakon je drugi jedan poticaj na dobro, on kroz saviest, rieč božju i ustanove ljudske suzbije ohole, da ih zauzda i umekša; upravlja dobre, da dopru do cilja. Ispunjajmo dakle zakon, jer je u sebi dobar, jer je to volja božja, jer ćemo imati korist ili sada ili poslije. Zakon taj hoće da sami sebe zatajimo; da smo Bogu poslušni, a dobrotni prema iskrnjemu. Najbliža nam pako svojta naša. Dobri u obitelji, bit ćemo dobri u ljudskoj zadrugi, kojoj vez ima biti ljubav, ako se neće da bude sila. Čovječje je dobro: vjera, obitelj, posjedovanje, jer on kaže: moj Bog, moja žena, moji sinovi i kuća moja! Domovina je mjesto, koje to sve sklapa, vlast pako uzdrži; zakon, pravica, sila je uskup da brane; sloboda razvija, umjetnost uljepšaje.

Osokoliti nesretne nadom, prizvati mogućnike na ispunjivanje obveza, ljude na prava njihova kroz dužnosti njihove, narode na bratinstvo, te svim podviknuti pravičnost i da svak pravedno djeluje, i da se svakom jednako dieli; tko to može bolje nego vjerozakon? Vjera je dakle velika učiona poštovanja, u njezinoj je snagi njezina umjerenost; kad je slobodna u svom

djelovanju stostruči ona snagu i djelatnost čovječju. Izvan nje je zadruga trepteća izmedju usilničtva jednoga samoga i usilničtva svijuh.

Jedan Indijanski mudrac, štovatelj Boga Brahme, učio je: „Nečini drugomu, što nebi tebi bilo drago da ti drugi učini". Želeć doznati, ima li kakva vjera bolje i ljepše zapoviedi, dade se na put; prodje Azijom, prodje Afrikom, prodje Europom, izvidi nauk Konfucijev, Zoroastrov, onaj starih Grka i Rimljana, i onaj današnjih Persijanaca i Turaka i Tatara i ništa boljega ni ljepšega nevidje. Jedino kod kršćana nadje drugu zapovied: „Čini drugomu ono, što bi htio da tebi drugi učini". I vrati se kući hvaleć ovu vjeru, koja nam kaže, ne samo od čega nam se čuvati, nego jošte i što nam je činiti: a to nam kaže vrlo naprosto, to jest, da si promislimo, što bismo želili sami sebi!

Zla ima, bilo ga i bit će ga uviek na ovoj zemlji pokore. Ali će vas izkustvo uvjeriti, da su vrela sreći obćenitoj i posebnoj: vjera, vlastničtvo, obitelj, radnja i poštovanje oblasti. U stvarih malih kao i u velikih, domaćih kao i političnih usilnost i lukavost negrade na tvrdu; duh božji sve to razprhne. Sveti Augustin govoraše, da je najveća sreća, moći što se hoće i htjeti što je dužnost. Tako ćemo doći do prave uljudbe. Ona iztiče iz kriepostnih i čestitih čina naroda, njom ravna pravična djelatnost, a razvitak joj je u dobru tvornom i duševnom; spoj je vlasti i reda sa slobodom. Kad se priviknemo nevjerovati gore, a nadati se boljemu, živit ćemo lašnje i u ovom progonstvu, ljubeć i čineć da nas ljube, te umom, uslugom, imanjem, izgledom, razumom i srdcem pomažuć našemu iskrnjemu, našoj domovini i svemu pokolenju ljudskomu.

Sadržaj.

Razg

